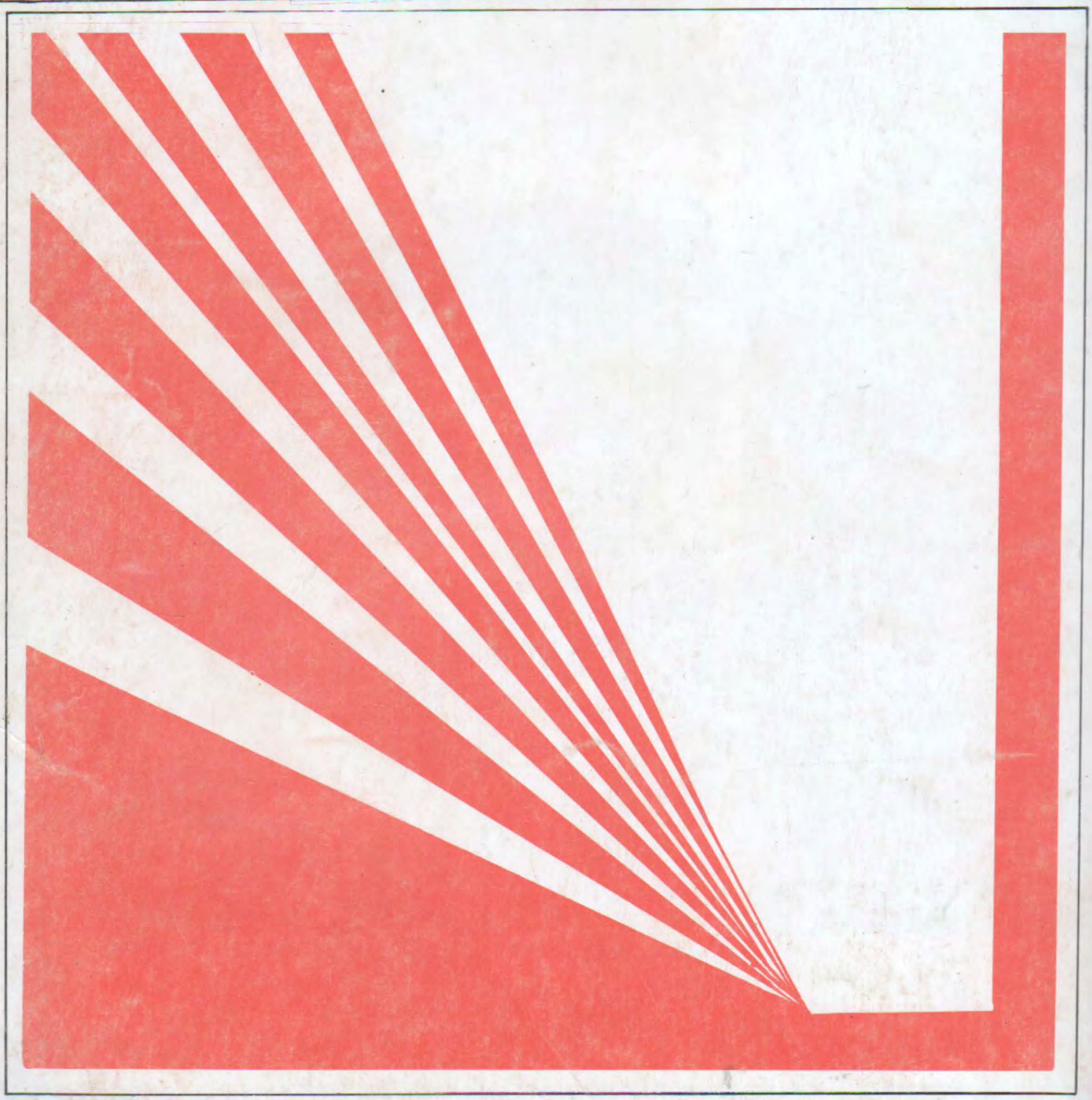
کاروان

گۆڤاری ئەمینداریتی گشتی ی رۆشنبیری و لاوانە

18

ئازاری

ساڵی دوەم 1984

کاروان

کۆڤارێکی ڕۆشنبیری ی مانگانەیە

ئەمیندارێتی ی گشتی ی ڕۆشنبیری و لاوان

بەزمانی کوردی و عەرەبی دەری دەکا

ئازاری 1984 **18** ساڵی دووەم

لەم ژمارەیەدا

ئەدرەس : هەولێر - ئەمیندارێتی گشتی ی ڕۆشنبیری و لاوان - گۆڤاری (کاروان) - ٥ : [illegible]

توفیق وەهبی

کوڕی پیرەمەگروون

کەمال ڕەئووف محەممەد

شێخەکەی گڵەزەردە[1] ، شایەتە کە ڕۆژی - یەکشەممە - 15 / 1 / 1984 هەرچەندە ڕۆژێکی سەرەتای چلەی زستان بوو ؛ ڕۆژێکی مێژوویی بوو ، چونکە پیرەمەگروونی دێرین‌و پیرۆز ، وەك سالان ، بەرگی بەفری ماتەمینیی نەپۆشی بوو .. نەوجووان‌و پیرەکانی کوردستان‌و سلێمانیی گەرەکی ؛ وەك پڵنگ بەچیادا هەڵدەگەڕان .. دڵگەرم ، یەكبوون : بەلیدانی دل ، بەهەناسە ، بەتەماشا ، بەبڕوا .

دیارە پەنهانی‌یێك هەبوو ! تۆ بڵێیت خەم بووبێت ؟ من باوەڕ ناکەم ، بەڵکو دەڵێم ؛ هەموو لەئاهەنگێکدا بوون - کە بۆنی هەزاران ساڵی پێشووی لێدەهات - بۆ ناشتن نا ، بۆ پێشوازیی پرشنگێکی ڕۆژی پێشکەوتن کە هاتەوە لای - باپیرە گەورەی -کە چەند ساڵ بوو ، بەجەستە ، نەك بەگیان ، لانەواز بوو .

من ، هەرگیز - باجەستەیشم لەچنگی هەژدەهاکدا بێت کە لەو ئاهەنگەیشی کردم - بیرم تووانای بڕوای نیە کە « ڕووناکی » دەکوژێتەوە ، چونکە ئەوەتا ، پیرەمەگروون هەر لەشوێنی خۆیدایەو سەرکەشە . کاروانی ڕۆڵە دڵسۆزەکانیشی ، ئازاو زاناکانی هەر ڕێچکە دەبەستێت کە توفیق وەهبی -یش مەردیکی ئەو کاروانە گەورەو بەهێزەیە .

توفیق وەهبی ، کە نزیك سێ چارەکە سەدەییکە ، بە بەهرەی گیانی ، کێوی قافی مێژوو هەڵدەکوڵێت‌و لێی دەنووسێت « ئێمە کورد زمانی پیرەمەگرونین » ئەو - تەوفیقە - بەوەش نەوەستا ، بەڵکو کە ڕۆژی 15 / 1 / 1984 لە - لەندەن‌دا - دڵی جەستەی لەگیانەلادا بوو ، بە دووا هەناسەیشی دووا ووشەیی نووسیی کە وەسییەتی کرد ؛ بچێتەوە ئامێزی « پیرەمەگروون » .

ئا ئەو یەك بوونە ، بەو بەرزی‌یەوە ، بەرامبەر بەڕۆژ ، بەڕاستیی « نەمرێتی‌یە » .. خۆزگەم بەخۆی .

—1—

هەڵەییکی دیارە بڵێین ؛ دووای جەنگی جیهانگیریی یەکەم ڕاپەڕینی ڕۆشنبیریی کوردیی دەستی پێکردووە . ڕاست ئەوەیە ؛ کە ئەو - مەودایە - درێژەی ڕاپەڕینە

نەتەوەیی یە تەواوەکەیە کەپاش دەوری مەشروتی ییەتی[3] تورك (= 1908) دەستی پێکردووە ، نەك هەر لەلای کوردەکان ، بەڵکو لەلای عەرەبەکانیش .

پیرەمێردی شاعیرو دنیا دیدە ، لە 1932 دا[3] ئەوەمان دەخاتەوە بەرچاو کە دەڵێت : (.. کە ئەوان گوتیان ؛ ئێمە تورکین ، ئەوسا هەموو میللەتەکانی‌تر ، سێ چەندانەی ئەوان بوون ، ئەوانیش گوتیان : کەوابێ ئێمەیش عارەبین ، یا کوردین ، یا فلانین .. ئینجا ئەو سەردەمە ، کوردیش کەوتە خۆی . لەئەستەموولاو لەهەموو لایێکدا ، کۆمەڵ کۆمەڵ کەوتنەیەك « لەلاییك / ك . ر . م » لە شوێن ڕیشەو کردەوەو پیشەی باوو باپیری خۆیان گەڕان « لەلاییکی ترەوە / ك . ر . م » لەهەموو کتێبە یاداشتەکانی ئەورووپادا ، هەر شتێکی دۆزییەوە ووتی ؛ کورد ئەمەیە .)

هەڵبەتە ـ بەمەدا ـ دیارە کە بزووتنەوەکە گشتی ی بووە کە سەرئەنجام ، یەکەم کۆمەڵەی سیاسی ی کورد « کورد تەعاون‌و تەرەقی » و ڕۆژنامەکەیشی ـ بەوناوەوە ـ لەپاش شوڕشی 1908 ی بنەماڵەی شەمزین‌و بەدرخان ، دامەزرا . ئەمجا کۆمەڵی « هێڤی ـ 1910 ئەستەموول » و گۆڤاری « ڕوژ کُرد ـ 1913 ئەستەموول » و گۆڤاری « بانگ‌کُرد 1914بەغدا »و گۆڤاری« یەك‌بوون ـ 1915 حەڵەب » و گۆڤاری « ژین ـ 1918 ئەستەموول » .

ئەو ڕاپەڕینە ڕۆشنبیری یە ـ وەك ڕاپەڕینی عارەبەکان ـ کە بەرەگ‌و ڕیشەوە ـ با هەر دەم ئاشکراش نەبووبێت ـ بەسترا بوو بەڕاپەڕینی سیاسی یەوە ، بەکۆمەڵەکان‌و چاپەمەنی ییکانەوە بە گەرمییەوە وەك یەکەم ڕۆژنامەی کوردی ی « کردستان ـ 1898 : قاهیرە ← ژنێڤ » بانگیان دەدا بۆ ڕاپەڕینی « خوێندەواری ی » یان بەواتاییکی‌تر ، وەك « ڕوژکرُد » گوتوویەتی : « بەری شیر قەڵەم[4] » .

قەڵەم کە بیر دەبیزوێنێت ، لە چ بارێکدا بوو ؟ کوردستان ، سەرانسەری ، ژێر دەستەیی ستەمی دەوڵەتی عوسمانی ی یان ئێرانی ی بوو کە لەلاییك ڕوشنبرییشیان کارێکی چەوساندنەوەی دەگێڕاو « زمانی کوردی ی » نووسینی باو نەبوو ، گوایە « کوردلردە لسان رسمی یوقدر = کورد زمانی ڕەسمی ی نیە ! » یان « کوردی ی لەهجەییکی فارسی یە ! » لەولاوەش میللەتەکە نەخوێندەوار بوو .

ڕاستی ییکەی بزووتنەوە ڕۆشنبیری ییکە دەبوو ـ وەك وایش بوو ـ چاو ببڕێتە دوو ئامانجی گەورە :

یەکەم ـ نووسین بە کوردی ی‌و کۆشش بۆ دانانی دەستوورو فەرهەنگ بۆ زمانی کوردیی ، بۆ بڵاو بوونەوەی خوێندەواری ییکی نوێ .

دووەم ـ بووژاندنەوەی ـ هەموو ڕووییکی ـ مێژوو ، کردەوە ، خووو نەریت ، بۆ ووریا بوونەوەو خۆناسینەوەییکی نوێ .

ئەمە ئاسان بوو ؟ کە کێشەی گەورە گەورە بەبەرچاوی بزووتنەوە ڕۆشنبیری ییکەو خەڵکەکەشە وە بوو .. ئەو سەردەمە دوو دەستە سەرمایە بوون ؛ یەکەمیان : مەلا ڕۆشنبیرەکانی دەستەمۆی ڕۆشنبیری ی کۆنی چەند سەد ساڵە . دووەمیان : لاوە ڕۆشنبیرەکانی دەرچووی قوتابخانە

عوسمانییێکان . یەکەمیان جێگاییێکی سەختی هەبوو . دووەمیشیان ـ شپرزە ـ نەیدەزانی ـ لەنووکەوە ـ بۆ قۆناغێکی نوێو ناسك ، چۆن ڕێنووسێکی کوردیی بگرێت ، تاوێك ڕێنووسی دەستەی یەکەمی گرت ، تاوێکیش پەلی دەکوتا بۆ داهێنان ـ وەك نیشاندانی پیتەکانی : ڕوژکرد[5] ـ و بانگی بۆ ڕێنووس ـ یان لاسایی کردنەوەی ڕێنووسی « لاتینی » ی کەباسی دێت : کەئەمەی دووایی بۆ خەڵکەکە بارێکی گران بوو .!

لە گەرمەی ئەو باخی هیوایەدا ، جەنگی جیهانگیریی یەکەم هەڵگیرساو سێ بەشی کوردستانی گرتەوە کە زیاد لە نیو ملیۆن[6] شەهیدی داو سەر ئەنجامیش برسییەتیو نەخۆشییو بێ دەرامەتیی دەستگیر بوو ، لەسەرئەوکارەساتانەشەوە ، هەژدەهاکێکی تری لێ هار بوو کە ئینگلیزو سیاسەتە گڵاوە تاوانبارەکەی بوو . تۆوە کوردی ئەو باخە ، دووای ئەو جەنگە شوومە ، لە کوردستان ـ ی عێراقدا ، لە 1919 ەوە کەوتەوە پەلاماری ڕۆشنبیرانە ، بەلام دیسان کێشەی ڕێنووسو دەستوورو فەرهەنگی زمانی کوردیی لەسەری ڕێگادایە ، بەربەرەکانیش لە بەرامبەرە . هەڵبەت دەبوو چارەییێك بدۆزرێتەوە !. لە 1920 دا ـ بەشی زۆری ڕۆشنبیرە دووەمەکە هاتبووەوە ـ کە ئینگلیزەکان ڕۆژنامەی « پێشکوتن ـ سلێمانی [7] » ی دامەزراند . ئەو دەستە دووەمە کەوتەوە خۆی ـ بەهاریکاریی هەندێك هوشیاری یەکەم دەستە ـ و بە ڕێنووسی جاران ، بەلام بەکوردیی ، کەوتنە نووسین ، تەنانەت داهێنانی نووسینی پەتییو بڵاو کردنەوەی پەخشان[8] ـ بە گوتارو هەواڵو چیرۆکی وەرگێڕاوو[9] بەسەرهاتی مێژوویی کوردو[10] لێکۆڵینەوەی گیروگرفتەکانی کشتوکاڵو کۆمەلایەتی ـ و شیعریش[11] ، ئەمە جگە لە باسی هاندانی جەماوەر بۆ خوێندەواریی .

بۆ ئێرە ، دوو بانگی ڕۆشنبیریی گەورە ، لەنێویاندا کاریگەر بوو :

یەکەم : بانگ بۆ دانانی ئەلفبای کوردیی . کە بەڵگەش گوتارەکەی 24 ی شوباتی 1921 ی : م . نورییە (= شێخ نووری شێخ سالح) کە دەڵێت : « ئەم حەرفانە لە کوردیا لەهەنێ جێگادا پێویستە بگۆڕێت . بۆ خاطر ئەمە چاكو باش بخوێنرێنەوە تکا لە بیردارەکانو قەڵەم بەدەستەکان ئەکەم کە بۆ ئەم حەرفانە عەلاماتێکی فاریقە ، یەعنی نیشانەی جوێ بوونەوە بدۆزنەوە ![12] » ، کە ئەمەیش شێوەییێکی بانگەوازەکانی دووای 1908 بوو . جگە لەو وێنەیەش ، بە یادی (1920) ەوە گۆڤاری دیاریێ کوردستان ـ 1925 [13] ، وێنەییێکی ترمان دەخاتە بەرچاو کە دەڵێت : (مێجەر سۆن تەصەورو دەرسێکی مەخصوصی بە ناوی کوردیی بە حەرفی لاتینی نووسین خستبووە مەکتەبەکانی ئەم ناوە . ئێستایش کتێبێکی مەطبوعی ئوصولو تەعلیمو قیرائەتی ئەم دەرسە ماوە کە محمد زکی افندی بەدبەختو محمد بشکە « باشقە / ك . ر . م » افندی نووسیویانە[14]) .

ڕاستییێکەی ، کێشەیی ڕێنووس ، دوو دەستەی وورِیای لێبووەوە . یەکەمیان ـ گەرچی لە دووەمیش نەپچڕا بوو ـ لایێنی کوردیی نووسین ـ ی بەلاتینیی دەگرت ، وەك : توفیق وەهبی ، حقی شاوەیس [15] ـ لە سەرەتادا ـ ئەمجا پیرەمێردو[16] چەندیتر . دووەمیان ـ لایێنی ڕێنووسی کۆنو دەستکاری کراوی دەگرت ، وەك : مەعرووف جیاووگو[17] گەلێکیتر .

دووەم : بانگ بۆ لە بیر نەچوونەوەی زمانی خۆمانو خوێندن کردن بە کوردییو بەرپەرچدانەوەی ئەو هاوارە گڕانەی کەدیسان ـ لەو (1921) ە بەدوواوە ـ بەئاشکرا دەدرا بۆ نەخوێندنی زمانی کوردیی لەقوتابخانەکاندا کە بەپەنجە دەژمێردران . بەڵگەی دیاریش بۆ ئەو هاوارە ـ بەپشتی کۆنە پەرستەکانی ئێرە[18] ـ قسەی بڵاوکراوەی (سلیم حسون افندی ـ مفتش منطقەی موصل : ڕۆژنامەی « العراق ـ ژ 251 ـ 23 تشرین ثانی 1921 [19]) ە کە ڕۆشنبیرەکانی کوردستان ، دەمو دەست لێی ڕاپەریی بوون ، وەك یەکەمەکەیان : (ڕەسووڵ ناجی ـ کویسنجق . 1921 [20]) .

ئا لەو ڕۆژگارەوە دەردەکەوێت کە چ ڕێنووس چ خوێندن بەکوردیی ، پێویستییێکی مێژوویی بوون . بەلام بۆ ئەوە کە دوور نەکەوینەوە ، چاکە بپرسین : ئایا ڕێنووس بە بێ دانانی

دەستووری زمان کەڵك دەگرێت ؟ بەتایبەت کە ڕێنووس شایانی گۆڕین و پێشکەوتنە ، بەلام دەستوور ، دەستوورە .

لە پاش دامەزراندنی حکومەتی عیراق ، لەلایێك هەروەها دامەزراندنی ئەنجوومەنی مەعاریف و دروست بوونی کۆمەڵی زانستیی کوردانی سلیمانی و کۆمەڵی بژاری کوردیی « 1925 — 1926 » دەبوو دەستووری زمان دابنرێت . بۆ ئەم ئامانجە ، پیرو لاوێك ، دوو کەسی بنچینە جودا ، هاتنە مەیدانەوە : مەلا سەعید صدقی کابان و ئەفسەر توفیق وەهبی .

ئەو دوو دەستوورەش هەتا ساڵانی 1928 — 1929 ئەمجا چاویان هەڵهێنا ، بەلام چۆن چۆنی ؟

یەکەمیان : موختەصەری صەرف و نەحوی کوردی - مەلا سەعید صدقیی موعەللیمی مەکتەبی ئەووەڵ کە ئەنجوومەنی مەعاریفی سلێمانی لە چووارەم کۆبوونەوەیدا : 1926 / 2/ 11 بڕیاری پەسەند کردنیدا ، هەروەها چاپ کردنی و بڵاو بوونەوەیشی لە قوتابخانەکاندا . دووەمیان : دەستووری زمانی کوردیی - توفیق وەهبی . جیزمی یەکەم - 1929 . بەلام ئەمیان لەقوتابخانەکاندا نەبوو .. (لە ساڵی 1923 دا وەزارەتی مەعاریفی عیراق ، بەنامەیێکی ڕەسمیی ڕایسپاردم کە دەستووری زمانی کوردیی دابنێم ، تا لەقوتابخانە کوردییێکاندا بخوێندرێت . کە دەستم بەکار کرد ، بەرەو ڕووی ناتووانایی پیتە عەرەبییێکان بووم بەرامبەر دەنگەو بزوێنەکانی نێو زمانی کوردیی کەئەمەم چاوەڕێ دەکرد . لەبەر ئەوە کەوتمە کۆڵینەوەی « فۆنیمات » یا « کۆمەڵە دەنگەکان » ی کوردیی و نیشانە کردنیان بەقەدەر پێویست ، لەگەڵ نیشانە پەیدا کردن بۆ پیتە عەرەبییێکان تا توانای بەکارهێنانیان لە خوێندنەوەو نووسینی کوردییدا هەبێت .

کاتێك دەنگەکە بڵاوبووەوە کە پیتەکانی عەرەبیی نیشانەیان بۆ دانراوە ، لای وەزارەتی مەعاریف قیامەت هەڵسا .. و دانانی ئەو نیشانانەی لەسەر پیتەکانی قورئان بە کفر زانی و کەس و کاری منداڵانی کوردی ئاگادار کردو بەو جۆرە وەزارەتی مەعاریف ئەو دەستوورەی پەسەند نەکرد کە کەس نە لە کورددا نە لە بێگانەدا نەیان توانیوە هاوجۆری دابنێن . لەبریی ئەمەش کتێبی - قەواعید - یێکی تر پەسەندکرا کە لەم چەرخەدا شایانی خوێندن نیە .) .

زمانەوانەکانی ئەم ڕۆژگارە ، لەگەڵ ستاییشی ئێمەو ئەوان بۆ مامۆستا کابان سەعید صدقی ، بەسەنگی زانستی زمان - هەموویان - ڕابەریی دەستوورەکەی توفیق وەهبیی باس دەکەن . ئێمە لەوە ناکۆڵینەوە ، بەلام ، لەو ڕۆژگارە دەکۆڵینەوە کە ئەو دەستوورە چاپکراو لەقوتابخانەکاندا جێگای نەبووەوە .. ئایا ئیتر لەلای مامۆستاو نووسەران و ڕۆژنامەی ئەو ڕۆژگارەش ئەوها تەماشا کرا ؟

وەلامی تۆمار - بۆ وێنە - بەم جۆرەیە : -

1 — ڕۆژنامەی : ژیان[28] - 22 مایس 1930 بە دەم باسی ژیانی سەعادەتی وەهبی بەگەوە دەڵێت : « دائیما ئارەزووی خدمەت کردنی میللەتەکەی بووە وەگرامێری کوردیی کە هەتا ئێستا بە سوورەتێکی باش نەکرابو و میللەتەکە زۆر ئیحتیاجی پێ بوو ، لە لایەن مەشارو ئیلیەوە ڕێك خراوەو ئەم گرامێرە ئەمەندە باش و چاك کراوە کە لەلایەن هەموو موتەخەسیس عیلمی گرامێرەوە لەهەموو لایێکەوە مەزهەری تەقدیرو تەحسین بووە . وە بە سەبەب ئەم گرامێرەوە موشکیلاتێکی نووسین وە خوێندن لە زوبانی کوردیا نەماوەو ئەتووانین بڵێین بە سەبەب ئەم گرامێرەوە زوبانی کوردیی زۆر سەهل بووەو هەموو منالێك ئەتووانێ بە موددەتێکی زۆر کەم فێری نووسین و خوێندنی کوردیی ببێ . (تێبینی : هەمان ژمارە دەڵێت : ئیملای تازە . ئەمانەوێ ئیتر غەزەتەکەمان لەسەر ئیملاو گرامێرە تازەکەی جەنابی توفیق وەهبی بەگ بنووسین . بەلام لەبەر ئەوەی لەچاپخانەکەمانا بەعزێ حرووفات نیە کە

پێویستی‌یەتی ، ناتووانین ڕێکی خەین . ئومید ئەکەین بەرە بەرە بە تەواوی تەتبیقی بکەین .

2 – ژیان ـ 29 مایس 1930 بە ناونیشانی « لەسەمای مەعاریفا ئەستێرەیێکی گەش » نووسیوییەتی : ئەمجارە لە لایەن ئەحمە فەندیی عەیزا غاوە لەسەر گرامێرەکەی توفیق وەهبی بەگ ، قیرائەتێکی « ئەلفبای کوردی » ی ڕێک خراوە وە بەم نزیکانە لە لایەنی خۆیەوە لە مەکتەبی ئوممی‌ییێکان دەس ئەکرێ بە وتنەوەی . ئەم ئوسوولە ئوسوولێکی زۆر باش وە بەکەڵکە وە هەموو کەلیمەییێکی وەکو قسە کردن ئەنووسرێ‌و هیچ کەلیمەییێکی لە کەلیمەییێکی‌تر ناچی‌و مومائیلیە ئەحمەدە فەندیش لە ئوسوولی دەرس گوتنەوەی ئەلفبادا شارەزایی‌ییێکی تەواوو دەستێکی درێژی هەیەو هیوامان هەیە لەموددەتێکی زۆر کەمدا منداڵە نەخوندەوارەکان بێ ئەرك‌و ماندوویێتی‌ی فێری خوێندەواری‌ی ببن .

ئومێد ئەکەین لەسینفە نەخوندەوارەکان لەسەر ئەم « ئەلفا » تازەیە دەرس ببیژرێتەوە چونکی زۆر نەفعی لێ ئەبینرێ‌و بە ئاسانترو بە موددەتێکی کەم فێری خوندن‌و نووسین ئەبن . ئەگەر ئەم « ئەلفبا » و « گرامێرە » کوردییە تازەیە لە مەکتەبە ڕەسمی‌ییێکانیشا تەتبیق بکرێ موحەققەق ئیستیفادەی دوو چەندانە ئەبێ . ئینجا هیوامان وایە وەزارەتی مەعاریفیش ئەم ئوسووڵە داخیلی پرۆگرام بکات‌و لە مەکاتیبی کوردیستانا ئەمر بە تەتبیقی بفەرموویێت . (تێبینی‌ی : هەتا چەند مانگێك ڕۆژنامەکە ـ چەند توواناى بووە ـ پەیڕەوی‌ی ڕێنووسی دەستووری زمانی کوردی‌ی کردووە بەلام پاشان دەستی لێ هەلگرتووە) .

ئەگەر ئەوانە ـ وێنەیی ـ وەڵامی ئەو ڕۆژگارە بێت ، پەسەندە « دەستوورەکە » خۆی دەنگ بکات ؛ ئایا لەخۆیەوە دروست بووە ؟ لەپێشەکییدا ـ خۆی ـ بیرەکەی دەگێڕێتەوە بۆ سالی 1923 و دەڵێت[30] : « لەکاتی خوێندنی ئینگلیزیدا کە دەزمایەم زۆر بوو ، بەخەیالما هات کەدەستووریکی بیچکۆلەی زمانی کوردیی بنووسمەوە . » . مەوداش هەتا 1929 زۆرە ، بەلام بۆچی ؟ وەلامیش لەلای خۆیەتی‌و دەڵێت[31] : « لەکاتێکدا ، ئەوا خەریکی کۆڵینەوەی زمانی کوردیی‌و نووسینی دەستوورییم ؛ دوو شتی گرنگ ڕووی‌دا کە بەهرەیان دامێ بۆ سەرچاوەی زمانی کوردی‌ی بگەڕێم . یەکەم : لەسالی 1925 دا لە کتێبخانەی حمدی بەگی بابانـدا ، کتێبێکی فەڕەنسییم لە بابەت ـ ڕێزمانی ئاڤێستییەوە ـ دەست کەوت . هەروەها کتێبی ـ لێکۆڵینەوەیی ئیرانی‌ی : دراسات ایرانیه ـ زانینەکانی ئەمانە ڕووناکی‌و یارمەتیان دامێ کە لە ڕەگەزی زمانی کوردی‌ی بگەڕێم . بەلام دۆستێکم کە شارەزاییێکی گەورەیە لە زانستی زمانەکاندا ، ئامۆژگاری‌ی کردم کە ـ ئێستا ـ ئەم ڕێگایە نەگرم‌و چاکتر وایە خەریکی نووسینی دەستووری زمانی کوردی‌ی ببم . لەو پێنج ساڵەدا کە دەستووری زمانی کوردییم نووسییەوە ، وام هاتە پێش چاو ، کە یەکەم جارە زاراوەکانی دەستوور بکەم بەکوردی‌ی‌و توانیشم هەندێکیان بەکوردی‌ی ، لەبری‌ی موفرەداتی بێگانە ، دابنێم . » .

دەستووریش ، هەرگیز بەبێ ڕێنووسێکی پتەو ، یان هەر هیچ نەبێت ، بەبێ ناسینی تەواوەتی‌ی پیت‌و دەنگە کوردی‌ییێکان ، توانا پەیدا ناکات ، یان لاوازە . لەبەر ئەم لایێنە ، دەبوو درێژە بدرێت بە بلاوکردنەوەی ڕێنووسی لاتینی‌ی ، کە بەوە بەشێکی ڕەگەزی زمانی کوردی‌ی هەروەها سیفەتەکانی پیت‌و دەنگە کوردی‌ییێکان ، زیاتر ئاشنا دەکرا . هەر بۆییێکە ، توفیق وەهبی ، ئەم ڕێگایەی بەرنەدا ، هەتا دەڵێت[32] « لە سالی 1933 دا ـ خوندەواری‌ی باو[33] ـ م بلاوکردەوە کە خوێندنەوەی نوێیە ، کە چۆن پیتی لاتینی‌ی لە نووسینی زمانی کوردییدا بەکاربێت . ئەو نامێلکەیە گەنجینەییێك بوو بۆ هەندێك موفرەداتی کوردی‌ی داڕێژراوی من‌و بەپێی دەستووری زمان ، یان بەپێوانەی موفرەداتی کوردی‌ی هەلکەوتوو . »

بەلام نووسین بەلاتینی‌ی کە تا ئەم نزیکانەیش درێژەی هەبوو بۆ ئەوە نەبوو کە بپچڕێین لە نووسین بەپیتی عەرەبی‌ی کەشوێنی مێژوویی خۆی هەیە . بەڵکو بۆ ئەوە بوو ، تەکان بدرێت بە ڕێنووسێکی نوێ‌و داڕشتنی نیشانەی جوداو پەسەند ، بۆ خزمەتی زمانەکەمان کە هی هەمووانە . لەگەلاوێژدا ، خۆی لە 1943 دا زانایانە دەڵێت[34]

، بەرزکردنەوەی زمانەکەمان ، هەر ئەرکی کوردیك نیە ، ەسەر هەموو کوردێکە شانی بداتە ژێری . ئیتر چاوەڕووانی ئارزوو لێ هەڵکردنتانم » . ئەمەیشی لەهەڵێکدا بوو کە بڕیاری تەواوەتی‌دا بوو کە هەر بە پیتی عەرەبی ی بنووسێت . بەلام چۆن ؟

لەچلەکان بەدوواوە ، دەڵێت « [35] بڕیارمدا هەتا پیتی عەرەبی ی نیشانەداری داڕێژراوی خۆم دانەنێم ، هیچ بڵاو نەکەمەوە . هەر بۆ ئەم ئامانجانەش لە 1956 دا چووم بۆ بەیرووت ، سەرپەشتی داڕشتنی پیتی تایبەتی ی بووم ، ئەوی کە ـ قواعد اللغة الكردية ـ م پێ بلاوکردەوە) . لێرەدا دەبێت ئەو ڕاستی‌یە وون نەبێت ، کە ئەو بازە مێژوویی‌یە ئەوکە دای بەزمانی کوردی ـ لەمێژەوە ـ لاوانی خستبووە سەر ڕێگای کردو کۆشی هونەرمەندانە . بەڵێ بەرابەری ی‌و ئامۆژگاری ی ئەو بوو کە لە (1951 — 1953) ەوە ، ئیبراهیم بالدار[36] . هەروەها بەکر دلێر[37] (= سەرپەرشتی گۆڤاری : پەیام[38] ، خاوەندی زنجیرەی خوندەواری کوردی ی[39]) بەڵکو چاپخانەکانی وەك ؛ مەعاریف ، نەجاح ، بیریان کردەوە ، کاریان سەرپێ‌گرت بۆ داهێنانی هەندێك نیشانەی جودا بۆ پیتی عەرەبی ی ـ کوردی ی ، کە ئەمانە تۆمارن‌و هەموویان ناوی چاکەی ئەویان بردووە بۆ خزمەتی ئەو ڕێنووسەی کە لەوە دوواتر ـ 1956 ـ زمانی کوردی ی گەیاندە کەلووی ڕووناکی ی .

هەڵویستەیێك دەکەین ، دەڵێین ؛ ڕێنووس ، دەستوور ، بژاری زمان ، بەڵکو زمان خۆیشی هەموو بۆ خزمەتی مرۆڤە تا لەگەڵ ڕۆژگاری ژیان ڕێك بکەوێت . سەدەی بیستەمیش کە پڕییەتی لە ڕووداوی زانیاری‌و هونەری ی ، پەیوەندی ی بە کوردو زمانی کوردیشەوە هەیە . بایەخ دانیش بەم باسە ، لەپێش هەر کەسێکەوە ئەرکی زمانەوانی وورییە . هەڵبەتە توفیق وەهبی زانا ، کە چاوی لەدەوڵەمەندکردنی زمانی کوردی‌و دووا نەکەوتنی جەماوەرە بوو لە بزووتنەوەی ژیان ، دەبێت تاو بەکۆششی بدا . ڕاستی‌یێکەی ، لە ڕیزی پیشەوەدایە کە خۆیشی ئەم باسە ئاشکرا دەکات‌و دەڵێت : [40]« لە گوڤاری گەلاوێژدا ـ وابزانم ـ فەرهەنگۆکێکی عەرەبی ی‌و کوردییم بەناوی ـ فەرهەنگی گەلاوێژ[41] ـ ەوە بلاو کردەوە ، کە تەواو نەکرا . لە ساڵی 1942 شدا فەرهەنگێکی کوردی ی ـ عەرەبی ی نزیك دوو هەزار ووشەی کوردی ی پەتی‌و هەڵبژاردەو داڕێژراوی خۆم بڵاو کردەوە . ئەو فەرهەنگەش کەڵکی نووسەرانی کوردی گرت چ جای وەرگێڕەکانی عەرەبی ی بۆ کوردی ی . » ، ئەمە لە هەڵێکدا لە گەلاوێژی 1943 شەوە ، بە تکاوە بانگی دەکرد[42] : « تکا ئەکەم لە خوێنەرەوەکان ، بەرامبەر ئەو ووشە عەرەبییانەی کوردییەکانی ئەنووسین ، ئەگەر ووشەی تری کوردی ی ئەناسن ، بۆمان بنێرن تاکو بڵاوی بکەینەوە ، بۆ ئەمە پیرەکانمان گەنجینەوانی هێژان لێیان کەڵك سین بین . » .

کەوابوو ، ڕێنووس ، دەستوور ، فەرهەنگ ، زنجیرەیێك ئامانج بێت ، ئامانجی هەرە گەورە چیەو بەرەوکوێ ؟

— 2 —

هیوا ، توفیق وەهبی ی کردبوو بە مەلەوانێکی بەتوواناو لێهاتووی نێو دەریای زانستی زمان . لەلایێك تەواو شارەزای زمانی کوردی ی‌و شێوەو بێچووە شێوەکانی بوو . لە لاییکیش تەواو شارەزای زمانی عارەبی‌و زمانی فارسی نوێ‌و تورکی ی‌و دەستووریان‌و شارەزای زمانەکانی ؛ ئینگلیزی ی‌و فەڕەنسی ی‌و دەستووریان‌و دەستووری زمانی ئەڵەمانیشی بوو ، هەروەها خەریکی لێکۆڵینەوەی دەستوورەکانی زمانەکانی هیندو ئێرانی ی‌و سانسکریتی‌و ئاڤێستی‌و فارسی ی کۆن‌و فارسی نێونجی ـ فەهلەوی ـ وئەفغانی‌و بلوژی‌و هەندێك شێوە زمانی تر بوو ، کە لە 1956 دا خۆی ئەمانەی گێڕاوەتەوە .[43] . ئایا ناتووانین بڵێین ؛ ئەمەیەك ـ کوردێك ـ ئاسۆی ڕۆشنیری ی وا ڕوون بێت . کە یەکێکیش ئەوها چلەی چاوبدات‌و بتوێتەوە ، دەبێت ئامانجێکی مەزنی وەك ئامانجی « ئەمین زەکی » کوڕی شەرفنامە بێت‌و کەمتر نەبێت .

خۆی لەگەلاوێژی 1943 دا[44] ، بەناوی «زنجیرە ووتار لەبابەت بنج‌و بناوانی زمانی کوردییەوە » دەمانباتە بەردەم ئەو ئامانجە مەزنە ، کە بەم جۆرەش دەمانبات .. دەڵێت : « ئەو خویندەوارانەی بلاوکردنەوەکانی ئەم دووایییەی زمانی کوردی ی شوێن کەوتوون ، ئەبینن کە ئەو ووشە بێگانانەی لەسەردەمی دوورو نزیکەوە جێگیر بوون لەزمانەکەماندا ، بەرە بەرە جێی خۆیان بەرەڵلا ئەکەن بۆ ووشەی کوردی ی ، وەبەرامبەر بەو ووشە تازانەش کەوا بە پێویستی ی زانست‌و هونەرو پیشەی باوەوە تازە دائەهێنرێن لەگێتیدا ، ووشەی

کوردی‌ی پەتی ، خراوەتە کار ، پڕ بەمانای خۆی . گەنجینەی زمانی کوردی‌ی لە هەموو فەرهەنگێکی زمانەکانی ڕۆژهەڵاتی نزیك ، پڕ ترە لە گەوهەر . من بیست ساڵێك ئەبێ کە بەچاوێکی پشکنین‌و دەسێکی چنینەوە بەناو ئەم گەنجینەیەدا ئەسووڕیمەوە ، لەپاش ئەوە کە گەلێ لە گەوهەرەکانیم جوێ کردەوەو گەردم سڕین‌و لێکمدانەوەو پەییم بەبنج‌و بنەوانیان برد ، تێگەییشتم کە ئەم گەنجینەیە : کە دەمی خۆی زمانی دینێك بووەو شارستانیەتی‌ی هەرە بەرزی داداوە ، ئەو زمانەیە کە آویستای پێ نووسراوەتەوە .. گەوهەرەکانی ئەم گەنجینەیە کە آویستا چوار هەزارێکیانی بۆ شاردووینەتەوە لە ـ ئێسکە کۆنەکانیدا ـ ئەمڕۆ لەئێسکێکی باویاندا لەژێر دەسمانان ، بەڵام داخم ناچێ ، گەلێکمان وەك دراوێکی لەڕەوا کەوتوو لەکون‌و قوژبندا فڕێ داوەو دەسمان درێژ کردووەتە داڕێژراوی بێگانە .

ئامانجم لەبڵاوکردنەوەی ووتارەکانی ـ بنج‌و بناوانی زمانی کوردی‌ی ـ لەگەلاوێژی خۆشەویستدا ئەوە بوو کە بچینە ناو ئەم گەنجینەیەوە ، وەپێکەوە ، بەشێنەیی تێیدا بسووڕێینەوە ، کەچی لەپاش بڵاوکردنەوەی ووتاری نۆیەم ، وەها ڕێکەوت کە خەریکی هەندێ کاروباری تربم وە بەدەمی‌ی ـ موقتاً ـ دەس لەوان هەڵگرم . بەڵام هەمیشە بەداخەوە دیم‌و ئەبینم کە کوردەکان زمانەکەی خۆیان ئەبەنەوە سەر زمانی پەهلەوی وە بەپەهلەوی‌یەوە ئەنازن . لەبەر ئەوە بە پێویستم زانی ، لە بەرەوە هەندێ زانیار لە بارەی تیرەی زمانەکەمانەوە بڵابکرێتەوە . لە ووتاری چوارەممانا[45] لەباسی دروست بوونی شێوەکانی کوردی‌و باسی ووشەی «کرمانج » دا زانیارییێکی زۆر کورتی بەکەڵکم بڵاو کردبووەو لەبارەی تیرەی زمانی کوردییەوە . پێشانم دابوو کە زمانی کوردی‌ی لە : تیرەی زمانی کۆن ـ پەهلەوی ـ فارسی‌ی تازە نیە !! » .

ئەم ئامانجە مەزنە ، کە خۆیشمان ئاگاداری نەبووبین ، زووتر لەلای بێگانە ، دیار بووە . بەڵگەش ئەم باسەیە کە گەلاوێژی تەمووزی 1940 باسی دەکات‌و دەڵێت[46] : « گۆڤاری : جورنال ئۆف ڕۆیال سانتراڵ ئێژیان سۆسایتی ـ بەقەڵەمی ؛ سی . جەی . ئەدمۆندس C.J.EDMONDS گەلاویژی تەنقید کردووە [= هەڵسەنگاندووەو لەمەڕ توفیق وەهبی ـ ش گوتوویەتی] : توفیق وەهبی بەگ کە عالمێکە ، ناوبانگی بڵاو بووەتەوە بۆ ئەورووپا لە زنجیرە ووتارێکی عالیمانەی کە لەبابەت فیلۆلۆژی ـ علم اشتقاقی زمان ـ ئێرانییەوە ، سیانیانی تێدا بڵاو کردووەتەوە . (= واتا لەسەرەتای گەلاوێژدا : 1939 — 1940 / ك . ر . م) . لەمەدا ئامانجی تایبەتی‌ی دۆزینەوەی بنج‌و بناوانی زمانی کوردییە ! » .

لێرەدا دەبێت سەرمان لێ تێك نەچێت‌و بزانین کە لەو ڕێگا سەختەدا ـ زمان ـ بەشێکی زانستی ئەنثروپۆلۆژیای[47] ڕۆشنبیری‌ی بووە ، کە توفیق وەهبی لەگەڵ پشت بەستن بە ئەنثروپۆلۆژیای کۆمەڵایەتی‌ی ، کەڵکی لێ وەرگرتوون . بە واتاییێکی‌تر ، کەڵکی لە زمان ، لە کۆڵینەوە لە بەردە نووسراوێك ، چیاییێکی هەڵکۆڵراو ، نەریت‌و خوو ، ئەفسانە ، داستانی دێرین ، گۆرانیی کۆن وەرگرتووە . دیاریشە کە پەیڕەو کردنی ئەو زانستانە ، دەوور کردنەوەی رووخسارە زۆرەکانی ـ ماددی‌و مەعنەویی ـ سەدەکانی پێش عیساو پێش‌و پاش ئیسلام‌و هەتا ئەمرۆی ویستووە ، هەروەك دەوور کردنەوەی سەدەها بیروڕای زاناکانی : مێژوو ، جەگرافیا ، زمان ، ئەرکیۆلوژیاو یادگاری ڕۆژ هەڵاتناس‌و گەشت وانە بێگانەکان‌و کورد ناسەکانی ویستووە .. ئا بەم توواناییانەوە ، بەزانست ـ نەك بەزۆر ـ ئەو ، وەڵامی ئەو پرسیارە گەورەیەی ـ زیاتر ـ دایەوە کە : کورد کێ‌یە !

ئەو ، بەدەستوورو خوێندەواری باو ـ ـە کەیەوە ، بە گۆڤاری گەلاوێژ ، دەنگی گێتی‌ی تازە ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق‌و کوردو چەندی‌تر ، ئەو درۆو لافە ناڕاستانەی ـ لەوانەشدا ؛ لافەکانی مەکەنزی[48] ـ دایە دوواوەو بۆ بەرەو دووا ساغی کردەوە کە : زمانی کوردی‌ی ـ ئێستا ـ سەر بەفارسی‌ی تازە ـ پەهلەوی ـ نیە، بەڵکو شێوەییێکی مادی نێونجی‌یەو کوردیش = کرمانج ، وەچەی ڕاستی مادەکانە .

لێکۆڵینەوە ئەنثرۆپۆلۆژی‌یێکانی بە ئینگلیزی چ جای بەعارەبیی (ئەشکەوتی گوندۆك[49] ـ 1951 بەئینگلیزیی ، کە لە وێنە هەڵکۆڵراوەکانی ئەشکەوتی گوندۆکی نزیك ئاکرێ دەکۆڵێتەوە) و (ئەسڵی ناوبردنی شارەزوور ـ 1961[50] بە عارەبیی ـ کەهەتا شەرەفخانی بەتلیسی دەدوێنێت) و (ئاڵتون کۆپرۆ ـ پردی ئاڵتون[51] ـ 1956 بەعارەبیی ـ کە بە « زێ » دا

هـەڵدەکشێتەوە بـۆ لای ئاوێستـا) و (قەلاییکی کیـانیی لە ژووروی سلێمـانیدا ـ 1958 بـەعارەبیی[52] ـ کـە قزقـاپـان‌و جوڵندی تـەمەنـدار دەکات) و (سـەفەریـك لە دەربەنـدی بازیانەوە بۆ ملەی[53] تاسلۆوجە ـ 1958 بەعارەبیی ـ کە دێرین دەکات) هەروەها وەرگێرانی (قسنێك لەکوردستانا[54] ـ 1946 لەئینگلیزییەوە بۆ کوردیی) بۆ ئەو ئامانجەی خستبوونە کارو ئەوانەو لێکۆڵینەوە زانستیی‌یەکانی تری (القصد والاستطراد في اصول[55] معنى بغداد ـ 1950) و (بهـرام گور ـ ابعـاد معنى اليحمـور[56] اسـم الملك ـ 1957) هـەمـوویـان راسـتـیـی پەیوەندیی‌یەکەیشی بە زانستی ئەنثرۆپۆلۆژیاوە ساغ دەکەنەوە کە زانایەتی .

بـۆ راستیی ئەم بـاوەڕەش ، بـەکـورتیی ، قسـەی شایەتێك دەخەینە بەرچاو کە لە ئینگلیزیی‌یەکەو کوردیی‌یەکەی « ئەشکەوتی گوندوك » دا تۆمارە ، زانا : ستون لیوید Seton Lloyd دەڵێت[57] : « خـاوەن بـەرزیی کـە دەمێکـە خـەریکی لێکۆڵینەوەیە لە ئەنثروپۆلۆژیی کۆمەڵایەتیی‌و ئاثاری کۆنی لیواکانی شیمالی عیراق ، ئیقتیراح ئەکا بۆ ئەوە گوڕینی رمووزو نیشانەکانیان تەقدیر بکرێ . مەقصەدی هـەڵکەنـدراوەکانی لەگـەڵ خـەرافـاتی کـۆن تێکـەڵ کـردووە .. وە ئـەنجـامی لێکۆڵینەوەو لێدووانی بەپێشان‌دان‌و وەصف کـردنی چەنـد نموونەیێـك لە طقووسی دینیی دووایی هێنـاوە کەدڵگیـرن ، چونکە تائێستا ئەبحاثی ئەنثروپۆلۆژیی لەناو کوردەکانـا بە ئەندازەیێکی زۆر نەبووە .. هتد) .

— 3 —

تـوفیق وەهبی ، ئـەفـەرمـوێت : « لە سـاڵی 1943 دا گۆڤاری دەنگی گێتیی تـازە[58] ـ دامەزرا کـە بەچـاودێریی زمانەوانیی من ، دەردەچوو . ئەم دەمێشت هیچ گوتـارێکی نووسراوی دەستەی نووسەرانی بڵاوبێتەوە هەتاکو لەچاکیی زمانەکەی دڵنیا نـەبوومـایە . هـەندێـك جاریش کـەپێویست دەبـوو ، خۆم چـاکم دەکردن[59] . » . ئـەم فەرمـاییشتەیش راستـە ، لەلایێك ئـەگەر نـووسراوەکـانی گۆڤـارەکە دەوور بکـرێتەوە . لەلایێکی تـرەوە کە شـایەتێکی زینـدووی وەك : حەسەن شێخ حەمە مارف[60] کە نووسەری ئەو گۆڤارە ـ وەك بۆی گێراومەتەوە ـ وابڵێت . تەنانەت دەتووانین بڵێین ـ هەتا چاودێریی زمانەوانیی دەکرد ـ کە ئەو چاودێرییە ، پیشەی هـونەری دروست کـردنی « هەواڵی رۆژنـامە نـووسیی » لە رۆژنامەنووسیی کوردییدا ، لە رووی رەوانیی‌و کورت بـڕیی‌و زمانەوە ، پتەوکرد . لەوە زیـاتر ـ وەك لەهـونەری رۆژنـامە نووسیی‌و رادیۆ . دەکۆڵەوە ـ لام روونە کە ئەو چاودێرییە ، گەییشتووەتە یەکەم رادیۆش ، کەرادیۆی کوردیی بەغدایە . لەسەرو ئەم راستیی‌یەوە راستیی‌یێکی وونیش ئەوەیە ، کە بۆ دامەزراندنی رادیۆی کوردیی بەغدا کە لە 1939 دا حکومەتی عێراق بڕیـاری دامەزرانـدنی‌دا ، لەنێو کـوردا —2— کەس کـاریـان بـۆ پێکـەییشتنی ئـەو بـڕیـارە کـردووە ، کـامـل کاکەمین[61] ـ ی یەکەم کارگێری ئەو رادیۆیە ، لای من قسەی تۆمارەو دەڵێت « وەك ئێمە دەزانین خواڵێخۆش‌بوو ئەمین زەکی بـەگ‌و تـوفیق وەهبی بـەگ پێشـرەوی ئـەم دامـەزرانـدنـە بوون[62] ! » ، زیاتر دەڵێت : « تەرجەمە کردنی دەنگ‌و باس کە لە ئینگلیزییەوە دەکرا بە کوردیی ، لەژێر چاودێریی توفیق وەهبی بەگدا بوو . » . گومانیشی تێدا نیە کـە چەسپـاندنی زمانێکی کوردیی رەوان بۆ رادیۆ ـ کە دەزگایێکی ناسکە بۆ هەموو گوێگرە کوردەکان ـ لەلای ئەو ئەرکی سەرشان بووە . دەشتووانین بڵێین ، کە ئامۆژگاریی‌یەکانی کاری بۆ پێ‌گەیاندنی چەند رۆژنامەنووس هەبووە ، کە یـەکێکیان رۆژنـامەنـووسی وون‌و بەتوانا ، وەرگێری دەنگ‌و باسی رادیۆ ، حەسەن شێخ حەمە مارفە . هەروەها کاری لە عادل جەمال عیرفان‌و[63] بەکر دلێـرو رەفیق چالاکیش[64] کـردووە ، کە لەگـۆڤاری ـ پـەیام‌و رادیۆدا ـ لە پەنجاکاندا کاریان دەکرد . جگە لەمانە ، دەیەها مامۆستاو رۆشنبیرو قوتابیی‌و دۆستانی رۆشنبیریی کوردیی پرس‌و رایان پێ دەکردو لە ساڵی 1956 دا ، یانەی سەرکەوتن ـ ی کوردان لە بەغدادا ، کردیان بە سەرەکی شەرەف‌و ئەویش لەکۆڕەکانییدا چەنـدین گوتـاری زمانـەوانیی‌و لێکۆڵینـەوەی زانستیی بەنرخی پێشکەش دەکرد .

دووڵایێنی تـریش شایـانی سەرنجـە ، کەیـەکـەمیـان راستیی خـزمەت گـوزارییەتی بـەرامبەر بـە « عێـراق » و زانست‌و ئـەدەبی عەرەبیی خـۆی جگە لەوەی کـە لە ساڵی

1921 — 1930 ئەفسەرێکی لەشکری عێراقی بوو ، لە ساڵی 1958 دا سەرۆکی کۆمەڵەی دانان و وەرگێڕان و بڵاوکردنەوەیی ـ عیراقی بوو ، کە گۆڤاری بەنرخی « الکتاب » ی مانگانەی دەردەکرد . بێجگە لە گوتارە زانستیییەکانی کە بەعەرەبیی بوون ـ باسیان کرا ـ گەورەترین خزمەتی ئەوە بوو کە ؛ هەردوو جزمی « دەستووری زمانی کوردی »[65] » ی خۆی وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبیی و وەك خۆی گوتوویەتی « بۆ خزمەتی برا عەرەبەکان[66] » . ئەمە جگە لە شێوازی نووسینی ڕەوان و زانستییانەی بەعەرەبیی و ئاشنا کردنی خوێندەواری عەرەب بەگەلێك ڕاستیی مێژوویی چ جای زمانەوانیی .

وەك ئەم ڕاستییەش نامرێت ، ئەو ڕاستییەش هەروەها کە خزمەتی ڕۆشنبیریی ئینگلیزیی و جیهانی کرد کە بە زمانی ئینگلیزیی گەلێك باسی لەمەڕ ڕۆشنبیریی کۆنی ئەم ناوچەیەو کوردو زمانی کوردیی و شوێنە دێرینەکانی کوردستانی عیراق بڵاوکردەوە . گەورەترین خزمەتیشی بۆ زمانی ئینگلیزیی (فەرهەنگی : کوردی ـ ئینگلیزی[67]) یە کە بە هاریکاریی مستر ئەدمۆندس[68] دانراوە .

بێ گومان هەر زانایێك ، هەمیشە ، دەوری کارەکانی بکاتەوە ، بڕیار دەدات کە ئەوانە بەگشتی ، خزمەتی گەورە بووە بۆ زانست و مرۆڤایەتی و بەهەقیانەتیش ، شەرەفی « زانایی » پێبڕاوە ، کە لە پاش خۆیشی ـ چەندین ـ کاری بەنرخ و بڵاو نەکراوەی[69] ، زیاتر مێژوو دڵنیا دەکەن کە کوڕی « پیرە مەگروون » نەمرە .. بەڵێ توفیق وەهبی[70] !.

—4—

پەراوێزێکی مێژوویی ..

لەسەر ڕاپەڕینە نەتەوەیییەکەی جەماوەری سلێمانیی (ناسراوبە : شەڕی بەردەرکی سەرا : 6 ئەیلوول 1930) دژی ئینگلیزی داگیرکەرو حکوومەتی نوری سعید ، کتێبی ئەحمەد خواجەی مێژوو نووسی دۆست (چیم دی ـ بەرگی . 3 [71]) بە گێڕانەوەیێکی ئاڵۆز ، لە لایێکدا دەڵێت کە حکوومەت (بەم بزووتنەوەیە ئاگادار کرا . توفیق وەهبی بەگ برایەوە بۆ بەغدا ـ ل 84) . لە لایێکی تردا ، دەڵێت : (زۆرترینی کوردەکانمان بەگلەیین و ئەڵێن ئەم کوشتارو پەریشانییەی لەشارەکەی خۆیدا ـ سلێمانی ، ڕوویدا ، ئەو تاوانبارە ـ ل 98) کە ئەمانەی بە پەراوێز داناوە بۆ ئەو « بەیان نامە گرنگەی توفیق وەهبی بەگ : ڕۆژنامەی : الراصد ـ بیروت . ع 3766 . 24 آب 1932 » . دیارە مەبەستی مێژوو نووس ئەوەیە کە ئەو ، ـ توفیق وەهبی ـ لە سلێمانییدا بووەو بە بەرچاوی ئەوەوە ، ئەو کارەساتە لە شارەکەی قەوماوە ، کە موخابن هەندێك نەشارەزاش وا دەڵێن !.

ئەو بەیان نامەیە (کە چیم دی ـ بڵاوی کردووەتەوە) شایانی سەرنجە کە (خۆپێشاندانی ئاشتی خوازانەی سلێمانی : پەراوێزی ـ د) بەڕەوا دەزانێت و زیاتر دەڵێت : (وەزارەتی عیراقیی ڕەفتاری توندو تیژیٔ نا جوامێرانەی بەکار بردو بوو بەهۆی شۆڕشی شێخ مەحموود کە بە نێروویی ئینگلیزو سیاسەتەکەی ، دامردەوە ! » .

لێرەدا ئەم دوو پرسیارە سەر هەڵدەدەن :

1 — ئایا ـ وەهبی بەگ ـ ئەو کاتە موتەصەڕیفی سلێمانیی بووە ؟

2 — تاوانبارێك ، لە بەیرووتەوە پاش 2 ساڵ ڕوودا و ، ئەو بەیان نامەیە بۆچی دەردەکات کە بەتەواوی بەیاننامەکە لەسەر کورد دەکاتەوە ؟

وەڵام بە کورتیی ، بەم جۆرەیە :

1 — ئەنجوومەنی وەزیران لە کۆبوونەوەی 28 نیسان 1930 دا بڕیاریدا « توفیق وهبی بگ ـ آمر المدرسة العسكرية الملكية و دار التدريب » بە موتەصەڕیفی سلێمانی دابنرێت . (نامەی ژمارە : 6241 ی 6 مایس 1930 ی وەزارەتی ناوخۆ وای نیشان داوە کە ئەمەش پاش ـ ئیرادەی مەلەکیی : ژ . 105 ی 30 نیسان 1930) ە ـ .

2 — لە 10/ مایس / 1930 دا لە سلێمانییدا چووەتە سەر فرمانەکەی هەتا (22/ ئاب /1930) . (دۆسیێی کەسی خۆی ـ پارێزگای سلێمانیی) .

پاشکۆ:

(2 بەڵگەنامەی ڕەسمی لە دۆسێی توفیق وەهبییەوە، وەك خۆی)

- «بروسکەیێك وەك چۆن نووسراوە»
لە وەزارەتی داخلیەوە
بۆ مفتش اداری سلیمانی
ژمارە : 11316
روز : 1930/8/21
اعلامتان اکەین إستغنا کرا لە خدماتی متصرف توفیق وهبی بك.

دائرەی متصرف لواء سلیمانی
ژمارە : 1825/82
روز : 1930/8/24
بو رؤسای دوائر
اوا صورتی مُترجَمەی تلغرافی وزارەتی داخلیە دائر بە إستغنا کردن لە خدماتی توفیق وهبي بك بو معلومات نیررا.
«ئیمزاییکە بە ئینگلیزی»
وکیلی متصرف سلیمانی

× × ×

2 - (نامەیێکی رەسمی یە بە ئینگلیزی و عارەبی. وەك خۆی بلاوی دەکەینەوە).
وزارة داخلية العراق
العدد 11451
التأريخ 26/25 / آب / 1930
«شعبة الأمور الذاتية»
بناء على الاستغناء عن توفيق وهبي بك متصرف لـواء السليمانية قطعت علاقته من اللواء اعتباراً من 22/ آب /1930 قبل الظهر.
(ئیمزا)
عن وزير الداخلية

(22)ی ئاب هەتا «6» ئەیلوول «15» رۆژی نێوانە)
کەوابوو : ئەولێرە نەبووە . تاوانبار نیە !!
بەلگەی گەورەتریش ئەم تۆمارەیە .. روژنامەی (ژیان : س 5 . ژ 259 . 11 ربیع الآخر 1349 = پینج شەمە 4 ئەیلوول 1930 ؛ واتە14 رۆژ دووای لاچوونی موتەصەڕریف توفیق وەهبی و 2 رۆژ پێش 6 ی ئەیلوول) : -

1 — سەر گوتاری رۆژنامەکە « موفارەقەتی سەعادەتی توفیق وەهبی بەگ بە تەواوی تەئثیری کردۆتە میللەتەکەمانەوە » : -
رۆیشتنی موتەصەڕریفی غەیوورمان ، سەعادەتی توفیق وەهبی بەگ ، بو بەغدادو [خەبەری ئینفیصالی] لە موتەصەڕیفی یەتی ئێرە ، جیددەن زۆر تەئسیری کردە ئەهالێکەمان . بە عومومی کوردەکانی عیراق و بەتایبەتی ئەهالی ئەم لیوایە بەگەورەو پچووك و ژن و پیاوەوە موتەئەثیرەو بۆ ئیعادە کردنەوەی حورمەت کەشن و بۆ هاتنەوەی لە هەموو لایێکەوە ئیستیرحام نامەیان تەقدیمی حکوومەت کردووە .

2 — وەختێ کە (هەمان ژمارە دەڵێت) سەعادەتی موتەصەڕریف توفیق وەهبی بەگ مواصەلەتی بە غدادی کردو غەزەتەکان نووسییان [ئینفیصالی پێ کراوە] لە هەموو لایێکەوە ئەهالی ، رونەسای عەشائیر ، بۆ ئیستیرحام ئیعادە کردنەوەی موشارو ئیلیە ئەم تەلغرافانەیان نووسی و تەقدیم کردو قیسمێکی تەلەغرافەکان بەڕیزە نەشر ئەکەین (تەلەغرافەکان بۆ فەخامەتی مەندووبی سامی و فەخامەتی رەئیس ئەلوزراء لە لایەن ئەشرافانی سلێمانی و سەرۆکەکانی عەشاییرەکانی پشدەر ، هەورامان ، لە 20 ، 24 ، 26: 1930/8/ دا لێدراوون . / ك . ر . م) دەڵێن ..
(..جلب المتصرف الى بغداد استوجب التوحش والهيجان)
یان (.. گۆڕینی موتەصەڕریف وەهبی بەگ ئەبێ بە سەبەبی تەئثوری عومومی کوردان . رجا ئەکەین - زوو - ئیعادەی بفەرموون) .
کەوابوو ، لە 8/22 هەتا 9/4 ئەیلول - ی پێش 6 ی ئەیلول ، داوای هاتنەوەی (تێگەیشتووترین و چاکترینی میللەتەکەمان و لە سەر ئەفرازانی عیلم و مەعریفەت کە ئەم وەطەنە پێی گەیاندووە و کە هەموو میللەت بە دڵێکی ڕوون و بێ غەشەوە خۆشی ئەوی و کە یەکانە هەر ئومێدی بەعیلم و عیرفان بووە ، سەعادەتی توفیق وەهبی بەگ - : ژیان . ژ 239 . 19 مایس 1930 . بە بۆنەی هاتنی .) ی کردووە .
هەرگیز هیچ ئاقڵێکیش باوەڕ ناکات کە هەتا (4) ی ئەیلوول لێرە نەبێت ، (6) ی ئەیلوول لێرەبێت .

ڕاستی‌یێکەی ئەوە پەسەندە ، بگەڕێین لەوە بپرسین : « بۆچی ئینفیصالی پێکراو لە 8/22 ەوە لێرە نەما ؟

هەرچەندە ڕووداو زۆرەو هەندێکیان تۆمارەو هەندێکیان نادیارە ، ئێمە دووای 2 ڕووداوی گرنگ دەکەوین کە : زۆر مایەی لابردن و دوور خستنەوی ئەوون :

1 — لە 16 ی تەمووزی 1930 دا [وەلی عەهد] تەشریفی هات بۆ سلێمانی ی و لە سەعات : (9) دا (= نۆی عارەبیی جاران – عەسر) خۆنیشاندانێکی ؛ سەربەست ، ڕێك و پێك ، ئاسوودە ڕێکخرا بۆ وەرگرتنی مافی میللەت . (ژیان : س 5 . ژ 252 . 21 تەموز 1930 ئەو باسەی تەواو ڕوون کردووەتەوەو ئەم باسەیش درێژەی هەیە هەتا 10 ی ئابی 1930 .) .

2 — ڕۆژانی : 8 , 9 , 8/10 « ئاب » / 1930 ، وەکیلی مەندووبی سامی ی و وەکیلی سەرەك وەزیرانی عیراق ، بەکەرکووك و هەولێرو سلێمانییدا گەڕان . لە 8/10 دا – پێش لابردنی موتەصەڕڕیف بە «12» ڕۆژ.– کە گەیشتنە سلێمانیی ، خۆنیشاندانێکی سەربەست و ئاسوودەو ئاشتی خوازانەی جەماوەری گەورەی سلێمانی ی کە دژی ئینگلیزو سیاسەتە گلاوەکەی بوو پێشوازی ی کردن . جەماوەر ، نوێنەرانیان ڕاسپارد – بەئاشکرا – داوای مافی خۆیان بکەن . (بنووارە : ژیان – ژ 257 پینجشەمە 14 ئاغستوس « ئاب » 1930 کە بەدرێژیی هەموو شتێك باس دەکات) سەرئەنجام نوێنەرانی جەماوەرو بەرامبەرەکانیان ، تەواو لەیەکتر دوورو بڕوا جیاواز بوون ، بەڵکو هەڕەشەیان لەیەکتر دەکرد ، کەدیارە ، بارەکە ترسناکە .

دوور ناڕوێین و – لێرەدا – ئەم پرسیارە تەماشا دەکەین : 4 مانگە ، لە (10) ی مایسەوە ، بە (16) ی تەمووزدا ، هەتا (10) ی ئاب ، توفیق وەهبی (دنیادیدەو ئەفسەرێکی ناسراو) موتەصەڕریفی سلێمانییە و ئەم ڕووداوانەش زیاد دەبێت ، ئا ئەم باسە چەندی بەچەند ؟

یان ئەوەتا بێ دەسەلاتەو فەرمانی میری ی بێ ڕایی ناکرێت کە ئەم لافە بە توانای ئەو ناوێرێت ، یان ئەوەتا خۆی ئاگری بن کایە ، هەر هیچ نەبێت پێی خۆشەو ڕێگای خۆش دەکات کە ئەمەش – بە خەیاڵی ئەوان – نابێت ڕووبدات ، بەتایبەتی کە پرۆژەیێکی گەورەیان بەڕێگاوەیە . کەوابوو دەبێت ئەو موتەصەڕریفە – کورترین تەمەنی موتەصەڕریفی‌یەتی ی بەشی بێت ، بەڵکو لەوەزیاتر کار کەناربکرێت ، بەڵکو هەر نابێت لەوولاتدا بمێنێتەوە کە هەر وایش ڕووی داو توفیق وەهبی ، لە بەیروتدا نیشتەجێ بوو کە لە 1932 شدا ، لەوێوە ، بەیان نامەی دەرکردو لەوەش دەچێت هەتا 1935 لە گێژاوی ناهەق و نارەوادا ژیابێت ، وەك لەو ساڵەدا پیرە مێردی شاعیرو ڕۆژنامەنووس – لەلاوە – هەواڵێکی ئەوی بڵاو کردووەتەوەو دەڵێت : (توفیق وەهبی بەگی موتەصەڕریفی پێشووی خۆمان ، بیستمان بۆ خدمەتێکی باش نێرراوە . مەملەکەتەکەمان سەراپا پێی خۆشەو سپاسی دیوانی و ڕەهبەری ی ئەو کەسە دەکا کە بە حیسسێکی ویجدانی ی و ئینسانی ی ئەم کوڕە قیمەتدارەی وولاتەکەمانی لە : گێژوای ناهەق و نارەوا دەرهانی . / ژیان : س 10 . ژ 447 شەمو 7 ی تەمووز 1935) .

* * *

پەراوێز . سەرچاوە

(1) — شێخ حەسەن کوڕی شێخ مەعرووفی نودێ . زانلو کەش شوناسی کورد . ناسراوە بە شێخ حەسەنی گلەزەردە ، بەناوی (ڕۆژ ژمێرە زانستی‌یێکەی) کە عەبدولڕەقیب یووسف خەریکی بووژاندنەوەیەتی . شێخ حەسەن لە دەوروبەری 1088 هـ = 1677/ 1678 ز – هاتووەتە دنیاوە . (لە 1175 هـ = 1762 لەسلێمانییدا کۆچی کردوو – تاریخ السلیمانیة وانحاءها : (امین زکی . 1951)

(2) — مەشرووتی‌یەت = ژیان لەسیبەری دەستووردا . لەتورکیای عوسمانییدا ، لەسەرەتادا لە فەرمانڕەوایی سەرەك وەزیران – مەدحەت پاشا : 1822 — 1884 دا – دەستوور : 1876 ، دانرا . بەهاتنی سوڵتان عەبدولحەمید هەڵوەشایەوە . لە 1908 دا سەرلەنوێ ژیانی دەستووری دامەزرایەوە .

(3) — گوتاری « نەتەوەو زبانی کورد » ڕۆژنامەی : ژیان . س – 7 . ژ – 326 . پینچشەمە 16 حزیران 1932 . سلێمانی .

(4) — ئە : – ڕوژکرُد = ڕۆژی‌کورد : بڵاوکردنەوە (ی نوێی) و پێشەکی و لەسەر نووسینی : جەماڵ خەزنەدار – 1981

بێ : ـ س ـ 1 ژ ـ 3 . ل 24 . ڕەمەضان 1331 هـ = 1913 ز .

(5) — ڕۆژی کورد . هەمان ژمارە . ل 32

(6) — بۆ زانین ، بڕووانە : 1 — کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى . د . کمال مظهر احمد . بغداد ـ 1977 . 2 — الجيش الروسي في حرب العراق 1914 — 1917 . شکری محمود نديم . بغداد ـ 1974 .

(7) — پیشکوتن ـ سلیمانی . س ـ 1 . ژ ـ 1 . 29 نیسان 1920

(8) — هەروەها پەخشانی هونەرانەی وەك ، بۆچڕووك ـ زەکی صائب ـ پێشکەوتن : س ـ 1 . ژ ـ 30 . 18 نۆڤمبر ، ت 2 ، 1920 ، . زەکی صائب = مستەفا صائب = کوردی : لە 25 ی ئابی 1904 لەکفرییدا دنیای دیوە . ئەندازیار ، نووسەر ، پێشڕەوێکی هوشیارو دەست ڕەنگین و بووژێنەوەی چەندین یادگاری ئەدەبی ی شاعیرانی کورد ـ بەزنجیرە ـ لە سالانی (1930) ەوە بە ناو ی (کوردی = خۆی + مەریوانی = تاهیر بەهجەت مەریوانی) یەوە بلاوکرانەوە . [سەرچاوە ، بە دەستکاریییەوە لەخەوما ـ جەمیل صائب . بلاوکردنەوەی : جمال بابان . بەغدا 1975] زەکی صائب لە 1980 ؟ دا کۆچی کردووە .

(9) — چیرۆکی : وەك ـ نات پێنکرتۆن . هەروەها : لە مالی کۆیخا ئەرتیفای ئەلیکساندر دۆملس . پیشکەوتن ـ ی 1920 .

(10) — بەسەرهاتی مێژوویی وەك : 1 — نسب طەوائیفی کوردان و ڕەووشتیان . پیشکەوتن : 17 ، ت 2 ، 1920 (زنجیرەییکەو هەلەی مێژوویی تێدایە ، لە سەرەتادا ، کە کورتیی : شەرەفنامەیە) 2 ـ صەد سال لەمەوپێش . پێشکەوتن : 1920 (وەرگێڕانی گەشتەکەی مستر ریچ ـ 1820 ەبە زنجیرە) .

(11) — شیعری شاعیرانی وەك : م . نوری (= شێخ نووری شێخ صالح : شاعیرو ڕۆژنامە نووس و سیاسیی : 1897 ز ـ 1958 ز / سلێمانی) و عەلی کەمال (= عەلی کەمال باپیر ئاغا : 1887 ز ـ 1974 ز / سلێمانی) و بێخود (= مەحموودی حاجی مەلا ئەمینی موفتی ی کەورە ، چاومارَ : 1897 ز ـ 1955 / سلێمانی) .

(12) — پێشکەوتن : س ـ 1 . ژ ـ 44 فبروری ، شوبات ، 1921 (وەك ئیملاکەی ئەمان نووسیوەتەوە) .

(13) — نموونەکانی (دیاریی کوردستان ؛ ئە : ـ س 1 . ژ 5 . سێ شەمو 12 مایس 1925 ، ژ ـ 6 . جومعە 29 مایس 1925 / کوردیەکەمان بەچۆن حەرفێك و چۆن بنووسین ـ توفیق وەهبی . بێ : ـ س 1 . ژ 5 ، لەچووارەوە) ، ژ ـ 6 ، ژ 8 شەمو 4 تەموز 1925 / نوسینی کوردی چۆن بێ ، ئیملای کوردی حروفاتی عێرەبی ـ حقی شاوەیس .) .

(14) — دیاریی کوردستان . ژ ـ 11 , 12 شەمو 5 ك 1 . 1925 / کوردی بە چ حەرفێ بنوسرێ ـ پیرۆت ؟ (دیاریی کوردستان ـ بەغدا) .

(15) — حقی شاوەیس = ئیسماعیل حەققی شاوەیس . نووسەرو کەلە پوور دۆست . سیاسیی . خاوەنی ، پرو پووچی پیشینان ـ چاپخانەی نەجاح بەغدا 1938 . هەروەها : قسەی پێشنیان ـ چاپخانەی ئەیتام . بەغدا 1933 ، لە 1896 دا لە مووسڵ دنیای دیوە ، لە 12 ئاپاری 1976 دا لەسلێمانییدا کۆچی کردووە .

(16) — پیرەمێرد ، لە مایسی (1935) ەوە بە تەواوەتی ی کەوتە بلاوکردنەوەی نووسینی لاتینی ی کە ڕۆژنامەی ، ژیان ، بەلگەیەو بۆ وێنە بنووارە شیعری : فریشتەی خۆی . ژیان : ـ 447 تەموز 1935 . (پیرەمێرد = توفیقی مەحموو ئاغای هەمزاغای مەسرەف : 1867 ز ـ 19 حوزەیران 1950 سلیمانی) .

(17) — مەعروف جیاوك ـ ی کوڕی عەلی ئەصغەر ئەفەندی ی ناوداری بنەمالەی جیاووك . پارێزەر . سیاسیی و نووسەر . لە 1885 دا لەبەغداددا هاتووەتە دنیاوە . خوێندنی ـ ماف ـ ی لە ئەستەموولدا تەواو کردووە . لەجەنگی یەکەمدا بەشدار بووە . لە 1923 دا لە بەغدادا پارێزەر بووە . لە 1928 دا نوێنەری هەولێر بووە ، لەبزووتنەوەی سیاسیی کوردا ، پێش 1930 دەوری بە نرخی گێڕاوە . دامەزرێنەری یانەی سەرکەوتن ـ 1930 ی بەغدایە . لە 1944 دا موتەصەڕیفی سلیمانی ی بووە . چەند دانراوێکی هەیە ، وەك : بەرگی ئیملای کوردی ـ چاپخانەی نەجاح . بەغدا . 1930 . هەروەها بەعەرەبییش ، القضية الكردية ، ؟

(18) — بنووارە : پێشکەوتن ؛ س ـ 2 . ژ ـ 91 . 19 جنوری ،ك 2 ، 1922 . گوتاری : زبان ـ م . نوری .

(19) — بنووارە سەرچاوی پێشوو .

(20) — بنووارە : پێشکەوتن ؛ س ـ 2 . ژ ـ 87 . 22 دیسمبر ، ك 1 ، 1922 گوتاری (زمانی خۆمان لە بیر نەچێ ـ موصل : کویسنجق . ڕەسووڵ ناجی) هەروەها ، پێشکەوتن : ژ ـ 89 ژ ـ 91 ـ ژ ـ 92 ی 1922 .

(21) — ئەنجوومەنی مەعاریفی سلێمانی : لە 1925 دا دامەزراوە . یەکەم کۆبوونەوەی = پینجشەمە 12/ 11 ، ت 2 ، / 1925 بە سەرۆکایەتی ی موتەصەڕیف ئەحمەد بەگ توفیق بەگ بووە . (سەرچاوە : ژیانەوە : س ـ 2 . ژ ـ 50 . 26 / ت 2 / 1925) .

(22) — کۆمەلی زانستی ی بە فەرمانی ژمارە 2571 ی 2/ 2/ 1926 ی وەزارەتی ناوخۆ دامەزرا . ئەحمەد بەگ توفیق بەگی موتەصەڕیف دامەزرێنەری بوو . لە 3 — 2 نیسان / 1926 ئاهەنگی دامەزراندنی کرا . (بنووارە : ژیان ـ س 1 . ژ 11 پینجشەمە 1 نیسان 1926) .

(23) — کۆمەلی بژاری کوردی ی ـ لەووشەی بێگانە ـ لەسەر پێشنیاری ئەحمەد بەگی موتەصەڕیف بوو ، پاش دامەزراندنی کۆمەلی زانستی ی . لە 1 ی کانوونی یەکەمی 1926 دا کۆمەلەکە ئاهەنگی بۆ گێڕا (بنووارە : ژیان ـ س 1 . ژ 45 . پێنجشنبە 9 / کانوون اول / 1926 .

(ئەحمەد بەگ توفیق بەگ = لەبنە مالەیێکی ناودارە ، باوکی لەجەنگی یەکەمی جیهاندا شەهید بووە . خوێندنی بالابووە . لە 1924 ـ 1927 دا یەکەم موتەصەڕیفی سلێمانی بووە . جاری دووەم لە 28 / 4 / 930 هەتا

24 / 4 / 1935 (سەرچاوە : دۆسێ لەپارێزگای سلێمانییدا) . ئەمجا بووە بە موتەصەڕیفی هەولێر . دامەزرێنەری ئاوەدانی‌ی سلێمانی‌یە لە دووای دامەزراندنی حکوومەتی عێراقەوە . لە1925 دا بۆ بەربەرەکانی داوای تورکە کەمالی‌یێکان کە ویلایەتی مووسڵ بگێڕنەوە ، ئەحمەد بەگ لە سلێمانیدا کۆمەڵەیێکی بەسەرۆکایەتی‌ی خۆی دروست کرد ، ناوی نا « جەمعی‌یەتی مودافەعەی وەطەن » و رۆژی 14 ی شوباتی 1925 کۆمەڵەکەی بەئاشکرا خستەکار . (بنووارە : ژیان ـ ژ . 16 . 19 شوبات 1925) . لە 10 ی کانوونی دووەمی 1963 لە بەغدادا کۆچی کردووەو نێژراوە .

(24) — توفیق وەهبی : لەگوتاری (ئەسڵ پیتە قالبی‌ی ـ ئە ـ ی شێوەی سلێمانی . ل 22) دا دەڵێت : مامۆستا سەعید صدقی‌ی ، نووسەری « مختصر صرفو نحوی کوردی » 1928 مەلایێکی پیرەمێرد بوو کە دەشێ لە بەرەو دووایی 70 کانی سەدەی نۆزدەمدا چوو بێتە بەر خوێندن لەمزگەوتەکانی سلێمانیدا .

(25) — چاپخانەی : نەجاح . 1928 بەغدا .

(ئەنجوومەنی مەعاریفی سلیمانی‌ی لە چووارەم کۆبوونەوەیدا . لە 1928/2/16 دا بڕیاری چاپدانو بڵاوکردنەوەی بەقوتابخانەکاندا دا ... بنووارە : ژیان ـ س 1 . ژ 5 . 18 شوبات 1928) .

(26) — چاپخانەی : دار الطباعة الحديثة . بەغدا . 1929 .

(27) **(مەبەستی کتێبکەی مەلا سەعید صدقي کابانە.. ئەو باسانەیش لە: حول مقال مسؤولية الأديب الكردي. ل 10 بڵاوکراوەتەوە).**

(28) — ژیان : س ـ 5 . ژ ـ 240 .

(29) — ژیان : س ـ 5 . ژ ـ 241 (وەك 3 هەم کۆبوونەوەی ئەنجوومەنی مەعاریف لە 2/11 / 1926 دا نیشانی دەدا

(بنووارە: ژیان: س — 1 — ز — 5 — 18/ شباط /1926)

أ: ئەحمەد حەمدی ئەفەندی کاتبی

تەحریراتو زیوەر ئەفەندی موعەللیمی مەکتەبی دووەم ، 2 ئەلفبای کوردی‌ی تەئلیفو بۆ تەدقیق طەبعو قبوڵ کردنی ئەو ئەثەرانە لە مەکاتبی کوردیدا ، تەودیعی ئەنجوومەنی مەعاریفیان کردووە . / دیارە قیرائەی ئەلفباکە زووتر داینائو پاشان کە بڕیاری لەسەر ئەدراوە ، پەیڕەوی‌ی دەستووری توفیق وەهبی کردووە . نازانین ئەوی زیوەر ئەفەندی‌ی کامەیە !) .

ئەحمەدی عەیزاغا = ئەحمد (حەمدی نازناوە) عەزیز ئاغایە . مامۆستاو نووسەر لە 1894 — 11/4 / 1969 دا لە سلێمانییدا کۆچی کردووە .

(30) — لە ، پێشکەوت = پێشەکی‌ی دەستوورەکەدا .

(31) — حول مقال مسؤولية الاديب الكردي ـ توفيق وهبي . مستل من جريدة التآخي : 1973 . بغداد . ص 11 ، نشر ، محمد الملا عبدالكريم . مطبعة التآخي .

(32) — سەرچاوەی پێشوو : ص12

(33) — خوێندەواری‌ی باو ـ توفیق وەهبی . بەغدا ـ دار الطباعة الحديثة 1933

(34) — گەلاوێژ : س ـ 4 . ژ ـ 1 . ك 2 . 1943

(35) — حول مقال .. ص 13

(36) — ئە : ـ ئیبراهیم ئەمین باڵدار لە لاپەڕە : 84 , 86 , 91 ی « زمنگی کاروانی ڕێنووسی کوردی ـ خۆی ـ چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق . 1982 » دا دەڵێت : کەڵکم وەرگرت لە بیرو باوەڕە نایابەکانی مامۆستای بەنرخ توفیق وەهبی بەگ لەدەستووری زمانەکەیدا : هەروەها لە ئاموژگارییە بەنرخەکانی . (زیاتر کە باسی چاپخانە وڕێنووس دەکات ، دەڵێت) : کە خاوەنی ـ چاپخانەی نەجاح گوتی کە وەختی خۆی مامۆستای بەنرخ توفیق وەهبی بەگ پێی ووتووم کە هەندێك لەو جۆرە پیتە کوردییە نوێیانە بهێنم .

بێ : ـ ئیبراهیم ئەمین باڵدار (1923 لەسلێمانییدا چاوی کردووەتەوەو مامۆستای خانەنشینە) پسپۆڕێکی پەروەردەیەو لەبەشی زانستی پەروەدە ـ زانکۆی سانفرانسیسکۆ : 1961 ـ خوێندنی باڵای تەواو کردووە . مامۆستا بوو لە زانکۆی سلێمانی‌ی ـ صەلاحەددین‌و دووا کتێبی بەناوی : الاستعداد للقراءة والكتابة ـ 1983 بەغدا ـ یە .

(37) — بەکر دلێر = بەکر عومەر یەحیا . رۆژنامە نوس‌و ئەندازیاری کۆچکردوو . وەك کۆڵیوماتەوە : لەگەلاوێژو دەنگی گێتی‌ی تازەو پەیام ـ دا گوتاری جۆربەجۆری نووسیوە . هەروەها لە پەنجاکاندا لە رادیۆی کوردییدا ، گوتاری هەبووە .

(38) — پەیام = درێژەی بڵاوکراوەی ، ئاگاو رووداوی هەفتەیی ، ی یەو لە (1948) موە دەرچووەو هەتا ژمارە 335 . ب 8 . 27 شوباتی 1956 مان دیوە . گۆڤارەکە لە 1953 دا چەند نیشانەیێکی بۆ پیتە کوردی‌یێکان داناو بەردەوام پەیڕەوی کرد کە بەئامۆژگاری‌ی توفیق وەهبی بووە .

(39) — ئە : ـ زنجیرەکە 5 نامیلکەیە : ئەشکەوتی گوندۆك ـ 1951 . کار کردنی بەکەڵك ـ رفیق چالاك : 1952 . هەرموەزی ـ بەکر دلێر : 1953 . گیروگرفتەکانی کۆمەڵایەتیمان ـ بەکر دلێر : 1954 . دادی کۆمەڵایەتی ـ بەکر دلێر : 1954

بێ : هەرموەزی ، دادی کۆمەڵایەتی ؛ پاشکۆیان کە دەڵێت : « بەبونەی دەست پێ‌کردن بەبەکارهێنانی نیشانە تایبەتی‌یێکانی نووسینی کوردی ، تیپە دەنگی‌یێکان‌و تیپە بزوێنەکانی بەتیپی عەرەبی‌و لاتینی‌ی‌و نموونەیشی نیشان داوە . (جگە لەمە) لە ئەشکەوتەکەی گوندۆکدا ـ وەك پاشکۆ ـ شەجەرەی زمانی کوردیی ، دانراوی توفیق وەهبی بڵاوکراوەتەوە .

(40) — حول مقال مسؤولية الاديب . ص 12 .

(41) — بۆ دەست پێ‌کردنی ، بنووارە : گەلاوێژ : س 3 ژ 9 . 10 ئەیلوول‌و تشرینی یەکەم 1942 . فەرهەنگی گەلاوێژ ـ توفیق وەهبی . هەروەها ژ . 867

تەموزو ئاب 1942 .

(42) — کەلاویژ : س 4 . ژ 1 ك 2 . 1943

(43) — قواعد اللغة الكردية . 1 . 1956 مطبعة البنان ـ بيروت .

(44) — کەلاویژ : س 4 . ژ 3 . مارت 1943

(45) — (تێبینی : توفیق وەهبی ← کەلاویژ : س 1 . ژ 5 . 6 بنج و بناوانی زمانی کوردی ی ـ ووتاری چوارەم ببینە) .

(46) — کەلاویژ : س 1 . ژ 8 . تەموز 1940

(47) — ئەنثروپۆلوژیا = زانستی مرۆڤ (بایەخدان بە مرۆڤ) سێ جۆرەو لق و پۆپیان لێ دەبێتەوە . جۆری یەکەم : ئەنثروپۆلوژیای سروشتی : کە دوو لقی هەیە : کۆڵینەوە لە ڕەگەزی مرۆڤ . کۆڵینەوە لە لاشەی مرۆڤ .
جۆری دووەم : ئەنثروپۆلوژیای رۆشنبیری ی : کە سێ لقی هەیە : کۆڵینەوە لە پاشماوە ـ کەلاوە کۆنە ـ دێرینەکان . کۆڵینەوە لە تیرەکانی ـ سلالات ـ مرۆڤ . کۆڵینەوە لە زمانە کۆنەکان .
جۆری سێیەم : ئەنثروپۆلوژیای کۆمەلایەتی ی : کۆڵینەوەیە لە پاشماوەکانی خوو و نەریت و ئەتووارو ئەفسانەی کۆن .. هتد .

(48) — بۆ ناسینی وەلامە زانستییەکانی ـ توفیق وەهبی ـ لەڕووی لافەکانی ، مەکەنزی ، بنووارە : مجله المجمع العلمي الكردي . المجلد الثاني . العدد الثاني : اصل الاكراد ولغتهم ـ توفيق وەهبی .

(49) — ROCK — SCULPTURES IN CUNDUK CAVE

With some Anthropological Notes

by

H.E TAUFIQ WAHBY

Reprinted from Sumer vol . IV . No 2 . September 1948

Baghdad — 1raq .

(50) — مجلة سومر ، مديرية الاثار العامة ، الجزء الاول والثاني ـ المجلد السابع عشر 1961 . ص 129

(51) — مجلة المجمع العلمى العراقي ـ الجزء الثاني . المجلد الرابع ـ 1956 (بە نامیلکەش بلاوکراوەتەوە) .

(52) — مجلة ، الكتاب ، : جمعية التاليف والترجمة والنشر العراقية . العدد الثاني . تموز 1958

(53) — مطبعة المعارف . بغداد . 1965 (طبع في حزيران 1958 نشر في 1965) .

(54) — دانانی : (سی . جەی . ئی ، ئەدموندز .) وەرگێڕانی : توفیق وەهبی . چاپخانەی مەعاریف . بەغدا 1946 .

(55) — مجلة المجمع العلمي العراقي ـ 1950 . (بە نامیلکەش بلاوکراوەی : مطبعة الرابطة ـ 1950) .

(56) — مطبعة اسعد . بغداد . تموز 1957

(57) — ئەشکەوتی گوندوك (لە پێشەکییە کوردی ییەکەیدا) .

(58) — دەنگی گێتی ی تازە : ژمارە : 1، تشرینی یەکەمی 1943 و بە پێی ڕەزامەندنامەیی وەزارەتی ناوخۆ : ژ 1416 ـ مديرية الدعاية العامة 19/17 / 7 / 1945 بووبە : گووارێکی ، ئەدەبی ، خوێندەواری ، زمانی اجتماعی ، پەیامی . هەفتەی کوردی ی .. (ژ ـ 1 ی دووشەممەی 12 ی ت 2 1945 ، دەرچوو) . خاوەندی ئیمیتازی : محامی فایق توفیق . مودیری مەسئوول : محمد بابان و رەئیسی تەحریری : حوزنی ی موکریانی .

(59) — حول مقال .. ص 13

(60) — حەسەن شێخ حەمە مارف (لەباوکەوە دەچێتەوە سەر شێخ مستەفای ناسراو بە : خەرقە ڕەش) لە 1920 ـ سلیمانییدا هاتووەتە دنیاوە . رۆژنامە نووسێکی بە توانا ، وەرگێڕ لە رادیۆی کوردیدا (= لە 13 ئازار ـ 1943 هەتا : 15 مارت 1955) لە مانگی 10 ی 1983 دا باسی زۆری لەمەڕ توفیق وەهبی کێڕایەوە کە 18 ساڵێك کەسێکی نزیکی بووە . ئەوی دەوری نووسین و کوردی ییەکەی ـ حەسەن ـ بکاتەوە هەست دەکات پتەوی ییەکەی بۆ ئامۆژگاری ی توفیق وەهبی دەگەڕێتەوە .

(61) — کامل کاکە ئەمین : 1912 سلیمانی ـ ئێستا خانە نشینە . یەکەم وێژەوان و کارگێڕی ڕادیۆی کوردیی بەغدا بووە : 19 ت 2 . 1939 .

(62) — لەگفت و گۆیێکی تۆمارکراومان‌دا : ـ 10 / 11 / 1983 سلێمانی .

(63) — عادل جەمال عیرفان : لە 7/ 1915 دا لە سلێمانییدا هاتووەتە دنیاوە . لە 1951 — 1958 موە وەرگێڕو وێژەوان بووە لە ڕادیۆدا . لەو ماوەدایەدا وەرگێڕ بووە لە ئینگلیزییەوە بۆ کوردیی لە گۆڤاری : پەیام ـ دا تورکی و عەرەبیی ، هەروەها ئینگلیزی ییکی زۆر باشی زانیوە .(نووسینیمان دیوە ، ڕەوان و جووان بووەو مۆری ڕۆژنامەنووسیی پێوە دیارە) . لە 25 / 9 / 1969 دا لە بەغدایدا کۆچی کردووە .

(64) — ڕەفیق چالاک : 1923 — 1973 سلێمانیی . نووسەرو مومەسیلی بەتووانا . رۆژنامەنووس . ئەویش یەکێك بوو لە ڕۆژنامەنووسێکی گۆڤاری : پەیام . کارگێڕێکی بەتوواناى رادیۆی کوردیش بوو ، کە جگە لە دەنگی ، کوردی ییەکەی ڕەوان بوو .

(65) — قواعد اللغة الكردية ـ توفيق وهبی ج 1 . ب 1 . 1956 . البنان ـ بيروت + الباب الثاني ، 1956 .

(66) — هەمان سەرچاوە . ج 1 . لە (پێشەکییدا) .

(67) — ، فەرهەنگی : کوردیی ـ ئینگلیزی : توفیق وەهبی و سی . جەی . ئەدموندز . ئۆکسفورد ـ یەکەم چاپ 1966

A Kurdish English Dictionary

TAUFIQ WAHBY

and

C.J. EDMONDS.

OXFORD . First published

1966 .

(68) — ئـەدمۆنـدس = سیسیل جـۆن ئەدمـۆندس . لە 1889 دا لەدایـكبووە . لەكـولیجی كامبـردج ـ دا پێگـەییشتـوە . لە 1922 ـ 1925 دا خـەریكی كاروباری سیاسی‌ی بووە لە كوردستانی خووارووودا . لە 1937 دا « وسلم رافدین » ی دراوەتێ . لە 1935 ـ 1945 ەوە ڕاوێژكاری وەزارەتی ناوخۆی عێراق بووە . لە 1948 دا لەوەزارەتی كاروباری هەندەران ـ ی بەریتانیادا پلەی وەزیری‌ی هەبووە . لە 1950 دا خانەنشین كراوە . گەلێك بابەت‌و لێكـۆلینەوەیی عـەرەبی‌و فارسی‌و كـوردیی نـووسیـوە . كـوردیی‌زان‌و شـارەزای بـووە . لە 1951 ـ 1967 دا لە « مـەعـهـەدی دیـراسـاتی رۆژهەلاتیی‌و ئافریقییدا » لە زانكـۆی « لەندەن » دا مـوحازیـر بووە . كتێبی « كـوردو تورك‌و عـارەب ـ 1957 » ی ئـەو نـاوداره . هـەروەهـا «فەرهەنگی كوردیی ـئینگلیزی‌ی » لەگـەڵ توفیق وەهبی . لە 26 . ت 1 1970 دا مردووە . (سەرچاوە : كردو ترك‌و عارەب ـ وەرگێرانی : جرجیس فتح الله . 1970 + العراق في الوثائق البريطانية سنـة 1936 . نجدة فتحی صفوت . بصرة 1983) .

(69) — لەو كارە گرنگانەی كە ـ نەریمان ـ باسی دەكات‌و دەڵێت : « مامۆستا توفیق وەهبی توانیوییەتی لەم بیست ساڵەی دووایی‌یەدا ئەم بـەرهـەمـانەی خوارەوە ئامادە بكات :

1 — قامووسی كوردی ـ ئاوێستایی ـ سانسكریتی ـ فارسی .

2 — قامووسی پەرتی ـ كوردی .

3 — قامووسێك بۆ چاوگە (مصدر) لە ئاویستایی‌و كوردییدا .

4 — قامووسێك بۆ تەصریفی ئەفعالی مورەكەبە لە كوردی كە بە (كردن)و (بردن) كۆتایی‌یان دێت .

5 — تەئریخی شارەزوور لە دەوری بەردەوە تا ئەمرۆ لەگەڵ پێناسینی ئەو 150 قسن . گۆر) ەی كەتێیدایە .

6 — تەئریخی خەسرەو پاشا

7 — بۆ دەربڕینی پەیوەندی‌و كاركردنی ئاویستایی لەزمانە كانی تردا «؟» (700) ووشەی ئاویستایی لە فەرەنسیدا دۆزیوەتەوە .

8 — نووسین دەربارەی (یەزیدی‌ییەكان) .

9 — نووسین دەربارەی (تەصەووف) .

10 — قامووسی زمانی ئاویستایی .

11 — لە ساڵی (1973)ەوە دەستی داوەتە نووسینەوەی دەستووری زمانی كوردیی بەشێوەییەكی فراوان وەتائێستا (600) لاپەڕەی فولسكابی لێ تەواو كردووەو كەییشتووەتە دووا قۆناغ لەم دەستوورەدا ، بەرەو پێشەوە گـۆڕینێكی خستووەتە بەر ڕێنووسی كوردیی . »

(بڕووانە : آفاق جامعية = ئاسۆی زانكۆیی : العدد 12 . السنة الثانية . ت 2 1978 : فـریای ئـەم گەنجینـەیە بكـەون ـ نەریمـان : ل 79 . هەروەهـا ڕۆژنامەی ـ العراق : 10 / 7 / 1978 نەریمان) ـ كە لەو ساڵەدا لە لەندەن ـ دا دیدەنی‌ی كردووە .

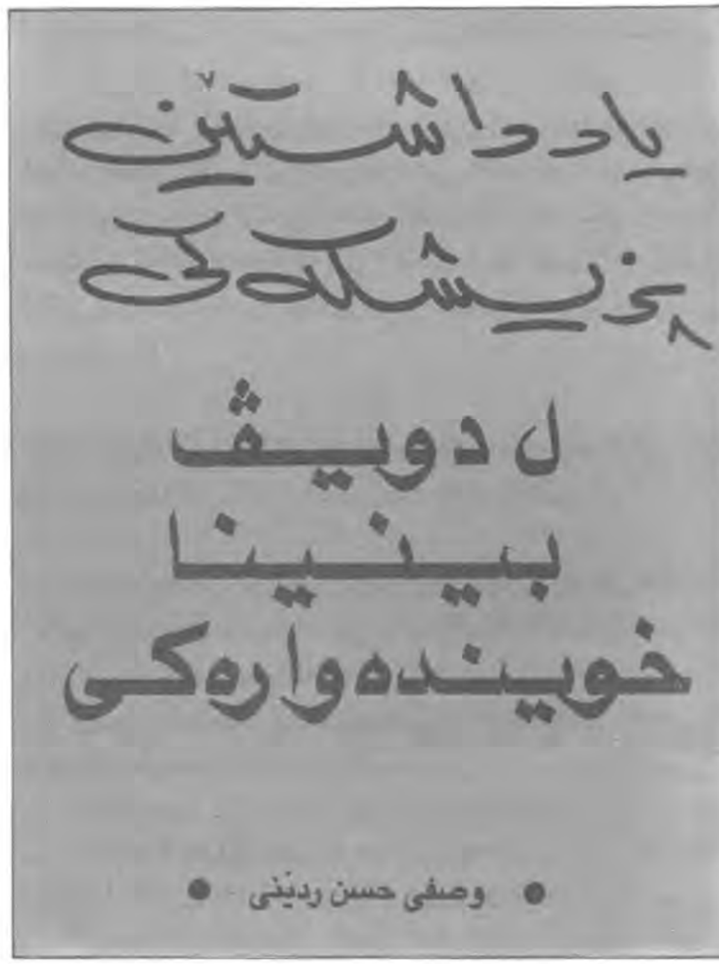
(70) — توفیق وەهبی = كوڕی مەعرووف كوڕی محەمەدە (دایكیشی : عاصمەی كچی ڕەسوول مەستی‌ی ئەفەندی ـ یە كـە زاناو نـاودار بووە ـ ئـەمین زەكی : لە تـاریـخ السليمـانيـة . ص 250 نـاوی بـردووە) . لە 1892 دا لەسلێمـانییدا هـاتووەتـە دنیاوە (خـۆی لە : گۆڤـاری كۆڕی زانیـاری كورد ـ دا . ب 1 . ب 1 . 1973 دەڵێت كە) ـ بە منالی‌ی لای مەلا دەستی بەخوێند كردووە لەحوجرەدا . دووای خوێندنی ڕوشدی‌ییەو ئەعدادی عـەسكـەریی ، لە 1908 دا بـەیـەكـەمینی پـۆل ، بـە مـولازیمی دووەم لەمـەكتەبی حـەربی‌ییەی بـەغدا دەچـووە . لەهـەمـان سـاڵدا جـۆی كـراوەتەوە بـۆ مەكتـەبی ئەركـانی حەرب‌و چـووە بۆ ئـەستەمـووڵ‌و لەمەكتەبی ئەركاندا وەرگیراوە . بەڵام لەو كاتەدا بەپێی تەرتیباتی تازەی توركەكان پۆلی یەكەمی ئەو مەكتەبە هـەڵوەشاوەتـەوەو ئەفسـەرەكان نێرراوون بۆ ناو ـ ئۆردوو ـ كە دوو ساڵ مەشقی تێدا بكەن . بەو جۆرە هـەتا 1911 لەمـەشقدا بـووە . ئەو كـاتە بـزووتنی ئەرنـائوود دەستی پێكردووە . ئەویش بە ئارەزووی خـۆی هاوبـەشی‌ی لەشكری تـوركی كردووە . دووایی خەڵات كراوە ، ئەمجا چووەتە مەكتەبی ئەركان بەڵام لەم سـاڵەشدا شـەڕی باڵقـان دەستی پێكردووە . مـەكتەب داخـراوەو ئەویش لەگەڵ ـ شەرق ئۆردوسی ـ هاوبەشی‌ی جەنگی باڵقانی كردووە لە 1918 دا دەورەی ئەركانی حەربی لە ئەستـەموولدا تـەواو كردووە . لە 1919 دا هاتووەتەوە سلێمانی‌و یاوەری شێخ مەحموود بووەو بیگباشی بووە . لە 1921 دا لەگەڵ درووست بوونی لەشكری عێـراق ، چووەتـە ڕیزییەوە . لە 1923 دا ئامیری مەدرەسەی عەسكەری‌ییەی عێراق بووەو هەتا 1929 پلەی گەییشتووەتە : عەقیدی‌ی‌و لەو ساڵەدا بۆ 4 مانگ ، پێش چاپ‌دانی : دەستووری زمان / ك . ر . م ، چووە بۆ لەندەن‌و لەدەورەی مەكتەبی ئومەرای لەشكری ئینگلیزدا مەشقی كردووە . شەهادەتنامەی چالاكیی وەرگرتووە . سێیەم موتەصەرریفی ـ تەمەن كورت ـ سلێمـانی بووە لە 10 مایس ـ 22 ئاب 1930 و پاشان دوور خراوەتەوە بۆ لوبنان‌و چەند ساڵێك كار كەنار بووە . لە (1935) ەوە هاتووەتەو سەر كـاروبار . بەڕێوەبەری گشتی‌ی ئەشغال . مەسلحەبووە . وەزیری‌ی كردووە كە لە 1950 دا وەزیری كاروباری كۆمـەڵایەتی‌ی بـووە . پێش 1958 « عەین » بووە . لە 11/ 7 / 1958 ەوە هەتا مردنی لە لەندەندا ژیاوە . ئاسیا ڕیزەلی‌ی كـەیبـانـوی ، لە 1930 دا لەگـەڵ كـۆمـەڵی زانستی ژنـانی سلێمـانی‌ی كەحەپسـەخانی نـەقیب سەرۆكی بـوو ، هاریكـاری‌ی كرد ، هـەروەها لەپەنجاكاندا سەرۆكی ژنان بووە لەبەغدا ـ كە لە 1980 دا لە لەنـدەندا كوچی كردو لە بەغدادا نێژراوە . توفیق وەهبی وەجاخی ڕوونە ، دوو كوڕی هەیە : دوكتور سزا ، موسیقازان : سروش . لە لەندەندا دەژین . (سەرچاوە) « بەدەستكارییەوە » : ڕۆژنامەی : ژیان . ژ ـ 240 . 22 مایس 1930 . هەروەها زانینی تایبەتی‌و پرس لەبنەماڵەی مەستی ئەفەندی‌كە لە سلێمانیدا) .

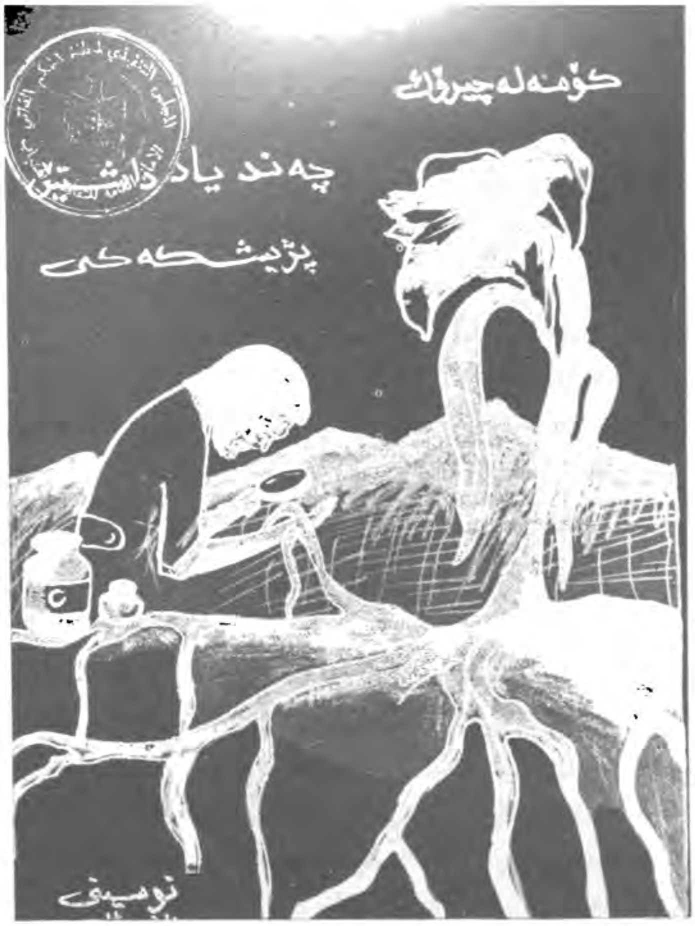
(71) — نووسینی : ئەحمد خواجە . چاپخانەی ڕاپەڕین 1971 سلێمانی .

● تێبینی :

1 — وێنەكانی ناشتنی بەكامیرای دۆستم كاك عبدالرقیب یووسف گیراوە .

2 — نووسینە وەرگیراوەكان ، ڕێنووسیان كەمێك دەستكاری كرا .

کورتە چیروکێ مەیدانەکا بەرفرەهـ یا وەرگرتی ل قادا ئەدەبیدا و لنك خویندەواراو کورتە چیروك نەك ل پێش چاڤێ خویندەوارێ کورد هونەرەکێ نویە بەڵکو ژ راستا هـونەرەکێ نویە ل جیهانێ ژی چنکو ل دویماهیا سەدێ نوزدێ یا هاتیـە بـەلاڤـەبـون و پێشکـەڤتن ل سـەر دەستێ [مـوپـاسـان و چیخوف]ی .

بێ گومان پشتی گـوهڕین کەڤتیـە بارێ کـومەلایـەتی و رامیاری یێ میللەتا گـوهڕین و پێشکەڤتن و دەستکـاری کەڤتـە هونەرێ چیروکا کورت ژی ژ لایێ ناڤەروك و روخسار و بیـرو هزراڤە .

کـورتە چیـروك کارەکێ هـونەری یێ نـاسك و ووردە و شارەزایەکا هونـەرمەنـدانە و ئـاوازەکێ شاعیـرانە پێ دڤێت چونکی دکەتە بەحسێ [کەرتەکا کێم یا ژیـانێ یانـژی بەحسێ دەلیڤەکا کێم یان حالەتەکێ دەروونی و ... هتد] ب شێوازەکێ پڕ ماناو مەبەست و تژی بیرو سوز و هەلوێست .

کورتە چیروکا کوردی پێنگاڤەکا باش یا هاڤێتی و جهێ خو یێ کری د ناڤ ئەدەبێ کوردیدا و هەر وەسا لنك خویندەواراو ئێکەمین چیروکا کوردی یا هاتیە نڤیسـین و بەلاڤکـرن ژ لایێ (فوئادێ تەموی) ڤە سالا 1913ز پشتی هنگی چیروکا (لە خەوما) هاتە بەلاڤکرن ژ لایێ (جمیل صائب) ڤە ل سالا 1925و پشتی هنگی بزاڤا چیروك نڤیسینێ زیدەتر لێ هات و پێشکەڤت ژ لایێ ئەدەبی و هونەری ڤە هەتا ئەڤرو ، ڤێ کاڤێ ژی قادا چیروك نڤسینێ بەرفرەهتر لێ هات و چیروك گەشتـر لێ هات ل سـەر دەستێ هندەك چیروك نڤیسێت هەڤچەرخ و گەلەك کومـەلیت چیروکا هاتنە بازاڕی .

ژ وان کومەلێت چیروکا یێت هاتینە بازاری ل سالا (1980ز) کومەلە چیروکێت [چەند یادداشتێن پزیشکەکی] ئەوێت تورەڤانێ هێژا دکتور نافع ئاکرەیی نفیسی .
ئەڤ کومەلە پێك هاتیە ژ حەفت چیروکێت کورت و نەگوتیە ل کیژ سالێ هاتیە نفیسین .

وەك سەحکرنەکێ بو [چەند یادداشتێن پزیشکەکی] دێ بینین دکتور نافع گەلەك بایەخی د دەتە بابەتێت خومالی و مروڤایەتیێ و چیروکێت خو ب ئاوەازەکی شاعیرانە دنفیسیت چنکو چیروکێت وی پڕی نیگارو سوزو دلوڤانیە و هەر وەسا شیوازێ (اسلوب)ێ نفیسینا چیروکێت وی شیوازەکی روون و ئاسانە و هەمی خویندەوار تێ دگەهن بێ ماندیبون .

پشتی مە پێداچونەك کری دناڤ بەر پەرێت ڤێ کومەلا چیروکادا ئەم ڤان چیروکا دادنین ژ چیروکێت ریالیزمی و ریالیزما کومەلایەتی ، چنکو دکتور نافع هەستەکا کومەلاتیا واقعی یا هەی و گەلەك بایەخی د دەتە کومەلێ کوردی و مروڤێ کوردو چیروکێت وی دکەنە بەحسێ چەند ئێشێت پاشکەفتی د چڤاکێ کوردیدا و کا چەند مروڤێت بێ گونەهـ ژ ئەگەرا ڤان ئێشا ل بەر پیا چوینە و هەر وەسا دکەتە بەحسێ تێکەهشتنا بەروڤاژی بو مەسەلێت زانیاری و راستیێ د ناڤ کومەلێ کوردیدا .

چیروکا ئێکێ ژڤێ کومەلا چیروکا یاکو ناڤێ وێ (گوننەها کێیە) بەحسێ دوو دیاردێت (ظاهرە) خەلەت دکەت دناڤ کومەلێ کوردی ، ئێك ژ وان وەسایا رەوایە کو دوتمام بو پسمامییە و هنگی دوتمام ل وێرێ بیت نابیت پسمام چ ژنکێت دی بخو بینیت و یا دووی ئەوە ئەو ژن و میرا یێت زاروك نەبن کومەل گەلەك شەرێ وان دکەت و دادنن کو عەیال نەبون ئێکە ژ گوننەهێت مەزن ئەڤجا دێ د بەر مێرکیرا بێژن داکو بو خو ژنەکا دی بینیت یا ژنا خو بەردەت و چ حیسابا بو ئەڤین و وەفادار یا دناڤ بەرا هە ردووکا ناکەین و ئەم دبینین چاوا بابێ شڤانی و دایکا وی و چوار خویشك و کەسوکارێت وی هەمی شەرێ وی دکەن و قەسا دبێژنێ ، دا بو خو ژنەکا دی بینیت چنکو ژنا وی (شیرینێ) زاروك نابن و هەرو هەمی گاڤا شەرێ وی دکر ل سەر ڤێ چەندێ هەتا جارەکێ شیرینێ ژی پیچەك ژ گەنگەشەکا وان گولێ بوی و عەبایێ خو هەلگرت قەستا شەقامی کر ... شڤان ژی دوویڤرا چو دا نەچیت ... ئوتومبیلەکێ ل هەر دووا دا ... شیرین کوشت و شڤان ژی بریندار دبیت ، شڤانی دبەنە دختوری و لێ بێهنەك بێ نەچو ئەو ژی دمریت و تەمام دبیت ، بەلێ پشتی گفت و گویا دختوری و بابێ شڤانێ دەرکەفت ئەگەرا نەبونا عەیالی ژ هندێیە کو (خوینا) شیرینێ و شڤانی وەك ئێك نەبو [ئێك ژوان ئو نێگیتیف بو یا دیژی ئو پوزێتیف بو] .

ئەڤجا ژنوکا بابێ شڤانی دەستێت خو ل سەرو میشکێت خو دان و کرە هەوارو گازی و قیژی بەلێ پشتی کەنگی ؟ .

هەر وەسا دڤێ چیروکێدا بومە دیار دبیت کو ئەگەرا نەبونا عەیالی چیە ژ لایێ زانیاری ڤە و کا چاوا کومەل مەسەلێت زانیاری بەروڤاژی تێدگەهیت ، ب راستی مانشێتا ڤێ چیروکێ گەلەکا دجهێ خودا بوو گەلەك دگەل ناڤەروکا چیروکێ دگونجی .

چیروکا دووێ چیروکا نێرگزا بریندار ل زمانێ گیاندارا دهێتە ئاخفتن یا جوانتر ئەو بو ب هزرا من ل سەر نفیسیبا بو زاروکایە چنکو ب شێوەکێ گشتی ئەڤ توخمە چیروکێت هوسا بو زاروکانە . چیروکا سێ چیروکا (ناڤێ من کی دێ هەلگریت) بەحسێ دیاردەکا دی دناڤ کومەلێ مەدا دکەت ئەو ژی مەسەلا ناڤ هەلگرتنێ و شوینەواریێ ... ئەڤێ مەسەلێ جهێ خو دناڤ کومەلێ مەدا یاگرتی و کور شوینا بابێیە و کەس ناڤێ بابێ نا هەلگریت ئێلا کورو پاشی بەحسێ مروڤەکی دکەت یێ چوبە باژێری و یێ شەپرزەیە ژبەر بوشاتی و قەلەبالغا باژێری و سەر تەختێ چایخانێ یێ روینشتی بو (تەماشەی سەروبەرێ ژیانا باژێری دکر) دەمێ شوشەکێ پیپسیێ ب گوزەکا وی کەفتی و بریندار کری .. هندەکا پیچەك بو دەرمانکرو کرە دناڤ ئوتومبیلەکێ بو خەستێ ... پاشی ئوتومبیلەکا دی ب رێکێ ڤە ل ئوتومبیلا وان دا و جارەکا دی بریندار کرە ڤە و ئەو مروڤ خرابتر لێ هات و هند خو دیت مروڤێت وی یێت لێ کوم بوین و یێ وی یێ (گێج) کری .. ئەڤجا دووی دەراڤی تەندروستی یێ تەنگاڤ و نەخوشی ئەو پرسیارا ژنکا خو دکر کا زاروك بو یان نە ؟ پشتی

حازرا گوتی ژنکا ته یا باشه‌و کوڕه‌کێ بوی .. گه‌له‌ك که‌یفا وی هات‌و هه‌ر پرسیارا کوڕی خو دکر ، هنگی هه‌میا دگوتێ تو یێ نه‌ساخی‌و پسیارا خو بکه تو فه‌رتری .. ئه‌وی هه‌ر پرسیارا کوڕی خو دکرو دگوته مروڤێت خو هوین ناڤێ من ناهه‌لگرن ... کوڕی من دێ ناڤێ من هه‌لگریت .. ئه‌ڤجا بڤی ره‌نگی چیروك بو مه دیار دکه‌ت کا هه‌تا کیژ (پلێ) مروڤێ کورد بایه‌خی د ده‌ته شوینه‌واری‌و ناڤ هه‌لگرتنێ‌و کا چه‌ندێ پێ خوش‌و شاد دبیت ده‌مێ کوڕ دبیت .

چیروکا چوارێ ژ ڤێ کومه‌لێ ل ژێر ناڤێ (فاییروما)یه ، نڤیسه‌ڤان ل سه‌ر دوو هزرو دیاردیت دی بیت ره‌وا دناڤ جڤاکێ کوردی‌دا دئاخڤت .. ئێك ژ وان ئاڤزبونا کچکێ (نه‌ژنکێ)و نمونه‌کێ دئینیت دناڤ چیروکێ‌دا کا چاوا کچه‌کێ ب شه‌رم‌و ترسی‌و شه‌مزاریڤه د به‌نه دختوری‌و کچك ڤه دشێریت‌و دبێژیت زکێ من دئێشیت‌و هندی دهێته خو نه‌شێت بێژیت ئه‌زا ئاڤزم‌و چیروك دیار دکه‌ت کا چاوا ده‌مێ مروڤێت وێ زانی یه‌کسه‌ر کوشت‌و نه‌هێلا ... هزرا دووێ دڤێ چیروکێ دا ئه‌وه کو ئێشه‌ك یاهه‌ی ناڤێ وێ (فاییروما)یه یڤێ ئێشێ زکێ کچکێ یان ژنکێ مه‌زن دبیت‌و ره‌نگێ ئاڤزبونی د ده‌ت‌و کومه‌ل وه‌سا تێ دگه‌هیت کو ئه‌و کچك یا ئاڤزه‌و وه‌ختێ کومه‌لی هزرا ئاڤزیێ بو کچه‌کێ دانا ئه‌وێ کچێ چ حال‌و عه‌یش نابیت ژبه‌ر فهێتیاو ترسێ‌و هه‌تا کچکێ دبه‌نه خه‌سته‌خانێ ده‌ر دکه‌ڤیت ئه‌و زك مه‌زنبون (فاییروما)یه نه‌ك ئاڤزیه‌و (پیناسا فاییروما ژ لایێ زانستیڤه یا چیروکێ دا هه‌ی) .

بڤێ شێوه‌ی دکتور نافع ئاکره‌یی بومه خویا دکه‌ت د چیروکێ‌دا کا چاوا گه‌له‌ك جارا کومه‌لێ مه تشتێت زانستی خه‌له‌ت تێ دگه‌هیت‌و ئه‌ڤ چه‌نده ژی دبیته ئه‌گه‌را په‌یدابونا هنده‌ك کوشتن‌و رویدانێت مه‌زن .

«کی یێ شێته» چیروکه‌کا هه‌ژیا ڤێ کومه‌لێ‌یه ، دکه‌ته به‌حسێ کچه‌کا نه رازی بڤی ده‌ست‌و دارێ دوینایێ‌و چونیه‌تیا ژیانێ لڤێ جیهانێ‌و کا چاوا شه‌ڕو کوشتن بیت زور بوین‌و چ بهایێ مروڤایه‌یتێ‌و مروڤانیێ نه‌مایه‌و چ ترازوی نه‌ماینه راستیێ پێ بێته کێشان‌و ئه‌ڤ کچه ژبه‌ر ڤان ئه‌گه‌رێت مه گوتی هه‌ر یا دگه‌ل خو دکه‌ته ڤێڕی‌و هه‌وار .. مروڤێت وی وه‌سا هزر کر کو کچك یا شێت بی‌و دچنه دویڤ دختوری‌را دختور دهێته وێرێ سه‌حدکه‌ته کچکێ گه‌له‌کا خوڕستیی‌یه (طبیعی)و نه‌یا شێته ، به‌لکو گه‌له‌کا دروسته ، چنکو کچك نه‌رازیبونا خو دیار دکه‌ت به‌رامبه‌ر به‌رزه‌بونا. راستیێ‌و خه‌باتێ دکه‌ت دژی دره‌وێ‌و دوو روییاتێ‌و خومه‌زنکرنێ ...

ئاخڤتنێت کچکێ کاره‌کێ مه‌زن ل دختوری دکه‌ن‌و نه‌شیا بنڤیت هه‌تا سپێدێ هه‌ر یێ مژیول بو ب مه‌سه‌لا کچکێ‌ڤه‌و ڤی نمونێ مروڤی دکومه‌لی‌دا .

ب راستی ئه‌ڤ چیروکه گه‌له‌کا ئارمانجبه‌ر بو چنکو ئه‌ڤ نمونه د جڤاکێ مه‌دا د زورن .

چیروکا شه‌شێ ژ چیروکێت (چه‌ند یادداشتێن پزیشکه‌کی) چیروکا «گوله‌کا دی ژی وه‌ریا» ئه‌ڤ چیروکه هێرەشه ل سه‌ر هنده‌ك هزرو ته‌خمینێت که‌ڤن دناڤ جڤاکێ کوردی‌داو دکه‌ته به‌حسێ (هوشیاری) کا چاوا ئه‌وو هه‌ڤالێت خو چونه ده‌رڤه‌ی باژێڕی‌و بوْ خوْ ڤه‌خوارن بر دا پیچه‌ك خو ژ بیر ڤه‌که‌ن‌و سه‌ربه‌ستیا خو وه‌رگرن ... ل ئاقاری ماره‌ك ب هوشیاری ڤه‌دده‌ت ... هه‌ڤالێت وی د هه‌لدگرن‌دا ببه‌نه خه‌سته‌خانێ به‌لێ هوشیاری گوتێ من ببه‌نه مال چنکو بابێ من وه‌ناکه‌ت بچمه خه‌ستێ ، ئه‌ڤجا دبه‌نه مال ... ل مال بابێ وی شه‌ڕی هه‌ڤالێت وی دکه‌ت‌و قه‌بول ناکه‌ت ببه‌نه خه‌ستێ‌و ڤرێدکه‌ته دویڤ مه‌لا عه‌لی‌راو نانێ مالا شێخی‌و حجی سمایل دا پێ وی بمژیت ... پشتی ب هه‌ر حالێ هه‌یی هه‌ڤالێت وی دختوری دئینه مال ، به‌لێ بابێ هوشیاری رازی نابیت هوشیاری ببه‌نه دختوری‌و بکوته‌ك رازیبو کو ل وێرێ چاره‌سه‌ریا وی بکه‌ن ... د ده‌لیڤه‌کی‌را ئوتومبێلا ئیسعاڤێ هات‌و ب له‌زو به‌ز هه‌ڤالێت وی‌و دختوری هوشیار دانا دناڤ ئیسعاڤێ‌دا ، به‌لێ فایده نه‌کرو ته‌مام‌بو !! ...

ڤێ چیروکا به‌رکه‌ڤتی بومه وێنه‌کێ فوتوگرافی یێ دیارده‌کا پاشکه‌ڤتی‌و که‌ڤنه په‌رست گرت‌و دانا پێش چاڤێ مه‌و مه ژی دیت پلا باوه‌ریا بابێ هوشیاری ب ئه‌فسانێت هیچ‌و

پویچ و دویر ژ زانیاریێ و هەر وەسا مە دیت کا چاوا ئەوگەنگەشا بابێ وی کری دگەل دختوری و هەڤالیت وی ل سەر خەستێ و شێخ و مەلاو قەلەبالغا وان گەلەك وەخت بورانـدو ب خەستەخانێ را نەگەهشتن و هوشیار تەمام بو !! ...

(حەقێ فەحسێ) چیروکا دویماهیی‌یە یا ڤێ کومەلێ ... ب راستی ڤێ چیروکێ پیچەك جیاوازیا هەی دگەل بابەتێ چیروکیت دی و ب هزرا من بەحسێ مەسەلەکا هەڤچەرخ و تایبەتی‌یە ... چنکو دکەتە بەحسێ دختورەکی و دختوری هزرێت هەژاریا خودکرن دەمێ قوتابی و نان نەبو بخوت و گەلەك ڕوژی دگرتن چنکو خوارن نەبو بخوت و ڤی دختوری چەند نەخوشیەك دیتبا ئەڤ رویدانە ژ بیرێ نەدچو ... پاشی دکەتە بەحسێ گینگەشا مروڤەکی و دختوری ل سەر حەقێ فەحسێ ... پاشی دهێتە سەر بەحسێ مالا (جەوهەری) کا چاوا جەوهەر ب باب ڤەودوو براڤەو رەزو ملك و مالاتی ڤە نەماو پویچ و پەڕاتە بوو کەس لێ نەما ژبلی برایەکی و پیرە دایەکێ ئەو ژی نهو بێت د خانیێ نوی‌دا نێزیکی باژێری ... ئەم دشێین بێژین چارچوبی ڤێ چیروکێ چارچوپەکێ قەهری و کوڤانیێ‌یە بگرە ژ هەژاریێ هەتا وێرانکرنا مالەکێ و بەر هەر حالێ هەی ئەڤ چیروکە بەحسێ کوڤانەکا هەڤچەرخ .

پشتی مە تشتەك ژ ناڤەروکا هەر حەڤت چیروکا زانی دێ مێینە سەر تایەکێ دی ژ ڤێ پێداچونێ ... لڤێرێ مە دڤێت جهێ داخێ‌یە کو چیروك نڤیسێ مە فولکلور ب کار نەئینایە دناڤ چیروکێت خوداو وا بزانم پێ نەڤێت دووبارەکەین و بێژین کومکرنا فولکلوری و کارئینانا وی ئێکە ژ کارێت هەرە گرنگە ل سەر شانێت روشنبیرێ کوردو دڤێت ئەم ل هەمی بزاڤێت خودا فولکلوری ژ بیر نەکەین و ب کار ببینین چ کومکرن و نڤسین بیت یان ب کار بینین دناڤ شیعرا هەڤچەرخ‌داو چیروکێ‌داو هونەرێ تەشکیلی‌داو شانوییێ‌داو ... هتد .

ئەڤە ژ لایەکی و ژ لایەکێ دی‌ڤە ئەگەر بەرێ خو بدەینە چیروکا (کی یێ شێتە) دێ بینین چارەسەرکرنا نڤیسەڤانی بو حالەتێ کچکێ و بەرسڤێت دختوری دگەل وێ نە چارەسەرکرنەکا زانیاری و راستەقینە بو چنکو پێتڤی بو دختوری هەولێ دابا خەلکێ مالا کچکێ و مروڤێت وێ تێبگەهینیت ب پلا روشنبیریا کچکێ و هەستا وێ و گوتبا وان ئەڤ کچە یا هەقەو نەیا شێتە و هاریکاریا کچکێ کرباو پشتەڤانیا وێ گرتبا ... نەك بێژتێ رێکا راستیێ یا ب زەحمەتەو دێ ماندی بی و وەستی !! بێ گومان ئەڤ وەلامە نەیا زانستی بو ونە وەلاما کچکا خودانا ڤان بیرو هزراو هەستا بو ... تشتەکێ دی سەرنجا من ڕاکێشا دەمێ من پێداچون بڤێ کومەلێ کری ئەو ژی ئەوە ، سێ چیروکێت ڤی کومەلی دەم [الزمن] تێدا نەیا خویا بوو تێدا نەبو چیروکا گوننەها کێ یەو چیروکا فایبروماو چیروکا حەقێ فەحسێ ئەڤ چەندە یانکو نەبونا دەمی دچیروکێ‌دا ژ پلا هونەریا چیروکێ کێم دکەت ...

هەر وەسا کارئینانا چەند (پەیڤێت) کرمانجیا ژێری ژ کاریت قەنج و پڕ سوود بو دکتور نافع پێ رابی و هەولەکا هەژی بو ... ل دویماهیێ مە دڤێت بێژین تورەڤانێ بەرکەڤتی دکتور نافع ئاکرەیی یێ سەرکەڤتی بو دگرتنا چەند وێنەکا ژ جیهانا مە یا پڕ کوڤان و دژایەتی (متناقضـات) و هەول دا بچیتە دناڤ دەروونێ مروڤی و ناڤ ئاخینك و خوزیك و هەستێت وی .

[چەند یادداشتێن پزیشکەکی] پشکداریەکا هەژی بو د قادا چیروکا کوردی‌داو بو مە راستیا ژیانا ناڤخویی و دەرڤەیی یاچەند نمونەکا ژ کومەلی مە دیار دکەت و دکتور نافع ئاکرەیی بڤێ چەندێ کتیبەکا جوان و بەرکەڤتی دانا دکتیبخانا کوردی‌داو ئەم وەك تێبینیەکێ دێ بێژین خوزی دکتور نافعی شیانێت (طاقە) خو بێت هوزانێ ڤەکیشاباناو کرباناسەر شیانێت خو دقادا چیروکێ‌دا ...

چنکو شیانا وی یا نڤیسینێ و بیرو هزرێت و بیناوی بو گرفتاریا پتر دیار دبیت ل چیروکێ‌داو چیروکێت دکتور نافعی ب شێوەکێ ئارمانجبەرتر و روونتر ژ هوزانێت وی هەلویستا وی خویا دکەن بەرامبەر هەمی بابەت و گرفتاریا کومەلی و مروڤایەتیێ .

دهوك 1983

«حەسیب قەرەداخی»

چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی

رۆڵە گەر حەز دەکەی بیە شاکوڕ
پەندی مەحوی لەگوێ گرە وەکوو دوڕ
مەردی ئازادە قەت مەڕەنجێنە
«کُلُّ شَيْءٍ ولا شَتيمة حُرْ»

چەردەیەك لە خەرمانی سۆفێتی ئیسلامی

سۆفێتی ئیسلامی دیاردەیەکی گیانیو (رۆحی) کۆمەلایەتی یە پشت بە تاقیوکردنەوە خۆیی یەکانەوە دەبەستێ «التجربة الذاتية» بەرهەمی کێشمە کێشو بیروباوەڕو پێوەندی کۆمەلایەتی ناو کۆمەڵگەی ئیسلامی یەو زادەی مێژووی ئایینیو سیاسیو هۆشیاریو نەتەوەیی ئیسلامەکانە.

سەربەبەرەی فەلسەفەی میتافیزیکی یە. ئەم سۆفێتی یە گەلێك دەستنیشانو پێناسی بۆدانراوە کە لە کڕۆکی باوەڕەکەوە هەڵێنجێنراون، هەیانە دەقاو دەقەو هەشیانە کاڵا بەپێی بالایە، وەهەشیانە پێ لێهەڵکێشانو لاوەکێتی دەستی بەسەرا کێشاون. وایەکە یەکە باسیان دەکەم :

1 ـ سۆفێتی زانستێکە «عیلمێکە» مەرجو نیشانەی خۆی هەیە بناغەکەی هەستە لەقووڵایی دەروونەوە بە باوەڕی سۆفێتی. ڕێبازی ئەم زانستە زانستێکی بینینی نی یە (معلومات نظرية) بەڵکو دەقاو دەقەو دامەزراوە لەسەر سۆزی بەکوڵ لەحاڵەتێکدا کە نەفس دادەمێنێو دەستەوسان دەبێ.

2 ـ سۆفێتی وازهێنانە لەخۆپەرستی.

3 ـ سۆفێتی کەنار گرتنە لەهەموو بەرژەوەندی یەکی خۆیی

4 ـ سۆفێتی واز هێنانی (زهد) دەروونی یە لای دەوڵەمەندانو هەژارانو گومراهانو لەخواترسان.

5 ـ سۆفێتی کارێکی دەروونی یە کەس لێی بەئاگا نابێ .

6 ـ سۆفێتی سۆزێکی ڕاستەقینەی نێوان بەهێزو بناغە دامەزراوە ، لاوازی ڕێی تێ نابا، گومان سەری لێنادا

7 ـ سۆفێتی ڕاکشانە لەبەر دەرکی یارداو گوێ نەدانە بە دەرکردن.

8 ـ سۆفێتی ئەوەیە کەڕاستی «حەق» لەخۆتا بتمرێنێو لە خۆیدا بتژێنێ.

9 ـ سۆفێتی ئارام گرتنە لەبەر باری فرمانو بەربەرچی فرماندا.

10 ـ سۆفێتی لای ئێمەش پێی دەڵێن دەرویشی ـ دەرویش ـ لەدوو ووشە پێك هاتووە، (دەر) واتە ـ لە ـ (وێش) واتە ـ خۆ ـ تێکرا ئەبێ بە ـ لەخۆدا ـ (في ذاته)

11 ـ سۆفیتی خۆراهێنانو (رياضه) فەلسەفەیە ! راهینانی نەفسو گرتنەوەیەتی لەهەواو هەوەس ، کەوتنە سەر ڕێگەی زوهدە هەتا خۆی تەرخان بکات بۆ ئەو شتەی کە لەکارە دنیاییەکان بەرزترەو مەزنترە.

فەلسفەیەکە وەکو ئەو فەلسەفانە نی یە کەخەلك ئەیزانن و

لەسەر بنکەکانی مەنتیقو هۆیەکانی زانیاری دانەمەزراوە بەڵکو بەخشیشێکی خواییەو وە دەستی ئەو کەسانە ئەکەوێت کەنەفسی خۆیان ڕاهێناوەو پاراستوویانە.

جەریری ئەبو نصری سوراج ئەڵێ سۆفێتی بریتی یە لەوەرگرتنی هەموو ڕەوشتێکی بەرزو دەرباز بوونە لەهەموو ڕەوشتێکی نزم.

بەم خاڵانەی لەسەرەوە هێنامانە گۆڕێ سۆفێتیان بەگوێرەی بۆچوونی پیرە سۆفی یەکان خۆیان ناسی، لەگەڵ ئەمەشدا وەك ئەڵێن: سۆفێتی هەزارو یەك پێناسو نیشانەی تریشی بۆ دانراوە.

ئەی ووشەی سۆفی کە سۆفێتی لێ وەرگیراوە لەکوێ هاتووە ؟! بۆ زانینی ئەم مەسەلەیە ئەم سەرباسە دائەنێم.

ووشەی سۆفی (الصوفي) چی یەو لەچی یەوە هاتووە؟

1 ـ دەڵێن لەپێش ئیسلامدا تاقمێك هەبوون وازیان لەدنیا هێنابوو لە کەعبەدا خۆیان بووس دابوو پێ یان دەوتن (أهل الصفة) ئیتر ووشەی سۆفی لەمەوە هاتووەتە گۆڕێ.

2 ـ دەڵێن کەغەوسی کوڕی موڕ لەدایك بوو، دایکی بەخشی بەکەعبەو کردی بەبەندەی ئەلقە لەگوێی ئەوی‌و گولێك خوری بەست بەقژیەوە کە گوایا بەرخی خوایە ، ئەم بۆچوونەش بەسترا بە بیروباوەڕی قوربانی یەکەی (قۆچی) ئیبراهیم پێغەمبەرەوەو ووشەی سۆفی لەمەوە وەرگیراوە.

3 ـ هەندێك دەڵێن لە (صوف) واتە لە خوری یەوە وەرگیراوە، چونکە بەزۆری جل‌و بەرگیان لە خوری دروست ئەکرێ، ئەوەتا پێغەمبەر دەفەرموێ «ئەوەی خوری بپۆشێ‌و نانی جۆ بخوات‌و سواری گوێ درێژ ببێ، خۆبە زل زانینی تێدا نامێنێ» وەلێشی دەگێرنەوە کە دەفەرموێ «خوری لەبەرکەن و قۆڵتان هەڵکراوبێ‌و نیوەی زگیشتان بخۆن دەگەنە پایەی بەرزی ئاسمان».

4 ـ هەرچی وەك‌و ئەوەبێ کەگوایا ووشەی (صوفی) سوف لە (صفا) وەرگیراوە. ئەمە خۆ هەڵکێشانە لەلایەن سۆفی یەکان خۆیانەوە ، ئەوە ئەبوعلای معری دەڵێ:ـ

«صوفية مارضوا للصوف نسبتهم
حتى إدعوا أنهم من طاعة صفوا »

واتە سوفیانێك قایل نەبوون بووبریت نەوان لە «صوف» خوری یەوە وەرگیراون وەك وشە ، تاوایان لێهات بلێن بەخواناسی پاك بوونەتەوە.

5 ـ هەندێکیش دەڵێن لەوشتەی «سۆفیا» وەرگیراوە کە بە واتا حیکمەتە، تەشەر لەم رایە دەدرێ کەگۆیا سۆفیەتی کەبناغەی دیانە «مەسیحیەت» ە لە ڕۆژهەڵاتەوە هاتۆتەدی ، بەڵام «سۆفیا» وشەی یۆنانی کۆنە.

سۆفی یەکان کێن‌و چۆنن ؟

سۆفی یەکان هەندێ کەسن کە خاوەنی بیرو باوەڕی ئەم سۆفێتی یەن کەزادەی بیرو باوەڕی ئیسلامەتی یەو دیاردەیەکە لەو دیاردانەی کۆمەڵانی ئیسلام‌و قۆناغە مێژوویی یەکانی‌و پیوەندیە ئابووری‌و سیاسی‌و ڕۆشنبیری‌و زانیاری یەکانی ئەم کۆمەڵگایە هێناویانەتەدی کەسانێکی ئازان‌و ڕوو هەڵمالراوون، بێ پەروان لەدەربڕینی ڕاستی‌و بیروباوەڕی خۆیاندا ئەگەر سەریشیان لەم پێناوەدا دابنێن ، ئەوان دژ بە عیلمانی یەتن ، ڕوونەکەنە خەڵکی هەرەمە ڕانماییان دەکەن بەرەو ژیان‌و پێویستی یەکانی ڕۆژانەیان‌و کاروباری ئاینی‌و کۆمەلایەتی یان بەزمانی سادەی خۆیان . خۆپاراستن لە نوقم بوون لەدنیاداری کاری گرنگی خۆیانەو ئەوکەسانەش کەدەستیان پیوە دەگرن واتە (مريد) . خاوەنی خەیاڵی شاعیرین‌و گەڕیدەی دنیای عەشق‌و خۆشەویستین، جیاوازی یەك نی یە لەنیوان توخمەکان‌و ئاینەکان‌و نێرومێ کاندا لای ئەوان لەهەر پایەیەکی کۆمەلایەتی دابن چونکە گرنگ لای ئەوان مرۆڤە، ڕاستی دەروونی یە ، پلەی نزیکی یە لەخواوە .

سۆفی یە ڕاستەقینەکان لەهەموو خەڵك زیاتر بەتەنگ ئەوەوەن بگەن بە کماڵ‌و جماڵ، واتە پێگەیشتن‌و جوانی ... ئەو جوانی یەی کە ئاوازی بەنازە لەنیوان هەردوو ڕووی بوون «وجود»و یاسای هەبووندا ، لەنێوان ناوەڕۆك‌و ڕوخساردا، چونکە تەنها دۆستایەتی و یەکیەتی‌و تێکەڵاو بوونی ئەم دوو شتە شتی جوان دێنێتەدی . سۆفیە کان خاوەنی کەرەسەی دەربڕینی تایبەتی ئەدەبی تایبەتی‌و ژیانی تایبەتین‌و . مەیی تایبەتین. عەشق‌و شەیدابی‌و ناسەی دیدارو تووانەوە لەکیانی خۆشەویستیدا ڕێبازی خواپەرستی ئەوانە

به نووری بادە کەشفی زوڵەتی تەقوا نەکەم چبکەم ؟ !
به شەمعێکي وەها چاری شەوێکی وا نەکەم چبکەم ؟ !

وازهێنان ـ لەدنیاداری بەشێکە لەخۆیان چونکە ئەم وازهێنانە بەڵگەی ڕاستی‌و هێزی پێوەندی گیانی یە (الرابطة الروحية) . ئالێرەوە ئەتوانین بڵێین ئەگەر لەسۆفێتی دا کەم‌و کووڕی ببینین هەمووی خەتای دەروێشە بێچارەکان نی یە، چونکە

ئەوان لەوەکەمترن کەهەموو ئەوکەمو کووڕیانە بخرێتە ئەستۆیان. ئەگەر پایەو چاکیمان تێدابینی هەموو مالی ئەو دەروێشانە نی یە چونکە دیسانەوە ئەوان لەوەکەمترن کەهەموو ئەوپایەو چاکێتی یەیان بخرێتە سەر شان..

بیرو باوەڕی سۆفی یەکان :

وتمان سۆفێتی ئیسلامی زادەی ئایینی ئیسلامە سەر بەبەرەی فەلسەفەی میتافیزیکی یە کەبریتی یەلە فەلسەفەی ئەودیو سروشت (ماوراء الطبیعة) ئەویش تێڕوانینی سروشتە وەکو شتێك کەلەحالی وەستانداپە،لەگەل باوەڕ نەکردن بەکێشمە کێشە ناوخۆییەکانی شتومەك وگوایا پێکادانی هێزەکان لە دەرەوەی خۆیاندا هوی گۆڕانە سەرەکی یەکانە نەك پێکادانی ناوشتەکان . جاکەلەم بۆچوونەوە بڕوانینە بیرو باوەڕی سۆفیەتی ئەتوانین لەم خالانەدا کەلەمەودوا دێن کۆیان بکەینەوە کەسەبارەت بەخواو خوایەتین . (الاله والالوهیة) .

أ ـ خوای گەورە بەتاکە بوون ناسراوە بەهۆی هیچ شتێکەوە نەبووەو هۆیش نی یە بۆهیچ شتێك بەلکو خۆی بۆخۆی هەیە . « الحق تعالیٰ موصوف بالوجود المطلق ، لیس معلولاً بشئ ولا علة بل موجود بذاته » .

ب ـ بوونی خوا تاکە بوونێکی واقیعی یە ، دەوروبەرو هەرچی هەیەو دیارەو دیاردە مەتریالی یەکانیش هەموویان شەپۆلێکن لەشەپۆلەکانی ئەو .

ج ـ بوون (الموجود) واتە « خوا » عەقڵی گشتی یە ، دەرامەت دارە ، هەموو شتێك لەودایە ، هیچ شتێك جێگەی ئەوی تێدانابێتەوە ، لەهەموو شتێك بەئاگایە ، بەسەر هەموو شتێکدا دەستدارە چونکە هەموو شت بیرێکە (فکرة) لەبیرەکانی ئەو .

د ـ خواذاتێکە « بوونێکە » کەوا لەذاتی « بوونی » هەموو هەبووەکاندایە .

هـ ـ حەق کەذاتی خوایە لەپشت حەقیقەتەوەیە (راستی) ئەم حەقیقەتە نزمترە لەحەق کەخوایە ، لێرەوە بۆمان دەردەکەوێ بەپێی ئەمڕایە کەحەق دوو ماکەو یەکێ خوا ، یەکەم ماك لەدلی بەندەکاندا جێی دەبێتەوە بەلام دووەم ماك لە هیچ شتێکدا جێی نابێتەوە ، خۆی خۆیەتی و لەهەمان کاتدا هەموو شتەکانیشە .

و ـ حەقیقەتی گشتی واتە (خوا) کەبۆ حەق و بۆ جیهانیشە بەبوون و نەبوون و بەپەیدا بوون (حدث) و هەربوون « أبد » بێ ناناسرێ . لەلای سۆفیەکان حەق بریتی یە لەزاتی ئیلاهی لەبووندا واتە (الوجود المطلق) لێرەدا بەپێویستی دەزانم دەربارەی ئەو فەلسەفانەو ئەو ڕێبازانە بدوێم کەبەدەوروبەری ئایندادێن و دەچن لەخوایەتی ئەدوێن .

یەکەم : ڕێبازی گەوهەری تاك (الجوهر الفرد) پوختەی ئەم ڕێبازە ئەوەیە کە عەقلێکی بەڕێوەبەر هەیە کەهۆی یاساو ڕێکخستنی ئەم جیهانەیە « جیهانی مەتریالی » کەهەر خۆی تواناو عەقل و کارو جم و جۆڵدەبەخشێ . ئەم عەقلە یائەم گەوهەری تاکە یەکەم سوورێنەری مادەو رێکخەریەتی لەوتەمو مژەی (العلماء) کە گوایا ڕەسەنی مادەیە . بەلام دروست کەری مادەنی یە .

دووەم : ڕێبازی خوایی یەکان (المؤلهة) : پوختەی ئەمیش ئەمەیە کەخوا هۆی یەکەمە (العلة الأولی) هەموو شتێك لەوەوە هاتۆتە دی .

سێیەم : ڕێبازی سەر بەعەقلانی یەکان : پوختەی ئەم ڕێبازە ئەوەیە خوایەك هەیە . چاودێری هەمووشتێکەو دەیانبات بەڕێوە بە ویستێکی ئازادنا ، بەلکو لەمکارەداری بەجێی چەندیاسایەك دەکات کە گۆڕینی نی یە .

چوارەم : ڕێبازی حلول « تێکەلاو بوون » وەکو حەلاج دەلێ

« أنا من أهوی ومن أهوی انا
نحن روحان حللنا بدنا
فاذا أبصرتنی ابصرته
واذا أبصرته أبصرتنا »

واتە منئەو کەسەم کەخۆم خۆشم ئەوێت و ئەوکەسەی کەخۆشمئەوێ منم ، ئەگەر منت بینی ئەوت بینیوە ، ئەگەر ئەوت بینی منت بینیوە .

هەروەها بابە تایەریش دەلێ :

« ئەگەر دل دلبەرو دلبەر کدوومە
وەگەر دلبەر دل و دلرا چەنووم
دل و دلبەر وەهەم ئاوێتە بینیم
نەزونم دل کزو دلبەر کرووم »

ئەم رایە خزمایەتی یەکی زۆری هەیەلەگەل « فەلسەفەی وحدة الوجود » دا کە بـریتی‌یە لەیـەکێتی سروشت و عـەقل بـەبێ ئەوەی کۆبکرێنەوە لەیـەك عەقـلی گشتیدا کـەدەست داربێ بەسەر کەرتەکانی خۆیدا پێناسـەکانی ئـەم عەقـلی گشتی‌یە ئەمانەن : ـ

1 ـ دوایی نەهاتن و نەگۆران .

2 ـ خاوەنی سەربەستی‌یەکی تەواو واتە ئازاد .

3 ـ عەقلی گشتی ئەندامە هەست دارەکان (الحواس) ناناسێ ، چونکە عەقلێکی رووتە (مجرد) بەسەر بیرەکانی (أفكار) خۆیدا چەماوەتەوە .

4 ـ سـۆزی بەکـەڵك و نابـەکەڵکی نی‌یـە (العـاطفـة السلبیـة والأیجابیة) چونکە سۆزی وا بەرهەمی گەیشتنە بەواقیع و عەقلی گشتی واقعی نی‌یە لەدەرەوەی خودی خۆیدا . پیرە سۆفی مەزن ابن الفارض لەبارەی یەکێتی بوونەوە « وحدة الوجـود » ئەڵێ : راستی‌ی خـوا لەخۆی دایـە لەهەمـوو دیاردەکانی بووندا ئەم گەردوونە دوو نەمادی‌یە بەهەموو ئـەو شتـانـەوەی کـەتێیـدایـە خـۆی خـودی خـوایـەو ماهیەتەکەیشی ماهیەتی خوایە بوونەکەیشی بوونی خوایە ، خواوەندیش هەمیشە لەنیگای خەڵقا خۆی دەنوێنێ و زاتی خۆی بەزاتی ئەوان ئەچەسپێنێ . سۆفیش لەیەکەم هەنگاو یا لەسەر ئەوەیە کەخوا خودی خەڵقی خۆیەتی .

ففي الصحو بعد المحو لم اك غيرها

وذاتي بذاتي إذ تحلت تجلّتْ

وأن دُعيتْ كنتُ المجيبَ وإن اكن

منادىً أجابت من دعائي وكبّتْ

واتـە لە کاتی هـۆشیـاری وبێ هـۆشیمـا من هـەرئـەوبـووم « زاتی‌خوا » کەزاتی منە لەگەڵ زاتی خۆمدا کەتێکەڵاو بوون خوا دەرکەوت ، ئەگەر داوا لەخوایش بکرێ من وەلام ئەدەمەوە ئـەگەر منیش بـانگ بکـرێم ئەوا خـوا وەلام ئەداتـەوەو کار جێ‌بەجێ ئەکات*

مەحوی ئەڵێ :

شەوێ لەیلا بە مەجنوونی دەوت : بنوارە حاڵی خۆت

بە خۆرایی کە چۆنت‌دا بەبا عەقڵ و کەماڵی خۆت !

جووابی دایەوە مەجنوون ، ئەگەر طاقەت ببێ لەحظێ

لەناو ئاوێنەدا بروانە حوسن و جەماڵی خۆت

عبدالکـریمی کوری ئیبـراهیمی جیلانی کەساڵی 830 کۆچی مردووە ئەڵێ : ـ

لي الملك في الدارين لم أرفيهما

سواي ، فأرجو فضله ، أو اخشاهُ

وقد حزت انواع الكمال وانني

جمال جلال الكل ، ما أنا الاّ هو

واتە هەردوو دنیا هی منە جگـە لەخۆم کـەسێکم تیا نـەدیوە کەداوای فەزڵی لێ‌بکەم یالێ‌ی بترسم . من هەموو چەشنەکانی کەماڵم وەدەست هێناوە ، خۆم جوانی‌ی بوزرگی هەموو شتێکم من جگە لەخواهیچی کەنیم . غەزالیش ئەڵێ : « لا إله الا الله » خوا بەیەك ناسینی رەشەخەڵکەو (لا آله الا هو) خوا بەیـەك ناسینی کەسانی تایبەتی یە (خاصة) یەکەم واتە (لا إله الا الله) خوایەتی بەتەنها بۆ خوا ئەچەسپێنی و لەغەیری خوای بەدوور ئەخات و بەم پێ‌یە بەبوونی کردگارو خەڵق ئەچـەسپێنێ واتە چەسپاندنی دوو بوون (موجودین) کەیەکێکیـان لەوی تریـان جیاوازە بەلام دووەم واتە (لا إله الا هو) یەك بوون دەچەسپێنێ کەدیاردەکان و شێوەکانی جۆر بەجۆرن وپێیان ئەوترێت خەلق .

بیرو باوەری سۆفی‌یەکان سەبارەت بەهۆش (عەقل) :

بیروباوەری سۆفی‌یەکان سەبارەت بەهۆش لەم سێ خاڵەدا باس دەکەین :

1 ـ سۆفیتی رێبازێکی بەجم و جۆڵە ، باوەری بەگـۆرانی روو بەچاکـە هەیـە ، هیچ کێشێکی گـرنگ بـۆبەڵگـە منطقی و عەقلی‌یەکان دانانێ و بەڵگەکانیان بەگەورە نازانێ ، چونکە سۆفیەتی پشت بەزیکرو چاوتێبرین و تـاقی‌کردنـەوەو ئەو خـەوانە دەبـەستێ کەلەپـایەی حـەقیقـەتـدان و پـەرچ نادرێنەوە .

2 ـ لای سـۆفی‌یەکـان عەقـڵ رێگەنی‌یـە بۆ زانینی نهێنی‌یـە خواییەکان بەڵکو رێگەی عەشقی خواییە ، چونکـە وەکوو (عەتار) دەڵێ عـەشق لەگەوهـەرەو پێناسی گـەوهەرت پێ دەناسێ . رووناکی بەهۆی رێگەوە نابینـرێ ، بەڵکـو رێگە بەرووناکی ئەبینرێ .

3 ـ لەبەرئەوەی کـەجیهانی ئیلهـامی سۆفی جێگـەی گەلێـك دەلالاتی تێدا ئەبێتەوە

کە لە ووشەو ئاخاوتن و دەنگ و رووداوە سروشتی‌یەکان وەری دەگرێ . ئیتر بەرانبەر بەهەستە رووتەکانی

خۆی (الحاسه المجردة) نیوه کپ کراوێکـه بەهـۆی نقوم بوونی دەروونی (الأغراق الذاتی) خۆیو دوورکەوتنەوەی لە جیهانی هەست پێکراو ، کە لێرەوە عەقل ئەکەوێتەکار .

سۆفێتیو مرۆڤ لەبەرئەوەی کە سۆفێتی پشت بە ڕەشە خەڵك دەبەستێو بەزمانی سادەی ئەوان دەدوێو لە تەلی سـۆزی ئـەوان ئـەداتو هـەمیشـە چاوی لەوەیـە کـە عـاشق بـۆ خۆشەویستی خۆی زیاتر کۆبکاتەوە ، و لەبەر ئەوەی خۆی لە خۆیدا دیاردەیەکی کۆمەلایەتی یە ، چـەند هـۆیەکی تـایبەتی هێناویەتە دیو لە مرۆڤەوەیەبۆ مرۆڤو سەرچاوەی ئەم کێشمە کێشەش ئەندێشەو خەوی مرۆڤ خۆیەتی ، ئیتر سۆفیەتی ڕێز نە مرۆڤ دەگرێو هەموو کاروباری خۆی لەسەر شـانی ئەو داناوەو ئەو پێناسانەی کە سۆفیەکانی پێدەناسرێن تەنها لە مرۆڤدا کۆدەبنەوە ، وەك پیاو چاکیو هەژاریو خۆنەبەستنەوە بـەکـارێکی دیـاری ، بـەخشینی هـەسـتو نـەست بـە خۆشەویست .... هتد ئەوەتا سۆفێتی دژ بەجیاوازی ڕەگەزو ڕەنگو ئایینە تەنـانەت لای هـەندێـك لە سۆفیـە مەزنـەکان جیـاوازی نییە لە نێـوان گونـاه بارو پیـاو چاکـدا چـونکـە هەردووکیان مرۆڤن ، چ ئەویانو چ ئەمیان فەرمانی خوا بەجێ دەهێنن . لێـرەوە خزمـایەتی سـۆفیەکـانو جـەبـریـەکـان دەردەکـەوێ ، بنەمـای مەزهـەبی جەبـریـەکـان ئەمـەیـە : دورخستنی کاری تەواو لە بەندەگانی خواو دەیدەنەوە پاڵی خوا چونکە بەندە بە توانا ناو نابرێت ، بـەڵکو پـاڵ پێوە نـراوە لە کردارەکانیدا واتە مجبورە بێ توانایە هەڵبژاردنو چارەنووس بەدەستی ئەو نییە ، خواوەند وەك چۆن کردار لە زیندەوەرانو نا زیندەوەران دروست ئەکات ئاوەهایش لەوا کردار دروست ئەکات ، ئەم کردارانەیش ئەداتە پاڵ بەندە بەمەجال وەك بڵێی دار بـەریگرت ، ئـاو ئەڕوا ، ڕۆژ هەڵدێ . جەبری لەسەر ئەوەیشەکە جەبر پێویستە بۆ یەکانی خوا ئەم یەکانە ییشە بەبێ جەبر ڕاناوەستێو جێ ناگرێ چونکە ئەگەر وانەبێ ئەبێ دروست کەرێ واتە خالقێ بۆ ڕوودا وەکان دابنێین بێجگە لە خوا هەرچی بوێت بیکاتو هەرچی نەوێت نەی کات ئەمەش هاوبەش دانانێکی ئاشکرایە بۆخوا ! ئەگەر بێتو دوای مێژووی پیرە سۆفیەکانو ڕێبازی سۆفیەتی بکەوین . بەدەیان چیـرۆكو ڕووداوی وادەبینین کـە هەمـوویان سـەر سوڕێنەرن سەبارەت بە سۆفێتیو مرۆڤ ، گەلێك لەو پیرە بەناو بانگانە خۆیان لە پێناوی مرۆڤدا بەخت کردووە ، وهیچ کۆیان لەوە نـەکردووە کـە مرۆڤ بکـەن بەعـاشقی ڕاستـەقینـەی بیروباوەڕەکەیانو ڕای بگرن لە ڕووی هەمـوو عەقـڵو شكو شەرع بازوو شەڕ خوازەکاندا .

خۆشەویستیو عەشقی سۆفێتی ئـەوەی کە بێگـومانـە لە ڕێبازی سۆفێتیدا ئەوەیە کە خۆشەویستیو عەشق کرۆکی ئەم ڕێبازەیە ، هەرچی بیرو باوەڕی سۆفێتی هـەیە هـەمووی بـە دەوروبەری خۆشەویستیو عەشقدا تەنراوە ڕیازەی نەفس ، وازهێنان لەخۆشی یەکانی دنیاو خۆبـەختکردنو خـۆتەرخـان کردن لەڕێگەی بیرو باوەڕدا ، گەوهەری مەسەلەکە هەمووی هەرخۆشەویستیو عەشقە*

لەبەر دەرگاهی عیشقا ، یەکسەرە هەرکەس سەری دانا
ئەگەر پەتیارەیەك بوو ، بوو لەسەد عەللامە داناتر

چونکە خۆشەویستیو عەشق بۆ چوونن بۆ توانەوە لە زاتی خۆشەویستدا کە خوایە . لە یەکێتی بووندا بەوە قایل نین کە بوونی خۆیان جیابێ لەبوونی خەڵكو بەوەش قایل نین کە بە شەیدای خوا بناسرێنو بەس ، بەڵکو ئەڵێن ئێمە بەشێکین بـەستراوین بـە حەقیقـەتی هەربـووەوە « ئەزەلی » وەئەو حەقیقەتەش بوونی پێویستە ، کـەخوایـە . بوونی ذاتی خواش بوونی مەخلوقـاتە . هـەموو ذاتـەکان لە نەبووندا بێ جمەبوونو ئەزەلی و ئەبەدین ، بوونی حەق کـە خوایە ڕژاوە بەسەریاندا ، کەواتە بوونیان بوونی خوایە ، بەلام ذاتی یان ذاتی خوانی یە ، بوونی بەدی هاتووەکان (المحدثات) خودی بوونی کردگارەو هیچی تر ، ئەمو ئەوی تر (غیر وسوی) لە هیچ لایەكو بەهیچ کلۆجێ نین ، بەندە کاتێك ئەمو ئەبینێ کە بەرچاوی گیرابێ ، کە پەردە لەسەر چاوی هەڵگیـرا ئەوکـاتە ئەبینێ کە ئەم ئەونییەو مەسەلە ئاشکرا ئەبێ ، واتـە خۆی لەخوادا ئەبێتەوە بەیـەكبوون (أتحـاد) یابـە تێکەڵ بـوونو توانەوە ، یـەك بوونیش بـریتییە لەبینینی تـەنها بـوونێکی موطلەق (وجود) لەو دیاردەیەوە کە بوونی هـەموو شتێـك بە بوونی ئەو تاکە شتەو لە خۆیاندا نین . نەك لەو دیاردەیەوە کە بڵێین ئەو شتانە بوونی تایبەتییان لەغـەیری خـوادا هەیـەو لەگەڵ خوادا یەك دەگرن . تێکـەڵبوونو تـوانەوەیش واتـە (الحلول) دووچـەشنە : تێکـەڵ بوونو تـوانـەوەی دووشت لەیەکدا کە هەر کاتێ ناوی هەرکامیانت برد ئەوا لەهەمان کاتدا

ناوی ئەوی تریشیانە وەکوو گوڵاو . یاتێکەڵ بوون و توانەوەی دووشت کە لایەنی یەکتری بن وەکوو مەی و پێك ، ئاو و جام . هەندێکیشیان دەڵێن ئێمە شەرەفبارین بەوەی پێوەندی ئێمەو خوا پێوەندی عاشق و مەعشوقە ، هەندێکیشیان مەسەلەی خۆیان بەتەنها لە عاشق و مەعشوقیدا نابینن ، بەڵکو سۆزێك دەبینن کەبریتی یە لە سۆزی هەند بۆ هەموو « الجزء للكل » :

بشنەو ئەز نەی چون حکایەت میکونەد
وەز جودایيها شکایەت میکونەد

واتە گوێ ڕاگرن بۆ شمشال چۆن حکایەتێ دەکاو چۆن هاوار دەکات لە دەست جیابوونەوەی لە قامیشەلان .

ئەو نەیجەیەم قامیشەلانی تۆ دایکی ڕیشەی منە
ساتێ لە تۆ بمبرنەوە نالەی دنیا پیشەی منە

ئەگەر ونبوون لە زاتی خودا گرنگترین شت بی لە لای شۆخی تەواو ، ئیتر ئەگەر ئەم ونبوونە ونبوونی هەند بێ لە هەموودا ئەوا ونبوونی عاشق لە مەعشوقدا ـ دلدارە لەیاردا ـ بە هەشتیشیان بۆیە دەوێ چونکە وەك دەڵێن خوا لەوێ تەجەللا دەکات و دەردەکەوێ ئەینا خۆ ئەوان لە نزاکانیاندا دەڵێن : خوایە ئەگەر دەزانی لە ترسی ئاگری جەهەننەم تۆ ئەپەرستم ئەوا بەو ئاگرە بمسوتێنەو ئەگەر وا ئەزانی لەخۆشی بەهەشت تۆ ئەپەرستم ئەوابێ بەشم کەلێی ئەگەر ئەزانی پەرستنی تۆم تەنها لەبەر خۆشەویستیەو لەبەر سۆزی بەکوڵە بۆ تۆ ئەوا ڕێگەم بدەو چیشم بەسەر دێنی ئارەزووی خۆتە ، شانم لەبەر بارتا ڕاگرتووە بەهەموو ڕەزامەندی یەکەوە*

مەحوی ئەڵێ :

تێ دەگا هەرکەس بکا فەهمی ڕموزی مەعنەوی
هیجرو وەسڵە نارو جەننەت ئایەتی لا یستوی
کێوی غەم ، وادی جەفا طەی کردنە ئەشراطی عیشق
باکی هەورازو نشێوت کەی دەبێ گەر ڕەهرەوی

، ئەوەتا حەلاجی شەهید ئەڵێ لەمەستی خۆشەویستیدا مرۆڤ دەگاتە ئەو پلەیەی کە هەموو جەستەی نوقم دەبێ لە خۆشەویستیدا و هیچ شتێکی دی نابینێ ، زاتی حەق کە خۆشویستنە دەستی گرت بەسەر شاری دڵدا لە هەموو شتێکی کە چۆڵی دەکات و ئەگەر بووبە هاوڕێی هەرکەسێك لە هەموو شتێکی کەی بێ ئاگادەکات .

مزجت روحك في روحي كما تمزج الخمرة بالماء الزلال
فاذا مسّك شئ مسّني فاذا انت انا في كل حال

واتە گیانت تێکەڵ بەگیانم بووە بەچەشنی تێکەڵاو کردنی مەی لەگەڵ ئاوی گەواردا ئەگەر شتێ لە تۆبکەوێ ئەوا لە منیش کەوتووە ، ئیتر تۆ منی لە هەموو حاڵێکدا .

کە بووی بەیار من عاشقم دنیا بە دواتاتەی ئەکەم
چویتە هەر بادێ مۆنمێ منیش ڕوو لەبادەی ئەکەم

ئەگەر مەسەلەکە وانەبێ لای سۆفیەکان چۆن ئەڵێن «کون» واتە ئەم جیهانە ناتەواوەو حەقیقەت نی یە بۆیە ئێمە بەدوای پڕ کردنەوەی ئەم ناتەواویەدا دەگەڕێین و هەوڵ ئەدەین بگەین بە پایەی کەماڵ و ئەمەش تەنها بەگومبوون دەبێ لەجیهانی حەقیقەتی بێ پایاندا بەرەو دیاری خۆشەویست کە تەنها ئەوێ جێگەی پاکی و بێگەردی یەو هەموو دژوارو نەگونجاوەکان لەوێ یەك دەگرنەوەو ڕێك دەکەون .

پلەی سوفێتی

ئێمە کە هاتینە سەر ئەوەی سۆفێتیمان بەڕێبازێکی فەلسەفی داناو مەرج و شێوازو ناوەڕۆکمان بۆ دەست نیشان کردو پێناسمان بۆ داناو وتمان سۆفێتی زانیاری یەو لە دەروونەوە هەڵ دەقوڵێ و دەنگی سۆزی بەکوڵ و ڕاهێنانی نەفسەو خۆ ڕاگرتنە لەبەر باری ئازاردا لە پێناوی پێگەیشتنی خۆشەویستا ، ناچارین ئەبێ بگەڕێین بە شوێن پلەی ئەم فەلسەفەو زانیاری و سۆزو هەست و شەیدا بوونەدا . هەر لە « سری سقطی » وە هەتا ئەو کاتەی کە کار نەترازابوو سۆفێتی نەبوو بوو بەلەوەرگای تەمەڵ و تەوەزەل ونەخوێندەواران و بێکاران و مفتە خۆران ، ئەو پلانەو خاوەنی پلەکانیش دیار بوون ، خەڵکی وەك ڕێنما تەماشایان دەکردن و دەرسیان لێوەردەگرتن و ڕێ بەجێی ئەوانیان دەکردو شوێن قەوڵ و قیلیان دەکەوتن وەك مجتهدی ئایینی

وە ئەمانەش پلەکانن : ـ

1 ـ ڕەشە خەڵکی سۆفی کە ئێمە پێیان ئەڵێین دەرویش یاسۆفی .

2 ـ ئەخبار ئەمانە کوا یا ژمارەیان هەموو کات لە 300 کەس کەمترنی یە .

3 ـ ئەبدال هەرگیز نابێ دنیا لەمانە خاڵی بێ ژمارەیان هەفتاکەسە چل کەسیان دەبێ لە شاماتدا بێ و ئەوانی

که له هەموو جیهاندا .

٤ – ئەبرار یائەوتاد واتە وکو مێخ وان بۆ لەنگەر گرتنی جیهان هەموو شەوێك بەدەوری دنیادا دەگەڕێن‌و ژمارەیان چوار کەسە .

٥ – نوقەبا ئەمانە پلەیەك لە ئەبرار لە پێشترن ژمارەیان سێ‌کەسە .

٦ – دوایین پلە غەوسە یاقوتب ـ واتە وەك بارانی رەحمەت یاوەك بلوسکەی ئاش هەموو دنیا هەرچی تێدایەو هەرچی تێیدا روو ئەدا خولی دەوری ئەو نەوەن‌و ئەو ئەیانگێرێ . راگرتن‌و رەها کردن‌و چاودێری جێ‌بەجێ کردنی کاری جیهان‌و دامەزراندنی بەتواناو پایەی نەوەوە بەستراوە ، ئەم غەوسە یاقوتبە لە هەر دەمێکدا یەك کەسە . لە دەست نیشان کردنی ئەو پلانەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە مەسەلە کە چەند گرنگەو چۆن بۆ هەر پلەیەك پایەو برەوی خۆی بۆ دانراوە لەشێوە رێکخستنێکی تەواو بتەوو دامەزراوەو بۆئەوە دەشێ بلێی لە توێی ئەم رێکخستنە دا لەوانەیە لە کاتی خۆیدا مەبەستێکی تریش بووبێ ئەویش وەدست گرتنی حوکم‌و دەستەلاتە ، بۆیەکیش کە سۆفی‌یە مەزنەکان لەپلەی بەرزەکاندارازی خۆیان ئاشکرادەکردو خۆیان دەهاویشتە باوەش رەشە خەڵکەوە ئیتر حوکمران‌و دەستەلات دارەکان لەرزیان لێ دەهات‌و زنوقیان دەچوو ، هەزار نارەوایی‌و بوختان‌و درۆو دەلەسەو فتوای پروپووچیان دەهێنایە گۆڕ بۆ لە ناوبردن‌و کوشتنی یەکێك لەو پیرانەو نموونەشمان حەلاج‌و شبلی‌و غەیری ئەمانیشە . بەلام کە کار لە کار ترازا ـ وەکوو وتمان ـ وپێوەندی کۆمەلایەتی گۆڕاو دەوڵەتی ئیسلام خان خان کرا ، ئەوکاتە دەستەلات داران لە بیریان مابوو کە ئەبێ ئاگایان لەوەبێ حەلاجێکی کە پەیدا نەبێ‌و کێچ نەخاتە کەوڵی ئاو ریشمینی ئەوانەوە ، بۆیە ئەمان زۆرزانتر بوون ، دەستیان کرد بەکڕین‌و مامەلە کردن‌و رێك‌کەوتنی ژێر بە ژێر هەتا کار هاتە سەر ئەوەی کە بینیمان‌و دەی بینین ، بیستمان‌و دەی بیستین ئیتر پێ‌و دانی سۆفێتی تێکچوو وەك زۆر پێ‌و دانی کەی ئەم جیهانە جەنجاڵە .

پەرستن‌و حالات لە سۆفێتیدا بێ‌گومان پەرستن کە تایبەتی‌یە بۆ ذاتی خوا رێگەی سۆفی‌یەکانە بۆ بیر لێ کردنەوەی قوول لەوزاتەو خۆشەویستی ئەوو پاك کردنەوەی دەروون‌و بەرچاو بەسۆزی خۆشەویستی ئەو و پێغەمبەری ئەوو ، رێبازی سۆفێتی لەم بوارەدا دیارو ئاشکرایە ، دەگێڕنەوە زۆر لە سۆفی‌یە مەزنەکان رۆژی وابووە زێدەتر لە هەزار رکات نوێژیان کردووەو بە رۆژ بە رۆژو بوون‌و بە شەو ئاگادارو هۆشیار تابەیان روو لە خوای خۆیان بووە وەنەوزێکیان نەداوە ، چونکە ئەوان بەوە قایل نەبوون بەشەیدای خوایان بزانن وەبەس بەلکو چوونەتە حالێکەوە کە خۆیان بەبەشێك لە خوا زانیوە وە بەهۆی ئەم خۆشەویستی‌یە بێ‌هاوتایەو ئەم قوولبوونەوە لە بیرکردنەوە داو ئەم شوڕبوونەوە بۆ ناو ناخی خۆو ئەم ریازەتە نەفس‌یەوە گەلێك حالاتیان بەسەرا دێ کە لەمەو دوا باسیان دەکەم‌و بوون بەهۆی ناکۆکی‌یەکی تەواو لە نێوان شەرع خوازەکان‌و ئەواندا ، بە تایبەتی سەبارەت بەشی کردنەوەی ئایەتی قورئان‌و فەرمایشی پێغەمبەر ، گوێیان نەداوەتە دەق‌و واتای دەقەکان بەلکو رێگای تأویل‌و پەنجە بۆ راکێشان‌و هێمایان گرتووە لە لێکدانەوەو شی کردنەوەی ئایەت‌و فەرمایشدا ، دژ بە عیلمانی‌یەتی شەرع‌و پەندو ئامۆژگاری‌یە راستەو خۆکانن ، دژ بەوەن کە خوا لەهەموو سۆزو بەزەیی‌یەك بەدوور بگیرێ . ئەوەتا عبدالکریمی جیلانی ئەلێ : من باوەڕم بە ئاگرو بەهەشت هەیە ، بەلام هەرگیز لام وانی‌یە ئەوانەی لە ئاگردان لە سزادابن بەلکو ئەوانیش چێژوەر دەگرن وەك بەهەشتیەکان‌و لە شیعرەکانیدا خەلك فێری دل خۆشی‌و دەم بەخەندەیی دەکات‌و فێریان دەکات کە پەرستن‌و یاخی بوونی ئەوان یەك شتەو بۆ رەزامەندی خوایەو باری گرانی پەشیمانی‌و سەرکزی یان لەسەر هەلدەگرێ ، چونکە ئەلێ قوول‌کردنەوە لەپەشیمانیدا حوکمی دارووخان‌و کاولکردن دەدا بەسەر نەفس‌و مرۆڤدا . هەروەها ئەلێ ئێمە چۆن بژین ئەگە ردنیا لە ئارەزوومەندی‌و رابواردن خالی بێ ، چۆن دنیا خۆش دەبێ بەبێ رێ بەجێی فەرمانی خوا بەیاخی بوونیش بێ ، ئایاعەقل چۆن عەقلێك دەبێ ئەگەر یاخی بوون‌و شۆرش‌و دەست وەشاندن نەبێ . لە سفری ئەیووبدا هاتووە ئەلێ زۆرداری گەورەترین گوناهە بەلام چاوی زۆرلێکراوان دەکاتەوە بۆشۆرش‌و تێکۆشان مەزنترین نەفس ئەو نەفسانەیە کەدەستیان لە ملی شووشەی بادەی رق‌و کینەو خۆشەویستی‌و شەیدا بوون کردووە ، بەرزترین عەقل ئەوەیە کە بجەنگی

لەگۆرەپانی گومان و باوەڕدا ، بەهێزترین گۆرانی و سروود ئەمانەن کەناڵەی بێچارەکانن ، ئەو بێچارانەی کەرووبەرووی کێشمە کێشی زەمانەوە وەستاون ، مەزنترین پیاوان ئەوانەن کەگیانی خۆیان لەدەریای شەهوانیەتدا تەرکردووە*

مەحوی ئەڵێ :

بە نۆشی جانی وەردەگرم پیاڵەی زەهری هەر نێشێ
بە دەردی دڵم بچم گەر بێ بەجەوری تۆ دڵم بێشێ

هەتا ئەڵێ :

خودا گرتوو ، دڵم ، چۆتن بەگژ شۆڕو شەڕی عیشقا
بە نەصی ئایە ، ئەفلاک و زەمین ئەم بارە ناکێشێ

کەلەم ڕوانگەیەوە نیگایەك بگرینە پێوەندی نێوان سۆفیەتی و شەرع ئەوکاتە دەزانین چ دژواری‌یەك لەنێوانیاندا هەیە ، سۆفی‌یەکان ئەڵێن ئەهلی شەرع بەهەشت خوازن ، واتە بەکرێ خوا دەپەرستن و ڕێبەجێ‌یی فەرمانی دەکەن بەلام ئێمە عاشقی خواین عاشقی خاوەنی بەهەشتین و خۆشەویستی خوا وامان لێدەکات جگە لەمەعنا هیچی‌تر نەبینین ، واتە گوێ نادەینە ڕێ بەجێ‌یی کردنی دەقە شەرعی‌یەکان و ئەحکامە ڕەمەو زەقەکانی ، ئێمە بێچارەیی گوناهبارمان لەلا گەورەترە لەبایی بوونی بەندەی خوای کارگوزار ـ المطیع ـ و خۆشەویستی‌ی خوا بەسە بۆ ئەوەی مرۆڤ بکاتە سەرفرازی لەهەر ڕێگایەکە وەبێ .

لما علمتُ بأن قلبي فارغ	من سواك ، ملأته بهواكا
وملأت كلي منك حتىٰ لم أدع	فيَّ مكاناً خالياً لسواكا
فالقلب منك هيامه وغرامه	والنطق لاينفك عن ذكراكا
والطرف حيث أجيله متلفتاً	في كل شئ يجتلى معناكا
والسمع لا يصغي الى متكلم	الا اذا ماحدثوا بجلاكا

کەزانیم دڵم جگە لەتۆ هیچی‌کەی تێدانی‌یە ، پڕم کرد لە خۆشەویستی تۆ ، ئەمن گیانی خۆمم بۆ تۆ پڕکردووە بەچەشنێ جێگەی کەسی تێدا نەماوە ، شێتی و شەیدایی دڵم هەر بۆتۆیەو زمانیشم لەناوبردنت ناکەوێت چاویشم بەهەر لایەکدا دەگێڕم هەر دەڕوانێتە ئەو شتانەی کەمەعنای تۆیان تێدا دەردەکەوێ ، گوێشم وتەی کەس نابیسێ ئەگەر باس باسی تۆ نەبێ .

دوای ئەو کەرتە باسە دەتوانین بێینەوە سەر مەسەلەی حاڵی سۆفی‌یەکان کەبریتی‌یە لە چۆنی‌یەتی‌یەکی تایبەتی دێت بەسەر سۆفی‌یەکاندا لەکاتی ذکرو بیرکردنەوەو ڕووکردنە پیرو بیستنی مەناقیب و نرکەی ئەواندا :

حاڵی یەکەم ـ وجد ـ ە کەڕوونبوونەوەی گیان و دەروونە ، سۆفی تێیدا نوقم دەبێ و لەهەست و هەست کردنی دەکەوێ ، و نیشانەشی گۆرانی تایبەتی و هونراوەی عەشق و شەیدایی خواو پێغەمبەرو پیرە ، لای ئێمە پێی دەڵێن سۆز کە لەدڵ و دەروونەوە دێ و ئەم حاڵە پێشی دەڵێن حاڵی (سەماع) .

حاڵی دووەم شەتەحە (شطح) ئەمیش بریتی‌یە لە ـ وەجد ـ ێکی سەرەوڕێژ کردووی بەهێزوو هەڵچوو بەکوڵی بێ‌پایان ، تائەکاتە ئەو ڕادەیەی ـ وەکو ئەبو یەزیدی بەستامی ئەڵێ : خوا جارێکیان منی هەڵگرت و لەبەردەمی خۆیدا وەستانمی ، وتی ئەبو یەزید خەڵك دەیانەوێ بت‌بینن چونکە خۆشیان دەوێی ، منیش وتم دەتۆیش بەخوایەتی خۆت ئارایشم دەو جل و بەرگی یەگانەیی خۆتم لەبەرکەو هەڵم برە تائەگەمە پایەی یەکتایی خۆت . کە خەڵك بینیمیان ئەڵێن خوامان دیوە ئەوکاتە تۆ ئەویت و من لەوێ نیم

حاڵەتی سێیەم ـ فناف الله . (نەمان لەذاتی خوادا) ئەمەش حاڵی سۆفی‌یە کاتێ کەدەگات بەم حاڵە ئیتر جگە لەخوا هەموو شتێك لای ئەو گومە ، ڕازی دڵ و بیروباوەڕی خۆی دەردەخاو بێ پەروا هاوار دەکات من حەقم و حەقیش منە .

وەکوو پێکی خومار شکێن ئەتخۆمەوە بەدوا بینێ
هەتا ئەبمە ئاوێنەیەك دنیا هەر تۆم تیا ئەبینێ
ئەوساکە تۆ ئەبی بەمن ، منیش وەك تۆ ئالای گوڵم
ئەو مەنسورەم تەنها بۆ تۆ ئەخرێتەوە ناخی دڵم

ئەوەتا حەلاج لەکاتی حاڵی « فناف الله »دا جبەکەی دائەکەنێ و ڕائەکاتە سەر شەقامەکان و خۆی ئەکات بەناو خەڵکداو نهێنیەکانی دەروونی ئاشکرا دەکاو هەرچی لەدڵدایە دەری دەبڕێ و بەرەوڕووی زۆروزۆر داری دەبێتەوە ، شەقێك لەدەفی ڕەق و تەق هەڵدەداو بەدەنگی بەرز هاواردەکات « أنا الحق » من حەقم .

کەهەستم کرد پایەم هەیە ، بەشم وەرگرت لەعەشقی خۆم
تەوژمێکی نوێ لێم ئەدا ، واز ناهێنم لەمەشقی خۆم
ڕائەکەم ڕێگەو شەقام ، ئەبم بەوەرزی بەهاری
لە هاوارو بەستەو سۆزم ، بۆنی لیقای تۆ ئەباری

ڕێگەی سۆفێتی (طریقە)

ڕێگەی سۆفێتی لەم حەوت مەقامەپێك دێ تەوبەکردن ، وەرع کردن لەناشەرعی ، زوهد لەحەلاڵ ، هەژاری ، ئارام ، پەنا بەخوایی (توکل) ، ڕەزامەندی ، ئەمانەیش بەهەوڵی شەخسی وەدەست دەکەون .

حاڵی سۆفی : حال مەعنایەکە بەدڵدا دەبوورێ بەبێ ویستن‌و بریتی‌یە لەچاودێری (مراقبة) ، نزیك بوونەوە ، خۆشەویستی ، ترس‌و بیم ، ئومێد وهیوا ، سۆز ، دۆستایەتی ، دڵنیایی ، بینین (مشاهدة) یەقین . ئەمانەش بەخششن لەخواوە .

زانین ، واتە (معرفة) لە سۆفێتی‌دا : هەست کردنە بەشت وەك خۆی کە لە واقیعدا هەیە ، چونکە بوونی شت وا لەدەرەوەی بیرو هەستی ئێمەداو چەند پلەیەکیش بۆگەیشتن بەم زانینە دەست نیشان کراوە ، پلەی هەست‌و بیر لێ‌کردنەوەو تێگەیشتن ، ئەی ، زانین (معرفة) لای سۆفێتی چۆنە سۆفێتی هەمان جۆر پلەی داناوە بۆ گەیشتن بەزانین ئەوزانینەی کە دواین مەرجی کەماڵ‌و تەواویەتی‌یە ، وەکوو باسیشمان‌کرد لای سۆفێتی هۆش (عەقل) ڕێگەنی‌یە بۆزانینی نهێنی‌یە خوایی‌یەکان‌و هیچ پایەیەك بۆمەنتیق دانانێن چونکە سۆفێتی پشت بە دێوانەیی‌و بینایی واتە (مشاهدة) و تاقیکردنەوەی دەروونی‌و خەوو ئەندێشەوە دەبەستێ . پلەکانی زانینیشیان ئەمانەن : ـ

1 – **علم الیقین** لەپلەی هەستە ، کە بەهۆی فێرکردن‌و (تعلیم) بینین‌و (مشاهدة) کاری‌گەری دەورووبەرو موتاڵاو گوێ ڕاگرتنەوە دەی گەنێ .

2 – **عین الیقین** ئەمیش بەهۆی ریازەو تێکوشان‌و (مجاهدة) ڕوونبوونەوەی نهێنی‌یەکانەوە دەبێ .

3 – **حق الیقین** ئەمەیان تەنها بەهۆی دەروونەوە ڕێی پێ دەبرێ‌و لێرەوە تجلی‌وفنافی الله پەیدا دەبێ ئەم مەسەلەیە زۆر قووڵە‌و پەیوەندی بەکرۆکی سۆفێتی‌یەوە هەیەو لێدوانی کات‌و توانایەکی تەواوی دەوێ جگە لەخۆهاویشتنە دەریای بێ پەیی فەلسەفەوە .

کەرەسەی دەربڕین‌و زاراوەی سۆفی‌یەکان

سۆفی‌یەکان لەدەربڕین‌و ئاخاوتن‌و نووسیندا پەنا دەبەنە بەر نیشان کاری‌و « ڕەمز » هێما ، ئەمەیان لازۆر چاترە لە دەربڕین‌و ئاخاوتنێك کەزەق‌و کت‌و مت‌بێ سەبارەت بەشاردنەوەی حەقیقەتەکانی خۆیان‌و داپۆشینی نهێنی‌یەکان‌و خۆپاراستن لەستەمی ستەمکاران‌و گێرە شێوێنیی شەرع بازەکان : سوهرە وەردی ئەڵێ : ـ

بالسر ان باحوا تباح دماؤهم	**وكذا دماء العاشقين تباح**
حـافاهم فصفـوا ، قلوبهم	**في نورها المشكاة والمصباح**

ئەگەر نهێنی‌یەکان دەربڕن ، خوێنیان حەلاڵ دەکرێ هەربەو چەشنەی کە خوێنی عاشقەکان حەلاڵ دەکرێ ، خوای مەزن لەگەڵیاندا کۆکەو ئەمانیش پاك بوونەتەوەو دەروونیشیان لەڕووناکیدا دەڵێی چراخانە .

لای سۆفی‌یەکان چونکە مەعنا شتی سەرەکی‌یەو بەهۆی زەوقی تایبەتی‌یەوە دەردەبڕرێ ئیتر هێمایەك یانیشان کاری‌یەك لەدیوانێك‌و لەکتێبێك بەکەڵك‌ترو داڕێژراو ترو جێگیرترە . ناوەرۆك‌و ڕوخساری پێکەوە گونجاو ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ کەناوەرۆك گەوهەرەو ڕوخسار تەنگ دانی ئەو توخمانەیە کە ئەو ناوەرۆکەی لێ پەیدا دەبێ . بۆیەکان سۆفی‌یەکان کەرەسەی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ خرکردنەوەی توخمەکانی ناوەرۆکی دەربڕین‌و شیعرو پەخشان‌و گۆرانی‌ی‌و وتوووێژی ناوخۆیان‌و زکرو تەهلیلەو نزاو سۆزو کەیل بوون . جالەبەر ئەوەی سۆفێتی ئیسلامی سەرباس‌و ناو باسی ئێمەیە ، سۆفی‌یە گەورەکان پاشماوەی دەست نووس‌و چاپکراویان زۆربەی زۆری عەرەبی‌یەو ئەگەر عەرەبیش نەبێ زاراوەکان‌و کەرەسەی تایبەتی باس‌و خواسەکانیان هەر عەرەبی‌یە بەعەرەبی ماوەتەوە منیش ناچارم هەمان ڕێگە بگرم‌و ئەو زاراوەو کەرەسانە وەك خۆی ڕیزکەم .

الحقيقة المحبة العشق القرب البعد الأنس السكر الهمة التوحيد الورع الفناء البقاء المريد الراد السالك السفر المسافر الطريق الحال المكان القبض البسط الهيبة التواجد الوجد الجلال الجمع الغيبة الغربة الحضور الحضرة الصحو الذوق الشرب المحو الأثبات النفي النفس القلب الحبيب الهداية العاصي الأغراق التأمل المجاهدة المجاهرة المكاشفة التجلي الزهد الخمرة المرامة .... هەتد لەکوردیدا ، پیر ، پیری ، موغان ، مەی ، یار ، دەست‌گیر ، گۆشە ، گۆشەگیری ، کەمەڵکێش ... هەتد .

سێکس و مەی لای سۆفییەکان سۆفییەکان مرۆڤن ، هەموو پێناس و ڕەوشتێکی ئادەمیزادییان تێدایە ، تەنها شتێك ئەوان جوێ دەکاتەوە لەخەڵکی ئاسایی ، ئەوەیە ئەمان لەهەوڵ و تێکۆشاندان بۆ ئەوەی خۆیان لەچێژە خۆشەکانی دنیا داری دوور بخەنەوەو خۆیان تەرخان بکەن بۆ گەیشتن بەئامانجی پیرۆزیان کەتوانەوەیە لەزاتی خۆشەویستیدا بەڕێگەی عەشقی پاك و چاکدا . لەگەڵ ئەمەیشدا کە دەوری کەلەپووری ئەو سۆفییە مەزنانە دەکەینەوە چ شیعر ، چ پەخشان ، چ سۆزو ئەندێشەیان ، هەندێ دیاردە دەبینین کە جێی سەرسوڕمانە . ئەگەر وەك ڕووداوێکی ڕووت بۆی بچین ، بەڵام ئایا وابوون ؟! ئەم پرسیارە هەتا ئێستاش چاوەڕێی وەڵامێکی چەسپاوە سادە پەرستی یاخود جوان پەرستی ، یەکێکە لەو دیاردانە . ڕووی جوانی کوڕی شۆخ و خەت نەداو هۆبەخشی چێژی دەروونی و هەستی سۆفییەکانە لێرەوە ڕاگرتنی کوڕی سادە ڕوو ، دۆست و دۆستکاری ئافرەتی جوان بەلایەکە لەوبەلایانەی دەستی لەدامێنی سۆفییەکانە وەئاڵاوە ، یوسفی کوڕی حسین کە یەکێکە لەو سۆفییە مەزنانە ، دەربارەی خۆی دەڵێ ، هەرچی دەبینین کە دەیکەم ئێوەش بێ یەك و دوو بیکەن جگە لەڕاگرتنی کوڕانی سادەڕوو ، بەیار ، چونکە ئەمە لەهەموو فیتنەکان فیتنە ئەنگێزترە ، چەند جار پەیمانم بەخوای خۆم داوە کەهاوڕێیی کوڕانی سادەروو نەکەم ، بەڵام جوانی ڕووی ئەوان و بەژنی بەرزو چاوی بەنازیان پەیمانی پێ شکاندووم ، ئەوەتا (نالی) ئێمە ئەڵێ .

بۆ سەیری خەرامیدەنی ئەم سەرو قەدانە
سۆفی لەتەڵەبدان و هەموو سالیکی ڕاهن

سەبارەت بەمەی کەورد دەبینەوە لەمەسەلەکە ، دەبینین هەندێك لەو سۆفییانە کە دێنە سەرباسی مەی و کاری مەی و تامی مەی ، وامان لێدێ کەبڵێین ئەمانە بەڕاستی مەی نۆش بوون و لەکووپەی مەی دا کولاون ، ئەینا ئەم بۆچوونەیان سەبارەت بەمەی بۆچوونی کەسێك نییە خۆی لەتاقیکردنەوەکەدا سوور نەکرابێتەوەو مەیش لەناخی ئەوانە گیرابێتەوە .

ئەن تەڵخی خۆش کەسۆفی أم الخبائث‌ش خاند
احلى لنا واشهیٰ من قبلة العذارىٰ

- حافظي شیرازی -

ئەوتاڵە خۆشەی کەسۆفی پێی ئەڵێ خراپە لای ئێمە شیرین ترو بەچێژترە لەماچی کیژۆڵە کان .

بۆ تعبد ، گەر خوا خەلقی ئەکرد جیسمی بەشەر
وەك ملائك ساکنی ئەفلاك ئەبوون و ئەمربەر
دیارە سەوقی بۆیە کردوونە خەراباتی وجوود
تێبکۆشن ، مەی بنۆشن تاکو ئەمرن بێ خەتەر

- حەمدی -

لو كان لي مسعدٌ بالرّاح يسعدني	لما انتظرت لشرب الراح إفطارا
الراح شئٌ شريف انت شاربه	فاشرب ولوحمّلتك الرّاح اوزارا
يامن يلوم على الصهباء صافية	خذ الجنان ودعني اسكن النارا

ئەم شاعیرە سۆفییەش وامان تێدەگەیەنێ هیچ شتێك نییە ئەو خۆشییەی پێببەخشێ کەمەی پێی دەبەخشێ ، داوای ئەوە دەکات کەبخورێتەوە ئەگەرچی ببێ بەهۆی ئەوەی کەباری گرانیش بخاتە سەرشانی مەی نۆشەکان و ئەشڵێ ئەی ئەوکەسەی کە لۆمەم ئەکەی لەسەر خواردنەوە ، برۆ بەهەشت بۆتۆ ، واز لەمن بێنە بابچمە ناو ئاگر .

إذا العشرون من شعبان ولّت	فواصل شرب ليلك بالنهار
ولا تشرب بأقداح صغار	فقد ضاق الزمان عن الصغار

کە بیستی شەعبان تێپەڕی ئیتر تۆخواردنەوەی شەوت بگەیەنە بەڕۆژ ، و بەپێکی بچووك بچووك مەخۆرەوە ، چونکە دنیا بەشتی بچووك ئاخنراوە؟

مەحوی ئەڵێ :

له مەیخانە ، خودا گەر ئێمە دەرچین
بەکێ بەین ئیلتیجا ، بۆکێیە دەرچین
کە ئێمە چوونە جەننەتمان بەتۆدا
لە ئێمە لادە زاهید ، ئێمە هەرچین

ئێمە لەبەشێك لەم باسەدا وتمان نیشان کاری و هێما کەرەسەی دەربڕین بوون لای سۆفییەکان و سۆفێتی خۆشی دنیای هێماو ئەندێشەو چوونەوە ناخە ، لەبەر ئەمە دوور نییە ئەگەر هەمووشیان بەم نیازانە دەستیان بۆمەی و کوڕی سادەو ئافرەتی شۆخ درێژ نەکردبێ لەشیعرو پەخشان و وتاریاندا هەندێکیان هەر بەم مەبەستە بووە ، لەشانازی کردندا بەخۆیەوە شێخ عبدالقادری گەیلانی دەڵێ :

شربتم فضلتي من بعد سكرى	ولا نلتم علّوي و إتصالى
ولو ألقيت سرى فوق ميت	لقام بقدرة البارى تعالى

بەڵام ئەگەر لەڕووەکەی کەوە بڕوانینە مەسەلەکە ، بە بۆچوونی من هەروا ئاسان نی‌یە بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆزۆر هۆی سەرەکی‌و بابەتە نەفسی‌و دەروونی‌یەکان کە باسکردنیان‌و توێژینەوەیان کات‌و هەلێکی تایبەتی‌یان دەوێ ، ناچاریشم ئەم دیاردەیە ببەشم بەمەسەلەی شاردنەوەی ئافرەت‌و کەم دەرەتانی خەڵك‌و بێ ئیشی‌و بێکاری‌و هەژاری‌و نائومێدی ئەو سەردەمان‌و پێوەندی کۆمەڵایەتی نێو خەڵك‌و بوونی سۆفێتی خۆی وەك ڕێ ڕەوێکی تازەوە نایاب ، کە خەڵکی سادەو وەڕس بووی لەخۆی کۆدەکردەوە بەتایبەتی لاوەکان‌و نەخوێندەوارەکان ئەو سەردەمانە حەزیان لەگۆڕین کردووە ، حەزیان لەدەربازبوون کردووە لەتەوقی قورس‌و گرانی شەرع‌و حوکم‌و دەق ، هیچ ڕێ‌یەکی‌کەیان نەدۆزیوەتەوە جگە ئەم بەرەنگاری‌یە لەسۆفێتیدا بەدی‌یان کردووە ، ئیتر ئەم تێکەڵاو بوونەو ئەم گردبوونەوە لەدەوری پیرە سۆفی‌یەکان ، ئەم نەریتی سادە پەرستی‌و کوڕبازی‌یەی هێناوەتەدی ، جگە لەوەی کەجووتبوون لەگەڵ کوڕدا بەمەبەستی سێکس هیچ تاوان‌و ئەنجامێکی ترسناکی ئاشکرای نەهێناوەتە گۆڕێ بەپێچەوانەی جووت بوون لەگەڵ ئافرەتدا کەهەر هیچ نەبێ مەسەلەی سك وزا دێنێتە گۆڕێ کەقەستی سەری ئافرەتەکە بووە بەتایبەتی . لەم بەیتەشیعرەی (شبلی) دا سۆزی سۆفی‌یەکان بۆجوانی‌و بۆمەی کۆدەکەینەوە کە ئەڵێ :

وعينان قال الله كونا ، فكانتا فعولان بالالباب ماتفعل الخمر

ئەو دوو چاوە کەخوا ووتی ببن‌و بوون ئەوی مەی بە دڵی دەکات ئەوانیش هەمان چەشنی پێ دەکەن‌و بەهەمان حاڵەتی دەگەیێنن .

ئەدەبی سۆفێتی دوای ئەوەی کەئەم ڕووناکیانەمان خستەسەر سۆفێتی وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی کەم تا زۆر لێی دواین ڕووبەڕووی شیکردنەوەیەکی ئاساییمان کردەوە ، مەسەلەی ئەدەبی سۆفێتی خۆی نواند نواندنێك کەمرۆڤ بیەوێ‌و نەیەوێ ناچارە ڕووی تێبکاو ئیشێك لەعاستیا بکاو چاك لێی ورد بێتەوەو بڕیاری ئەوەبدا کەهەڵوێستی خۆی سەبارەت بەمەسەلەکە لەو سنوورەدا دەست نیشان بکات . ئێمە زانیمان کەسۆفێتی بناغەی هەست‌و ئەندێشەو قووڵبوونەوەی دەروونی‌یە بۆگەیشتن‌بە ئامانج‌و سۆزی خۆی ئیتر ئەوەمان بۆ ئەچەسپێ کەبڵێین (ئەدەب) و یژەی خۆی هەیە ئەم ئەدەبە شێوەیەکە لەشێوەکانی دەربڕینی سۆفێتی‌و زادەی خۆشیەتی وکەرەسەو ووشەو ئاخاوتنی تایبەتی خۆی هەیەو ڕەنگ‌و بۆشی جیاوازەو پێناسی ئەدەبەکەیەو کاری‌گەرە لەئەدەبی سەرجەمی وڵاتانی ئیسلامیدا ، لەوکاتەوە کەهاتۆتە گۆڕێ هەتا ئێستەش شوێن دەستی دیارەو بەتایبەتی لەکۆی ئەدەبی هۆنراوەی کۆن‌و نوێدا ، بە هەموو ڕێبازەکانی‌یەوە ، ولەوەوە چەندین وشەو ئاخاوتن‌و وێنەو شێواز هاتوونەتە ناو سەرجەمی ئەدەبەوەکە سامانێکە هەتا دیرزەمان ئەتوانرێ بەکار بهێنرێن بەمەبەستی هێماو نیشان‌کاری‌و بەنیازی ئاخاوتنی توێکڵدار ، ئەوەتا ئەڵێن دڵنیابە لەووتەیان ، ڕەخنەیان لێ‌مەگرن سەلماندنی بیروڕایان باشترە ، خوا خۆیشی ئاگای لەگفتی ئەولیاکان هەیە . ئەوە غەزالی ئەڵێت هەڵچوونی (شطح) سۆفی هاواری ئەوگیانانەیە کەبەئەوین‌و عەشقی خوا مەستن ، وتەی عاشقیش ئەپێچرێتەوەو ناگێڕرێتەوە . بەم جۆرە بۆمان ڕوون دەبێتەوە ئەم ئەدەبە پڕە لەواتاو زاراوەی فەلسەفی ، سۆفی‌یەکان ئەدەبیان نەکردووە بەسفەت کاری ، بەڵکو بەکاریان هێناوە بۆ دەربڕینی تەنگ‌و چەڵەمەی نەفس‌و دەروونی‌و خوتوراتی دڵ ، دوور لەڕووپایی‌و مل کەچی بۆخاوەن دەستەڵاتەکانی سەردەم ، بەپێچەوانەوە گەلێ جار خەوی خۆشیان لێ تاڵکردوون ، لێیان ترساون‌و کەوتوونەتە بڕو بیانوو لێیان‌و مەلاو قازی‌یەکانیان لێ هاندراون‌و داونیانەتەبەر فتوای ئازارو کوشتن‌و بڕین . زۆر جار شیعرەکانیان بووە بەگۆرانی‌و سروودی داماوان‌و عاشقان‌و بێ دەرامەتان‌و زۆر جاریش بەو شعیرانە خۆشی‌و هیواو دڵتەڕی‌یان خستۆتە دەروونی خەڵکەوە ، وایان لێکردوون کە خۆیان نەفەوتێنن بەترس‌و بیمێك کەکراوە بەهاوناوی خوا بەبێ ڕەوا ئێستەش لەحاڵی ئارام‌و بێگەردی‌دا مەودای بینینی هەندێ لەشاعیرەکان نزیك دەکەوێتەوە لەمەودای بینینی سۆفی‌یەکان‌و ڕەنگە بشگاتە پلەی بەرزی ئەوان لەخەستکردنەوەی مەبەستدا ، ئیتر ئەبینین شیعرەکانیان دەبێ بەهەڵچوونی (شطح) سۆفی‌یەکان ، لائەدات بەلای هێماو نیشان کاری‌و تەم‌و مژو نامەقووڵادا جائەگەر شاعیرێکی سۆفێتی خواز یا شاعیرێکی سۆفی بتوانێ خۆی لە خۆ خۆیی « الذاتية والفردية » بپارێزێ ، ئەو کاتە بەرهەمەکەی دەبێ بەبینایەکی بێ‌گەردو دووربین ، کە هەموو کوڵی شاعیرو دەروون پاکی سۆفی تێدا کۆدەبێتەوە .

لەبەرئەوەی دنیای سۆفێتی گەلێ دەلالاتو مەبەستی تێدایەو ئەندێشە ئەبێ بەهاوبەشی دەرك كردنو تێگەیشتن لەدیاردەكان ، لەهەستو نەستەكان ئیتر ئەدەبەكەیان بەتایبەتی شیعرەكانیان ئەچێتە دۆخو بابەتێكی تایبەتی یەوە وەكو وتمان نیشان كاریو هێماو ئاخاوتنی توێكڵدار نیشانەو پێناسی تەواویانە هەتا ئەگەینە ئەو رایەی كەبڵێین رۆمانسی یەتەو لەسەربناغەی هۆشوبیر ئەوەتا «كولن ولسن» دەڵێ مرۆڤ دەتوانێ تۆری هۆشو ئاگاداری خۆی بكشێنێت تاوای لێدی جێگەی هەموو بوونی تیا دەبێتەوە ، ئالەم ساتەوە تێكەڵبە چەمەكی (مفهوم) ژیان دەبێو تێیدادەتوێتەوە وەئەبێ بەخۆشەویستی وبەس ، لەم حاڵەدا دەچێتە بەرگی شاعیری یۆنانیی گەورەوە «كزانتزكیس» كەئەڵێ «لەدارستانێكی چەپەكدا ، كەیشتم بەپڵنگێ ، دڵم پێی كرایەوە ، بانگم كرد - براگیان - ! چەندین جار سۆفی‌یەكان وایان لێهاتووە كەتەنها خۆشەویستیو دڵخوازیان دیوەو هیچی‌كە ، گوێیان نەداوەتە جیاوازی ئاینو ڕێبازو رەگەزو رەنگو پایەی كۆمەڵایەتیو گوفتارو رەفتاری تایبەتی ، ئەوان شیعر وەكو پرشنگێكی لەناكاتدا لەدەروونی پر لە ئەندێشەو بیریانەوە هاتووەو چووتە بەرگی هۆنراوەوە ، جا ئەگەر بابەت نزاو پاڕانەوەبێ یاسۆزی دڵو دەروون ، یا هێرشی توند بوونو هەڵچوون . كەرەسەی دەربڕینی خۆیان بەكار هێناوە بۆ دارشتن ، زاراوەی (اللحظة الشعرية) تەواو تەواو لەگەڵ زاراوەی (التبصر الفجائي) بینینی كوتوپردا هاو مەبەستو مەعنان كە ئەوكاتەیە سۆفیو ئەندێشەو بیر كردنەوەیو چوونەوە خۆی كۆدەبنەوەو ئەبن بەپرشنگ بەرچاوی ڕوون دەكەنەوەو شیعر لە دایك دەبێ لەم بارەیەشەوە كۆلن ولسن دەڵێ بلوسكەی (القطب) شیعر كێشمە كێشو دژایەتی‌یە واتەگۆڕینی حاڵەتێكی زیهنی - بیر - ی‌یە بەمەبەستی دروست كردنی چەشنێكی نوێ لەئەندێشەیەك كە سێبەری لەعەقلدایە ولەوخەیاڵو ئەندێشەدا شكڵەكان ڕەنگو ڕووی خۆیان بەئاسانی دەگۆڕن هەربەو چەشنەی كەخەو دەیگۆڕێ ئەوەتاشاعیرێكی سۆفی مەزاج كەناوی (بیتس)ە دەڵێ : ئەوەتا ساڵی پەنجای تەمەنم هاتو ڕۆیی ، ئەوە منیش بەتەنها لەچاخانەیەكی قەرەباڵغی لەندەندا دانیشتووم كتێبێكی كراوەو پیاڵەیەكی بەتاڵم لەبەر دەمدایە لەسەر مێزێكی مەرمەڕین ، ولەكاتێكدا كەتەماشای دوكانەكەی ئەوبەر شەقامەكەم دەكرد دەروونم كتوپر داگیرساو بۆماوەی [٢٠] دەقیقە یا زیاتر یاكەمتر - ئای چەند بەختیار بووم - وام زانی كەلە بەختیاریو خۆشیدا نوقم بوومو ئەتوانم خەڵكی تریش بەختیار كەم - ئا ئەمە خۆی (اللحظة الشعرية) یە واتە چاوتروكاندنێكی شیعری .

ئێمە كەباسی شیعری سۆفێتی دەكەین چ وەكوو تەكنیك ، وەكوو مەعنا ، وەكوو روخسار وەكوو شیوازیش تا ئەمڕۆ شوێنی دیارەو مۆركی وابەزۆربەی شیعری سەردەمەوە ، وخاوەنی جوانیو سیحری خۆیەتی ، ئەوسیحرەی كە بریتی‌یە لەتەكنیكێكی خەیاڵی بۆ داپۆشینی ئەو كەمو كووریەی لەدەوروبەردا هەیە ، یا ئەو ژیانەی كەشاعیری تێدا دەژی ، چونكە زمانی شیعر لەخۆیدا زۆر كۆنترە لەزمانی بەكارهێنراوی رۆژانە توانیویەتی تاپلەیەكی بەرز خاسیەتی ئاواز ئیقاعو خەیاڵێك كەپێوەندی هەیە بەئاخاوتنو وشەوە بپارێزێ . ئیتر هەناسە هەڵكێشانی شاعیران بەدوای نەشیاودا كاری گرنگی شیعرە ، كاری دەرهێنانی شیعرە لەسیحردا و جوڵاندنی ئارەزووە لەلای خەڵكدا ، ئیتر هەر ئارەزوویەك بێ ،

بومەبەستی سۆفیتێ ، ئەگەر شاعیر سۆفی بوو یاغەیری سۆفێتی ئەگەر شاعیر سۆفی نەبوو . یاخود بۆ وەدەست هێنانی ئەوەی كەئەشبێ وەدەست بێت ، وەكو بیلینسكی ئەڵێ شیعر بەرزكردنەوەی حەقیقەتە بۆعاستی شیاوترین وێنە لەمێشكماندا ، كەئەو ئایدیاڵە (مثال) یاخود وەكوو گۆركی ئەڵێت !

«شیعر بەرزكردنەوەی هونەرە بۆ سەرووی واقیع» جوانی شیعرو كاركردنی لەوەدایە كەهۆشی مرۆڤ لەدونیای هەستپێ كراودا رزگار بكاو بیگەیەنێتە دنیای ئەندێشەو خەیاڵ كەئەمیش جلوێ ناكرێتەوە لەدنیای واقیعو دەوروبەری . لێرەوە ئیقاع لەشیعردا درێژەدەدا . بەساتی بیركردنەوەو بەخۆدا چوونەوە تاكو بیر بەهەڵواسراوی بهێڵێتەوە لەنێوان نوستنو بێداری لەجیهانی خەیاڵو ئەندێشەدا بەشێوەیەك كەچێژو تامی جوانی‌یەكی بالابدا (الروعة)و خوربە بخاتە دڵو دەروونو جێگەی خۆی دیاری بكاتو هەروا زوو لەبیر نەچێتەوەو لەیاددا نەسرێتەوە ، شیعری سۆفێتی خاوەنی ئەم پێناسو مەرجانەیەو رەوایشە

بلێین ئەو خواستنو (أستعارات) هیماو نیشانکاری‌یەی کەبەکاری دێنن نیشانەی هەستیاری دەروونیو چێژی (ذوق)ی ئەوانە ، کەئەگەر دنیا لەخاوەن چێژانی وابەتاڵ کرێ نیتر ئەبێ بەگۆڕێکی تەنگو تار . شاعیرانی سۆفی ئەم دۆخو دەربڕینەیان بەکار هێناوەو

بەرگی زەوقی خۆیانیان لەبەر کردووەو
دەستنەخشینیی خۆیانیان تیا بەکار هێناوەو .

دەستیان کردۆتە ملی مەعنا کانەوەو
هەموو کەندو کوسپێکیان لەوێدا هەلگرتووە وزۆر جاریش
پێیان لێ هەلبڕیوە :

تهتك ولا تخشَ في الحب عارا — وإياك إياك تبدى استتارا
وبادر إلى الباب مع فتية — لهم في الظلام ، عيون سهارى
وان خفت عند المسير الضلال — فوجه حبيبك يهدي الحيارىٰ

پەردە بدڕەو لەڕێی خۆشەویستیدا شەرمو شۆمەکە ، نەکەی شت بشاریتەوە ، رووبکە دەرگای یارلەگەڵ کوڕگەلێکدا کەلەتاریکاییدا چاوی بێداریان هەیە ، ئەگەر لەڕێگەدا لەتارماییو سێبەری کڕ ، ترسایت ڕووی یاری خۆت دەست گیرو ڕێ نمای وێڵو ئاوارەکانە . بەم هۆیەوە توانیویانە ئەدەبی روو هەڵماڵڕاو بگۆڕن بەئەدەبی ئامۆژگاریو دەربڕینە هەستی‌یەکان ، بەدەربڕینی گیانیو هەر لەبەر ئەم هۆیانەشە کەشیعر لەئەدەبی بەپیتو بەرەکەتی سۆفیێتیدا لای سەرووی گرتووەو بەشی فرەی ئەدەبەکەیەو لاسایی گەری دەورێکی گرنگی تێیدا هەیە ، و مەبەستەکانی ئەم شیعرەش بریتین لەسۆزو عەشقی بەکوڵو بەتین لەبەردەرکی یاری نازداردا کەخواو پێغەمبەرو پیرە . پیاهەڵدانو تەواشیحو ئامۆژگاریو غەزەڵو مەیو نوقڵانەو شانازی‌یە ، و زمانی ئەم شیعرە وەکوو باسمان کرد لەمەوبەر وەك زمان سادەیەك شێواز ئاسانە وەك دەربڕین نیشانکاریو هێماو خەیاڵە وەك وشەدەوانو هەلبژێرراوە ، گورانی ئامێزە ، کێشەکانی ئەبەحرە سووکەکانەو قافیەکانی خۆش دەستن ، درێژە دادڕی تێدانی‌یە ، لەسەر زمان خۆشەو بۆلەبەرکردن ئاسانن ، تێکەلاوی زۆرە لەئایەتی قورئانو فەرمایش ، تاڕادەیەك لەژیانەوە نزیکن ، دوورن لە خۆئالانن لەزانیاری یەوشکەکان ، لۆمەو سەرزەنشتی زۆری تێدایە بۆ ئەهلی شەرعو حوکم ، بەواتای خۆیان ظاهر بینەکان ، عەقلو مەنطق دەخاتە پشت گوێ ، لەدڵەوەیەو لەگەڵ دڵدا دەدوێ هەتا ئێستەش پێویستی بەتوێژینەوە دەرس کردنە لەبناغەوە بۆ پۆپە .

منیش ئومێدەوارم بەم باسە رچەم شکاندبێ بۆ ئەدەب دۆستانی کوردو رۆشنبیران کە ئەم لایەنە لەبیرنەکەنو گرنگی پێبدەن ، دان بەوەشدا دەنێم ئەم باسەی من هەموو شت نی‌یە دەربارەی سۆفیێتیو ئەدەبی سۆفیێتیو ژیانو مێژووی سۆفی‌یەکان بەلام شانازی ئەکەم کە مشتێکە لەخەروارێكو کەوێکە لەخەرمانێك پیاو ئەو پیاوەشە کەرەنجو هەوڵی کەسانی کە بێ هوودەو بێ مەبەست تەماشانەکەن چاوی رێزی لەعاستیا نەبەباری حەسەدو نەبەباری بێ موبالاتی دانەخات .

سەرچاوەکانی ئەم باسە :ـ

1 ـ الحضارة الأسلامية جەڵدی (2) ادم متز ، گۆڕینی محمد عبدالهادي أبو زير .
2 ـ نظرية الأدب .
3 ـ مذاهب ومفاهيم في الفلسفة والأجتماع / الدكتور عبدالرزاق مسلم الماجد .
4 ـ الشعر الصوفي / عدنان حسين العوادي .
5 ـ مقدمات في الشعر السومري الأفريقي الصوفي / طراد الكبيسى .
6 ـ الشعر والصوفية / كولن ولسن .
7 ـ كتاب وحدة الوجود العقلية / عبدالجبار الوائلي .
8 ـ مبادئ الفلسفة / أ.س / رايوبرت / وەرگێرانی أحمد أمين .
9 ـ دیوانی نالی .
10 ـ دیوانی حمدی (ئەحمە دبەگی صاحیب قران) .
11 ـ چەند شیعرێکی خاوەن باس .
12 ـ الأنسان الكامل في معرفة الأواخر والأوائل / عبدالكريم الجيلاني /
13 ـ الواقعية اليوم وأبداً .
14 ـ چەند ئایەتێکی قورئانیو چەند فەرمایشێ ، وچەند شیعرو حیکایەتی کەلەدەم سۆفیو دەروێشانەوە بیستوومە .
15 ـ ئەدەبی کوردیو لێکوڵینەوە لەئەدەبی کوردی / علاء الدين سجادی .
16 ـ کتێبی (هذه هي الصوفية) دانراوی عبدالرحمن الوكيل .
17 ـ کتێبی (الصوفية في الأسلام) دانراوی أ . د . نیکلسون وەرگێرانی نورالدين شريبة .
18 ـ المذاهب الأسلامية / محمد احمد أبو زهرة .
19 ـ كتاب شطحات الصوفية / د . عبدالرحمن بدوى .
20 ـ دیوانی مەحوی .

قوبادی جەلیزادە
1980 / 6/ 21

کچێ وەهۆنە، وەهۆنیاوە

زورجار شیعرم نووسیوه من
بۆ کچی قۆز بۆ شۆڕه ژن

بۆ دەم بۆ رووەمەت بۆ گەردن
بۆ سینگی ناسکۆلەو خڕین

بۆ لێوی گۆشتن دەمی تەنگ
بۆ سپی سادەو گەنم رەنگ

بۆ قەلەوو دەستەو لاواز
بۆ دەنگی نەرمی خۆش ئاواز

بۆ کورتە بنەو کەلەگەت
خەرمانی شیعرم بەرەکەت

. . . .

زۆر جار شیعرم نووسیوه من
بۆ کچی قۆز بۆ شۆڕه ژن

بۆ جووت بوونی ئافرەت و کوڕ
بۆ هانکە هانکی گەرم و گوڕ

بۆ حەزی بووکی رەنگ پەڕیو
بۆ شەوی زاوای دۆنەدیو

لەسەر شایی و لە داوەتێ
هەرچی سەرنجم داوەتێ

هەر شۆخ و شەنگێکم دیوه
پارچەی شیعرم بۆ چنیوه

. . . .

ئەی خوای بەستەو شعر ووتن
پەنام هێناوه بۆ تۆ من ..

خێراکه زوو فریام کەوه
شیعرێ بۆ ئەم بارە کەوه

مندالە بەرخۆلەی کاره
شلکە نەمامی لەباره

ناسک و نەرم و دلگیره
وەك ماسی لووس و نەگیره

پێستێکی تورتی پەمەیی
پیاو خوێنی لەبۆ دەمەیی :

سینگی هەتاوی نەدیوه
پەنجەی کەسێ نەی گوشیوه

لێوی بۆکەس نەکرۆشتووه
زەردە خەنەی نەفرۆشتووه

هێشتا ماکیاج و ماسکاره
لەو نازداره دوورن جاره

پێنج خشتەکیی مەلا مەسعود «بێ بەش» دەربارەی «بێ کەس»

بەبێ مەی مەستەکی مەستم دلم یەك جاری غەمناکە
چ کەس نابێتە خزمی کەس زەمانێکە کە ئێستاکە ...
هەزار سوێندم بەزاتی خوای نیە تاکی بەبێ تاکە
سەرم سوڕماوه نازانم چ شەخسێ بێ غەشو چاکە
لە ناو ئەو قەومەدا کێیە لەگەل هاوجنسی خۆی پاکە

* * *

لە خەلکی لادە خۆت لادەی ئیتر نابینی شکەستی تۆ
زەرەر نابینی نابینن زەرەر خەلکی لە دەستی تۆ
ئەلێم گەر خاوەنی هەستی هەیە یەك زەررە هەستی تۆ
لەلام واباشە ئێستاکە بەکەس پشتێ نەبەستی تۆ
لە خزم و دۆست و ئاشنایان هەتا ئەتوانی هەر ڕاکە

* * *

ئەوان دەرکەوت و دورکەوت بە هەتا ئەتوانی تۆ لێیان
لە رێیان لادە بێ ڕێنە ئەگیرێ چاکەیی کێیان
اقارب کالعقارب ڕاستە «بێ بەش» ئیره گەر مێیان
کەس و کارت وەکو مارن ئومێدت هیچ نەبێ پێیان
لە ژێر سایەی ئەوان دەرچو برادەر خۆتی لێ لاکە

بەدووربێ لەچاوو نەفەس
نامەی نەداوتە دەستی کەس

بۆکەس نەچۆتە سەربانی
نەیڕوانیوە بە پەنهانی

بێگەردە دڵی بێ رازی
نەکراوە فێری چاوبازی

. . .

کچی نازدار چیت بۆ بڵێم
خودای شیعر تۆراوە لێم

کۆچ و کۆچباری لێم دوورە
تیشکی سەرناکا بەم ژوورە

بۆ کام ئەندامی لەشی تۆ
شالووری شیعرم بێتە گۆ :

تۆ (حەبیبەی) بەڵام سەد ئاخ
(نالی) نیم لە بۆتەی دەماخ

هەڵێنجم دوڕو مرواری
شیعری پڕ لەووردە کاری

« خاتوو زینی » زێدە جوانی
بەڵام من و بەهرەی « خانی »

وەکوو زولف و گۆنای کچی
ئەمیان رەش و ئەویان سپی

تۆ « سروشتی » کەچی « گۆران »
تۆی لەگشت شاعرێ تۆران

لەراست گۆمی ئەم دووچاوە
پەڕ نەزۆك خامە خەساوە

تۆ « وارێ » ی سەرچاوەی ئیلهام
هەوێنی بۆ هەوای مەقام

بەڵام لەدڵ بوو بە کەسەر
جارێکی دی « ئەوەل سەحەر »

. . .

ئەی خوای بەستەو شیعر ووتن
بەس بێ ئیدی بەهرە کوشتن

لەئاست ئەندامی رێك و کۆك
وەك پەیکەر تاشێکی لەرزۆك

بەسەرێەکدا تێك شکاوم
هەر دەڵێی شەپرە لێی داوم

خێراکە زوو فریام کەوە
شیعرێ بۆ ئەم بارەکەوە

هەرچی جوان و هەست بزێوە
مۆری شیعری ئێوەی پێوە

دەسا بەسەر سەرووی رەوان
ببارێنە بەستەی رەوان

کێلگەی حەزم وا گڕ دەگرێ
پەلەیتی بۆ پەلەی شیعرێ

ئاخر بۆ ئەو کیژە قۆزە
بۆ ئەو مەشخەڵی نەورۆزە

بۆ گشت ئەو هەموو جوانییە
فەرهەنگی شیعرم لانییە

تەنیا پێنووسم ئامێرە
ئەویش نابێتە کامێرە

گەڕانەوە

شەوێك لەشەوان دێمەوە
هاکا .. شەوێك تەقەی دەرگا
لە ناوەختێکا ، کتوپڕ ...
دەستت لەیەخەی خەونێکی
خوڵەمێشی پێ بەر ئەدا

* * *

شەوێك لەشەوان دێمەوە
لەشەوێکی باراناوی
دەرگا لەڕووم ئەکەیتەوە
بەر لەوەی باوەشم پیاکەیت .. !
بەچاوێکی سەرسامیەوە
بەڕووی ماندوما ئەڕوانی
لەپاش ئێستێك
سەرت ئەنێی بەسنگمەوە
لەچاوانت دائەبارێ
چەند دڵۆپێ لەفرمێسکی چاوەڕوانی

* * *

شەوێك لەشەوان دێمەوە
شەوگار مزگێنی لێبڕژێ
ئەتەوێ لێو هەلبێنێوە
بۆوەی بدوێی
بەخێر هاتنەوەم لێبکەی
کەچی ئەنجام ...
گریانێکی شادمانی
پەپوولەی ئەنجام ئەکوژێ

* * *

شەوێك لەشەوان دێمەوە
دەستم ئەگری بەرەو ژوورێ
چراکە دائەگیرسێنی
گڕی سۆپا کەخۆش ئەکەی
جارێ هێشتا بۆ ماوەیەك
تاپۆی غەمێکی بێدەنگی
کاسی کردوی شلەژاوی

* * *

شەوێك لەشەوان دێمەوە
لەدوای ماچێك ماچێکی قووڵ
لەنوکەوە سەفەرەکەم ئەگێڕمەوە ـ

هیدایەتی عەبدوللا حەیران
هەولێر 1983/11/20

هۆزان و سروش

پێزانێ ئالیخانی
دهۆك 1982/10/19

ئەز ژارەك بوم ...
دناڤ چلخانا ئەڤینێدا ،
نڤستی بوم .
وونداییێ شەڤا تاری بوم .
ئاخینکێن تە .. !! ،
کوزرینا وی دلێتە !!
ب هەوار کوینی .. لمن کر گازیو
ژ خەو راکرم ..
بەرەڤ ئاسمانێ ئەڤینێ
بلندکرم .. بلندکرم .. !!!

* *

هەیامەکێ ..
ڤەد چ هۆزان نەدبون زنجیر ،
نەدبون سروش
نەدبون ، رستکێن مراریێا ..
پێنڤیسی ڤەهاندبان ،
کربان ستران .

وان .. چاڤێن تە ..
وێ ... بەرو بەژنو جانیاتە
نافەروکێن ..
گەلەك هۆزانا دانە من ،
دمن وەرکرن .. دمن وەرکرن .

* *

یارا منێ ..
دلئێشو ژانو برینێ .
یاخو یایە ،
گەر ماسی یا ...
ژ ئاڤو دەریا ،
پاڤێژنە هشکاتیێا ..
زوی دێ مرن !!
زڤستانێ ..
بەفرل سەرێك نەکەڤیتن
بهارێ زوی ،
ئەڤ بارانا خرا ب شوپی
یاب سەر کولاڤك ،

نەباریتن ..
نابیت بهار .. نابیت بهار !! .
ئەڤ ئەڤینا منو تەژی ..
شرین دولبەر
گەریا راستو بژین نەبیت
ژ گرنژینا ..
بهارەکا پرا شەیدا ،
جوانتر نەبیت
سوزو وەفا .. دگەل ئەڤینێ ..
وەك درەفشا کاوێ نەمر .
نەبیت روژو ..
سەر ئاسمانێ دیواتیێا
عەلو . و . بەکویی نەکەڤیتن ،
نەکوژیتن .
باوەربکە .. یارامنێ ..
ئەڤ ئەڤینە ژمن و تەرا
نابیت ژیان .. !!
نابیت ژیان .. !!

ئامۆژگاری بۆ گۆڤاری کاروان

محمود خاکی
سلێمانی 1983/10/18

دەمێکە چاوەڕوانم کە بگا کاروان
کاروان هەر ئەگا لەگەڵ سەرکاروان (1)
هەرچەند کە ڕێگە سەختو گران بێ
پڕ لە نەیارو لە ڕێگران بێ
ئەبێ خۆگرو ئازاو گران بێ
بێترسو بێباك لە ڕێگران بێ (2)
ماڵو گیانی خۆی لەلا هەرزان بێ
خزمەتی گەلی گە لێ ئاسان بێ
گەورەو بچوکی لەکن یەکسان بێ
ئەبێ بیریشی لای بێکەسان بێ
چاوەڕێی پەندی زاناو خاسان بێ
کاری گرانی پا زۆر ئاسان بێ
کاروان هەر ئەبێ ڕێكو ڕەوان بێ

کاروانەکەشی ڕوژو شەو ڕ.ن بێ
جێگەی شانازی گشت نوسەران بێ
هەم چقڵی چاوی داگیرکەران بێ (3)
نامەوێ هەرگیز سستو تەمەڵ بێ
ڕێ ڕوناك بکا وەکو مەشخەڵ بێ
چوستو چالاك بێ بۆ خزمەتی گەل
بۆ هەموو لایەك بهاوێژێ پەل
تەمەن درێژ بێ گۆ .ژی کاروان
هەتاهەتایە بمێنێ بۆمان
ئامۆژگاری من ئەمەیە بۆ تۆ
بە وتەی ناحەز نەبێ دەسخەڕۆ
وتەی ناحەزان بخەرە پشتگوێ
سەربەستی ئیتر ئەڕوی بۆ هەر کوێ

گۆڤاری کاروان تینی چاومە
لەجیاتی «ژین» خوردوو خاومە
ڕێ پیشاندەری گەلو وولاتم
جێگەی شانازیو هیواو ئاواتم
کاروان تۆم ئەبێ ڕێم لەبەر ناچێ
ناوی پیرۆزتم لە دڵ دەرناچێ
کاروان کاروانی گەلی کوردانە
ئەستێرە گەشەی سەر لە بەیانە
«خاکی» شەوو ڕۆژ هەر ئەلێ کاروان
بۆ گەلو وولات ببێتە پشتیوان

1 ـ قافلەچی
2 ـ چەتە
3 ـ مەبەست ئێرانە

دوو هوزان

● اسماعيل حسين ●
دهوك

● روژا گەش

ئەی روژا گەش
دلێت مە تژی خوشی نە
هەکە تو بێ ی
تژی ناڤ پەزێ مە بەرخن
هەکە تو ب زێ ی
لێ هەردەم ئەم ب نیڤشکین
هەکە هەرتو مەشکامە ب کێ ی
تو دزانی
ئەو گرارا زکێت برسیا تێر دکەت
تو ژێرا خوی ی
تو دزانی
دەمێ بهار
رێکێ بو وارەکی دگریت
تو ژێرا ری ی

* * *

ئەی روژا گەش
ب هاتناتە ، دێ مە هەبن
روژێت ئەڤ داری ب خوشی
دێ ژمە رەڤن
دێ ژمە بەزن
هەمی ئاستەنگ و بێ هوشی
ل سەر سەرێ مە دێ دادەن
تاج و گومبەتێت زێری و قەرەپوشی

● سور گولا من

سور گولا من ..
روندکا هەردوو چاڤێت من
ب گرنژە ،
دلێ من تو دڤێ ی ژمێژە

هلو رابە ...
دەستا ب قوتە ب کەنە
سترانێت کوڤەندا بێژە
کول و دەردا ...

رەشە پەردا ...
ژ پێشیا من پاڤێژە

* * *

رابە دولبەر ...

هەی ئارمانجا دلێ من ل بەر
دا ب چین زوزانێت وەلاتی
تەنا بکەین ...
دلێ شکەستی ... !
ڤێ کوڤانێ
ژ دلێ بریندار بکەینە دەر
بێژین گەلو
دێ ژین ل ڤی واری هەروهەر
لێ هەروهەر .

نەورۆز

لطیف بەرزنجی

هەولێر ئاوایی ـ قەتەوی

لە نەورۆزی کوردستانا
لە شاخ‌و هەردەو کوێستانا
بە ئاگرو تیشکی زێڕین
ئەنووسن بۆ کورد نەبەزین

چەند چوارینەیەک

—

داری ساری

—

ڕۆ پەیێ هەر کەسێ قێ وەدونیا بەس
پەیێ ماڵێ دونیا خۆی خس لە تەوەس
دونیا جێ‌نی‌یە بمێنی وە کەس
بادە کوانێ‌گە گیاندار مەکێ مەس

* * *

برا لە کردارێ نێك کووتا نەکەی دەس
خۆش حال کەسێگەن بەنێکی پێ وەس
پێ بێ پەناهان بوێ وەهانا ڕەس
دوێربێ لە ئازار سزادانی کەس

* * *

برا لێ دونیا شەمعی خوەت سووز بوو
وە چراخی نوێر پەی زێت‌و هووز بوو
قازی ڕاستەقین ئاشتی ئەفروز بوو
لە چارەی مێژوو شادو پیرووز بوو

* * *

دونیا هیچ نیەن وەمەنزڵگا بوو
دونیا هەتاوە دێت‌و ئاوا دوو
میرکانی نیکیت بیلا وەجا بوو
بیلا میرکانت وەئارامگا بوو

* * *

چێو شەمعی خۆی‌سووز ڕێگاکەن رووشن
وە پەردەی دونیا چەوان نە پووشن
مەلوەندو ئاین وەکەس نەفرۆشن
بەرگی خولامی هەرگز نەپووشن

* * *

نەکەفن وەشوون ماڵ‌و دڵداری
هەرگز بێ‌شەی‌نەی نەکەن ئاویاری
لە ناوی گەلان بوونە دیاری
وە یاسا بکەن مەردی‌و پیاداری

* * *

وە ئاوی ئەرەق نان هەلاڵ بکەن
وە یاساو ئائین گیان زلاڵ بکەن
لانەی بێگانەو زوڵم پاماڵ بکەن
ڕەفتاری نگین بەد بەتاڵ بکەن

* * *

پێ هامدەردی یەك پشت ئەوهەم بکەن
عەقیدە وەزات حەق موحکەم بکەن
لە سەر دژمنان هێزتان جەم بکەن
ڕووناهی ڕۆژگار لێش وەتەم بکەن

سێ گوڵە خەنە

حەسەن مەحمود ڕەسوڵ
لە ئینگلیزیەوە وەریگێڕاوە

گوڵی یەکەم
ماچ

من تۆم ...
تۆش منی
بەلام ...
تۆش خۆتیت
منیش خۆمم
من حەز ئەکەم خۆم ماچ بکەم
تۆش حەز ئەکەی خۆت ماچ بکەی
بەلام ...
نەبۆم دەکرێ ... نەبۆت دەکرێ ...
کەواتە لە جیاتی خۆم ماچم بکە
لە جیاتی خۆت ماچت دەکەم

شیعری شاعیری فەرەنسی
مالکولم دی کازل / 1968
News week , June 1976 P

گوڵی دووەم
کچەکەم

بچکۆلەکەم ، دەبا بڕوانینە ئەو گوڵەی
کە لەم بەیانی‌یەدا بەرگی ئەرخەوانی خۆی
لەبەر ڕووناکی هەتاودا داکەندو
بەلام وێنەی شەوگاری ...
لەتوێی بەرگە ئەرخەوانی‌یەکەیدا وون نەکرد
کە ڕەنگی لە ڕەنگی تۆ دەچێ .

شیعری ئەلەکترۆنی
لە نووسینی ئامێری کۆمپیوتەر / 1978
Report : Berlin (ost) 1979 p 40 : 17 October

گوڵی سێیەم
برسیەتی Hungr

لە وڵاتێکدا ڕێکەوت وابوو
برسێتی‌و ئاژاوە پەیدا بوو
لە دوورەوە کۆترێکی خنجیلەی سپی
بۆ ئەو وولاتە هەڵ فڕی
دان نەبوو بیدەن بە کۆتر
نان نەبوو بۆ خۆیان بیخۆن
هاتن کۆتریان سەر بڕی ..!!

شیعری شاعیری ڕۆمانی (جیو دو میتریسکو)[1]
بە دەستکاری‌یەوە وەرگێڕاوە بۆ کوردی

---

(1) جیو دو میتریسکۆ لە 18ی ئاداری ساڵی 1920 ی زلە بوخارست لە دایك بووە ، چەندین دیوانی شیعرو پەخشانو کتێبی لێکۆڵینەوەی نووسیووە ، وە هەروەها شیعرەکانی بۆدلێری گوڕیوەتە سەر زمانی باوو باپیرانی ... وە لە ماوەی ژیانی ئەدەبیدا چەندین پاداشتی ئەدەبی وەرگرتووە وەك :

1 — پاداشتی ئاداب لە زانکۆی بوخارست
2 — پاداشتی یەکێتی نووسەرانی گشت ڕۆمانیا
3 — پاداشتی دامو دەزگای پادشایەتی لاوان بۆ هەندێ دیوانی شیعری

وەك : یومیات ریفیە Rural diaries
The doom day الحساب . لە Soviet Literature
Moscow 1969 p : 23 8 August وەرگیراوە

محمد سليم سواري
بەغدا
1983/11/28

لسەر کورسیکێ روینشتەخار ، بەرێ خو دا بەری خو ... مروڤێ لبەر سینگي ، پاتکا وی لێبو ، نەنیاسی ... لسەر ملێ راستێ .. ملێ چەپێ زڤڕی ، کەس ژ هەردووکا نەنیاسین .

زانی یێ ل ملێ چەپێ روینشتی ، یێ ب هەڤاله .. ب ئاخڤتنێ ڤە یێ مژویل‌بو .. بەلێ ئەوێ ل ملێ راستێ روینشتی وەك وی یێ بێ هەڤال بو ...! دیت بێدەنگ دەستێ خو دابو هنداف چاڤێت خو .

هێش لسەر ملێ خو نەزڤڕی ، دا بزانیت کی ل پشت وی روینشتیە ... روناهییێت هولێ هاتنە ڤەمراندن‌و تارییبو .

دەنگێ خەلکی کێم‌بو .. هێدی هێدی .. مت‌بـون. ئێك سـەر روناهیـا رەنگە .. رەنـگ کەڤتـە سـەر پـەردا سپی ، سەرنەڤراز .. بەرێ خو داییێ .. داڤێت روناهیا هنداف سەرێ خو .. وەك کەسکە سۆری دیتن .. ئەو روناهیا کەسکـە سۆر لسەر پەردا سپی جیهانەکا دی پەیداکر .

کریفێ رەشو ما بەرێ خو دا پەردا سپی .. چار مروڤێت ب چەك د چییایەکیڕا دیتن .. ئێك ژ وان خو دابو بەر بەرەکی ، تڤەنگا وی د دەستی دا بو .. یێ دوویێو سێیێ لبەر تراشەکێ دراوەستیـاییبون . یێ چـارێ چۆکێ خـو یێ راستێ دانابـو عەردی .. پێ چەپێ دابو بەرخو .. تڤەنگا وی یا د دەستیدا . جارجار یێ تڤەنگا خو بلند دکەت ، پاشی بەرێ خو د دەتە رێکا لبن چییای ، جارەکا دی ڤونتاغا تڤەنگێ دا ملێ خو .

کریفێ رەشو ما د وان هەر چار مروڤا فوکری‌و گۆتە خو : ئەڤ مروڤەنە یێت د بیسەکێدا .. زێرەڤانێت رێکێنە .. خودێ دزانیت کا دێ چ بیتە نێچیرا وان ...» .

لگەل هندێ ئوتومبێ‌لەك لسەر رێکێ دیاربـو .. کەیفـا رەشوی گەلەك هات د (ئەڤە خوش فلمە .. نوکە شەرێ وان دێ دەست‌پێکەت ..) بەری بزانت کا وان هەر چار چەکدارا لسەر جادێ ، چ ب سەرێ ئوتومبێلێ ئینا .. ئێك سەر ، لسەر پەردا سپی ژنکەك دیاربو .. جلکێت وێ نە دعـەدەتی بون .. دیت هەمی جلکێت بەردا ، سێ چار بوست ژ لەشێ وێ نەگرتبون .. دیت گەنجەکێ پرچ قژ گەهشتە ژنکێ .. هەردووکا دەستێت خو کرنە تێك داو سەرێت خو پێك‌ڤەنان ، بەری سیتاڤکا وان لسەر پەردێ بەرزەبیت .. هاتە گوهێت وی ، کو ئێکێ دبێژت :

- مامو پیچەك سەرێ خو نزم‌کە .. ژبلی دەرسوکێت سەرێ تە ، ئەز چو نابینم .

رەشو ل پشت خو زڤڕی .

- تە لگەل منە ! بەرسڤا وی دەنگی دا .

- ئەرێ من لگەل تەیە .. سەرێ خو پیچەك نزم‌کە ، ما ئەم هاتینە ڤێرە .. بەرێ خو بدەینە تەبەکا دەرسوکێت سەرێ تە یان فلمی ؟!

قەیدی ناکەت .. مامو قەد بەرێ خو نەدە دەرسـوکێت من .. هەما ب دلێ خو بەرێ خو بدە فلمی .

پشتی ڤان دان‌و ستاندنا .. رەشوی پیچەك ملێت خـو نزم‌کرن ..

پاشی بەرێ خو ژ پەردێ ڤەکر .. لسەر ملێ راستێ زڤڕیو گۆتە مروڤێ ب رەخ خو ڤە :

- برادەر .. ل بەراهیێ هەکو مروڤێت ب چەك هنداف رێکێ دیاربین من گۆتە خو ، ئەڤ فلمە ب نیشانا دێ یێ خوش بیت .. بەلێ پشتی کچك‌و کورك گەهشتینە ئێك فلم لبەر دلێ من ساربو .

- خالو .. خو نە ئەڤە فلمە .

- یا چی‌یە؟

- خالو .. ئەڤە ، بەراهیکا فلمی‌یە .. فلمێ ب درستی دەست پێ نەکرییە .

رەشوی دەستێ خو د بەر شوێتکا خۆرا بـر.. کیسکێ تیتنێ ژ بەررا ئینا دەر .. ب لەپەقوتکێ دەست بتێکرنا قەلینێ کر .

دەمێ قەلین داگرتی .. سەرێ باسکی کرە دناف لێڤێت خو دا .. ژ کیسکێ خو ، هستاوبەرو هندەك پیش ژێ ئینانـە دەرێ .. هەکو سـەرێ خو بلنـدکری ، دیت کچـك‌و کورك ل ژوورەکێ بتنێ گەهشتنەئێك .. هەمی خەلکێ روینشتی بێهنا وان چك‌و بێ دەنگ بون .. گوهێ وان‌و بەرێ وان ل کورکی‌و کچکێ بون .. کا چ دکەن ؟ هنگی رەشوی ب دەشت ژهنینـا

هستاوبەرا کر .. هەکو چەق .. چەقا هستــاوبرا گهشتییــە ،
گوهێت خەلکی .. مروڤێ ل ملێ چەپێ گوتێ :

- هو خالو ، قەلینا خو بەردێ .. ئەو چ چەق چەقە .

- من گەلەك ژ تە منەتە .. زلکێ خو نە مەزێخە .. بلا هەر د بەریکا تەدا بیت .

- خالو .. چو مەزاختن تێدا نینە .. قەلینا خو بەردێ چەق چەقا هستاوبەرا لسەر مە هەلنەکە .

- هێ .. هێ خالو .. ئەو چەق چەقا لنك تە نەخوش .. لنك من خوش دەنگە .. خوشییا کێشانا قەلینا من ژ وی پیشیە یێ ژ چەق چەقا هستاوبەرا بهێتە ژەنینن .

- ب کەیفا تەیە .. دیارە تو هەر ئێکێ دزانی . خو پوسیدە نەکە .. ئەز دێ قەلینێ ب ئاگرێ خو بەردەمێ .. خالو هەما ڤێ جارێ ژی .. من ب ئاگرێ تە بەردایێ .. جارەکا دی .. ئێکا دی .. هەر دێ ل هستاوبەرێ خو زڤرم .

رەشــوی .. ب دەست ژەنینا هستــاوبەرێ خــو کر .. مروڤێ لپشت روینشتی لێ کرە هەوار:

- ئە ڤە خودێ ژ کیڤە تو کری‌یە بەلا مە .

- بو خالو ؟ رەشوی بەرسڤا وی دا .

- جارا ئێکێ هەکو ، کچك و کورك گەهشتینە ئێك دەرسوکێت تە ، نەهێلا ئەز ببینم .. ئو نوکە ژی چەق .. چەقا هستاوبەرێ تە ، نە هێلا گوهێ خو بدەمە وان .. کا چ دبێژنە ئێك .

- ما تە گولێ نەبو .. چ دگوتە ئێك ؟

- ما چەق .. چەقا تە هێلا ؟

- بلا دلێ تە نەمینیت .. ئەز دێ بو تە بێژم . کچکێ دگوتە کورکی .. مروڤێت روینشتی شەرم ناکەن .. هندە بــەرێ خو ددەنە مە .. ئەوان چو نەدیتییە .

دەمێ مروڤێت روینشتی گول ڤان ئاخفتنێت دویمــا هێ بی ، هەمیا بەردا کەنیی .

جارەکا دی هول رون بوڤە .. پەردا سپی وەك خو ما بێ شکل .. رەشو رابوڤەو ل هولێ دەرکەڤت پشتی کادیبا قەلینێ لدیڤ وی کریە مژ .. لگەل خو دگوت : هنگ هەمی دهەڤن .. هند بەحسێ هستاوبەرو دەرسوکا من بکەن .. نێ هنگ نزانن .. ئەز کریڤێ خوینێ مە بو هستاوبەرو دەرسوکا خو .. ئەرێ دا دەرکەڤم ، شولا من لڤیرە نینە .. ئەو جهێ هستاوبەرو دەرسوکا من قەدرێ خو لێ نەبیت .. دڤێت ئەژی لێ نەبم ...» .

—

نووسینی : ئێرسکین کالدوێل

—

ئازاد حەمە شەریف

لەئینگلیزی‌یەوە کردوویە بەکوردی

بەهێواشی بەسەر رێگادا ، لە بەرەبەیانە بێ‌رەنگەکەدا دەروێشتن‌و دەتــووت تارمــایی‌ین لەکاروانی دریــژی شــەوا جێ‌ماون . جوولە لە لەشیانا نەدەبینراو گەرچی یش پاکانیان بەسەر ئەو خوڵە پوکەدا دەکێشا کە بەو خێرایــەی لەپشتیان بەرز دەبووە دەنیشتەوە . لەگەڵ هەر شاقاوێکا چاویان بەرز دەکــردەوە ، لەئاســوێــان دەڕوانی بــو دەرکــەوتنی یــەکــەم تاڵەتیشکی سوور .

ئافرەتەکە لێوی ژێرەوەی خوی بەتووندی دەگەزیەوە . ئەمەش ئازاری دەدا ، بەلام تــاقە رێگــایەك بــوو بو ئــەوەی هەنگاوێك بەرەو پێشتر بڕوات . لەوەی زێتر لەدەست نەدەهات لنگە ماندووەکانی میل بەمیل بەدوای خویدا بکێشێ ، ناوە ناوە نووزەیەکی لێوە دەهات بەلام هەرگیز بەدەنگ نەدەگریا .

«کاتی ئەوە هاتووە بوەستین و دیسان بحەسێینەوە» رینگ ووتی .

ژنەکە وەڵامی نەدایەوە .

بەردەوام بوون لەرۆیشتن .

لەسەر دوندەی گردێك ، رووبەرووی رۆژ بوونەوە . دوندەی ئەمگردە نزیکەی چارەکی هەورازەکە بوو ، هەر دەتگوت دەمی چەقۆیە لەنێو ئاسۆیە رووتەنە بێدرەختەکەدا قیت بۆتەوە نشێوایی ئەو هەورازە بەدۆڵێك کۆتایی دەهات کە بەو تەمە داپۆشرابوو کەلەزەوی بەرز دەبۆوە . چەند خانووو کێڵگەیەك بەدەکەوتن ، بەڵام ئەوەندە دوور بوون تەنانەت لەنێو تەمە چڕەکەدا نەدەناسرانەوە . دووکەڵ لەدوکەڵکێشەکانی ئەم خانووانە بەرز دەبۆوە .

روث تەماشایەکی پیاوەکەی تەك خۆی کرد . تاڵە سوورەکانی خۆر دەمو چاوە سیسەکەی بەرەنگی خوێن دەرازاندەوە . بەڵام هێشتاش چاوەکانی ماندووو بێگیان بوون . وادەهاتە بەرچاو کەدەیەوێ هاوسەنگی خۆی لەسەر پاکانی رابگرێ و یاوەك وابێ دەمێکیتر هاوسەنگی تێك دەچێ و بەردەبێتەوە .

«دەتوانین کەمێك خواردن لەیەکەم ماڵ وەربگرین ،» ژنەکە ئەمەی ووت و خولەك لەدوای خولەك چاوەڕێ وەڵامی لێی دەکرد .

«شتێکمان هەر چنگ دەکەوتی ،» ژنەکە خۆی وەڵامی خۆی دایەوە «هەر چنگمان دەکەوێ .» خۆر بەخێرایی لەئاسۆ بەرز دەبۆوەو سوور سوور بوو . تیلمە هەوری بۆر بەچەشنی دوکەڵی نێو دراستان بەسەر دەمو چاوی رۆژ پیاسەیان دەکرد . نزیکەی بەوخێرایەی کەخۆر بەرز دەبۆوە دەچۆوە یەك و دەبووە خونچەیەکی بلێسەداری بچوکی چاو چوزێنەرەوە کەتەنانەت کەس چیتر نەیدەتوانی تەماشای بکات .

روث ووتی : «با هەرچۆنێك بێت هەولێك بدەین .»

رینگ بۆیەکەم جار لەدوێنی خۆر ئاواوە ، ئیمرۆ لەرۆژی روناك تەماشای ژنەکەی کردو بینی دەمو چاوی سیستر بووین و کولەکانیشی زێتر روودەچن .

بەبێ وورتە ، لەگردەکە بەرەو نشێوایی خا ‌ ‌ دەبۆوە . ئاوری‌نەدایەوە بزانێ ژنەکەی لەدوایەتی ‌ ‌ ‌ ، بەڵام بەرەوخوار دەچووو پێی دواوەی هەڵدەگرت و بەهێزو توانای خۆی بۆپێشەوەی دەهاویشت . چی رێگایەکی تری نەبوو بێجگە لەمە بۆ ئەوەی بەسەر زەوی‌یەکەدا لاشەی خۆیبکێشێ .

لەبەردەم ماڵێك وەستاو سەیری ئەو دوکەڵەی دەکرد کەلێیەوە بۆئاسمان هەڵ دەچوو ، کە ژنەکەی لەدواییدا پێی گەیشت .

ژنەکە ووتی : «مندەچمو هەولێك دەدەم . تۆش لێرە دانیشەو پشویەك بدە ، رینگ .»

دەمی‌کردەوە قسەیەك بلێ بەلام گەرووی گیراو هیچی پێنەگوترا . سەیری خانووەکەی دەکرد ، سەیری قادرمە چوەکان و پەنجەرە پەردەدارەکان و دوکەڵکێشە پردوکەڵەکەی دەکرد ، مادام ئەم شتانەی دەبینی لەوشوێنە هەستی بەوەنەدەکرد کەنامۆیەو لەووڵاتێکی بیانی‌دا دەژی .

روث لە دەروازە چوە ژووری و بەلایەکی خانووەکەدا سووڕایەوەو لەبەردەرگای ناندین وەستا . ئاورێکی دواوەی دایەوەو بینی رینگ لەرێگەکەوە بۆ لای حەوشەکە دێت .

یەکێك لەپشت پەردەی پەنجەرە یەکەوە تەماشای دەکردن .

رینگووتی «لەدەرگابدە ،»

پشتی دەستی راستەی لەسەر لایەکی دەرگاکە داناو بەئاسنی دەرگاکە ئەوەندەی لەدەرگادا تا دەستی ژانی‌کرد .

رووی‌وەرگێڕاو بەخێرایی سەیرێکی رینگی‌کرد و ئەویش سەری بۆلەقاندەوە .

دەمو دەست دەرگای ناندین کەلینێکی تێخراو سەری ئافرەتێك لەم درزەدا دەبینرا . ژنێکی نیمچە کامڵی ئەسمەر کەبرینێکی دریژو قووڵی لەسەر هانێی بوو ، کەئەمەش وەك بلێی لەئەنجامی شکانی جەرەی میوەهات بەر نێوچەوانی کەوتبێ هاتە دەرەوە .

پێی ووتن «لێرەبڕۆن ،»

«نامانەوێ بێزارت بکەین ،» روث ئەمەی بەوپەری خێرایی‌یەوە گووت .

«ئەوەی مەبەستمانە تەنها دەمانەوێ بزانین ئاخۆ دەتوانی کەمێك خواردنمان بدەیتێ . تەنها پەتاتەیەك ، گەر هەتان بێ ، یانانێك ، یاهەرشتێکی‌تر .»

«نـازانم لێرەچ دەکـەن ،» ئافـرەتەکـە پرسی ، «حـەز لەوەناکەم بێگانە لەدەوروبەری ماڵەکەم بن .»

ئەوەندەی نەمابوو کەلێنەکە دابخات ، بەلام لەیەك تاودا درزەکە کرایەوەو دەموچاوی جارێکی‌تر دەرکەوتەوە .

«من تـەنها کچـەکە نـان‌دەدەم» دوایی ووتی ، «بەلام ناتوانم هیچ بدەمە پیاوەکە . ئەوەی . هەمە ، هەرچۆنێك‌بێ ، بەشی هەردووکتان ناکات .»

روث بـەخێرایی رووی وەرگێـراو پاشپـانی‌یەکـەی لە زەوی‌یە قومەلانەکە چووە خوارێ ، تەمـاشای رینگی کـرد . بەپەرۆشەوە ئەویش سەری بۆ لەقاندەوە .

لەووشەی سەرلێوەکانی روث دەگەیشت گەرچی نەشی دەبیستن . روث سەری بۆ لەقاند .

رینگ چەند شاقاوێك بۆ لای چوو .

روث ووتی «ماڵێکی تر تاقی دەکەینەوە»

رینـگ ووتی «نەخـێر ، تۆبـرۆو چیت دەداتێ بیخـۆ . من‌هەوڵ دەدەم لەماڵێکی تر شتێکم دەست بکەوێ .»

ژنەکە هێشتا حەزی نەدەکرد بەبێ ئەو بچێتە ژووری . ژنەکە دەرگای ناندینەکەی کەمێکی‌تـر کردەوەو چـاوەڕێی روثی دەکرد بەسەر پلیکانەکان سەرکەوێ .

رینگ لەسەر ئەسکەمیلێك لەژێر درەختێکەوە دانیشت .

ووتی «من‌لێرە دادەنیشم تا دەچیتە ژوورەوەو نانەکەت دەخۆی چاوەڕێت‌دەکەم .»

روث بەهێواشی بەسەر پلیکانەکان سەرکەوت تاگەیشتە بەرتارمـەکەو لەدەرگـاکە چـووەژووری ، کەلەژووری‌بـوو ، ئافرەتەکە نیشانەی بۆکورسی‌یەکی بەردەم مێزێك کرد ، روث لەوێ دانیشت .

چەند پەتاتە یەك لەسەر مێزەکە بوو ، هی‌دوێنێ شەو بوون گەرم کرابوونەوە ، لەگەڵ‌چەند پسکویتێکی ساردوسڕ . ئەمانە لەسەر مێزەکەی بەردەمی بوون ، ئینجا ئافرەتەکەش کوپێك قاوەی گەرمی بۆتێکردو لەتەنیشت قاپەکەی بۆدانا .

روث ئـەوەندەی پێ‌ی‌دەکـرا بـەخێـرایی نـانـەکـەی دەخوارد ، فری لەقاوە تۆخەگەرمە دەداو پەتاتەو نـانەکـەی دەجوی هەرکە ئافرەتەکە ئەسمەرەکە لەپشتیەوە لەبەردەرگا تەماشای دەکرد بۆیە لەوێ‌وە ستابوو تـا بەنـۆرە تەمـاشای رینگو ژنەکەبکات .

دووجـارروث تـوانی پـارچـەنـان لەژێـر بلوزەکـەی بشـارێتەوە ، لەدواییشـدا نیو پـەتاتـەی خستە نێـو بەرکی تەنوورەکەی . ئافرەتەکە بەگـومان لەروثی دەروانی هـەرکە تەماشای رینگی نەدەکرد لەحەوشەی دەرەوەدا .

ئافرەتەکە پرسی «بۆدوور دەرۆن ؟»

روث ووتی «بەلێ»

ئافرەتەکە دیسان پرسی «لەدوورەوە هاتوون ؟»

روث ووتی «بەلێ»

«ئەم پیاوەی لەگەڵتەکێ‌یە ؟»

روث پێ‌ی ووت «مێردەکەمە .»

ئافرەتەکە دیسان تەماشای حەوشەکەی کرد : جارێکی تـریش چاوی خستـەوە سـەر روث . تـامـاوەیـەك چی‌تـری نەگووت .

روث هەوڵی‌دا پارچەیەکی تر پەتاتە بخاتە گیرفانیەوە ، بەلام لەوکاتە ئافرەتەکە بەووردی‌تر تێ‌ی دەڕوانی .

ئافرەتەکە ووتی «باوەر ناکەم ئەمە مێردت‌بێ .»

روث‌وەلامی‌داوە «بەلێ ، مێردمە .»

«من هەرگیز ئەوکەسە بەمێردی خۆم پەسەند ناکەم گەر بەناو گونداندا بمگێرێ‌و ئاوا دەرۆزەم پێ‌بکا هەروەك تۆزێك لەمەوپێش تۆدەتکرد .»

روث بـەخێرایی گـوتی «نەخـۆش‌بـوو ،» روی‌لەسـەر کورسی‌یەکە وەرگێرا تاروو بکاتە ئافرەتەکە «پێنج هەفتە پێش ئەوەی بکەوینە رێ نەخۆش بوو .»

«ئەدی بۆ لەجێ‌ی خۆتان نەمانەوە لەجیاتی ئـەوەی‌وا بەچەشنی مـرۆڤی خوێـری بەم شـارو بەم دێ‌دا بگـەرێن ؟ ناتوانێ ئیشێك بکات ، یاخۆی نایەوێ ؟»

روث هەڵساو نانەکەی دەستی فرێ‌دا .

«سـوپـاست دەکـەم بـۆ ئـەم بـەرچـایـە» روث‌ووتی «ئەوادەڕۆم .»

«گەر ئەو ئامۆژگاریەم لێ‌وەردەگری ،» ئافرەتەکە ووتی «هەرکە بۆت رەخسا ئەم پیاوە جێ‌بهێڵە . گەروا بەبێ‌کـاری بمینێتەوەو تۆش بە دوای بکەوی تۆمێشکت لەکەللەدا نی‌یە -»

«ئیشی هەبوو ، بەلام نەخۆش کەوت‌و تای لێ‌هات .»

«باوەرت پێ‌ناکەم . هەربۆیەشە بە درۆزنت تێ‌دەگەم .»

روث چووە لای دەرگاکە ، بەخۆی کردیەوەو چووە دەرێ

لەبەر تارمەکە ئاورێکی دایەوەو سەیری ئەو ئافرەتەی کرد کەشتێکی دایێ بیخوات .

«ئەگەر نەخۆش بوویی و لەناو نوین کەوتوویی وەك تۆ گوتت ،» ئافرەتەکە پرسی ، تا بەردەرگا بەدوایەوە بوو «ئەدی بۆ هەستاوەو ئاوا وەك مرۆی خوێری ملی رێگای گرتۆتە بەربەیی ئەوەی نەبۆخۆی و نەبۆتۆ تیکەیەك خواردنتان هەبێ ؟»

روث بینی رینگ لەسەر ئەسکەمیلێك لەژێر درەختێك دانیشتووە ، چی‌تر وەلامی ئافرەتەکەی نەدەداوە ، بەلام چی‌تر خۆی پێنەگیرا هیچ‌نەلێ .

«دەزانی لەبەرچی وا بەشاران کەوتین ، چونکی خوشکم بۆی نوسیم‌و ووتی کوڕپەکەمان مردووە . کەیەکەم جار مێردەکەم نەخۆش کەوت ، کوڕپەکەم نارده لای خوشکم چاوی لێ‌بێ ، ئێستاش دەچین گۆڕەکەی ببینین .»

لەپلیکانەکان بەغار هاتە خوارێ‌و بەناو حەوشەکە ئەوەندەی دەیتوانی خێرا دەڕۆیشت کەگەیشتە لای سوچێکی خانووەکە ، رینگ هەلساو بەسەر رێگەکە بەدوای کەوت ، کەسیان هیچیان نەگووت ، بەلام نەیدەتوانی بۆلای خانووەکە روو وەرنەگێرێ ، کەلەوێ ئافرەتەکە لەدرزی دەرگاکەوە تەماشای دەکردن .

پاش ئەوەی سەدبێ‌یەك یازێتر دوورکەوتنەوە ، روث بلوزەکەی کردەوە ، ئەوپارچە نانانەی شاردبوونیەوە دەری‌هێنا . رینگ بەبێ‌ووڕتە لێ‌ی وەرگرت . هەرکە هەمووی خوارد ، پەتاتەکەی پێدا . بەبرسێتی‌یەوە هەلی لووشی ، بەچاوەکانی لەگەلی دەدوا هەرکە ئەمەی دەجوی‌و ئاوای‌دەکرد .

نزیکەی نیو سەعاتێك رۆیشتن پێش ئەوەی هیچیان دیسان بکەوتەوە قسە .

روث‌ووتی «ئافرەتێکی چروك بوو . گەر لەبەر خواردنەکە نەبوایە ، دەرۆییشتم پێش ئەوەی خواردنەکە بخۆم .»

تاماوەیەکی زۆر رینگ هیچی نەگووت . کەیشتنە بنی دۆلەکەو دیسان بەرەو هەوراز بەسەر دەکەوتنەوە پێش ئەوەی بکەونەوە قسە . رینگ ووتی : «لەوانەیە گەر بیزانیایە بۆ کوێ دەچوین ئەوەندە بەهیچ‌و پووچی لەگەلت نەدەجولایەوە .»

روث هەنسکی خۆی خواردەوە .

«چەندێکی ترماوە بگەین ، رینگ ؟»

«نزیکەی سی‌تاچل میل .»

«بەیانی دەگەینێ ؟»

رینگ سەری جولاندەوە .

«رۆژی پاشتر ؟»

«نازانم ؟»

«رەنگە گەر ئوتومبیلێکمان دەستکەوێ ئەمشەو بگەینەئەوێ ؟» روث پرسی‌و چیتر لەووزەیدا نەمابوو هەنسکەکانی ناوگەرووو سینەی بەربەست بکات .

رینگ‌ووتی «بەلێ ، گەردەستمان بکەوێ ، زووتریش دەگەین .»

پیاوەکە رووی بۆ دواوە وەرگێراو تەماشایەکی رێگاکەی دوای خۆیانی کرد ، بەلام قەت هیچ شتێك دیار نەبوو . پاشان تەماشای زەوی بەرپێی خۆی کردو هەنگاوەکانی پێی راستەو پاشان چەپەی دەژمارد .

* ئەم چیرۆکەم لەکتێبی Erskine Caldwell, The Complete Stories. وەگێراوە .
ناوی چیرۆکەکە ((Man and Woman)) pp.22 — 26. .

* ئێرسکین کالدوێل لەسالی 1903 لە (جۆرجیا) هاتۆتە دونیا . پاش‌چەندین سال نووسین توانی ناوبانگێکی جیهانی بۆخۆی وەدەست‌بهێنێ . بەرهەمەکانی لەبیست‌و شەش وولات‌و بەبیست‌و یەك (بەکوردی‌را بیست‌ودوو) زمان‌بلاوکراونەتەوە . بەرهەمەکانی باسی ژیانی لادێکانی باکوورو باشووری ئەمریکا دەکەن . لەزۆربەی کارەکانیا پالەوانەکانی مرۆڤی جوتیری هەژار ، پالە ، سەپان‌و قوللەرەشی کلۆل‌و ئافرەتی قەلەندەرن .
بەرهەمە هەرە دیارەکانی ئەمانەن :

* رێگای تووتن (1932)
* زەمینی بچکۆلەی خوا (1933)
* کرنووش بەبە بۆرۆژ
* هاورێی سەفەر (1935)
* گیروگرفت لەمانگی گەلاوێژدا (1940)
* دەستی بەهێزی خوا (1947)
* چرایەك بۆداهاتنی شەو (1952)
* خۆشەویستی و پارە (1954) وچەندین کۆمەلە چیرۆکی تریش

(وەرگێر)

عەزیزی مەلای ڕەش

کۆڵنەدان

چیرۆکێکی درێژی منداڵانە

•

بەشی یەکەم

ڕەوە کەوێك بەخۆشیو کامەرانی لە کێوی هەڵگوردا پێکەوە دەژیان ، نەیان دەزانی دڵ تەنگی چیە .

بۆ نەگبەتی مارێکی ڕەشی زۆر گەورە کە ناوی «هاشو هووش» بوو پێیان فێربوو ، هەر شەوێ دەچوو سێ چوارێکی لێ دەخواردن . شەوێك نەبوو ، دووان نەبوو ، سێیان نەبوو . تاکو ڕۆژێك کەوەکان هەموویان کۆبوونەوە ، لەدوای بیرکردنەوەیەکی دوورو درێژ بڕیاریاندا :ـ هانا ببەنە بەر «شاقاو» کە شای بازان بوو . «مەزدە» کە سەرۆکی کەوەکان بوو ، ڕۆژێك لەگەڵ پێنج شەش پیرەکەوان هەستان چوونەماڵی شاقاو .

شاقاو دوو خوبزەی هەبوو . یەکیان ناوی «شرە» بوو ئەوی تریان ناوی «قوڕە» بوو .

کەوەکان هەرچەند هەوڵیان داو تکایان کرد شرەوقوڕە نەیان هێشت بچنە ژوورەوە . لێیان بووە مشتو مڕو هەراو هۆریا . شاقاو گوێی لە هەرایەکە بوو ، بانگی شرەو قوڕەی کردو گوتی

- ئەم گاڵە گاڵەتان لەگەڵ کێیە ؟

ئەوانیش وەڵامییان دایەوەو گوتیان :ـ

- گەورەمان .. پێنج شەش باڵندەی بۆر بۆرۆکە هاتوونە دەیانەوێ بەخزمەتت بگەن ئێمەش ڕێیان نادەین .

ئەویش گوتی :ـ

- لێیان گەڕێن بابێنە ژوورەوە . بزانم چییان دەوێت ؟

کەوەکان چوونە ژوورەوە . مەزدە لەپێشەوە بۆی نووشتایەوەو گوتی :ـ

هەر پایەداربێ شاقاو
نەچێژی تامی گەرداو

ئێمە لە توخمی کەوین
ئەمڕۆکە لێ قەوماوین

ماری ڕەش ناو هاشو هووش
لێمان بۆتە ئاگرو پووش

هەر شەوێ دێ بێ پەروا
سێ چوارێکمان لێ دەخوا

داوا دەکەین لە شامان
کەزوو بێتە فریامان

ڕزگارمان کا لەم زۆڵە
بەندەین ئەوسا لەتۆڵە

تاکو ماوین مل کەچین
لەخزمەت دێینو دەچین

شاقاو داینانو بەخێرهاتنی کردنو گوتی :ـ

- هەر ئەمڕۆکە هاشو هووشتان لەکۆڵ دەکەمەوە .

کەوەکان کە ئەمەیان بیست ، لەخەنی خۆشیان دەمیان بەش بووەوەو گوتیان :ـ
ـ ئێمە بەگەورەو بچووکمانەوە تاماوین فەرمانبەرداری تۆین .
شاقاو گوتی :ـ
ـ بەلام دەبێ ئێوە ئیشێکم بۆ بکەن .
کەوەکان گوتیان :ـ
ـ هەرچی دەفەرمووی بەدڵ و گیان ئامادەین .
ـ من ئێستاکە لەبرسان شنگم لەبەر براوە ، خۆشتان چاك دەزانن هاش و هووش چ نەفرەجایەکە ، بەم برسێتی یە پێم ناکۆژرێت ، دەبێ یەکێکتان بخۆم . کەتێر بووم و هێزم هاتەوە بەر ئەوکاتە یەکسەر دەچم بەم چرنووکانەم وورگی هەڵدەدڕم .
کەوەکان کە ئەمەیان بیست ، واقیان وورماو چاویان زەق بووەوە .
مەزدە گوتی :ـ
ـ گەورەم ئێمەوامان بیستووە :ـ کە جەنابت بە لاش یارمەتی لێقەوماوان دەدەیت .
ئەویش گوتی :ـ
ـ بەلێ راستە ، بەلام بەم برسێتی یە هیچم پێناکرێت .
ـ بەرێزم ئێمە لە چنگ خوێن رشتن هاوارمان هێناوەتە بەرتۆ کە تۆش خوێنمان برێژی فەرقت چ بوو لەگەڵ هاش و هووش .
ئەویش گوتی :ـ
ـ کە فەرقم نەبێت ئێوە بۆ هاتوون داوای یارمەتیم لێدەکەن .
مەزدە گوتی :ـ
ـ کەواتە من بخۆ بابیمە قوچی قوربانی رەوەکەم .
کەوێکی تر لەنێو پیرە کەوەکان ناوی «مام لۆلۆ» بوو ، بە مردنی خۆی دەهاتە بەرێ ، نەك بە ناگزووری رەوەکەی ، کەگوێی لە قسەکەی مەزدە بوو ، هاواری کردو گوتی :ـ
ـ مەزدە من رازی نابم تۆ خۆت پێشکەش بکەیت ، چونکە رەوەکەمان بێسەرۆك دەمێنێتەوە . ئەو کاتە هەریەکەیان بەلایەکدا بلاوەیان تێ دەکەوێت . بەلام ئەگەر یەکێکی وەك من بێت بەهیچ جۆر کار ناکاتە سەریان .
ئیتر ئەمەی گوت و خۆی هاوێشتە پێش شاقاو . ئەویش سنگ و مێشکی خواردو ئەوی تری دایە شرەو قورە .
شاقاو لەدوای تێربوونی دندووکی سریەوەو گوتی :ـ
ـ بەزیادی کەی خوایە قەت نەی بری ، وا ئەمرۆش تێرت کردم . ئەوجا رووی لە کەوەکان کردو گوتی :ـ
ـ وای بەباش دەزانم تا زووە بەکام رێگا هاتوونە هەر بەم رێگایە شدا بچنەوە .
مەزدە گوتی :ـ
ـ وادیارە لە قسەکەی خۆت پەشیمانی .
شاقاو کەوتە پێکەنین و گوتی :ـ
ـ «ئەوەی دەستی خۆی دیت ، بابی خۆی ناناسێت» من تازە تێرم خوارد مەجبوور نیم بۆ ئێوە گیانی خۆم بخەمە مەترسی .
کەوەکان هەرچەندی لێی ناورانەوە بێسوود بوو . لەدوا جارا شاقاو گوتی :ـ
ـ بۆ خواتان پێ دەڵێم :ـ «دەڕۆن بڕۆن ، ناڕۆن ، ناڕۆن هەر ئێستاکە شرەو قورەتان تێبەر دەدەم . لەت لەتتان بکەن»
کەوەکان کە ئومێد بڕبوون . ناچار بە ئا ... خ هەڵکێشان و دڵساردی گەڕانەوە .

بەشی دووەم

چەند رۆژێکی پێچوو ، کەوەکان هاواریان بردە بەر شای پشیلان کە ناوی «شامیاومیاو» بوو ! ئەویش دووخوبزەی هەبوو . ناویان «حوتەو قوتە» بوو .
حوتەو قوتە کە چاویان بە کەوەکان کەوت لەخۆشیان لیکاویان لەدەم هاتە خوارەوە . یەکسەر خەبەری شامیاو میاویان دا .
شامیاو میاو تا ئەو کاتە لەژوورەوە لەسەر لەپ خۆی دانووساندبوو بەرامبەر کونەمشکێك کە بێتە دەرەوە بیکاتە بوریانی .
هەرکە خەبەری هاتنی کەوەکانی بیست بەخێرایی هەستاوەو خۆی راوەشاند ، چوو لەسەر جێگایەکی بەرز هەڵتووتکا .
کەوەکان هێشتا نەگەیشتبوونە بەردەرگا حوتەوقوتە بەپیریانەوە چوون . بەسەرداناندنەوە گوتیان :ـ
ـ فەرموون ، فەرموون بڕۆنە ژوورەوە .
کەوەکان کە چوونە ژوورەوە مەزدە لەپێشەوەبوو ، گوتی :ـ

ئەو کاتەت باش ئەی شامیاومیاو
خوا نەت خاتە نەگبەتو داو

ئێمەی کەوی زۆر لێکراو
لەسەر پشتی ئەسپی پڕتاو

لەکاتێکی پڕ کارەسات
هاوارمان هێناوە بۆ لات

هاشو هووشمان لێ پەیدابووە
ڕەوەکەمانی شڕ کردووە

ڕزگارمان کەی لەم بەڵایە
ناو دەردەکەی لەم دونیایە

ئێمەش ئەوکات تاکو ماوین
ئەلقە لەگوێی شامیاو میاوین

کە مەزدە لەقسەکەی بووەوە ، شامیاو میاو ڕووی تێکردن و گوتی :ـ

ـ من بەچاوان هاشو هووشتان بۆ دەکوژم ، بەلام ئەوەی ڕاستبێ کریم لێتان دەوێت .

کەوەکان گوتیان :ـ

ـ کرێی چیت دەوێت ؟ .

ـ تا حەفتەیەك دەبێ ئێوە هەموو ڕۆژێ دوو بێچووی خۆتانم بدەنێ ، یەك بۆخۆم ئەوی تریش بۆ حوتەو قوتە . کەوەکان کە ئەمەیان بیست لە جێگەی خۆیان سارد بوونەوە ... تا ماوەیەك نقەیان لەدەم نەهاتە دەرەوە .

لەدواییدا لە ناوەخۆیاندا کەوتنە گفتوگۆو مشوور خواردن .

دەیان گوت :ـ

ـ لێقەوماوی وای لێکردووین کە هانا ببەینە بەرهەموو دڕندەیەك .

جا مەزدە ڕووی تێکردو گوتی :ـ

ـ شاهم دونیا هەروەها بووە یارمەتی لێقەوماوان تاکو ئێستا هەر بەلاش بووە .

شامیاو میاو گوتی :ـ

ـ قسەکەت دەسەلمێنم ، بەلام من سەرەڕای ماندووبوونم گیانی خۆم دەخەمە مەترسی . ئەوەی من لەئێوە داوا دەکەم بڕوا بکەن «کرێی خوێنی خۆمە» . کەیفی خۆشتانە ، چ بەزۆر نییە . ئەو کرێیەی گوتم دەم دەنێ هاشو هووشتان بۆ دەکوژم . نامدەنێ بەخێر هاتن سەرچاوان .

مەزدە لەدوای کۆبوونەوە لەگەل پیرەکەوەکان بە ناچاری ڕووی لە شامیاو میاو کردو گوتی :ـ

ـ گەورەم هاشو هووشمان بۆ بکوژە ، ئەو کاتە ئێمە ئامادەین ئەو کرێیەی کە داوای دەکەیت بتدەینێ .

ئەویش گوتی :ـ

ـ من پێشەکی کرێیەکەم دەوێت .

مەزدە بەسەر سوڕمانەوە گوتی :ـ

ـ لەوەتی دونیا هەیە کرێ هەر لەدوای کاربووە !

شامیاو میاو گوتی :ـ

ـ تەماتان وایە بەفرتو فێلو درۆو دەلەسە هەلم بفریوێنن . هاشو هووشم پێ بکوژن ، هەنگینێش بۆ خۆتان بفڕن بۆسەر لقە داران و تاشە بەردان . هێدی هێدی گاڵتەشم پێبکەن .

ـ شاهم چینی لێقەوماو هەرگیز درۆ ناکات . ناش زانێ فرتو فێل چییە .

ـ هەتا ئێواری ئاوا بۆم برێسی من بڕواییم نایەت .

مەزدە ئەو کاتە گوتی :ـ

سوێند بە لوتکەی ئەم هەڵگوردە
کە لام گەورەترین سوێندە

بە دیمەنی دارو بەردی
بە قەڵبەزەو ئاوی سەردی

بە بەڕۆچکەو بە نساری
بە ڕەنگی شەنگی بەهاری

ئەو بەڵێنەی بەتۆی دەدەین
کاتی هات جێبەجێی دەکەین

شامیاو میاو گوتی :ـ

ـ هەنووکە زۆر گوتن «قورعان خۆشە»

پێشەکی کرێیەکەم دەدەنێ ئێشەکەتان بۆ دەکەم ، نامدەنێ

هەرکەس لە ماڵی خۆی .

- ئەوکاتە مەزدە سەربردەی شاقاوی بۆ گێڕایەوەو گوتی :-

- دەترسێین تۆش وەك ئەومان لێبکەیت .

شامیاو میاو بەڕوو گرژی‌یەوە گوتی :-

- عەمری شاقاوی بەدخوو هەر نەمینێت ، ئێمەی چینی گۆشت خۆر لەوەتی هەین هەر بەمەردایەتی زگی خۆمان پڕ کردووە بەسەر بلندی ژیاوین . تەنیا ئەو چاو مۆنە نەبێت ، هەر بەدرۆ دەلەسە لەسەر زگی فەقیران دەلەوەڕێت ، لەم جیهانەدا حەیای ئێمەی گۆشت خۆری بردووە . شەرتە ئەگەر بکەوێتە بەردەستم بەم ڕنۆکانەم وورگی هەڵبدڕم ، لەکۆڵ فەقیرو هەژارانی بکەمەوە .

+ نازانم چۆن ؟ ویژدانی ڕێی داوە غەدر لە ئێوەی زۆرلێکراو بکات . من شەرم لەئێوە ناکەم ، لێشتان ناترسێم . حەزیش دەکەن هەزار سوێندتان بۆ دەخۆم کەمن ڕاستگۆمەو بەڵێنی خۆم دەهێمنە دی ، وەك ئەو بەدفەڕەی نیم‌و ناش‌بم .

کەوەکان گوتیان :-

- حەز دەکەین شتێکمان لەنێوان‌دا هەبێت ، تاکو دڵنیابین .

شامیاو میاو ئەوکاتە دەستی بەسوێند خواردن کردو گوتی :-

سوێند دەخۆم بەم چڕنووکانەم
بەم سمێڵە دوو فلیقانەم

بە گلێنەی چاوەکانم
بە پرخە پرخی شەوانم

بەڕەوشت‌و خووی هێمنیم
بە ئامبازی دوای مشکانم

لەگەڵ ئێوە درۆ نلکەم
ئەو بەڵێنەی ئێستا دەیدەم

کە کوشتنی هاش‌و هووشە
بەجێی دێنم رۆژی هەشتەم

کەوەکان پێیان باوەڕ کردو گەڕانەوە لای رەو.

بەشی سێیەم

مەزدەو پیرەکەوەکان بەڕای گەورەو بچووکی ڕەوەکەیان هەموو ڕۆژێ دوو جگەر گۆشەی خۆیان دەدایە شامیاو میاو . پێشەکی جگەر گۆشەکانی مەزدە ، تا حەفتەیەك تەواوبوو .

ڕۆژی هەشتەم مەزدە هەستا چووە ماڵی شامیاو میاو حوتەو قوتە ئەوکاتە هەردووکیان خەویان لێکەوتبوو مەزدە بە ئاگای نەهێنان ! ڕاست چووە ژوورەوە .

دیتی شامیاو میاو لەسەر زگ ڕاکشاوە ، هەستی لەخۆ بڕیوە . مشکێکیش لەدەرگای کونەکەی خۆی سەرە دیقانێ‌یەتی . شامیاو میاو خۆی لێدانووساندبوو کە بێتە دەرەوە پڕی بداتێ‌و بیگرێت .

کە مشکەکە گوێی لە خشەی پێی مەزدە بوو ، چۆرە ناو کونەکە کاتێ شامیاو میاو سەری بلند کرد ، دیتی مەزدە لەم وەختەدا هاتووتە ژوورەوەو مشکەکەی لەکیس‌دا ، لەرقان چاوی چووە پشتی سەری . ئیمانی لەلا نەما ، یەکسەر شالاوی بۆبرد .

بەلام مەزدە زۆر ووریاو دونیا دیدەبوو ، فرتکەی دایە بۆ دەرەوە ، شامیاو میاویش هەر لە دوای‌بلوو ، تاکو مەزدە خۆی گەیاندە سەر لقە دارێکی بەرز . ئەوکاتە شامیاو میاو ڕووی تێکردو گوتی :-

- پێم ناڵێی :- ئێوە ژیانتان بۆچی‌یە ؟ خوا هەر بۆ ئەوەی دروست کردوون کەمن یا شاقاو یا هاش‌و هووش بتان خوات . جا چ بەفرت‌و فێڵ بێت‌و چ بە زۆر بێت .

+ ئەوەش چاك بزانە :- من‌و شاقاو بۆ خاتری چاوی ئێوە لەگەڵ هاش‌و هووشی هاوڕێمان دۆستایەتی نێوانمان تێك نادەین .

مەزدە ئەوکاتە تێگەیشت «کەر لەکوێ کەوتووەو کوندە لە کوێ دڕاوە» . جا ڕووی لە شامیاو میاو کردو گوتی :-

ئێستا بۆمان ڕوون بووەوە :- ئێوەی دڕوندە چ باز بێ‌و چ پشیلە بێ‌و چ مار بێ بۆ ئێمە هەمووتان یەکن ، هیچ جیاوازیەکتان نی‌یە .

جا بە هەوکی پڕ گریانەوە وارە وارە گەڕایەوە لای ڕەوەکەی . سەر بردەکەی هەر لەسەری هەتا بنی بۆ گێڕانەوە .

کەوەکان بەم کارەساتە هەندەی‌تر دل تەنگ‌و غەمبار بوون ، ئەوکاتە مەزدە ڕووی تێکردن‌و گوتی :-

- خزمینە ئێمە تا بەتەمای خەڵك بین حاڵمان هەر وەها دەبێت . کەوەکان تێکڕا گوتیان :ـ
- ئەی چارە ؟
- چارەی خۆمان بەدەست خۆمانە .
- چۆن ؟
- من چەند ڕێگایەکم دۆزیوەتەوە . ئەگەر بێت و ئێمە هەموومان پێیاندا بڕۆین ، بەهیچ جۆرێك بەریان نەدەین . ئەوکاتە دەتوانین خۆمان لە هاش و هووش بپارێزین .
- تا دوا هەناسەمان جێبەجێی دەکەین .

مەزدە گوتی :ـ یەکەم
- لەمەودوا دەبێ هێلانەمان لە دەرەزی دار بەڕووان بکەین . دەرەزێکی وابێت سەری هاش و هووشی پێوە نەچێت . تاکو ئەگەر هات و هێلانەکانیشمان بدۆزێتەوە چی پێ نەکرێت .

دووەم :ـ
شەوان بە کۆمەڵ نەخەوین ، بەڵکو یەك ، یەك و دوو ، دوو دوور لەیەکتر بنوین . بۆ ئەوەی ئەگەر هات و جێگاکەمانی دیتەوە هەریەکمانی پێ بگیرێت ، نەك سێ چوارێك .

سێیەم :ـ
دەبێ هەموو شەوێ هەر لەرۆژ ئاواوە تا رۆژ هەلات چوارمان بەنۆرە سایەدی هاش و هووش بین .
هەرکاتێکی ویستی بێ بمانخوات ، چوار نۆبەتدارە زوو ئاگادارمان بکەنەوە . ئەوکاتە ئێمە هوشیار دەبینەوە ، هەریەکەمان بەلایەکدا دەفڕین و خۆمان نادەینە دەست . بەم سێ ڕێگایەی گوتم هاش و هووش بەهیچ جۆرێك زەفەرمان پێ نابات .
کەوەکان کە ئەمەیان بیست لەخۆشیان شاگەشکە بوون .
هەموویان لێکڕا بڕیاریاندا و گوتیان :ـ
- تا دوا تنۆکی خوێنمان ئەم ڕێگایانە بەرنادەین .
ئیتر لەو ڕۆژەوە هاش و هووش کەشەو دەچوو کەوەکان بخوات ، کەوە نۆبەتدارەکان دەیان کردە هەراو دەیان گوت :ـ

کەوینە وا مەیلەکە هات
دەمی پڕە لە کارەسات

نفووراتە شێوەی ڕەشە
ڕۆیینی بەخشە خشە

جەستەی درێژ وەکو پەتە
لەعاست نێچیر بە هەڵمەتە

خاوەن ژاری کوشندەیە
دوژمنی چینی ئێمەیە

گەر نایناسن ئەو زۆردارە
گوێتان بگرن ئەوە مارە

بەم جۆرە کەوەکان ئاگادار دەبوون . یەکسەر ئەو کەرخەیان بەجێ دەهێشت . بەرەو لوتکەی هەڵگورد دەفڕین . هاش و هووش هەرچەندی دەگەڕاو دەسووڕا چی بەرچنگ نەدەکەوت هەر کە لە دەرەزی دار بەڕووان هێلانەیەکی دەدیتەوە هیچی پێ لەگەڵ نەدەکرا بە دڵساردی لە تەشکی خۆی دەداو دەگەڕایەوە .
کەوەکان ماوەیەك پشووی ئومێدیان هاتەوە بەر . توانیان گیانی خۆیان بەم شێوەیە لەهاش و هووش بپارێزن . تاکو نۆبەت گەیشتە ئەم چوار کەوانە «دورە ـ گرە ـ خەپە ـ قەلپە» . ئەوانە چەندی بلێی بەدو بەدو نالەبارو ئاژاوەچی بوون گوتیان :ـ
- ئێمە نۆبەت ناگرین .
هەرچەندی مەزدەو کەوەکان تکایان لێکردن و لەبەریان پاڕانەوە سوودی نەبوو ، سەریان نەهێنا بەرێ و گوتیان :ـ
- پارچە پارچەشمان بکەن ئێمە نۆبەت ناگرین .
مەزدە ڕووی تێکردن و گوتی :ـ
- هەنووکە «با زۆران بۆ کمان نەڵێن» بەڕای هەموومان یان دەبێ ئێوەش وەك ئێمە کە نۆرەتان هات نۆبەت بگرن ، یان دەبێ چیای هەڵگورد بەجێ بێڵن ، بۆ کوێ دەڕۆن بڕۆن .
ئەوانیش گوتیان :ـ
- ئێمە ئامادەین هەڵگوردی بەجێ بێڵین .
- کەواتە ئێمەش چ گلەییمان نامێنێت .

بەشی چوارەم

گرەو دورەو خەپەو قەلپە سەری خۆیان هەڵگرت و کێوی هەڵگوردیان بەجێ هێشت . چوونە وولاتێکی دوور . ئەم وولاتە

دانەوێڵەی کەم‌بوو ، ئاوی گەرم تاڵ‌و سوێر بوو . لوتکەچیاو دارو دەوەنی نەبوو . سەحرایەکی بێ‌سێبەربوو . کەوەکـان لەقرچەی گەرمای نیوەڕۆیان لەبەر هەتاو ڕایان دەبوارد .

چەندی کەوەکان دانیان بەخۆدا گرت نەیان تـوانی لە نۆ ڕۆژ زیاتر بمێنێنەوە . ڕۆژی دەیەم حەجمانیان لێ‌هەڵگیرا . ئارامی یان نەما ، ناچار گەڕانەوە تا گەیشتنە سەر تخووبی ئـاقاری کێوی هەڵگورد ، گوتیان :ـ

ـ ئـەگەر ئێمـە بچینەوە نێـو ڕەوەکەمـان ، بەزۆریش بێت نۆبەتمان پێ دەگرن .

دوڕە ڕووی تێ‌کردن‌و گوتی :ـ

ـ من تەگبیرێکم کردووە .

ـ دەبڵێ بزانین چی‌یە ؟

ـ وای بەچاك دەزانم هەرچوارمان خۆمان باوێینە ماڵی هاش‌و هووش ئەو بەس نەمانخوات‌و لەپـاڵ خۆی بمـان حەوێنێتـەوە بەسمانە ، ئەوکاتە لە ڕەوەکەمان بێ‌منەت دەبین .

هەرسێکیان گوتیان :ـ

ـ تەگبیرێکی زۆر باشە .

هەرچواریان بەدزی بەبێ ئەوەی ڕەوەکەیان هەستیان پێ بکەن خۆیان گەیاندە ماڵی هاش‌و هووش .

هاش‌و هووش کە چاوی پێ‌کەوتن ، لەمێژیش بوو گۆشت کەوی نەخواردبوو لەخەنی خۆشیان زۆر نەمابوو باڵ بگرێت .

دوڕە گوتی :ـ

ـ کەورەم ئێمە لە خزمەکانی خۆمان دابراوین ، ویستیان ئێمە شەو ببینە حەسحەس بـەدیار تـۆوە ، ئێمەش ڕازی نـەبووین ناکۆکیمان کەوتە نێوان ، بۆیە وا هەرچوارمان پەنامان هێناوەتە بەر جەنـابت . تۆ بـەس مەمـان خۆ ، لەپـاڵ خۆشت بمـانت حەوێنەوە ! ئـەوکاتـە ئێمە تـاکو مـاوین بەنـدەو مل کـەچی جەنابتین .

هاش‌و هووش گوتی :ـ

ـ مادام ئێوە هاتوونە ماڵی من هیچم لەدڵ نەما ، تازە هەتا هەتایە بووینە برا «خێرمان خێر ، شەڕمان شەڕ» .

کەوەکان گوتیان :ـ

ـ زۆر زۆر سوپاسی شـا هاش‌و هـووشمان دەکـەین ، هەر فرمانێکت هەیە بەدڵ‌و گیان لەخزمەت ڕاوەستاوین .

ـ من هیچ ئیشم پێتان نیە تەنیا شتێك هەیە .

ـ فەرمووبڵێ بزانین چی‌یە .

ـ ئەو کەوانەی کەشەو بەدیـارمەوە دەبنـە حەسحـەس ، بـەراستی زۆریان پـەست کردووم . هـەر لە ئێـواری هـەتـا ڕۆژهەلات سەرەتاتکێم لەگەڵ دەکەن . بۆ هەر لایەك بچم لێم دەکەنە هەرا ، کەوی ئـەو ناوچـەیەم لێ بـەئاگـا دێنن . لەو شەوەوە کە ڕەوەکەتان فێری نۆبەت گرتن بوونە ، من کەوێکم پێ نەگیراوە .

جا من ئەوەندەم دەوێت «هەموو شەوێ ئێوە هەرچـوارتان لە دەورو بەری ماڵی من خۆتان لەنێـو نارچـەدا مەلاس بـدەن . ئەکێك لەم حەسحەسانەم بۆ بگرن» . تاکو بیخۆم ، ڕقی خۆمی پێ دابمرکێنم ئیتر من چیدیکەم لێتان ناوێت .

کەوەکان گوتیان :ـ

ـ سەرچاوان ئەوە هەر زۆر ئاسانە .

هاش‌و هووش زۆر هەوەستی پێ‌هات‌و گوتی :ـ

بەڕاستی بۆم دەرکەوت کە ئێوە دڵسۆزترین هاوڕێن ، بـەلام دەبێ ئێوە ئەم ڕەنگـەی خۆتـان بگۆڕن . تـاکو لەگـەڵ کەوە دوژمنەکان جیاوازیتان ببێت .

دوڕە گوتی :ـ

ـ قسەی شاهم زۆر زۆر ڕاستە . ڕووی لەسێ کەوەکەی‌تر کردو گوتی :ـ

ـ پێم ناڵێن :ـ «ئێمە ئەم ڕەنگە ناشیرینەی خۆمـان لەکوێ پەیدا کردووە .»

قەرپە لێی وەرگرتەوەو گوتی :ـ

ـ خوا ئەگەر بەختی بـدابایـە ئێمە ئـەم ڕەنگە بـۆرەی بۆ دروست نەدەکردین .

دوڕە گوتی :ـ

ـ بەراستی بۆ ئێمە سەربەرزی‌یە کە جەنابی هاش‌و هووش ئەم ڕەنگە ڕەشە جوانە بریقـەدارەی خۆی بـە ئێمە خـەلات بکات .

هاش‌و هووش گوتی :ـ

ـ دەمت تێك‌بنێ ئەم قسەیە لەسەری خۆت‌و باوکت زیادبوو . واپێت دەڵێم :ـ «جارێکی‌تر نـاماقـووڵی وا نەکـەیت . داوای ڕەنگی من بکەیت» .

دوڕە بە لەرزینەوە گوتی :ـ

بە .. لێ ... بە ... لێ ... قور ... بان .

قەلپە ڕووی لە دوڕە کردو گوتی :ـ

ـ شامان ڕاست دەکات ، خوا هەروەهای داناوە :ـ

«ڕەنگی شاو گەدا هەرگیز نابێ یەکسان بن»

ئەوکاتە هاش و هووش دوو قالبە چویتی لەنێو گۆمیلکە ئاوێـک تواندەوە ، فرمانی بەکەوەکاندا کە خۆیان تێ وەربدەن .

ئەوانیش هەرچوار خۆیان تێ وەردا . هەموو لەشیان شین شین هەلگەڕا .

قەلپە گوتی :ـ

ـ بەخوا بابە ڕەنگێکی جوانە .

هەرچواریان لەخۆشیان دەستیان بە پێکەنین کرد .

بەشی پێنجەم

هەموو شەوێ کەوە شینەکان لەنێو نۆرینگدا خۆیان مات دەکرد هەرکە یەکێـک لەکەوە نـۆبەتـدارەکان لێـیان نزیـک دەبووەوە ، لە هیکەوە پڕیان دەدایەو دەیان گرت . دەرخواردی هاش و هووشیان دەدا .

بەم جۆرە هاش و هووش هەموو شەوێ کەوێکی هەبوو ، کـە هێلانەیەکیشی دەدیتەوە یەکێ لە کەوە شینـەکانی ڕەوانـەی ژوورەوە دەکرد . هێلانەکە چی تێدا بوایە ، ئەم کەوە بۆ هاش و هووشی فڕێ دەدایە دەرەوە . ئەویش دەی خوارد .

هاش و هووش بە هۆی ئەم کەوە شینـانە پـارووی کەوتبـووە ڕۆنێ . کەوەکان دیسان وەکو جاری گۆڕین بـەدەست هاش و هووش کەوتنە شپرزەیی ، هەرچەندی سەریان دەهێناو دەبرد هیچ ڕێگایەکیان شك نەدەبرد ، کە ئەمجارە خۆیان پێ دەرباز بکەن . دەیان گوت :ـ

ـ ئەمجارە قەت ڕزگارمان مابێت .

بەلام مەزدە هەردەم دلی دەدانەوەو دەی گوت :ـ

ـ تکاتان لێدەکەم ووره بەرمـەدەن . برواتـان هەبێت کـە ڕۆژێـك دادێت تۆلەی خـۆمان بـە ئاسـانی دەکەینـەوە . بە یەکجاریش ڕزگاریمان دەبێت .

کەوەکان لێکرا ئاخی .. یان هەلدەکێشاو دەیان گوت :ـ

ـ کوا ؟ بۆ ئەوێ ڕۆژێ ... !

کەوە شینەکان هیچکات نەیان دەوێرا دووبست لە هاش و هووش دوور بکەونەوە ، ئەگەر یەکێکیان لە پەنایەکدا لە ڕەوەکەیان بەدەر بکەوتایە هەشت نۆیەك تاویان دەدایەو دەیان گوت :ـ

دونـیـا جـێی پـێـکـەنـیـنـە
کـەوە دنـدووکـی شـیـنـە

لە ئـێـلی خـۆی دابـڕاوە
زۆڵی نـاو لەخـۆ نـاوە

زۆڵی بـەدخـوو ، بـێ ئـابـڕوو
لاچـۆ لەپـێش چـاومـان زوو

ئـێـمـەی کـەو زۆلمـان نـاوێ
بـا نـەمـان خـاتـە داوێ

ئەویش ئەوکات بە پڕەپڕ خـۆی دەکوتـاوە پاڵ هـاش و هووش .

بەم جۆرە هاش و هووش خواردنی لەمشەبوو ، تاکو دوا وەرزی پایز داهات . دونیا ساردبوو ، بەفرێکی زۆر لە هەلگورد باری .

هـاش و هـووش نـەی تـوانی خـۆی لەدەرەوە ڕابگـرێت ، بەیەکجاری چووە ژوورەوە . لەبەر تەنگی ژوورەکـە دوڕە بە ئاستەم پێی کەوتە سەر کلکی هاش و هووش .

هاش و هووش زۆر تووڕەبوو گوتی :ـ

ـ هەی بێ ئەمەك چما وەهات لێهات کە پێ لەمن بنێیت ؟

دوڕە بە لەرزینەوە گوتی :ـ

ـ ئێ .. خۆ .. چ ... کف .. رم .. نە .. کرد .

هاش و هووش بەم وەلامە هێندەی تر پەست بوو گوتی :ـ

ـ لەسەر ئەم حالەش زمانی چەند ڕەپە ، ئەمەی گوت و پڕی دایەو گرتی .

هەرچەندی دوڕە هاواری کردو گوتی :ـ

ـ «گەورەم تکات لێدەکەم ئەمجارە جەبم بدە»

گوێی نەدایەو لرفی کرد .

سێ کەوەکەی تر یەکسەر کڕنووشیان بۆ بردو گوتیان :ـ

ـ دەست خۆش ئەمە ئەنجامی ئەو کـەسەیـە کە لەعـاست گەورەی خۆی بێ ئەدەبی بکات . ئێمە سوڕ دەمان زانی ئەم بەدخووە لەبەر هەلەپاسی و نالەبـاری ئاوا خـۆی بە سـۆدرە دەبات .

بەشی شەشەم

کەوە حەسحەسەکان بویان دەرکەوت :ـ هاش و هووش

لەگەڵ کەوە شینەکان دوو سێ ڕۆژە لە ژوورەوە نایەنە دەرەوە چوون خەبەری مەزدەیان دا .
مەزدەش کەوەکانی کردەوە گوتی :-
- خزمینە من وای تێدەگەم :- هاش و هووش بەهۆی بەفر کەوتن نە توانای هاتنە دەرەوەی ماوە ، نە پێویستی بە خواردن ماوە .
+ ئێمە ئێستا لە دەستمان دێت ئەو کەوە نالەبارانەی خزممان بکوژین کە ئەوانمان لەناو بردن ، دەتوانین وەکو جاران خۆمان لە هاش و هووش بپارێزین .
کەوەکان گوتیان :-
- چۆن ؟
- کەوە شینەکان وەك هاش و هووش نین . پێویستی یان بە خواردن دەبێت . ناچارن بۆ لەوەڕ بێنە دەرەوە ، بەلام ئێمە کاتی هاتنە دەرەوەیان نازانین . پێرویستە ئەمشۆکە هەموومان بچین لەنزیك کونەکەی هاش و هووش دا خۆمان مات بکەین . کە هاتنە دەرەوە بۆ لەوەڕ بیان گرین .
کەوەکان گوتیان :-
- زۆر باشە .
کەشەو داهات کەوەکان ئامۆژگاری یەکەی مەزدەیان بەجێ هێنا ، بۆ سبەینێ لەدوای هەتاو کەوتن کەوە شینەکان هەرسێکیان هاتنە دەرەوە ، کەوەکانی دیکە پێنج شەشێکیان لای کونێیان لێ گرتن . هەندێکیش کەوتنە دوویان . ها لێرە ، ها لەوێ ، زۆری پێ نەچوو هەرسێکیان لە خۆڵی وەردان . زیوار بە زیواریان کردن . ئەو کاتە مەزدە گوتی :-
- وا پێدەچێت هاش و هووش ئێستاکە لەبەر ساردی سربوو بێت ، ئاگای لەخۆ نەمابێت ، ئەگینا بە هاواری ئەم دەست و پێوەندانەی خۆی هەر دەهات .
+ من بۆ تاقی کردنەوە وا دەچمە ژوورەوە ، ئەمەی گوت و چووە ژوورەوە کە گەیشتە کلکی بەترسەوە دندووکێکی بە ئاستەم خێواندە سەری کلکی . هاش و هووش هەستی نەبوو . یەك دوو دندووکی تریشی لێدا هەر جوولەی نەبوو .
ئیتر هەروەها تا گەیشتە عاست سەری ، ئەوکاتە بۆی دەرکەوت کە هیچ ئاگای لەخۆ نی یە چووە سەر تەپلی سەری تا بە دندووکان هەردوو چاوی ڕژاند .
ئەوجا هەیهای لێکرد بۆ دەرەوە . مژدەی دایە هاورێ کانی .

کەوەکان کە ئەمەیان بیست لێکرا هورووژمی یان کردە ژوورەوە بەراکێش هێنایانە دەرەوە ، دایانە بەر دندووکان تاکو مێشکیان پرژاندو فەراقیان لەبەر بری .
جا لەخۆشیان هەڵپەرکێیان دامەزراندو ئەمەیان لەگەڵ دەگوت :-

ئێمە کەوی کوێستانین
پەروەردەی ناو شاخانین

چەندی بڵێی ڕوو خۆشین
بۆ شادی بە پەرۆشین

درین خاوەن وجاخین
لە زوڵمو زۆرا یاخین

کە لە ئاست دوژمن چەقین
نەبزێوو کەللە ڕەقین

دروشمی مانو نەمان
بۆتە پەیڕەوی ژینمان

دوژمن با ئەژدیها بێ
وەك ئەمە نەقولا بێ

بچێتە ئەو ئاسمانە
لەچنگمان ڕزگار نابێ

«کۆتایی هات»

1981/2/17 — 16

فەرهەنگۆك :-

جەب = لێخۆشبوون
چویت = ڕەنگێکی شینە ، کاتی خۆی جامانی پێشین دەکرا .
خوبزە = خزمەتکار
نارچە = نۆرینگە = مەکۆ = سیپێر

زیاد محەمەد ئەمین
قەڵادزێ ـ 1980

گەشتێك بەنێو گوڵزاری مەقامی «ئازیزە»دا

بریسکە بریسك و پرشنگ دانەوێ دڵۆپە ئاونگی سبەینەی نیسانێ ، لەسەر پەلکی گوڵ و دارو دەوەنـان ، ئەوەنـدە تیژ بوون چاوی دەچاو قایمـانیان شـۆڕ دەکردن ، وەك ئـەوەی دەچوو کە هـەموو بستێکی چیـای چواسی[1] بێچـووە ڕۆژێکی لێ هەڵهاتبێ .

بـالدار ئەوەنـدە سەرگـەرمی گۆرانی گـوتنێ بـوون ، دەتگوت لە هەموو سەر تەپۆلکان زەماوەندێك دەگەڕێ . لەنێو ئەودیمەنە بەهەشتی یەیدا بوو ، کەکاکی شوانیش خۆشترین ئاوازو ناسکترین ووشەی هەڵبژاردو تێکەڵاوی ناو ئەو هەموو ئاوازە جۆراو جۆرانەی کردو ، دەنگو دەنگدانەوەی زەنگوڵەی ملی نێرییە ڕەشی گۆردو زەردیشی[2] لێ ببوو بە ، بەسۆزتـرین ئاوازی مۆسیقاو تەلی هەست و ئارەزووی دەجووڵاند .

(... ئەمن بۆت هەڵدەڵێمەوە بەناسکە بێریان ، ئەگـەر چاویان ڕەشن و برۆیان بەکوڵاوە ، لەوان بێریان یـەکێکیان لێ بەجێ دەماوە ، گۆمیلکە گۆمیلکەی ئـارەقێی لەنێو سینـگەو مەمکان ڕاوەستاوە . کیژ دەڵێ : ئەگەر گولەکەی مێردان لێی بخواتەوە بۆی دەبێتەوە بەسندان و ژەهرەمارە ، ئەگەر هەتیوە لاوەکـەی من لێی بخـواتـەوە لەبـۆی دەبێتـەوە قـەنـداوو شەکراوە) .

لەوێ ڕۆژێوە بڕیارمدا کەبەدوای مـەقامی ئـازیزەیـدا بگـەڕێم و هەرنـەبێ هێنـدێـك لەکـۆپلەکـانی کـۆبکـەمـەوەو ئەمگەوهەرە پرشنگدارە بێ وێنەیە کەلەپـوورەی باپیـرانمان لەجەنگەڵی بزربوونیدا ڕزگار بکـەم و بیهێنمە سـەر ڕووپەڕی کاغەزان و بەردەستی خوێندەواران .

ئازیزە گوڵزارێکی پان و بەرین و پڕ گـوڵی هەمـە ڕەنگ و جـۆراو جۆرە ، هـەر گۆرانی بێـژێکیش بەئـارەزووی خـۆی گوڵبژێری تێدا کردووەو بەئاوازی بەیاتی (ئازیزە)ی غەمی دڵی خۆی پێ پەراگەندە کردوون . خدربلوێر لەهەندەرانرا وەستاو شاگردان دێنێ بۆ دروونێ کەوای ڕەشـەڕیحانـەی پەراوێـز سوورەگوڵی ئازیزە گـوڵێ ، حەمـە کوێـر بەئـاین و جوانی یـە سروشتی هەڵدەڵێ ، بـرایمی حەمـە عەزیـزی لەنێو سینـگەو مەمکان باقە بەستێ گوڵان دەکات و سەلیمی بایزیش لەدەست ستەمی ئادەمیزادی هاوار دەکات ، ... .

ـ ئازیزە ـ

ئای ... ئای ... ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ ،
ئەمن کەوایەکی لەبۆ ئازیزەکەی خۆم دەکەم **لەپەلکی ڕەشـە** ڕیحانێ ، پەراوێزانی تێدەکەم لەپەلکی **دەسوورە گوڵێ ،**
وەستایەکی بۆ دێنم لەدیاربەکرێ ، **شاگردانی بۆدێنم لە قوچە** موسڵێ ،
کەوایەکە لەبۆ ئازیزەکەی من بدرووێ ، **لەگەڵ هەموو تەقەڵ و** تەریبانی ئازیزێکی خۆش **بێ‌هەڵبڵێ .**
ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ ، دەوەرە ، **ماڵێ من و ماڵێ بابی من ئازیز**

ئازیز ، ئەمن پیر نەبووم ، پیرت دەکردم،
دەردە دار نەبووم دەردەدارت دەکردم ،
ڕەنگ زەردو لێو بەبار نەبووم ، ڕەنگ زەردو لێو بەبارت دەکردم ،
دەتکردم بەتۆزو بەبەر بارانێت وەر دەکردم ،
بارانە وەخۆیان هەڵنەدەگرتم ،
کزەبایەکی شەماڵی دەهات و ، لێی دەدام و بەبارانەوە بە جۆگەو جۆگەلەو ڕووبارانی وەردەکردم ،
بەبەر ئەوان هەوارو ، چیغو ، ڕەشماڵو ، کەپرانیدا ڕادەبردم ، هەموو ئێوارەو سبەینان ، کیژی ئەوان گەورەماڵو نەجیبو ، خانەدانانم دەهاتنە سەرێ ، سەروچاوی خۆیان پێ دەشردم ،
سینگو مەمکی خۆیان پێ تەڕ دەکردم .
ئازیز ، دەوەرە ماڵێ منو ماڵێ بابی من ئازیزە گوڵێ .

کیژ دەڵێ : ئەوە سەرێکی من دەیێشی ، دڵەکەی منی ماڵ وێران بەوەیە(٣) .
هەر بەکابەی شەریف کەم ، بە خالقێ گەورەیە ،
لەشکرێك لە من دیارە ، لەشکرێکی گەورەیە ، گەورەو حوندەیە(٤) .
ئەو لەشکرە کێیە ؟ کێ نییە ؟ ! پێنجسەدی فەلەیە ، فەلە ڕەشکەیە ،
پێنجسەدی تورکە ، تورکمانە ، پێنجسەدی نیزامی خاسسەیە .
پێیانە تۆپە ، تۆپخانەیە ، تیرێ سەر بەپەیکانە ، تفەنگێ ماتییە(٥) کارخانەیە .
دەداتەوە بەسەر زینوێ شێخی باڵەکاندا ، تالان دەکا عێلێ ، عوربانێ ، بادەداتەوە بۆ سەر ماڵێ حاجی برایماغای بەحیلەیە .
کیژ گاز دەکا دەڵێ : هەتیوەلاوە ، ئەتۆ لەخەمێ تالانو ماڵێ مەبە ! وەرە ، بائەمنو تۆ لێك بهاڵێین ، سێ شەوان بە شەوی پاییزێ ، دوو ڕۆژان بەڕۆژی بوهارێ ، وەك توولی نەمامێ ، وەك خەڵفی چنارێ ، وەك قەدی لاولاوی ، لەبۆمنو تۆ کەڵێك خۆشترە لەخەراجاتەکەی ئەوی عێلو عوربانەیە . ئازیزێ ، دەوەرە ، ئازیزە گوڵێ .

سەرێ من دەیێشی ، کوڕە بابەکەی بابم ، دڵی منی ماڵ وێران بەژانە ژانە .
ئەوە گرمە گرمێك دێ لەوان سەرانە ،
هێندێك دەڵێن بایەو هێندێك دەڵێن بارانە .
هێندێك دەڵێن بوولەرزەیەو ، هێندێك دەڵێن تەرزەیەو ، هێندێك دەڵێن بای سەرسەرێیەو ، هێندێك دەڵێن مەنسووری هەللاجەو ، هێندێك دەڵێن قارەمانی دێوقرانە .
ئەوە کیژ دەڵێ : نەتەرزەیە ، نەبوولەرزەیە ، نەبای سەرسەرێیەو ، نەمەنسووری هەللاجەو ، نەقارەمانی دێوقرانە !
ئەوە کوڕە لاوەکەی منە ، دێتەوە لەسەفەرێکی گەورەو گرانە ! .
چەکی(٦) دەمنی لەکنن بەنیشانە ،
لە ڕێبازێ بۆ فێنکییە دڵی خۆی تێکی هەڵدەدانە(٧) ،
هەر لێرە لەسەر سنگی منی بابان وێرانە ،
جووتە مەمکۆڵان دەیان کردەوە شەڕە قۆچو تێك هەڵدانە .
ئەمن دەڵێم : کوڕە ، هەتیوەلاوە ، ئەتۆ وەرە ، سمێڵێ خۆیان لەسەردادەو لێ یان بکەوە بەنێوانە ،
ئەوەکو دنیا ببێتەوە وێرانە .
دەوەرە ، ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم ، بەکوێستانی سێوە سوورو گەنمان ،
بەکۆزی دەبەرخان ، بەکۆسرەتی شاڵە بەگیان ،
بەسپی سەنگی موکریان ، بەقەندیلە کچەکەی مامە کۆیییان .
دەوەرە ، ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .
ئەمن بۆت هەڵدەڵێم : بە ڕنوو ڕنووی بەفرێیە ،
بەکورکوڕی مەرگێیە(٨) .
ئەگەر نێری سێزدە ساڵو چواردە ساڵی لێ دەگرنەوە پیرە پیرێو لێی دەکەنەوە بنارێیە .
بەهارانی لێ وەسەر دەکەوتن مەڕدارو ، لەکوێستانو بڵندی زەنوێری دەبوونەوە نیشتەجێیە .
پاییزان ئەگەر دەهاتنە خوارێ ، بێریان دەیانگرتەوە گەڕی دیلانێ ، ئارەقیان دەکەوتەوە سەرکوڵانو ، لێیان شل دەبوونەوە پانیەو پێیە .
دەوەرە ، ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم بەئەشکەوتی کەڕواوە[9] ،
ئەگەر سەرە بەهاران ئەوان سەفرەیی و گەڵاڵەیی یان لێیان هەڵدەداوە .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم بەکانیکەنیرێ[10] ئەگەر مێشێ بەدۆ[11] خۆی لێنەداوە .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم ، بەقەندیلی بڵندوبەرین ، هەتا بەفری نوێ دەباری بەفرێ کۆنی لێماوە .

بۆت هەڵدەڵێمەوە ، بەناسکەبێریان ئەگەر چاویان ڕەشن ، برۆیان بەکولاوە .

لەوان بێریان یەکێکیان لێ بەجێ دەماوە ،
گۆمیلکە گۆمیلکەی ئارەقێی لەنێو سینگو مەمکان ڕاوەستاوە .

کیژ دەڵێ : ئەگەر گولەکەی مێردان لێی بخواتەوە بۆی دەبێتەوە بەسندان و ژەهرەمارە ، ئەگەر هەتیوە لاوەکەی من لێی بخواتەوە ، لەبۆی دەبێتەوە قەنداوو شەکراوە .

ئازیزێ ، دەوەرە ، ئازیزە گوڵێ .

دەوەرە ، وەرە ، ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم ، بەوێ ماڵێ ، بەوێ مزڵێ .

لەبۆت هەڵدەڵێم ، بەوێ کەپرێ ، هەر بەوێ کەپرە گوڵێ .

ئەمن لەبۆت هەڵدەڵێم ، بەئیمامی عەلی ، ئەگەر سوار دەبوو لە دوڵدوڵێ ،
هەرلەبەر پێنجسەد پاڵەوانی کورسی نشینی کافران ناخەجڵێ .

ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ .

ئەوە سەدایەکم دەگەیشتێ برادەرینە ،
سەرێ من دەیشی دڵێ من بە برینە برینە .

ئەمن دەچوومەوە سەر گۆڵێ کابەکرێو[12] لەوێم پۆلێك سی هەڵدەفڕاندینە .

هێندێکیان سۆنەن ، سەرکەشکەن ، سپین ، هێندێکیان مراوینە .

وەدوویان دەکەوتم بۆ کوێستانی باژاڕو ، جەماڵ دین و ، کێلێو ، زەردەلالان[13] هەتا لە ترکەش و کەوپەڕان[14] دەنیشتنەوە لەمێرگی دەشین شینە .

ئەگەر لەوێشم پاریز بۆدەبردن دەفڕینەوە ، دەچوون لە گۆل گۆلی خوێیە دەنیشتینە .

ئەگەر یارێ من ناناسن ! بەلەکی ووڕەی هەلاجین ، پانیەی قەیسی ئالوێنینە ،
لێوی ئەتلەسن ، ددانی مروارینە ،
هەموو ساردە سبیانان دێتەوە لەڕێیە سەراوێ ، بەکراسێکی پەشمین پەشمینە .

ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ .

ئازیز ، ئەمن بۆت هەڵدەڵێم ، بەکوێستانی برایم جەلالی[15] .

ئەگەر شوانکارە سەرەبەهاران لێی وەسەردەکەوتن بۆ سەربەنی کوێستانێ ، هەریەکی بەسێچوار هەزار سەرمەڕومالی .

بۆت هەڵدەڵێم ، بەحاجی موحەممەدی ئەستەمبوولێ ، ئەگەر بەهاران بەسەر دەکەوێتەوە بۆسپی ڕێزی غەیلانیان[16] ، دەبێتەوە گەورەی پێنجسەدو بیست و دوو چادرو ڕەشمالی .

ئەمن بۆت هەڵدەڵێم ، بەحەمەدی شێرە قولێ ، ئەگەر لەبەر شۆخ و شەنگیانی بەلکەی چەفتەی تویێیەکی عەردی ڕادەمالی .

ئازیزێ ، ئازیزەگولی ، دەوەرە ماڵێمن و مالی بابی من ....

ئازیزێ ، بەژنێ باریکت بەمن بمێنێ بەدارەکەی عودێ ، ئەگەر دەڕزکا[17] لەدەرکێ حەماغای کۆیە ، کوڕە مفردیان هەڵیان دەپەرداوت بەنووکی قەلەمبڕێ ، هێندێکیان دەیانکرد بەڕمب و حەیزەران ، هێندێکان دەیانکرد بەنیرۆی دەخەنجەرێ ، ئەوی دەدیکە دەیاندایەوە لەقوببەی دەمەتالی .

پەرچەمت بەمن بمێنن ، بەگولی سوێسن و هەلالەو ، سونبول و خاوێ ، ئەگەر لەسیلەی دەکوێستانێ خۆیان ڕادەوەشاند بە شیبای و بایشەمالی .

گەردنت بەمن بمێنێ ، بەگەردنێ ماینێ شێخی عارەبان ، ئەگەر لە دەشتێ دەکاولە بەغدایە ، کوڕە عارەبان ڕەختیان لێدەدایەوە لەبۆ کاکە مالمالی .

ووردە خاڵت بەمن بمێنن بەوەنەوشەی ساوا ، ئەگەر کەڕی بەیانی سەری خۆیان دێنایەوە دەرێ لەبن ڕنووی دەبەفرێ ، لەسەر گوێیە دەکەندالی .

پانیەت بەمن بمێنن بەقەیسی ئالوێنی ، بەلەکت بە ووڕەی هەلاجی ، سینگت بەمن بمێنێ بەکاغەزی مەرجانی ، چاوت بەوێ ئەستێرێ ئەگەر هەڵدێ لەنێوانێ هەورو سامالی .

بڕۆت بەمن بمێنن بە پانەپەڕو[18] جفەی[19] دەرەشە دالی .

زولفت بەئاوریشمی خاسەڕەنگی خاو ، ئەگەر هەلاوەسرابوو

لەبەر دوکانان ، کەوتۆتەوە دەفتەری توجارو بەقاڵی .
دەیبەنەوە لەبۆ شارەکەی گەرمێنێ ، بەتەرازووی دەیکێشن و دەی فرۆشنەوە بەمسقاڵی .
ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .

ئەمن سەدایەکم دەگەیشتێ ، لەسەدای دەپیرە پاییزێ ، ئەمن دەچوومەوە بۆ نێو لێڕی ، بۆنێو لێرەواری ،
دەمپرسی لەوێڵوی[20] لە شنێ[21] لەمازوو داری .
دارەبەنم دەدی بەڕووتی ، کەوتم دەدی بەڕەجاڵی ،
دەمگوت : تو خوا ، کەوت ئەتۆ بۆچ واڕووتی ؟ بۆچ وا ڕەجاڵی !
کەوت دەیگوت : ئەتۆ نازانی بۆچی واڕووتم ؟ ! بۆچی وا ڕەجالم ؟ !
ئەگەر سیاسووتی بەهاران شین دەبم لەنێو جەنگەڵو لەنێو لێرەواری ،
ڕاوچیم دێنە سەرێ ، کەوی نێرم پێوە دەخوێنێ ، دەست دەکاتەوە بەوێ گرمەگرمو ، سازو سەمتورو هاوار هاواری .
ساچمە خۆشیەم لەدڵی تەرە[22] دەکەن ، نامێنێ هۆشی ژینێ لەتاوێ دەردوئازاری .
ئەگەر هەوەڵی پاییزێ شەختە لێمدەداو ، لێم دەکاتەوەبە گڕووگڕووی پیرە شەماڵی ،
ئەو گەڵێ پێمەوە لێم هەڵدەوەرێنێ ، پێی دەگرێتەوە زارکی ئەشکەوتی دەزارخاڵی .
ئازیزێ ، ئازیزە گوڵێ .
ئەمن دەچوومەوە کن دارەبەنێ ، دەمگوت : دارەبەن ، ئەتۆ بۆچوا ڕووتی ؟ بۆچوا ڕەجاڵی ؟
دارەبەن دەیگوت . ئەتۆنازانی ، ئەمن بۆچوا ڕووتم ؟ بۆچ وارەجالم ؟ !
ئەگەر نێوانێ بەهارو هاوینان شینکی[23] لێم دەست دەدەنە تەشوێلەی ، لەگەڵ تۆپەڵەقوڕی ، بەجێم دێڵن بەزەلیلی ، بە نەخۆشی ، بەغەمناکی ، بەبرینداری ،
ئەگەر هەوەڵی پاییزێ ، لێم دەداتەوە نمەنمەی بارانی هەقە پەلێ ، لەگە ل گڕوو گڕووی پیرە شەماڵی ،
ئەو گەڵێ پێمەوە لێم هەڵدەوەرێنێو ، ڕایدەداتەوە بۆسەر جۆگەلەو چۆمو ڕووباری .
ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ .

سەرێ من دەێشی ، دڵی منی ماڵوێران بەبێرە بێرە .
ئەوە یارکۆڵەکەم ، جارێکم چاو لێدەکا بەمانگو جارێکی دیکەم لێدەکاتەوە بەئەستێرە .
دەڵێ : هەتیوە لاوە ، ئەگەر نازانی بێیە ئێرە !
ئەتۆ کاوڕێکی بەماڵێ بابی من بسپێرە .
هەموو ڕۆژێ بەبێنووی کاوڕەکەی وەرە ئێرە ،
بەباسکانم لێبگرەوە لابێر لابێرە ،
بەلکەی فەقیانەی کەتانم لەگەڵ بکەوە هاوێر هاوێرە ،
بیستو دوو ڕامووسانان لەگەردنێ زەردو حەلیم بەگیو خاڵ خاڵی بژمێرە ،
بۆ داکو بابی تۆ سەوابیان زۆرە ، بۆ دایی و بابی من دەبێتەوە خێرە .
دەوەرە ، ماڵێبابی من ئازیزێ .
کیژدەڵێ : خۆزگە بەخۆزگەی دەئیمانداران ، ئەمن دارێك بام لەو شەنگە بی یانەی لق شۆڕی سەرەوژێرە ،
ڕوابام لەمێرگی پاراوو شینو زەنوێرە ،
لقێکم ڕۆیشتبا بۆ کوێستانی بڵندو سازگارو ، لقەکەی دیکەم بۆگەرمێنی دەگەرمە سێرە .
هەموو عەسران لەبن لقی دەکوێستانێم ڕۆنیشتبان ، ئەو مەلاو خوندکارو میرو سوارچاکو جوانمێرە ،
نیوەڕۆیان لەبن لقی دەگەرمێنێم ڕۆنیشتبان ئەوسەپانو وەرزێرو ئاودێرە .
ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ .
ئازیز ، ئەمن بۆتۆ هەڵدەڵێمەوە بەکوێستانی گەورەوگرانو بڵندو خاڵخاڵی .
ئەمن بەغیلیە نابەمەوە بەحاجی موحەممەدی دەشتێ ،
ئەگەر بەهاران پارەی بڵاودەکاتەوەو ، پاییزان خڕی دەکاتەوە بەتەلیسو جەواڵی .
ئەمن بەغیلیە دەبەمەوە بەکولەکەی مێردان ، پیسکەی پیاوان ، گیسکێ قەرزداران ، کەلەبابی سەر بارەداری ،
ئەگەر لەدەوروبەری نیوەشەوێدا بەڕیشێکی قژنۆکەو ، بە سمێڵێکی چلماوی ئارەقێ لەسەر سینگو مەمکی ئازیزێ دەماڵی .
ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ .
ئەرێ ئازیزێ ، ئازیزە خانێ ، سینگ سەدەفێ مەمك فنجانێ .

ئەوە دلم ڕاناوەستێ ، لەبەر ئەوێ غەمێ ، لەبەر ئەوێ ژانێ .
ئەمن ئاورێکم بەربوتەوە لەدەروونێ ، لەدەروونە وێرانێ .
نە ـ بە ـ بای دەکوژێتەوە نە بە پریشکەی دەبارانێ .
نەبەپاچ و پێمەڕە گل وەسەردانێ .
هاوارێکم وەبەر خودایو ، ئیدیکەم وەبەر پێغەمبەری ئاخرزەمانێ .
دەوەرە ئازیزی ، ئەتۆ لەمن زیزی .
ئەتۆ ڕەشەڕیحانێکی سەرپەلك سەوزو بن پەلك بە قەنەوزی[24]
ئازیزی ....
کوڕدەڵێ : ئازیز ، ئەتۆ بەلەکت بۆ واجوانن ؟ !
کچ دەڵێ : خانەوێران ، هەموو لەبەر خڕخاڵ تێگێڕانێ .
کوڕ دەڵێ : ئەدی داوودەلینگت بۆوا جوانن ؟ !
کچدەڵێ : تازە هاتوومەوە لەجێژوانێ .
کوڕدەڵێ : ئەدی قەدت بۆچی واباریکە ؟ !
کچدەڵێ : لەبەر قوببەی کەمەرە لێدانێ .
کوڕ دەڵێ : ئەدی گەردنی بلووری عەجەمیت بۆ وابلندە ؟ !
کچ دەڵێ : ئەتۆنازانی دیواری حەساری ماڵێ بابی من بلندە ، هەموو لەبەر گەردن هەلێنانێ .
کوڕدەڵێ : ئەدی سینگت بۆچ وا نەرمو تەختو سپی یە ؟ !
کچدەڵێ : شەوان هەتیوە لاوەکەی خۆم لێی دەگرێتەوە دیوانێ .
کوڕدەڵێ : ئەدی چاوت بۆچی واجوانن ؟ !
کچ دەڵێ : هەموو لەبەر سوورمە تێکێشانێ .
کوڕدەڵێ : ئەدی سەرکوڵەت بۆچی وا سوورن ؟ !
کچدەڵێ : ئەمن دڵ بەدنیامو لەبەر شەو ڕامووسانێ .
دەوەرە ، ئازیزێ ، ئازیزەگوڵێ ...

لێکدانەوێ ووشان

1 ـ چواس : چیایەکە لەسەرووی ڕۆژهەلاتی قەلادزێ .
2 ـ گۆردو زەرد : گوێی درێژو پان و زەرد ، تایبەتە بۆ ڕەگەزی بزنێ .
3 ـ بەوەیە : بەئازارە .
4 ـ حوندە : زۆرگەورە .
5 ـ ماتی : تفەنگی ماتلی (بەتلی) تفەنگێکی سەر دەمی جەنگی جیهانی یەکەمبووە .
6 ـ چەك : خشل .
7 ـ تێکی هەڵدەدانە : لەدەستی وەردەدان .
8 ـ کوڕکوڕی مەرگێ : خۆشترین و بەرزترین هاوینە هەواری دۆڵێ سەراوێی کانی تووی سەربەناوچەی بنگردە لەپارێزگای سلێمانی .
9 ـ ئەشکەوتێ کەڕواوێ : ئەشکەوتێکی گەورەی شینکایەتی یەیە ، بەهارو پاییزان مەڕداری شینکیانی تێدا دەحەوێنەوە .
10 ـ کانی کەنێر : کانیاوێکە دامێنێ چیای کوڕکوڕی ئاودەدا .
11 ـ مێشێ بەدۆ : ماڵە مەڕی کوێستانان بەزۆریان دۆ لە خۆ زیاد دەبێ و دەی ڕێژن ، مێشی کوێستانێش لەسەر ئەو دۆیەی دەژین ، بۆیە مێشەکان دۆواوین .
12 ـ گوڵێ کابەکرێ : (گۆماوی کاك بەکری) گۆلاوێك بووە کەبۆ ڕاوی شەوارەی کراوە ، شوێنەکەی لەپشتی دەربەندی قەلادزێ بووە ، سوورە قولنگی نامەبەری فەرخۆڵەی مامان کەلەشامێوە هاتۆتە (داودێ) شەوێ لەوکۆلەی میوان بووە .
13 ـ ترکەش و کەوپەر : دوو گوندی مەنگوڕایەتی یەن لەکوردستانی ئێرانێ سەر لەپارێزگای خانێ .
14 ـ کوێستانی برایم جەلالێ : کۆمەڵە کوێستانێکی ڕیزە چیای زمزیرانن لەنێوانێ سەردەشت و سابلاغێ لەکوردستانی ئێرانێ .
15 ـ باژاڕو جەماڵدین ... : کوێستانی کوردستانی ئێرانێن لەنزیکی سنووری پشدەرێ .
16 ـ سپی ڕێزی غەیلانیان : کوێستانی ناوچەی (جەڵدیان)ێن لە پارێزگای خانێ لەکوردستانی ئێرانێ .
17 ـ دەڕزکا : دەڕوا ، ڕەگی دادەکوتا .
18 ـ پانەپەڕ : ئەوپەڕانەن کەدەکەونە بەشی ناوەڕاستی باڵی باڵدارانەوە ، کولکەکەیان نەرمەو سەری پەڕەکان پانە .
19 ـ جفە : ئەو پەڕانەن کەدەکەونە کۆتایی سەرباڵی باڵدارانەوەو کولکەیان ڕوویان لەسەرەوە کردووەو سەری پەڕەکان بە تیژی کۆتایی یان هاتووە .
20 ـ وێلۆ : ڕەگەزێکی دار بەڕوویە ، بەزۆری دمکانەی لێ دەکەن .
21 ـ شن : درەختێکی کوێستانی بێبەرە ، زۆر گەورەنی یە .
22 ـ تەرە : پەراگەندە .
23 ـ شینکی : تیرەیەکن لەنێوانێ ماوەت و دۆڵێدا دەژین لەپارێزگای سلێمانی کەگوندەکانیان ئەمانەن (کەلالە ، سەفرە ، زەروون ، دڕی ، قامیش ، بەرگورد ، شینکی ، باساوێ) .
24 ـ قەنەوز : سەوز .

سەرچاوەکان

1 ـ گۆرانی بێژو بەیت بێژان : (خدربلوێر ، حەمەکوێر ، سەلیمی بایزی ، ڕەسووڵی مینایی ، برایمی حەمە عەزیزی ، برایمی ئەحمەدی برایمی ، ئەحمەد سەرنێلی خوا لێخۆش بوو) .
2 ـ تحفەی مظفریە بەرگی یەکەم ، نۆسکارمان ـ هێمن .

زانیاری

گۆڕین و ئامادەکردنی
کەمال جەلال غەریب

تۆمارگەی بووبەردەکان
«سجل الحفريات»

« بەشی دووەم و کۆتایی »

گیاندارە خشۆکەکان (زواحف Reptilia) : ـ

پۆلی خشۆکەکان دووهەم هەنگاو دەنوێنێت لە هەنگاوەکانی زاڵ بوونی گیاندارە بڕبڕە دارەکان لەسەر زەوی . تۆمارگەی بووبەردەکان چەندەها لقی ئەم پۆلە لەدێرینی میزۆزۆیکدا (سەدەی خشۆکەکان) ئەو ماوەیەی کەزیاتر لە (200) ملیۆن ساڵی خایاندووە بەتایبەتی ئەگەر کۆتایی دێرینی پالیۆزۆیکیشی لەگەڵدابێت . بەتایبەتی لەچاخی پێرمی یەوە کەلە (280) ملیۆن ساڵ لەمەوبەرەوە دەستی پێ کردووە . لەو هەموو ژمارەو جۆرە زۆرەی گیاندارە خشۆکەکان ئێستاکە تەنها کۆمەڵەی کیسەڵەکان (السلاحف) (chelonia) ، مارمێلکەو مارەکان العضایا squamata و سەر لمۆزییەکان « خطرا ،سیات Rhynchocephalians » وەکوو گیانداری سیفینۆدۆن sphenodon و تیمساحەکان (التماسیح crocodilia) ماونەتەوە لەسەرەتای دێرینی میزۆزۆیکەوە هەتا ئێستا .

خشۆکە ووشکاوەکی یە زاڵەکان
Dominant terrestrialforms : ـ

مارمێلکە دێرینەکان واتە خشۆکە زاڵەکان Archosauria ، بەدرێژایی دێرینی میزۆزۆیک ، تەنها هەر خۆیان بوون کەزاڵ بوون لەناوگیاندارە ووشکاوەکی یە کاندا (واتا گیاندارەکانی ئەوسای سەر زەوی) . ئەم کۆمەڵە گیاندارە تیمساح (crocodile) و دینۆ سورەکان و Dinosaur خشۆکە فڕندەکان و (الزواحف الطائرة Flying reptiles) شێوە سەرەتاییەکانی خشۆک Thecodontia دەگرێتەوە . گیاندارە ددان بەرگدارەکان کۆمەڵەیەکی چەقی (مرکزی) (central) لەئەرکوساوریا (خشۆکە زاڵەکان) پێکدەهێنێت . ئەو کۆمەڵەیەی کەخشۆ کەزاڵەکان و باڵندەکانی لێ کەوتۆتەوە ، وەکوو بەناوەکەیدا دیارە ، واتا ددان بەرگدارەکان ، ددانیان وان لەچاڵێکی قووڵدا . شیکۆدۆنتە سەرەتایی یەکان proterosuchians بچووک بوون .

تیمساح : ـ لەناوەڕاستی چاخی ترایاسی یەوە دەرکەوتووەو هێشتا هەرماوە . جۆرە دێرینەکانیان بچووک و قەڵغان (درع) قورس بوون لەمارمێلکە دەچوون .

دینۆ سورەکان (الديناصورات Dinosaurs) ووشەی دینۆسور لەپێشگری (دینۆ ـ) واتا ترسناك لەگەڵ پاشگری (ساورس) واتا مارمێلکە پێکها تووە ، کەوابوو مانای ووشەی دینۆسور (مارمێلکەی ترسناك) دەگرێتەوە . دینۆسورەکان سەیرترین گیانداریْ بڕبڕەدار بوون لەهەموو وەختێکدا ولەهەموو جیهاندا بلاو بوو بوونەوەو لەنێوانی کۆتایی چاخی ترایاسی وەبۆ کۆتایی چاخی دەباشیری ژیاون و گەشەیان کردووە ، واتا لەماوەی نزیکەی (150) ملیۆن ساڵدا ژیاون . لەم ماوە دوورو درێژەدا گۆڕانی زۆریان بەسەردا هاتووە چی لە شێوە چی لە قەبارەدا . بچوکترینیان لەقەبارەی کەڵەشێرێکدا بووەو مەزنترینیان درێژی یەکەی نزیکەی (30) مەتر بووەو کێشەکەشی (36 — 50) تەنی مەتری بووە . ووشەی (زاراوی) دینۆسور زاراوێکی دەستکردەو دوو پلەی جیاواز لەمارمێلکە دێرینەکان دەگرێتەوە : ـ پلەی شێوە مارمێلکە (سۆرشیا Saurischia) و پلەی شێوە باڵندە (ئۆر نیثیسشیا Ornithischia) .

پلەی سۆرشیا بریتی بووە لەگیانداری درندەی وەکوو (ثیرۆپۆدا) Theropoda کەلەچاخی ترایاسیدا دەرکەوتووەو ئۆرنیثۆمیمەس ornithomimus واتا نیمچە ووشترمر (شبيه النعامة ostrichike) و تیرانۆسور Tyrannosaurus کەگۆشت خۆر بووەو

نزیکەی (15) مەتر درێژ بووەو بەرزی یەکەی (6) مەتر بووە ، مانای ووشەی تیرانۆسور دینۆسوری زۆردا دەگرێتەوە .لقی پێ مارمێلکەیی یەکان (ساوروپۆدا sauropoda) لقێکە لەشێوە مارمێلکەیی یەکان گیاخۆر بوون بۆنموونە : ـ (دیپلۆدۆکەس) واتا دینۆسوری گیاخۆر Diplodocus (برۆنتۆسورەس) Brontosaurus کەدینۆسورێکی ئەمریکی مەزن بووەو (براکیۆسورەس) واتا دینۆسۆرە بازوودارەکان Brachiosaurus ئەمانە گەورەترین چوار پێن کەهەتا ئێستا لەسەرزەوی ژیابن . دیپلۆدۆکەس درێژی یەکەی 26/7 مەتربووە جگەلە کلکە درێژەکەی ، بەلام براکێوسورەس (250) مەتر درێژبووەو کێشەکەی (50) تەن بووە .

ئۆر نیثسشیاکان ornithischians

ئەم دینۆسورانە لەچاخی جوراسی و دەباشیریدا ژیاون لەباڵندە دەچوون و گیاخۆر بوون و ددانیشیان هەبووە بۆ نموونە : ـ ئۆرنیثۆپۆداکان orni hopodas وستیگۆسورەس (الأسطفور ـ Stegosaurs) کەدینۆسورێکی کەتەی قرتێکەوتووە قەڵغانێکی ئێسکی قورسی هەبووەو ئەنکیلۆسورەس Ankylosaurus (واتا دینۆسورە ڕەقەکان) و ثیراتۆپسیدی ceratopsid شاخدارو ئیگوانۆدۆن Iguanodon کەدینۆسورێکی گەورە بووە شێوەی لەقۆڕی (الضب Iguana) چووەو لەشی دڕکی پێوە بووە بۆ خۆپاراستن لەدوژمن . هەروەها دینۆسورە دەنوکە مراوی یەکان واتا تراکۆدۆنس (دینوصور منقار البط Trachodons) کەلەگیانداری دەنوکە مراوی چووەو بەسەدەها ددانی شێوە گەلایان هەبووە . نموونەی تر بۆ ئۆرنیثۆپۆدەکان دینۆسوری پۆپنەدار واتا (هادرۆسورەس) Hadrosaurus و ئەنکیلۆسورکە لەچاخی دەباشیریدا باو بووەو پێی دەوترێت دەبابەی خشۆك (دبابة زاحفة Reptilian tank) چونکە قەڵغانێکی زۆر قایمی هەبووە هەندێکلە ئۆرنیثشیا شاخدارەکانی چاخی دەباشیری سەریان زۆر گەورە بووە (نزیکەی سێیەکی لەشیان بووە) وەکوو گیانداری تریسیراتۆپسید Triceratopsid کە بووبەردەکەی لەووڵاتی مەنگۆڵیا دۆزراوەتەوە .

دینۆسورەکان لەچاخی دەباشیریدا هەر بەردەوام بوون بەلام زۆربەی جۆرەکانیان لەکۆتایی ئەم چاخەدا کتوپڕ نەماون واتا قڕیان تێکەوتووە . دەبێت ئەمەش بزانین کەگیانداریکی خشۆکی قڕ تێکەوتوو هەبووە لەشێوەی ماسیدا بووە ناوی ئیکثیۆسۆرس Ichthyosaurus بووە . چەند تیوری یەك Theory دانراوە بۆلێکدانەوەی قرتێکەوتنی دینۆسورەکان لەوانەش گۆڕانی باری ئاوهەواو شوێنەوارو دەرکەوتنی گیاندارە شیردەرەکانە . هەرچەندە کەئەم تیوری یانە هیچ کامێکیان بەتەواوەتی جێگەی ڕەزامەندی نیە .لەبەر ئەوە دەتوانین بڵێین کە قرتێکەوتنی دینۆسورەکان هەربەشێوەی مەتەڵێکی (واتا نهێنی یەك) مەزن لە نهێنی یەکانی مێژووی سروشتدا ماوەتەوە . دێرینی ناوەڕاست (الدهر الأوسط Mesozoic) کەبەدێرینی دینۆسورەکان دادەنرێت شتێکی ئەوتۆی لێنازانرێت ئەوپەیکەرە مەزنانە نەبێت کە ئێستا لەمۆزەخانەی زانیاری یە سروشتی یەکاندا (متحف العلوم الطبيعية) لەبەریتانیاو ئەمەریکا دانەن لەگەڵ بووبەردی هێلکەی (بيضة متحجرة) دینۆسورەکان کە بە توێکڵێکی کلسی ئەستور داپۆشراون . دینۆسورەکان لەچاخی تریاسیدا دەرکەوتوون بەلام لەپێشدا بچووك بوون بەقەبارەی پشیلەو سەگی ئێستا بوون بەلام کلکیان درێژ بووەو لەقاچەکانیاندا سێ پەنجە هەبووە وەك لەچینە نیشتەنی یەکانی زەوی هەندێك شوێندا دەرکەوتووە . چاخی جورا سی و چاخی دەباشیری بەسەدەی زێڕینی (العصر الذهبي Golden age) دینۆسورەکان دادەنرێت ، چونکە لەم چاخەدا بەتەواوەتی گەشەیان کردووە بەجۆرێکی ئەوتۆ کەبەرزیی هەندێکیان گەیشتۆتە (10) مەترو درێژی یەکەیان (25) مەتر . هەرچەندە کەبەمارمێلکەی ترسناك ناودەبرێن بەلام لەڕاستیدا زۆر لەو گیاندارانە ترسناك نەبوون و جەوریان لەگیاندارەکانی تری ئەو وەختە نەکردووە چونکە بەزۆری گیاخۆربوون ، کەمێکیان نەبێت کەگۆشتی گیانداری تریان خواردووە وەکوو تیرانۆسور Tyrannosaurs کەدرێژی یەکەی (15) مەترو بەرزی یەکەی (6) مەترو درێژی سەرەکەی زیاتر لەمەترێك بووەو ددانی تیژو گەورەی هەبووە . ئەوانی تر بێوەی بوون بەڵکو تەنانەت لەخۆشیان ترساون بۆیە لەشیان بەدڕکی تیژیان تەبەقی کرکراگەیی ئەستورو پارێزەر داپۆشراو بووە بەتایبەتی وەکوو (دایمیتریدۆن) Dimetrodon واتا (پلیکۆسۆرەس) ـ Pelycosauria کە گیانداریکی گۆشتخۆری زۆر سەیر بووە ئەندامێکی شێوە چارۆکەی هەبووە بە پشتی یەوە بەدڕکی گەورە تەنراوە لە چاخی پێرمیدا ژیاوە . دینۆسورەکان لە بەشی سەرەوەی چاخی دەباشیریدا لە پڕێکدا لەسەر زەوی وون بوون و لەو ساکەوە پەیکەرە بووبەردەکانیان لەچاخەکاندا

(چینەکانی زەویدا) نەبینراون ، ئەم کارە بووە هۆی سەرسورمانی زاناکان کە هەریەکە لەلایەنی خۆیەوە لێکدانەوەیەکی بۆئەم کارەساتە داناوەو گرنگترینی ئەم لێکدانەوانەش ئەمانەن : -

1 — هەرچەندە لە پێشدا دینۆسۆرەکان بچووك بوون بەلام لەدواییدا زۆر کەتەیان لێدەرچووە . هەرچەندە کەزۆر کەتەش بوون بەلام عەقلیان کەم بووە بەڕادەیەکی ئەوتۆ کەمێشکیان بەقەدەر هێلکەی مریشکێك بووە ، واتا ئەو مێشکە بچووکە نەیتوانیوە کەکارو فرمانی ئەو لەشە زلە بەڕێت بەڕێوە لەبەر ئەوە بەکۆمەڵ قڕیان تێ کەوتووە .

2 — زۆربەی دینۆسورەکان ڕووەك خۆر بوون . کاتێك کەباری ئاوو هەوا بەرەو ناهەمواری گۆڕاوە وەدەریاکان خشاونەتە سەر زەوی‌و ئەو ڕووەك‌و گیایانەی داپۆشیوە دینۆسورەکان تووشی قاتی هاتوون‌و بەهیلاك چوون .

3 — دینۆسورەکان گیانداری کەمڕژەڵ (غبي) بوون هێلکەی ئەوتۆیان لەوناوەدا ، واتا لەسەر زەوی یان لەناو زەلکاوەکاندا کردووە کەکێشی هەریەکێکیان دوو کیلۆگرام‌و درێژی‌یەکەی نزیکەی یەك‌پێ بووە ، بەبێ ئەوەی ئەو هێلکانە بپارێزن . لەبەر ئەوە ئەو هێلکانە بەرە بەرە لەناو چوون‌و ژمارەی دینۆسورەکان بەوپێ‌یە کەمی کردووە .

4 — لەبەر ئەوەی کەکۆئەندامی دەماریی (الجهاز العصبي Nervous System) ئەم گیاندارانە بەفرمانە گرنگەکانی وەکو هەناسەدان‌و هەرس کردن‌و دەردان‌و .... هتد خەریك بووە ، ئەم گیاندارانە بەرە بەرە ئارەزووی پەڕین‌و زاووزێ‌یان وون کردووە بۆیە وردە وردە لەناوچوون‌و قڕیان تێ کەوتووە . لەگەڵ ئەوەشدا لەم دوایی‌یەدا لەکیشوەری (قارّە) ئوستەرالیا گیاندارێك دۆزراوەتەوە لەدینۆسورچووە بەقەدەر مەڕێك بووە ، لێرەدا ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە : - تۆبڵێی هەندێك لە دینۆسورە دێرینە مەزنەکان وایان لەخۆیان کردبێت خۆیان گۆڕی‌بێت‌و قەبارەیان بچووك بووبێتەوەو خۆیان لەگەڵ باری ناهەمواری ئەو وەختەدا گونجاندبێت‌و مابنەوەو بەم شێوەیان لێهاتبێت‌و بەردەوام بووبن لەوکیشوەرەدا کەلەکیشوەرەکانی تر - جیابوونەتەوە ؟

خۆشترین شت کەدەیگێڕنەوە دەربارەی دینۆسورەکان ئەوە بوو کە هەندێك لەماسی گرەکان لەسکۆتلەندە ووتوویانە کەوا گیانداریکی کەتەیان دیوە لەدینۆسور چووە هەندێك جار سەر ئاوی گۆمی لوخ نیس Loch Ness دەکەویت‌و لەپڕێکدا خۆی لەئاوەکەدا نقووم دەکاتەوە کەکۆمپانیای ویسکی سکۆچ Scotch Whisky بەمەی زانی خێرا بڵاوی کردەوە کەوا ئامادەیە یەك ملیۆن پاوەن پاداشت بدات بەو کەسەی کەئەم دینۆسورە بە زیندوویتی یان مردوویتی بگرێت ، بەلام هەتا ئێستا ئەنجامی ئەم کارە دەرنەکەوتووە . لەدوا لێکۆڵینەوەی سالی 1977 دا هەندێك لەزاناکان وای‌ڕادەگەیەنن کەدینۆسورەکان قڕیان تێ نەکەوتووە بەڵکو گەشەیان کردووەو خۆیان گۆڕییوە بۆگیانداری‌تر ، هەروەها دەڵێن کەهەندێك لەودینۆسورانە زۆر زیرەك‌بوون‌و مێشکیان گەورەبووە بەقەدەر تۆپێکی پێ‌بووەو ڕووەك خۆرەکانیان ڕەنگیان سەوزو دڕندەکانیان ڕەنگیان خۆڵەمێشی بووە .

« گەشەکردنی دینۆسورەکان »

ثیکۆندۆنت Thecodonts

کۆمەڵەی ئۆرنیثیسشیانس Ornithischians — کۆمەڵەی سۆرشیانش Saurischians

کۆمەڵەی ستیگۆسورەس Stegosaurs — کۆمەڵەی سوروپۆدس Sauropods — کۆمەڵەی ثیراپۆدس Therapods

کۆمەڵەی ئۆرنیثۆپۆدس Ornithopods — کۆمەڵەی ئەنکیلۆسورس Ankylosaurs

کۆمەڵەی سیراتۆپسیان Ceratopsians

تێبینی : -

1 — ثیکۆدۆنت : - کۆنترین دینۆسورە کەلەسەر زەوی ، لەچاخی تریاسیدا واتا « 230 » ملیۆن سال لەمەوپێش

دەرکەوتبێت .

2– کۆمەڵەی سورو پۆدس : ـ جۆرە دینۆسـوریکی قەبـارە گەورە بوون .

3– کۆمەڵەی ثیراپۆدس : ـ جۆرە دینۆسوریکی قەبارە بچووك بوون .

4– کۆمەڵەی ستیگـۆسورس : ـ دینـۆسوریکی گـەورە بووە درێژییەکەی « 7 » مەتر بووەو پشتی جـووتێك تـەبەقی کرکراگەی پێوە بووە .

5– کـۆمەڵەی ئـۆرنیثۆ پـۆدس : ـ جۆرە دینـۆسوریـك بووە لەئاویش و لەسەر زەویش ژیاوە .

6– کۆمەڵەی ئەنکیلۆ سورس : ـ جۆرە دینۆسوریك بووە لەشی تەبەقی پارێزەری درکاوی پێوە بووە .

7– کـۆمەڵەی سیـراتۆپسیـان : ـ جۆرە دینـۆسوریـك بووە درێژییەکەی « 7 » مەتر بووە سەرزل و گیا خۆر بووە .

خشۆکە فڕندەکان (الزواحف الطائرة Flying reptiles)

پلەی پتیرۆ ساوریا Pterosauria واتا خشۆکە باڵدارەکان (زواحف مجنحة Pterodactyls یان خشۆکە فڕندەکان لەچاخی جوراسی و لە چاخی دەباشیرییەوە زانراون واتا دەرکـەوتوون کـۆمەڵەی پتیـرۆساوریـاو کـۆمـەڵەی بـاڵنـدەکـان Birds هـەردووکیـان لەئیکۆدۆنتەوە گەشەیان کردووەو ، ئەو خشۆکانە دەنوێنن کەلە هەوادا زاڵبوون ، بەلام لەگەل ئەوەشدا پتیرۆساوریا کەمتر سەرکەوتوو بوون و بەر لەکۆتایی چاخی دەباشیریدا قڕیان تێ کەوتووە . باڵە لاکێشەییەکانیان بریتی بوون لە پەردەیەکی پێستی بەسەر قۆڵیانەوە . شێوە جوراسییە هەرە کۆنەکانیان وەکـو رامفـورینکـەس Ramphorynchus کلکێکی زۆر درێـژی هـەبـووە . لەکلکی گیـانـداری خشـوك چـووە . نمـوونـەی پتیرۆساوریا دوایینە هـەرە گەورەکـان پتیرۆ دۆنت Pterodonts (ددان باڵی یەکان = جناحية الاسنان) بووە کەماوەی نێوانی هەردوو باڵەکەی بەکراوەیی (7) مەتر بووەو پۆپنەیەکی درێژی لەپشتی سەریدا هەبووە .

باڵندەکان (الطیور = Birds)

لەبـەر ئەوەی کـەباڵنـدەکان تـەرزێکی تایبـەتییان هـەبووە لەژیاندا ، زۆر بە دەگمەن بەشێوەی بووبەرد دەست دەکەون ، چونکە پەیکەرەکەیان زۆر رەق نیەو دوای مردن خێرا دەڕزێن ، هـەنـدێـك بـاڵنـدەی دەریـایی نـەبێتکـە لەنیشتـەنییـە دەریاییەکاندا بەشێوەی بـوو بەرد پـارێزراون . نـەبوونی بووبەردی باڵندەکانیتر دەبێتەهۆی چـاپێکی (دامغەیـەکی) ناتەواو بۆ دەرکەوتنیـان لەتۆمـارگەی بـووبەردەکـاندا . سێ نموونە بوو بەردەکەی باڵندەی ئەرکیـوپتریکس Archaeo Pteryx (باڵندەیەکی سەرەتاییە لەخشۆك چووە) کەلە کۆتایی چاخی جوراسیکدا لەناوچەی (سۆلنهوفن) لەئەڵمانیـادا بینراون بـە تـەواوی ڕاستی باڵنـدە خشۆکـە سەرەتـایی یـەکـان ڕوون دەکەنەوە پەڕیان هەبووەو کلکیان درێژ بووەو لەچەناگەیـاندا ددانیان هەبووە . ئەو جۆرە باڵندانەی کـەلە کۆتـایی چاخی دەباشیریدا دەرکەوتـوون واتا بـاڵندە دەریـاییەکـان وەکو هێسپرۆنیس Hesperonis کە درێژییەکەی (2) مەتر بووەو لەزۆر ڕەوشتدا پێشکەوتوو بووە بەلام هێشتا هـەر ددانی هەبـووە لەدەنوکیدا . هەتا ئێستا (20) هەزار جۆر لەباڵندە زانراوە هەر چەندە کەژمارە شێوە بووبـەردەکانیـان کەمـە ، بەلام ئـەوە دەزانرێت کەئەم کۆمەڵە گیاندارە لەچاخی سێهەمدا (Tertiary) پەیدا بوون و گەشەیان کردووە ، بەتایبەتی گەشەکردنی جۆرە گەورەکانیان کە توانای فڕینیان نەبووە هەر وەکوو ووشترمری (نعامة Ostrich) ئیمڕۆ . ئەو جۆرە توانای گەشەکردنی هەبووە ، بەتایبەتی لەو شوێنانەی کەگیانداری دڕندەی تیادا نەبووبێت و پێویستی بەفڕین نەبووە بۆخۆ رزگار کردن لەمەترسی و ڕاستی ئەمە لە مەدەغشقەرو نیـوزیلەندەدا ڕوویداوە ، ئـەوە بوو کەباڵندە فیلەتەنی یە (Elephant birds) مەزنەکان وەکوو ئیپیۆرنیس Aepyornis وەموا Moa و ـ دینۆرنیس Dinornis هەتا بەرە بەیـانی مێژوو ژیاون ئەوە بوو لەلایەن ئادەمیزادەوە لەناوبران ، جگە لەپـەیکەری بـاڵنـدەی پتیـرانـدۆن Pterandon وفـۆرۆراکـۆس Phororhacos کە درێژییەکەیان مەترو نیوێك بووەو لەسەر زەوی ژیاون جگەلە باڵندەی ئێکثیۆرنیس (الاکثور Ichthyornis کەددانی هەبووە .

شیردەرەکان واتا مەمکدارەکان (الثدییات او اللبائن)

The Mammals

ـ : ـــــــــــــ

ئەو گیاندارە شیردەرانەی کە ئێستـاکە زینـدوون و خوێنیـان

گەرمە دەکرێن بەسێ بەشەوە (کۆمەڵەوە) : ـ شیردەرە هێلکەکەرەکان (اللبائن البیوضة Prototheria) یان تاككونەکان (احادیة الفتحة Monotremata) ئەمانەتەنها یەك کون لەلەشیاندا هەبووە بۆپیسایی و میزو مادەی رەگەزیی وەکوو گیانداری مێرووله خۆر (آکل النمل Anteater) و شیردەرە تورەکە دارەکان (کیسیات ـ Pouched mammals) یان (Marsupialia) و شیردەرە وێلداشدارەکان placentalia یان plaeental mammals بەلام بەپێی ئەوزانیاری یە فراوانەی کەئێستاکە هەیە دەربارەی چەندەها شیردەری قرتێ کەوتوو وادەردەکەوێت کە ئەم جۆرە دابەش کردنەی کەکەمێك لەمەو پێش وباسمان کرد مەیانێکی تەسکی هەیە . تاك کونەکان خراونەتە ژێر لقێکەوە ـ (Subclass) کەپێی دەووترێت شیردەرە هێلکەکەرەکان (اللبائن البیوضة Prototheria) لێرەدا پێشگری (Proto —) بەمانای سەرەتایی ، پاشگری (Theria —) بەمانای گیاندار (حیوان ـ بهیمة) دێت هەندێك شێوەیان لەچاخی میزۆزۆیکدا ژیاون و خراوەتە ژێر لقێکەوە پێی دەووترێت (Allo Theria) واتە ـ (گیاندارە جیاوازەکان) لەگەڵ تورەکەدارەکان و وێلداشدارەکان کەخراونەتە ژێر لقی ـ (Theria) واتە (گیاندارە) و ئەمەی دوایی دەکرێت بەدوو کۆمەلەوە : ـ

میتاثیریا Meta Theria واتە تورەکە دارەکان Marsupialia لەگەڵ ئیوثیریا (Eutheria) وێلداشدارە راستەقینەکان واتە وێلداشدارە ئاسایی یەکان Placentalia . رەوشت و شێوە کۆنەکانی شیردەرەکان : ـ واتا شێوەی پەیکەرو ددانی شیردەرەکان ، چونکە تەنها هەر ئەو بەشانەن کەدەشێن بپارێزرێن . کۆنترین شیردەر کەلەچاخی ترياسی یەوە دۆزراونەتەوە لەوولاتی چین بووە . ئەوپاشماوانەی کەلەدێرینی میزۆزۆیکەوە بۆمان ماونەتەوە زۆرکەمن ، دەبێت ئەوەش بزانین کەزەحمەتیشە تەنها هەرچەناگەو ددان بخرێنە ژێر خوێندن و لێکۆڵینەوە وە لەرووی زانیاری زیندەوەرەوە ، دیارترینی ئەو گیاندارە دێرینانە تریکۆنۆ دۆنتەکان (Triconodonts) بوون کە (سێ) ددانی چوکڵەداریان هەبووە ، هەروەها مەلتیتیوبەر کولاکان (Multituberculata) واتە چەندەها سەلکۆکەکان یان چەندەها گرێکان کەددانی گەورەی تەخت و چەند ریزێك لەچوکڵەیان هەبووە . دەشێت ئەمانە گیاخۆر بووبن ، تەنها کۆمەڵەی مەلتیتیو بەرکولاکان کۆمەلەی سەرکەوتوو بوون لەناو ئەلۆثیریاکانداو هەتا سەردەمی ئیوسین ژیاون هەروەها پانتۆثیریاکان (Panto theria) کە (سێ)ددانی خڕی ی چوکڵەداریان هەبووە لەچاخی جوراسیدا هەبوون . دەشێت ئەم کۆمەلە باوك و باپیری تورەکە دارەکان و وێلداشدارەکان بووبن . وێلداشدارەکان لەچاخی دەباشیریدا دەرکەوتوون . ئەو گیاندارە تورەکەدارانەی کەلەئۆپۆسۆم (Opposum) (گیانداری‌کی ئەمریکی شیردەری تورەکەدارە لەکاتی مەترسیدا خۆی دەکات بەمردوو) دەچن لەسەرەتای چاخی سێ‌هەمدا لەباشووری ئەمریکاو ئوستەرالیادا باوبوون ، لەو کاتەدا کەئەم دووکیشوەرە لەئەمریکای باکووری و ئاسیا جیابوونەتەوە . دابەش بوونی کۆمەلەی وێلداشدارەکان لەچاخی دەباشیری یەوە دەستی پێ‌کردووە . پلەی شیردەرە بالاکان (سەرەکی یەکان) (رتبة اللبائن المقدمة أو الرئیسة Primates) : ـ شیردەرە بالا واتە (پێشەنگەکان) دێرینەکان دارو درەخت نشین بوون لەناوچەی ئیستوائی یەکاندا ژیاون و پاشماوەی بوو بەردیان زۆر بەدەگمەن هەیە . ئەو رەوشتانەی کەتایبەتین بە شیردەرە بالاکان وەکوو پەلی بچووك و تایبەتمەندو (متخصص) ددان و گەورەیی قەبارەی مێشك و بینینی تەنداریی (رؤیة مجسمة Stereo scopic sight) (ئەم دیاردەیە لەشێوەسەرەتایی یەکاندا نەبووە) . شیردەرە بالاکان دەکرێن بەم بەشانەوە : ـ

1 — پرۆسیمی Prosimii کەلەیمور Lemur دەگرێتەوە .
2 — ئەنثرۆپۆیدیا Anthropoidia واتا لەمرۆڤ چووەکان (شبیهة بالانسان) . ئەمیش مەیمونە کلك درێژەکان و Monkeys مەیمونە کولەکان واتە (کلکیان نیە یان کورتە) Appes و مرۆڤ دەگرێتەوە .
3 — تارسیویدیا Tarsioidea واتە قوله پێ دارەکان .

لیمۆرەکان لەسەردەمی ئیوسینیدا دەرکەوتوون . لەوە دەچێت کەکۆمەلەی نیمچە مرۆڤەکان لەسەردەمی ۆلیگۆسینیدا دەرکەوتبن ، بە تایبەتی مەیمونە کلك درێژەکان لەسەردەمی ئۆلیگۆسینی یەوە دەرکەوتوون . کۆمەلەی لەمرۆڤ چووەکان (شبیهة بالانسان Hominoidea) کەمەیمونە کولەکان و مرۆڤ دەگرێتەوە مێشکێکی گەشەکردوو تریان هەیە . لەوە دەچێت کە

ەندێك پاشماوەی تایبەتی لەسەردەمی ئیوسینەوە کەلەمیسرو ورمادا بینراوە باوكو باپیری مەیمونە کولەکانبن . نموونەی ەو مەیمونە کولانەی کەلەسەردەمی میوسینو پلیوسیندا ژیاون ەیمونی (پروکونسول) ە Proconsul کە نزیکە لە باوكو باپیری ەیمونە کولەکانو مروڤەوە . گرنگترین ڕەوشتی مروڤی کون ەوە بووە کەتوانیویتی ئامراز لەبەرد دروست بکات ، ئەم جورە امرازانە لەبەرە بەیانی سەردەمی پلیستوسینەوە زانراون . پاشماوەی مروڤ زور کەمو پەرشو بالاوە . چونێتی گەشەکردنی ئەم کومەلە کارێکە بەزەحمەت دەسەلمێنرێت .

پلەی دڕندەکان (رتبة الضواري Carnivores) : ـ

بەوە دەناسرێن کەگوشت خورن چونکە ددانی تایبەتمەندیان ەیە پێی دەوترێت ددانە بڕەبڕەکان (Carnassials) شێوە کونەکانی چاخی سێهەم (Tertiary) بەشێوەیەکی گشتی لەکومەلەیەکی جیاوازدا دانراون پێی دەوترێت کومەلەی کریو دونتا (Creodonta) کەلە سەردەمی ئیوسینیدا گەشەیان کردووە . گیاندارەکانی پلەی دڕندەکان لەکوتایی سەردەمی ئیوسینو ئولیگو سیندا لقیان لێ بوتەوە . ئەم لقانە (شێوانە) بەدرێژایی سەردەمی ئیوسین لەمێژوو خورەکانەوە (Insectivores) گەشەیان کردووە ، ئەمانە قەبارە بچوکترو مێشك گەورەتر بوون وەك لەکریو دونتا هاوسەردەمەکانیان . دڕندەی پێشکەوتووتر کەکومەلەی مشکی خورماو (عرسيات = Mustellids) کومەلەی سەگ دەگرێتەوەلە سەردەمی ئولیگو سیندا دەرکەوتوون . وورچ لە سەردەمی میوسینو گیاندارە لە پشیلە چووەکان . catlike لەسەردەمی ئیوسینو پشیلە ڕاستەقینەکان لەسەدەمی ئولیگوسیندا دەرکەوتوون . لەهەموویان گەشەکردووتر پشیلە ددان خەنجەرییەکان (Sabre — toothed) (مسیفة الاسنان) کەلە سەردەمی پلیستوسیندا بەردەوام بوون . پێپەڕەکەییە (زعنفية الاقدام) (Pinnipeds) ئاوییەکانی وەکوو گوێرەکەی دەریا (عجل البحر = فقمة Seal) (کەگیاندارێکی شیردەری گوشتخوری دەریاییە لەماسی دەچێت ..) کەددانیان چوون یەك بووە لە سەردەمی میوسین بەم لاوە زانراون . نەهەنگە یەکجار گەشە کردووەکان پلەیەکی تایبەتی پێکدەهێنن هەرچەندە کەشێوەکانی سەرەتایی چاخی سێهەمیان وەکو پاسیلو سورەس Basilosaurus کەنزیکەی (17) مەتر درێژ بووە دڕندەیەکی ماسی خور بووە پلەی شیردەرە

سمدارەکان (الظلفيات = ذوات الحافر)

Hoofed mammals = Ungulates

بریتیە لەچەند شێوەیەکی هەمە جورەی گیاخور لە شیردەرەکانی چاخی سینوزویك ، ئەمانە بەجورێکی ئەوتو گونجاون کەددانیان هەر بو خواردەمەنی هاڕین بوون . سمدارەکانی ئێستا دەکرێن بەچەند بەشێکی سەرەکییەوە : ـ جووت سمەکان (شفعية الاظلاف = مزدوجة الاظلاف = Artiodactyla) دووانیان چوار سمیان هەیە وەکوو کومەلەی مەڕو بزن .... هتد . وەتاك سمەکان (وترية الاظلاف = مفردة الاظلاف Perissodactyla) لەگەل بەشی ژێر سمدارەکان Subungulato کە دیار ترین نموونەیان بریتیەلە کومەلەی قورتمدارەکان (خرطوميات Proboscidea) . ئەومادە بوو بە بەردیانە کەدەست مروڤ کەوتوون وای دەردەخەن کەژمارەیەکی زور لە شیوەی تری سمدارەکان هەبوون جگە لەمانەی ئێستا ، بەتایبەتی لەچاخی سێهەمدا . لەهەمان کاتدا ئەم بووبەردانە مەوزوعی پول کردنی (تصنيف) سمدارەکانیان ئالوز ترکرد چونکە پولینی جاران پشتی تەنها بەچەند شێوەیەکی زیندووی کەم دەبەست . سمدارە سەرەتایییەکان کەمێشکیان بچووك بووەو ددانیان زور جیاواز نەبوون لەیەکتری خراونەتە کومەلەیەکی جیاوازەوە کەپێی دەوترێت سمدارە سەرەتایییەکان Protongulata وگرنگترین ئەمانەش کوندیلارثراکانن (Condylar thra) لەمانەش گیانداری فینا کودەس Phenacodus کەلەسەردەمی ئیوسیندا ژیاوە . جگە لەو شوێنانەی کە لەسەردەمی پالیوسیندا ژیاون وەکوو گیانداری تێترا کلاینودێن (Tetra claenoden) کەدەشێت باوکو باپیری چەندەها سمداری گەلێك پیشکەوتوو تری دواوە بێت .

لەنێوانی سمدارە دێرینەکاندا جورێکی سەیر هەبووە کە لەشێکی قورسو پێیەکی پانی هەبووە بەهێواشی دەڕویشت پێی دەوترێت پانتو پود panto pod ، جگە لە گیانداری یونیتاثیروم unitatnerium کەقەبارەی بە قەدەر کەرکەدەنێکی ئیستا بووە . هەتا سەردەمی ئیوسین ژیاون . کومەلەی قورتمدارەکان Proboscidea فیلو هەندێك گیانداری تردەگرێتەوە . هەندێك لەو شێوانەی کەلە سەردەمی میوسیندا ژیاون لەهەردوو شەویلکەکەیاندا کەلبەیان (مايى = عاج

Tusk) هەبووە وەکوو ترایلۆفۆدۆن Trilophodon و هەندێکی تریان تەنها لەشەویلگەی خوارەوەدا مایی یان هەبووە وەکو لە گیانداری دینوثیریۆم Deinotherium . ماستۆدۆنەکان Mastodons کە لەفیل چوون لەسەردەمی ئۆلیگۆسیندا دەرکەوتوون بەلام قەبارە مەزنەکانیان کەکەلبەی زۆر گەورەیان هەبووە لەسەردەمی پلیستۆ سیندا پەیدا بوون ، ئەو تیوری یانەی کەدەربارەی پەیدابوون و گەشەکردنی گیاندارە تاك سمەکان Perissodactyla هەن بەتایبەتی لەبەشی خوارەوەی چاخی سێ هەمدا راستی یەکەیان بەبووبەردی دۆزراوە بەباشی سەلمێنراوە ، بەزۆری لەباکوری ئەمریکادا . بۆنموونە ئیستاکە دەتوانرێت چۆنێتی گۆران و گەشەکردنی ئەسپ لەبەشی خوارەوەی سەردەمی ئیۆسینەوە هەتا ئێستا دەربخرێت : ـ ئەسپی هیراکو ثیریۆم (HyracoTherium) کە لەسەردەمی ئیۆسیندا ژیاوە درێژی یەکەی نزیکەی یەك پێ بووەو لەقەبارەی رێوی یەکی بچوکدا بووە ، هەرپەلێکی چوار سمی هەبوو کە ئەمە بەکۆنترین ئەسپ دادەنرێت لەسەر زەوی وە ئەمە گۆراوەو بووەبە ئەسپی میشوهیپس (میسۆهیپس Mesohippus = Meshohippus) لەسەردەمی ئۆلیگۆ سیندا درێژی یەکەی نزیکەی (2) پێ بووەو هەر پەلێکی سێ سمی هەبووە ئەمیش گۆراوە بۆ ئەسپی میری چیپەس (Mery chippus) یان پاراهیپەس Parahippus کەلەسەردەمی میۆسینداژیاوەو درێژی یەکەی نزیکەی (3) پێ بووەو هەر پەلێکی سێ سمی هەبووە ئەمیش بووە بەئەسپی پلیۆهیپەس Pliohippus یاهیپاریۆن کەلەسەردەمی پلیۆسیندا ژیاوە درێژی یەکەی نزیکەی (4) پێ بووەو هەر پەلێکی یەك سمی هەبووە ، ئەمیش بووە بەئەسپی ئیکوەس Equus یان ئەو ئەسپەی کەئێستا هەیە کەلە سەردەمی پلایستۆسیندا ژیاوەو درێژی یەکەی (5) پێ یەو هەر پەلێکی یەك سمی تێدایە . تیثانۆثیریس Ti thanotheres کەگیاندارێکی یەکجار سەیر بووەو هەتا سەردەمی ئیوسین و ئۆلیگۆسین ژیاوە ، لەوگیاندارە سەرەتایی یەوە گەشەی کردووە کەلەئەسپ چوە . گیانداری برۆنتۆثیریوم کەدوای ئەو دەرکەوتوون گیاندارێکی کەتەبووە چوکلەیەکی بەسەرەوە بووە لەقۆچ (شاخ) چووە کەرکەدەنەکانیش Rhinoceroses لەچاخی سێ هەمدا باوبوون و لەتاپیرە Tapir دێرینەکانەوە گەشەیان کردووە . ئەو شێوانەی کەلە سەردەمی ئیۆسیندا ژیاون خۆیان بۆ راکردن گونجاندووە ، بەلام ئەوانەی دوای ئەمان زۆر کەتەیان لێ دەرچووەو هەندێکیان شاخیان هەبووە (شاخەکەلە تۆپەلە موو بووە نەوەك لە ئێسك) ، هەندێکیشیان بێ شاخ بوون وەکوو (بالوچیثیریۆم) Balochitherium کەلە سەردەمی ئۆلیگۆسیندا لە مەنگۆلیا ژیاوەو مەزنترین گیاندار بووە کەلەسەر زەوی ژیابێت ، شانی (5/5) مەتر واتا (18) پێ لەزەوی یەوە بەرز بووە .

پلەی جووت سمەکان Artiodactyla ژمارەیەکی زۆرلە شیردەری ژیاوی گەورەی تیادایە . ئەم کۆمەلەیە خێرا لەسەردەمی ئیۆسیندا گەشەی کردووە بەتایبەتی لەبەشی کۆتایی چاخی سینۆزۆیکدا بوون بەکۆمەلەیەکی زاڵ گەلێك زیاتر لەتاك سمەکان کەلە سەرەتایی چاخی سێ هەمدا گەیشتبوونە ئەو پەری گەشە کردنیان پلەی جووت سمەکان دەکرێت بە (3) کۆمەلەی سەرەکی یەوە : ـ کۆمەلەی بەرازەکان Suina کەبەرازوو پێکاری Peccary و (گیاندارێکی ئەمریکی یە لەبەراز دەچێت) ماینی (ئەسپی) ئاویی (فرس النهر Hippopotamues) و ئەنثراکۆسیریس Anthracotheres وکۆمەلەی کاوێژ کەرەکان (المجترات Ruminantia = Cudchewers) کەزۆرترین شێوەکانی تر دەگرێتەوە وەکوو ووشترو ئاسك و ووشتر بەلەك (زرافة Giraffe) و رەشەوولاخ وچەند شێوەیەکی قر تێ کەوتوو پالایۆدۆنتا Palaeodonta ، ئەمیش ئەو شێوانە دەگرێتەوە کەلەسەرەتایی چاخی سێ هەمدا ژیاون .

بەرازە سەرەتایی یەکان لە سەردەمی ئیۆسیندا دەرکەتوون . ئەنثراکۆ سیریسەکان لەناوەراستی چاخی سێ هەمدا گەشەیان کردووە ، هەندێکیان ژیانێکی تەر ووشکی واتا لەناو ئاوو لەسەر زەویشدا ژیاون وەکوو ، ماینی ئاویی . لەناو کاوێژ کەرەکاندا ووشترو لاما llama (گیاندارێکە لەباکوری ئەمریکا دەژی لەووشتر دەچێت بەلام بچووکترەو دوگی نیە) لەبەشە دوایینەکەی چاخی سێ هەمدا باوبوون . شێوە دێرینەکانیان تراگۆلۆیدس Traguloids لە سەردەمی ئیۆسیندا دەرکەوتوون و کۆمەلەی ئاسك لە سەردەمی پلیۆسیندا ، بەتایبەتی فیلە کێژەی ئێرلەندی (الآیل الایرلندي) (Erish elk) کەشاخەکانی لقدارن باوبووە . رەشە ولاخیشی واتا گاو مانگا Borids لەسەردەمی ئۆلیگۆسیندا دەرکەوتوون و لەبەشی دوایینی چاخی سینۆزۆیکدا گەشەیان کردووە . پلەی دەم پووچەکانیش واتا بێ ددانەکان (الدرداوات) Edentata کەگیانداری تەمەلی درەخت

سلان السجرة Treesloth) (کەئێستاش هەر ماوە) و گیانداره یدارەکان (الحیوانات المدرعة Armadillos) ومێرووله خۆرەکان کلات النمل Anteaters) دەگـرێتەوە لەچـاخی سیۆزۆیکـدا له مریکای باشووریدا گەشەیان کردووه ، ئەوبووبەردانەی که زراونەتەوە وای دەر دەخەن کەئەمانە له بەرە بەیانی چاخی ـەمدا ، لەئـەمریکـای باکـوری‌یەوە بـەرەو ئەمـریکـای شووری چوون بەرلەوەی که ئەم دوو کیشوەرە لەیەکتـری یاببنەوە گلایپتۆدۆنتەکان Glyptodonts کەنزیکن لەو زرێدارانەی بستاو زری‌ی (قەڵغانی) قایمیان هەبووە لە کیسەڵ دەچوون ، ێوە گەورەکانی تریش وەکوو ـ تەمـەڵی زەوی (میگاثیـریۆم Megatheriu) کەله سەردەمی پلیوسیندا ژیاوە لەفیل گـەورەتر ـووە [درێـژی‌یـەکـەی نـزیکـەی (6) مـەتـر بـووە] پلەی ـرتێنەرەکـانیش Rodentia کەزۆرتـرین شیردەرەکـانی ئێستا ەگرێتەوە . ئەم گیاندارە بچووکە گیاخۆرو Herbivorous و گیاو ۆشت خۆرانە Omni vorous لە هەموو کۆمـەڵە گیانـدارێکی تر وانیویانە خۆیان لەگەڵ شوێنەواری ئێستادا بگونجێنن . وادەر ەکەوێت کەئەمانە لەکۆتایی چاخی میـزۆزۆیکدا لەگیـانداره ێروو خۆرەکانەوە گـەشەیـان کردبێت . مشـك لەسەردەمی ۆلیگۆسین‌و کەروێشك لەکۆتایی سەردەمی ئیـوسیندا پـەیدا بووە .

پەراویزەکان

1 — (ڕادیۆلاریا) واتا گیانداره تیشکدەرەکان (الشعاعیات) .
2 — (فۆرامنیفیرا) واتە گیانداره شانۆچکە دارەکان (مخرمات) .
3 — مەبەست لەدێرین (دهر Era) وەختێکی جیۆلۆجی‌یە بەسەر خرۆکی زەویدا تێپەڕبووە .
4 — دێـرینی سینۆزۆیـك واتا ژیـانی نـوێ (الحیـاة الحـدیثـة) (Modren life = Cenozoic) کە نزیکەی (66) ملیۆن ساڵی خایاندووە .
5 — دێـرینی میزۆزۆیـك واتا ژیـانی نـاوەڕاست (الحیـاة الوسـطی) (Middle = Mesozoic) کە (160) ملیۆن ساڵی خایاندووە .
6 — دێرینی پالیۆزۆیك واتا ژیانی کۆن (الحیاة القدیمة) (Paleozoic = Ancient life) کە نزیکەی 345 ملیۆن ساڵی خایاندووە .
7 — دێرینی بەرلەکامبری Precambrian (ماقبل الکامبری) کە (4030) ملیۆن سـاڵی خایاندووە .
8 — مەبەست لەچـاخ (حقبة Period) وەختێکی جیـولۆجی‌یە بـەسەر خـرۆکی زەویدا تێپەڕ بووەو بەشێکە لەدێرین .
9 — چاخی چوارەم Quaternary (2/5) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی سینۆزۆیك .
10 — چاخی سێهەم Tertiary کە (63) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی سینۆزۆیك .
11 — چاخی دەباشیری Cretaceous کە (71) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له دیرینی میزۆزۆیك .
12 — چاخی جوراسی Jurassic کە (54) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی میزۆزۆیك .
13 — چاخی تریاسی Triassic کە (35) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له دێرینی میزۆزۆیك .
14 — چاخی پێرمی Permian کە (55) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێـرینی پالیۆزۆیك .
15 — چاخی کاربۆنی (خەلوزی) کە (65) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرین پالیۆزۆیك .
16 — چاخی دیڤۆنی Devonian کە (50) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی پالیۆزۆیك .
17 — چاخی سیلۆری Silurian کە (35) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی پالیۆزۆیك .
18 — چاخی ئۆردۆڤیسی Ordovician کە (70) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له دیرینی پالیۆزۆیك .
19 — چاخی کامبری Cambrian کە (70) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە لەدێرینی پالیۆزۆیك .
20 — مەبەست لەسەردەم (عصر Epoch) وەختێکی جیۆلۆجی‌یە بەسەر زەویدا تێپەڕ بووەو بەشێکە لەچاخ .
21 — سـەردەمی هەلۆسـین Holocene (10) هەزار سـاڵی خایـاندووەو بـەشێکـە لەچاخی چوارەم .
22 — سەردەمی پلستۆسین Pleistocene کە (2/5) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له چاخی چوارەم .
23 — سەردەمی پلیوسین Pliocene کە (4/5) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له چاخی سێ هەم .
24 — سەردەمی میوسـین Miocene کە (19) ملیـۆن ساڵی خـایانـدووەو بەشێکـە لەچاخی سێهەم .
25 — سەردەمی ئۆلیگۆسین Oligocene کە (12) ملیون ساڵی خایاندووەو بەشێکە له چاخی سێ هەم .
26 — سەردەمی ئیۆسین Eocene کە (16) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له چاخی سێهەم .
27 — سەردەمی پالیۆسین Paleocene کە (11) ملیۆن ساڵی خایاندووەو بەشێکە له چاخی سێهەم .

سەرچاوەکان

هەمان سەرچاوەکانی بەشی یەکەم

● نافع كاكه ●

مێـــژووی ســـاڵنـامـەو
ڕۆژژمـێـــری کـــوردی

بەشی دووەمو
کۆتایی

بەو شێوەیە ساڵی کوردی لە مانگی نـەورۆزەوە ڕا دەست پێ دەکاتو لە مانگی ڕەشەمێ کۆتایی دێت ئەوەی لێرەدا لە ڕۆژ ژمێری کوردی جیاوازی هەبێت لەگەڵ ڕۆژژمێرەکانی تر ئەوەیە کەوا ڕۆژژمێری کوردی شەش (6) مانگی بەرایێ ی (31) ڕۆژنو شەشی دووایش (30) ڕۆژن تەنهـا مانگی دووایی (ڕەشـەمێ) نەبێت (29) ڕۆژە بە چوار ساڵ جارێك سەبارەت بـە ساڵی پـڕ دەبێتە (30) ڕۆژ . مانگەکانیش بەو شێوەی خوارەوە ڕیز بوونەو ناوەکانیشیان سەبارەت بە کاتەکـەوە ناونـراون بەو شێـوەی خوارەوە کەوا لە وەرزی بەهار ڕا دەست پێ دەکات : ـ

مانگەکانی وەرزی بەهار

بەهار یەکەمین وەرزە لە چوار وەرزی ساڵ بە پێ ی ئاوو هەوای نیوەی باکوری گۆی زەمین لەو ڕۆژەوە دەست پێ دەکات کە خۆر دەچێتە کەلووی شەك لە 21 ـ ی ئازارەوە *[69] کە ڕۆژی وەرگەڕانی بەهـاری پێ دەووترێو شـەوو ڕۆژ بەرامبـەرنو ڕۆژی جەژنی نەورۆزە *[69] لە 1 ی خاکەلێـوەدا لەو وەرزەدا خۆر لە کەلووی شـەکەوە دەچێتـە کەلووی (گـا) و کەلووی (جمك) یەك لەدووای یەك مانگەکانیش بەو شێوەیەن : ـ

1 ـ نەورۆز — وێنەی شەك — صورة الحمل

خاکەلێوە ، ئاخەلێوە ، ئـادار) یشی پێ دەڵێن (31) ڕۆژە *[70] یەکەمین مانگی بەهارو مانگی یەکەمی ساڵە بەرامبەر کەلووی شـەك لە (نەو + ڕۆز) دروست بـووە واتـا ڕۆژی نـوێ و سەبارەت بە ناوی جەژنی نەورۆزەوەیە کەوا لە یەکەم ڕۆژی ئەو مانگـە دایە و ڕۆژی ڕزگـار بوونـە لە سەرمـاو سۆڵەیی و زەقیقـەتی زستانو جـەژنی ڕزگاری یـە لەدەستی زوڵمو زۆر داری و دیلیەتی *[71] هەروەها جەژنی دارو درەخت و سەرەتای چـەکەرە دانی بـەرهەمی کشتـوکاڵ و داهـاتنی بـەرهـەمی ئاژاڵ یە *[72] خاکەلێوە و ئاخەلێوە [73] هەردووان یەکن لە (خاك + لێو) هاتووە (خاكو ئاخ) واتای زەوی یە یان خـۆڵ واتای خشانی لێوی ئاژاڵ لە خاك * [74] ئاداریش [75] لە (ئاو + دار) دروست بووە بەکرتاندنی (و) کە ئەو کاتەی ساڵ تەڕاتی ئاو بە لەشی دار دا دێتەوە و چەکەرە دەداتەوە .

2 ـ گوڵان — گا — الثور

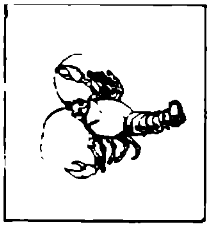
(بـانەمـەڕ و شەبـاران [76] یشی پێ دەڵێن (31) ڕۆژە [77] مانگی دووەمی بەهار و دووەمی ساڵە بەرامبەر کەلووی گا لە (گوڵ + ان) دروست بووە کاتێ لە مانگی ڕابووردوو دا سەرەتای شین بۆونی بەروو بوومی کشتوکاڵ بووە سەبارەت بە لەباری ئاوو هەواوە * [78] بە تایبەتی دانەوێڵەی پۆلی گەنم و جۆ دەست بە پێکهێنانی گوڵ دەکەن [79] (فەریك) کە بە گوڵەجۆ یان گوڵەگەنم دەناسرێت و پێکهاتنی مادەیەکی ڕەنگ شیری لینج لەناو گوڵەکە کەوا سەرەتای دروست بوونی دانی فەریکەکەیە لەبەر ئەوەی لەو مانگەدا گوڵی دانەوێڵەی ئەو پۆلە پەیدا دەبێت بۆیە پێ ی دەڵێن مانگی (گوڵان) . بانەمەڕیش لە (بان + مەڕ) پێکهاتووە (یان) بەواتای دەشت و دەر لەو مانگـە دا مەڕداران مـەڕ و ماڵاتیان دەبەن بۆ بانان ([80] و زۆر بەکەمی دەیان گەڕێننەوە ئاوایی چونکە لەبان لەوەڕگا و پاوان زۆرە پێـویست بە ئـالیك دانیان ناکات لەماڵەوە و هەر لەبان تێر لەوەڕ دەبن و خۆشیان نیمچە ماڵێك دەبەن ، لەبەر ئەوەی لەو ماوەیەدا ئـاژەڵداران مەڕو و ماڵاتی دەبەن بۆ دەشت و دەر دەڵێن (بانەمەڕ) هەر بەو مانگە (شەستە باران) یشی پێ دەڵێن [81] کە لە (شـەست +

جمك

قرژال

باران) دروست بووه بۆیەش وا بەو کاتە دەڵێن چونکە لە ڕۆژێکا زۆر جاران باران دەبارێتو دەبێتەوە هەتاوێکی خۆش [82] ووشەی (شەستکردن) زۆر جار سەبارەت بە زۆری بەکار دێت لەسەر شێوەی فرمانی کراو (شەستکردن) جا لەبەر ئەوەی لەو دەمەی ساڵ (باران شەست ـ دەکاتن) دەڵێن شەستە باران .

3 — جۆ زەردان جمك الجوزاء

(باران بڕان [83] و بەختە باران [84]) یشی پێ دەڵێن (31) ڕۆژە [85] بەرامبەر کەلووی جمك مانگی سێیەمی بەهار و سێیەمی ساڵە لە (جۆ + زەرد) دروست بووە بەواتا کاتی جۆزەرد بوون [86] . هەرکە مانگی ڕابووردوو (گوڵان) کاتی پەیدا بوونی گوڵی جۆو دانەوێڵەی ئەو پۆلە بوون ئەوا لەو مانگەشدا گوڵەکان تەواو دەبن * [87] . وە ووشكو ڕەق دەبن و ڕەنگیان زەرد هەڵ دەگەڕێت لەو مانگەدا بە تایبەتی گوڵە جۆ یاخود فەریکە جۆ [88] لەوانی تر زووتر پێ دەگات بۆیە بەو کاتەی ساڵ دەوترێت جۆزەردان .

(باران بڕان) یش لە (باران + بڕین ← بڕ) هاتووە کە لەو کاتانەدا باران بەرە و کەم بوونەوە دەبێت و دەبڕێت [89] و چیتر نابارێت مەگەر بەڕێکەوت و کەمی نەبێت سەبارەت بە بڕانی باران لەو مانگەدا ناونراوە مانگی (باران بڕان) . هەروەها لەو کاتەی ساڵدا باڵندەیەکی لە پۆلی چۆلەکەدا پەیدا دەبێت ڕەنگی ڕەشێکی خۆڵەمیشی یە کە کەوتە سەر زەوی ناتوانێ بڕاوت و بفڕێتەوە تا یەکێ هەڵی نەداتەوە ئاسمان لەبەر وەدەرکەوتنی ئەو باڵندەیە لەو دەمەی ساڵدا کەباران بڕانە ناونراوە (باران‌بڕە) واتە هەرکە ئەو باڵندەیە پەیدا بوو ئیتر باران دەبڕێت و چیتر نابارێت . هەروەکو لە سەرەوە وتمان ئەوکاتەی ساڵ بارانی لێ دەبڕێتو نابارێت مەگەر بەدەگمەنو بە ڕێکەوت نەبێت هەر بۆیەش بەوکاتەی ساڵ دەڵێن (بەختە باران) [90] لە (بەخت + باران) هاتووە واتە ئەو بارانەی لەو دەمەی ساڵ دەبارێت بەختە وەك بڵێن فلانە کەس بەختی هەیە چونکە لەو کاتەی ساڵ باران دەبڕێت و بە شێوەیەکی ئاسایی نابارێت تەنها ئەوەیە جارو بار دەبارێت ئەوەش بەشی زۆری لە ناوچەی کوێستاندا [91] .

مانگەکانی وەرزی هاوین (تاوسان)

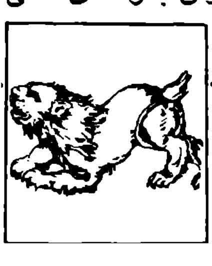
دووەمین وەرزی ساڵە بە گوێرەی ئاوو هەوای نیوەی باکوری گۆی زەمین خۆر لەو وەرزەدا دەچێتە کەلووەکانی (قرژال ـ شێر ـ فەریك) یەك لەدووای یەکدا لە 22 / ی حوزەیرانەوە مانگەکانی ئەووەرزە (پووش‌پەڕ ـ خەرمانان ـ گەلاوێژن) [92] .

4 — پووش پەڕ قرژال سرطان

(پووش‌کاڵ) یشی پێ دەڵێن (31) ڕۆژە چوارەم مانگی ساڵەو یەکەم مانگی هاوینە خۆر دەچێتە کەلووی قرژال (پووش‌پەڕ و پووش‌کاڵ [93] لە (پووش + پەڕین ← پەڕ) و (پووش کاڵ بوون) دروست بوونە ، بە واتا لەوکاتانەی ساڵدا لە بەر وشك و برنگی تینی گەرمی پووش زۆر وشك و ناسك دەبێت و لە بەر وشکی ڕەنگەکەی (کاڵ) هەڵدەگەڕێت و لەبەر ناسکی ئەگەر قاچی ئاژاڵ و چارەوی پێ بکەوێت (دەپەڕێت) جا لەبەر ئەوەی‌لەو مانگەدا پوش ڕەنگی کاڵ دەبێت و لەبەر ناسکی دەپەڕێت بەو مانگە دەڵێن (پووش کاڵ) یان (پووش پەڕ) هەروەها لە نیوەی ئەو مانگەدا بای (هوڕە) یاخود (شەرا) هەڵ دەکات بۆ ماوەی نزیکەی دوو مانگ بایەکی یەکجار گەرمەو [94] پێچەوانەی بای شەماڵ هەڵ دەکات هەروەها لە 25 / ی ئەو مانگەڕا دەکەوینە سەر چلەی هاوین کەوا چل (40) ڕۆژی ناوەڕاستی وەرزی هاوینە کەوا ئاو و هەوا زۆر گەرم و برنگین دەبێت .

5 — خەرمانان شێر الاسد

(خەرمانان . خزیران [95] پێنجەم مانگی ساڵەو دووەم مانگی هاوینە بەرامبەر کەلووی شێر [96] هەروەها (جۆخینان و زەخیران) یشی پێ دەڵێن (31) ڕۆژە و ناوەکان هەموو لە یەکترەوە نزیکن ، لە (خەرمان + ان) (جۆخین + ان) (زەخیرە + ان) دروست بووە . دووای ئەوەی بەروو بوومی دانەویلەی پۆلی گەنم و جۆ دروێنە دەکرێت ئەنجا لە پارچە زەویەکی تەختایی کۆی دەکەنەوە کەوا بۆ ئەو مەبەستە ڕێکخراوەو پێی دەڵێن (جۆخین) پاش کوتانی بەرهەمەکە بە گێرەو جەنجەڕ کردن ئەنجا دانەوێڵەکە لە کا و کۆت و کۆزەرەکەی بە شەنە باکردن لێك جیا دەکرێتەوەوبە بەرهەمی تازە پەیدابوو دەوترێت (خەرمان) بۆیەش بەو کاتەی ساڵ دەوترێت خەرمانان یان جۆخینان . هەروەها (زەخیران و خزیران) یش یەك ناون لە زەخیرەوە هاتووە و بۆتە خەزیران و خزیران بەواتای کاتی

شێر

فەریك

کەوان

گیسك

هەڵگرتن و لە عەمار کردنی بەروو بوومی دانەوێڵەی پێویستە بۆزستان ، ئەو مانگە زۆر گەرمە لە گەرمیان زیان لە زۆربەی بەرهەمی کشتوکاڵی دەدات[97] و هەمووی بەر چلەی هاوین دەکەوێت .

6 – گەلاوێژ فەریك العذراء

شەشەمین مانگی ساڵەو سێیەم مانگی هاوینە (31) ڕۆژە بەرامبەر کەلووی فەریك[98] تەنها پێنج ڕۆژی بەر چلەی هاوین دەکەوێت لە دووای ئەو ماوەیەدا ئیتر ئاوو هەوا گۆڕانی بەسەردا دێت بەتەواوی بەتایبەتی لە کۆتایی دا فێنك دەبێتو شەوانیشی سارد دەبێت – سەبارەت بە ئەستێرەی گەلاوێژ ئەو ناوەشی لێنراوە کەوا گەلاوێژ (زهرة – Venus) پێش هەڵاتنی خۆر بەسێ کاژمێر هەڵدێت لە مانگی ئەیلول دا[99] ئەستێرەیەکی زۆر ڕۆشنە بەهاسانی جیادەکرێتەوە لە دووای هەسارەکانی تەرازوو هێشتا شەوی دەمینێ هەڵدێ[100] . شایانی باسە ئەو ئەستێرەیە دووەمین هەسارەکەیە بە گۆیرەی دووری لە ڕۆژو لە دووای عەتارید (Mercury) دێتو نزیکترین هەسارەشە لە زەوی کاتێ لە خولی نێوان ڕۆژو زەویدا دەبێتو کەمترین ماوەش دووری لە زەوی (25000000) ملیۆن میلە[101] .

مانگەکانی وەرزی پایز (خەزان)

سێیەمین وەرزی ساڵە خۆر دەچێتە کەلووی (تەرازوو – دووپشك) – کەوان) یەك لە دووای یەکدا مانگەکانی (ڕەزبەر – گەلاڕێزان – سەرماوەز) ن[102] .

7 – ڕەزبەر تەرازوو الميزان

حەوتەمین مانگی ساڵو یەکەم مانگی پایزە[103] بەرامبەر کەلووی تەرازوو (30) ڕۆژە لە (ڕەز + بەردان ← بەر) هاتووە بەواتای لەوکاتەی ساڵ ڕەز بەردەدات .

8 – گەلاڕێزان دووپشك العقرب

(خەزەڵوەر – گەلاخەزان – سەرپەڵە) شی پێ دەڵێن هەشتەم مانگی ساڵو دووەم مانگی پایزەو (30) ڕۆژە بەرامبەر کەلووی دووپشك[104] لە (گەلا + ڕێز) کردنەوە هاتووە کەوا ئەوکاتەی ساڵ خەڵك گەلاو چرۆی داران کۆ دەکەنەوەو ڕێزیان دەکەن بەنیازی هەڵگرتنیان بۆ ئالیکی زستانەی ئاژاڵیان . هەروەها (خەزەڵ – وەر) یشی پێ دەڵێن لە (خەزەڵ – + وەرین ← وەر) وە هاتووە بەواتا گەلاوەرین کە لەو دەمەی ساڵ گەلا دەوەرێتو (گەلاخەزان) یش[105] هەر بەهەمان واتاوە دێت – هەروەها (سەرپەڵە) ش بەو دەمەی ساڵ دەووترێت[106] لە (پەڵەدان) هاتووە واتای زەوی پالاو بوون بەهۆی ئاوی بارانەوە ، سەرپەڵە بەسەرەتای پەڵە دان دێت واتە ئەو کاتەی ساڵ سەرەتای ئەوەیە زەوی پالاو ببێت بەهۆی باران بارینەوە کەوا لەو ماوەیەدا باران ووردە ووردە دەبارێت[107] .

9 – سەرماوەز کەوان القوس

نۆیەمین مانگی ساڵەو سێیەم مانگی پایزە (30) ڕۆژە بەرامبەر کەلووی کەوان[108] لە (سەرما + وەرز) هاتووە واتە وەرزی سارد کە ئەو کاتە ئاوو هەوا ساردەو بارانیشی لێ دەبارێت .

مانگەکانی وەرزی زستان (جستان)

وەرزی کۆتایی ساڵە بە گوێرەی ئاوو هەوای نیوە گۆی باکوری زەمین خۆر لەو وەرزەدا دەچێتە کەلووی (گیسك – دوڵچە – نەهەنگ) دا کەوا لە زەوی دوور دەکەوێتەوەو تیشکی بە لاری بەر ئەو نیوە گۆیە دەکەوێتو مانگەکانی (بەفرانبار – ڕێبەندان – ڕەشەمێ) ن .

10 – بەفرانبار گیسك الجدي

دەیەمین مانگی ساڵەو بەرامبەر کەلووی گیسكو یەکەمین مانگی زستانەو (30) ڕۆژە لە (بەفر + بارین ← بار) وە هاتووە[109] . چونکە ئەو کاتەی ساڵ ئاسایی بەفری لێ دەبارێتو دووای تێپەڕینی (25) / ڕۆژ بەسەر ئەو مانگەدا دەکەوینە سەر چلەی زستان کەوا ئاوو هەوای زۆر ساردە .

11 – ڕێبەندان دوڵچە الدلو

یازدەمین مانگی ساڵە بەرامبەر کەلووی دوڵچەو دووەمین مانگی زستانەو (30) ڕۆژ[110] . لە (ڕێ + بەندبوون) ەوە هاتووە بەواتا ڕێگا گیران و داخران لەبەر کۆبوونەوەی بەفر لە سەر ڕێگاکاندا یان ئەوەتا بەفر زۆر دەبارێتو هەموو دەشتو دەر دادەپۆشێتو هیچ وشکایی و خاك بە دەرەوە نامێنێ لە بەر بەفر بۆیە ڕێگە لە کاروانچیان دەگیرێتو تێك دەچێت ئەگەر زۆر

تەرازوو

دووپشك

دوڵچە

نەهەنگ

شارەزا نەبن لەکاتی وا دەربچن ئەوە ، لەوانەیە بە شوێنی نزمایی وادا بڕۆن کە بە بەفر پڕ بووتەوەو تیوەی بچن و لە ناوبچن سەربارەت بەوەی لەوکاتەی ساڵدا هات و چۆ کەم دەبێتەوە وەك بڵێی ڕێگە بگیریت و دابخرێت بەند دەبێت بۆیە بەو دەمە دەڵێن ڕێبەندان وەهەروەها هەمووشی بەر چلەی زستان دەکەوێت .

12 — ڕەشەمێ نەهەنگ الحوت

(ڕەشەما ـ ڕەشەمە ـ کوڵەمانگ) یشی پێ دەڵێن مانگی کۆتایی ساڵەو کۆتایی زستانیشە (29) ڕۆژە ، لە ساڵی پڕدا بە چوار ساڵ جارێك دەبێتە (30) ڕۆژ[111] لە (ڕەش + مێ) یان لە (ڕەش + مانگ ← ما ← مە) وەهاتووە ، چونکە لەو مانگەدا گیانەوەری یۆلی پشیلەو ڕێوی بەبا دێن (بەفاڵ هاتن) بە کۆمەڵ کۆمەڵ دووای یەك دەکەون و هەڵبەزین و وارە وارو شەڕە شەقەکی وا دەکەن بەتایبەتی پشیلە کەوا حەسانەوە لە خەلك حەرام دەکەن بۆیە دەڵێن (ڕەشەمێ) بەواتا سەبارەت بەمێ یەی پشیلەکان ئەو ڕۆژە ڕەشەیە پەیدا دەبێت[112] . هەروەها لە (ڕەشەمانگ) یش دێت کە ئەو وەختەی ساڵی لەبەر شین بوونی گیاو گوڵ دەشت و دەر ڕەنگی ڕەش هەڵدەگەڕێت کە لەو مانگەدایە بۆیە دەڵێن ڕەشەمانگو بووەتە (ڕەشەما) و (ڕەشەمە) ناوی (کوڵەمانگیش)[113] هەر بەو واتەوە دێت . شایانی باسە لە سەرەتای ئەو مانگەوە پەنگرەکان (پشکووەکان) دەکەون کەوا پەنگری هەوا لە 1 / ی ڕەشەمێ دکەوێت و پەنگری ئاو لە (8) ی ڕەشەمێ دەکەوێت و پەنگری زەویش لە (15) ی ڕەشەمێدا دەکەوێت ، وە لە 11 ی ئەو مانگە لە حەوتەی پەنگری زەویدا بای وادە (وەعدە) هەڵ دەکات کەوا نیشانەی هاتنی نەورۆزەو ئەو بایە کاتێ هەڵ دەکات کەوا (18) ڕۆژی بمینێ بۆ نەورۆز[114] هەروەها پێنج ڕۆژی سەرەتای ئەو مانگەش بەر چلە دەکەوێت ، دەربارەی چلەش لە ڕۆژ ژمێری کوردیدا جیاوازی هەیە لە گەڵ ڕۆژژمێرەکانی تر ، ژمێریاری کوردی (40) چل ڕۆژی ناوەندی زستان یان هاوین بە چلە دا دەنێت کاتێ (25) ڕۆژ بەسەر مانگی یەکەمی زستانێدا تێپەڕی واتە لە 25 ی بەفرانباری ڕا مانگی ڕێبەندانیش هەموو لەگەڵ (5) ڕۆژی مانگی ڕەشەمێ بۆ چلەی هاوینیش هەروا لە (25) ی پووش پەڕێ ڕا مانگی خەرمانانیش هەمووی و (3) ڕۆژیش

مانگ	بەرزترین	نزمترین	تێکڕایی
لەوەرۆز	17.9	7.0	12.45
گوڵان	25.1	11.35	18.25
جۆزەردان	32.0	16.0	24.0
پووشپەڕ	37.05	20.9	28.97
خەرمانان	39.0	22.9	30.95
گەلاوێژ	37.65	21.15	29.32
ڕەزبەر	32.55	16.75	24.65
گەلاڕێزان	23.75	10.75	17.25
سەرماوەز	13.5	4.2	8.85
بەفرانبار	9.1	0.2	4.65
ڕێبەندان	8.85	1.25-	3.8
ڕەشەمێ	11.75	1.25	7.5

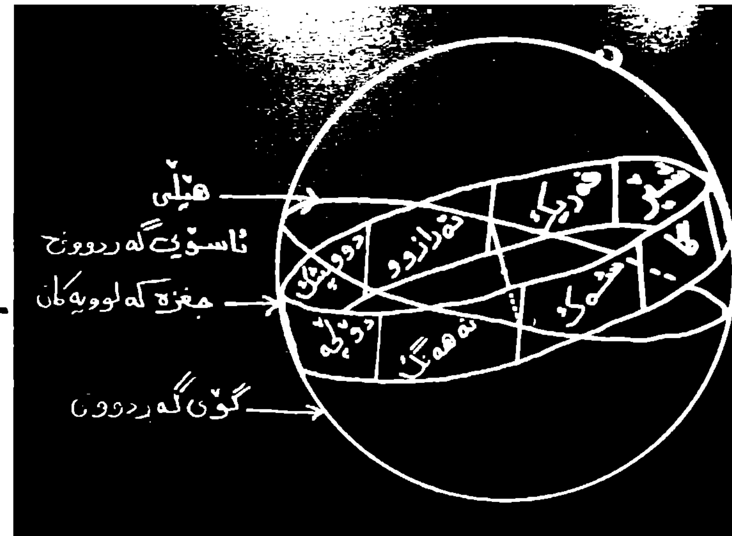
تێکڕایی پلەی گەرمی ساڵانە بە پێوەری سەدی

لە مانگی گەلاوێژ بەر چلەی هاوین دەکەوێت ، گەلاوێژ تەنها (3) سێ ڕۆژی بەر چلە دەکەوێت چونکە مانگەکانی وەرزی هاوین هەموویان (31) ڕۆژن . لە ڕۆژژمێری کوردیدا تەنها یەك چلە هەیە بۆ هەر یەك لە زستان و هاوین بەڵام هەندێ ژمێریار دووای ڕێچکەی ڕۆژ ژمێری تر دەکەون بەوەی چلەی گەورەو چلەی بچووك لە ڕۆژژمێری کوردیدا دەژمێرن ئەویش بەوەی چل (40) ڕۆژی بەرایی زستان یان هاوین بە چلەی گەورە دادەنێن و چل (40) ڕۆژی دووایی هەریەکە لەو وەرزانە بە چلەی بچووك دادەنێن[114] ئەوەش لەگەڵ ڕۆژژمێری کوردیدا ناگونجێت چونکە هەبوونی چلەی گەورەو بچووك تەنها بۆ ئەو ناوچانەیە کە ئاوو هەوایەکی گەرمیان هەبێ و تەنها لە ساڵدا دوو وەرزی هاوین و زستانیان بەهاسانی لێك جیا بکرێتەوەو دوو وەرزەکەی تر . (بەهارو پایز) زۆر کورت بن و هەریەکە یان لە (1 — 3) هەفتە زیاتر نەبن کەوا لە سەرەوەدا باسی ئەو جۆرە ئاوو هەوایە کراوە ، لە بەر ئەوەی وولاتەکەمان ئاوو هەوایەکی دەریای سپیانەی هەیە و تێکڕایی پلەی ئاوو هەوای لەگەڵ هەبوونی دوو چلەدا ناگونجێت .

له چلەی زستاندا چەند حەوتەیەك هەیە كەوا لەحەوتە ساردەكانن و كەش تیایاندا زۆر سارد دەبێت لە كوردەواریدا بە حەوتەكان ناو دەبرێن . ئەگەر دوو چلە هەبێت ئەوە حەوتەكان تەنها سێیانیان بەرچلەی گەورە دەكەون (ئەوانیش هەندە سارد نین وەكو ئەوانی تر) حەوتەكانی تریش بەر چلەی بچوكی زستان دەكەون كەوا چل (40) ڕۆژی دوایی زستانە و بەرەو بەهاریش دەچێت ئاوو هەوایەكەشی وەكو چلەی گەورە سارد نیە لەگەڵ ئەوەش حەوتەكان سارد ترن لە سێ (3) حەوتەكانی پێشەوەیان . بە هەبوونی دوو چلە زۆربەی حەوتەكان بەر چلەی بچووك دەكەون بەتایبەتی حەوتەكانی (بەرخندەو مێرەم) كە لە حەوتە هەرە ساردەكانی زستانن و دەبێت لە سارد ترین كاتی وەرزی زستان بن و بكەونە چلەی گەورەوە . وە ژمێرە كردنی حەوتە زۆر ساردەكانیش دەكەونە ناوەندی چلەی زستانەوە ئەو كاتەیە كە چلەی زستان (40) چل ڕۆژی ناوەندی زستان بێت و شوێن پێی كەس نەكەوین چونكە هەر شوێنێ لەگەڵ شوێنێكی تر سەبارەت بە هەڵكەوتن و باری جوگرافیایی ئاوو هەوای جیاوازی هەیەو دەبێت ژمێرەكردنی جیا جیاشیان هەبێت و تێكڕایی ئاوو هەوای وولاتەكەمان وەربگرین و نەوەك هەر یەكە بەئارەزووی خۆی ژمێرەكردنی (ڕۆم و عەجەم و عەرەب) بەكار بهێنن و بخرێتە ناو ڕۆژ ژمێری كوردی یەوە ..

دەربارەی ناوی (حەوتە) لەگەڵ (هەفتە) دا جیایە هەفتە بە شەممە دەست پێ دەكات و لە هەینی كۆتایی دێت بەڵام حەوتە مەرج نیە وابێ تەنها حەوت ڕۆژەو لەكاتێكی دیاری كراوی ساڵدان و كەش تیایاندا زۆر سارد دەبێت و دەكەونە چلەی زستان و پلەی گەرمایی زۆر نزم دەبێتەوە لێیان بۆیەش لە ژماردنی ڕۆژەكانی ساڵ بە كاریان دەهێنن لەبەر گرنگی ئەو ڕووداوە سروشتی و ناسروشتی یانەی تیایاندا ڕوویان داوە بەوە وە بوونە هۆیەكی ناسینەوەی كات و دەمی ساڵ كەوا هەریەكە یان ناوی تایبەتی خۆی هەیە ، ناوەكان و ژمارەی حەوتە كانیش لە هەموو شوێنێكی وڵاتەكەمان وەكو یەك نینە لەبەر فراوانی و هەبوونی ناوچەی لێك داپچڕاوی سەبارەت بە هۆ یەكانی جوگرافی و لووتكە شاخی زۆر بەرزو شیوو دەشتی كاكی بەكاكی تیایە كەوا ئەوانەش كار دەكەنە سەر دابەش بوونی ناچوون یەكانەی ئاوو هەوا بێ گومان لووتكە شاخی بە بەفر داپۆشراوو قەدپاڵ و نسارو دەشتی گەورەو فراوان ئاوو هەوایان چوون یەك نابێت بەڵكو ئاوو هەوای زۆرساردو فێنك و گەرمیان دەبێت ، ئەو ناوچەیەی ساردە لە كاتێكی دیاری كراوەوە ناوێكی هەیە بۆ حەوتەیەك ، شوێنە گەرم و فێنكەكانیش هەریەكەیان ناوێكیان هەیە بۆ هەمان حەوتە جا ئەو هۆیانە وایان كردووە لە شوێنە ساردەكان زووتر دەست بە ژمێرەكردنی حەوتەكان بكرێ و درەنگتریش كۆتایی یان پێ بهێنرێت چونكە وەرزی زستان لە هەندێ ناو چەدا بەتایبەتی لە كوێستان و باكوری كوێستاندا درێژەو زستانی زوو دەست پێ دەكات و درەنگیش كۆتایی دێت[115] كەوا درەنگتریش كۆتایی پێ دێت بە حەوتە حەوتەی دووای یەك لە هەرێمە فێنكەكان و هەرێمە فێنكەكانیش زووتر لە هەرێمە گەرمەكان دەست پێ دەكات و درەنگتریش لە وان كۆتایی یان پێ دێت بۆیە ژمارەی حەوتەكان لە هەرێمە ساردەكان زۆرترە لەهی هەرێمەكانی تر . سەبارەت بەوەشە ناوی حەوتەكانی یەك كاتیش جیاوازیان هەیە لە نێوانیان . سەرەڕای ئەوەش لە كۆندا هۆیەكانی ڕاگەیاندن نەبووە كەوابكات ناوی حەوتەكان وەكو یەك بێت و لە ڕۆژێكی دیاری كراویش بەیەكەوە دەست پێ بكەن و ئاشكرایە كە ئەو هۆیە ڕاستەو خۆ كاری هەیە كەوا خەڵكی هەرێمە لەیەك دوورەكان ئاگاداری ژمێرەكردنی یەكتر نەبوونە تا زانیاری یەكتر لەو بارەیەوە بزانن . بۆ نموونە ئیمڕۆ حەوتەیەك لێرە ناوێكی هەیە بە پێی ئەو ناوچەیەی وا تیادا ین كەچی لە شوێنێكی تر لە وانەیە دووای چەند ڕۆژێك بەهەمان ناوەوە دەستی پێ بكەن لە گەڵ ئەوەش ناوچەی وا هەیە هەفتەیەك زووتر لە ئێمە بەهەمان ناو بەسەریدا تێپەڕیون ، یان وادەبێت ناوەكان وەكویەك نینە بەڵام هەمان واتا دەگەیەنێ و لەجێگەی هەمان حەوتە بەكار دێت سەرەڕای ئەوانەی باسكران ناوو بەرواری ئەو حەوتانە یەكێ لەیەكێكی تری وەرگرتووە یان لە نەوەیەك بۆ نەوەیەكی تر بەهۆی قسەو زارە وەهاتووە ، ئەوە ڕێی تێ دەچێت هەندێ لە بیر بكرێت و هەندێ زیاد بكرێت و ناوەكانیش بە پاش و پێش بگوترێت . جگە لە وانەش چەند ڕۆژێكی سنووردار هەیە دەكەونە هەندێك لە حەوتەكان كەوا هۆكاری سروشتین یاخۆد داستانن زۆر كەس ئەو ڕۆژانەش هەر بە حەوتەكان دادەنێن وەكو وەی (برایمی مەلای زێندینان) بە ساردترینی ڕۆژەكانی حەوتەكانی (بەندو بەندرخە) دەگوترێت

21.3 — 20.4
نەورۆز
21.4 — 20.5
گوڵان
21.5 — 21.6
جۆزەردان
22.6 — 23.7
24.7 — 23.8
24.8 — 23.9
24.9 — 23.10
24.10 — 22.11
23.11 — 22.12
23.12 — 20.1
بەفرانبار
21.1 — 19.2
ڕێبەندان
20.2 — 20.3
ڕەشەمێ
شەک
گا
نەهەنگ
30

ئەو وێنەیە گۆی گەردوونی پیشان دەدات کەوا چۆن مجەرە کەلوویەکان لە دەرەوە بەگوێرەی هێڵی ئاسۆیی گەردوونی ئەوە وای کردووە شەش کەلوو لە وێنەکەدا بالۆ بە شەشەکەی تریش بکەونە باشووری هێڵی ئاسۆیی گەردوونییەوە بەڵام لە وێنەکەدا چوار کەلوو دیارنیە سەبارەت بە گۆییەکە

کەوا ئەو کابرایە پاڵەوانی داستانێکە بەناوی خۆیەوە[116] . یان بەفری پیرەژنێ و بورجی پیـرەژنێ و سەرمـای پیرەژنێ و زۆر جاریش ساردی عەجووزەی هەمووی هەر یەکن و بـە جیاواز دادەنرێن یانەخۆ لە رۆژژمێرەکانی ترەوە وەرگیراون و لە گەڵ حەوتەکانی خۆمانە ڕێـزیان دەکـەن . هەر وەهـا پەنگـرەکان (پشکووەکان) هەندێ جار بە حەوتەیان دەژمێرن ، بە هاتنی پەنگرەکان ئاڵ و گۆڕی بەسەر ئاوو هەوا دێت و خۆشی دەکات کەوا لە دوو حەوتەی (پیت و پالۆس) دا دەڵێن (پیت و پالۆز سال بوو ئالۆز) هەر لەو کاتەشە پەنگری هەوا دەکەوێت لە حەوتەی (پیت) و پەنگری ئاویش لە حەوتەی (پالۆز) دا . چونکە پەنگری هەوا لە یەکەم ڕۆژی مانگی ڕەشەمێیەوە حەوتەی (پیت) یش لە 27 ی ڕێبـەندان ـ 3 ی ڕەشـەمێیە ، پـەنگری ئـاو لە 8 ی ڕەشەمێ دەکەوێت و دەکەوێتە (پالۆز) لە 4 — تا 10 ی ڕەشەمێ بەوە دەرەکەوێت کەوا پەنگرەکان نـابێت حەوتـە بن بەڵكـو دەکەونە کاتی حەوتەکان . لە حەوتەی (خـدر) دا دەڵێن (کە هات خدر عارد دەبێ پەنگر پەیدا دەبێ کەنگر) ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێ کە پـەنگری زەوی (عـارد) لە 15 ی ڕەشەمێ دا دەکەوێتە حەوتەی (خدر) کە لە 11 ـ تا 17 ی ڕەشەمێ یە هەر وەکو وتمان حەوتەکان لە شوێنێك بۆ شوێنێك دەگۆڕێن بەپێی ناو و ژمارەو بەرواروپاش و پێش کەوتنیان کەوا لە هەندێ ناوچە ژمارەیان (8) حەوتە یان (10) حەوتە یاخود زیاترە بەڵام بەگوێرەی ڕێکخستن و تەواوی کاتەکاندا و تێکڕایی ئاوو هەواوە ژمارەیان (10) حەوتەیە کە دوو (2) هەفتە بەسەر زستاندا تێپەڕی واتە لە 15 ی بەفرانبار هەندێ کەس لە (10 — 15) ی بەفرانبـار دەیان ژمێرن شایانی باسیشە ناوی حەوتەکان بە تەنیایی ناگوترێن بـەڵکو جـووت جووت بـەیەکـەوە دەوترێن و بـەو شێوەیـەی خوارەوە : ـ

1 — 2 — بێڵ و بێڵندە

ـ بێڵ (15 — 21) ی بەفرانبار

مانگی بەفرانبار یەکەمین مانگی زستانە بەفری لێ دەبارێت لە شوێنە جۆراو جۆرەکانی وڵاتەکـەماندا لە کەلێ شـوێن لەو کاتەدا بەفر زۆر لە سەر خانووەکان کۆ دەبێتەوە ئـەگەر بـە (بێڵەبەفر) ڕانەماڵدرێتـە خوارەوە شـۆڕنابێتـەوە ئەوەش بـە بێڵێکی تایبەتی دەبێ بۆ ئەو مەبەستە دروست کراوە . چونکە لەو ڕۆژانەدایە بەو کردارە هەڵ دەستن بە (بێڵ) بۆیە وا ناو نراوە حەوتەی (بێڵ) ، ئەو کاتەش سەرەتای دەست کردن بەو کارەیە تـا وەرزی بەفـربارین کـۆتایی دێت . ئـەو حەوتـەیە (بێدڵخە) شی[117] پێ دەڵێن لە وانەیە ئەو ناوە لە (بێڵدخـە) وە هاتبێت بەهەمان واتای (بێڵ) .

ـ بێڵندە .(22 ـ تا 28) ی بەفرانبار :

(بێرندە) شی پێ دەڵێن ئەو دوو ناوە یەکن بە (ڵ ـ ر) دا لە یەکتر جیاوازن (بێڵ + ندە ـ بێر + ندە) ، وە لە هەندێ ناوچەدا (ڵ) لامی قەڵەو دەگۆڕێنە (ر) ڕای لاواز[118] وەکو وەی (کۆڵان) دەبێتە (کۆران) بەو شێوەیـەش (بێڵ) بـووەتە (بـێر) ، واتە چاوگی هەردوو ناوەکان (بێڵ) ە ، ئەوە لە (بێـڵ + بەنـدە) بێڵبەندە داهاتووە بە کردتاندنی بە بۆ هاسانی زار ، لە کاتێکا حەوتەی ڕابووردوو (بێڵ) بوو واتای ئەو حەوتـەیەی بێـڵی لێ خراوە کار ، لەو حەوتەیەش دا کەش ساردتر دەبێت و بۆی هەیە لەبەر ساردی بێڵ و بەفرەکە ببـەستێ ئەگەر بێڵەکـە ماوەکی زۆرکەم بێ جووڵە بمێنێتەوە کەواتە بێڵەکە دەیبەستێت و بەند دەبێت . دەربارەی ناوی (بێرندە) مـامۆستـا کەریم شـارەزا بـەشێوەیـەکی درێژ بـاسی کـردووە کـەوا دەگـەڕێتـەوە بـۆ سەردەمێکی زوو کەوا جەژنێکی پیرۆزو پـڕپیت و بەرەکـەت بووە لەلای خێڵەکییە مەردارەکان و دەڵێ لە ووشەی (بێر) واتا مەڕدۆشینەوە هـاتووە ، ئیـدی چی لەوەی خۆشتـر هەیـە بۆ مەرداران کە مـەڕەکانیـان زاوزێ بکەن و بـەروو بوومی زۆر بێت[119] مامۆستـا زۆر بەشـارەزایی و ووردی باسی کـردووە ، بەڕوارەکەی خستۆتە (19) ی بەفرانبارەوە بەڵام لە سـەرەوە

باسمان کردووە کەوا لە شوێنێك بۆ شوێنێکی تر جیاوازی یان هەیە حەوتەکان دەربارەی ناوو ژمارەو بەروار3 — 4 — بەند و بەندرخە :

ـ بەند (20 ـ ی بەفرانبار ـ 5 ی ڕێبەندان)

بەند[120] لە بەند بوون یان داخرانەوە هاتووەو سەرەتای مانگی ڕێبەندانە لەو حەوتەیەڕا دەست پێدەکات ئیتر تا دووای ئەو مانگە لەبەر بەفر ڕێ بەند دەبێتو هاتو چۆ نامێنی .

ـ بەندرخە (6 — 12) ی ڕێبەندان :

(بەرخندە) یە خۆی (بندرخە)[121] مامۆستا زەبیحی دەڵێ هەفتەی شەشەمی زستانە بەحیسابی کوردەواری لە مەڵبەندی هەولێر دەکەوێتە نێوان (بەند) و (مێرەم) کەهەفتەی شەشەمی زستان بێت ئەوە دەکاتە هەفتەی چوارەمی حەوتەکان چونکە کە دوو هەفتە بەسەر زستان تێپەڕی ئەنجا حەوتەکان ژمێرە دەکرێن جا کە بەندرخە هەفتەی شەشەم بێت ئەوە (بەند) پێش ئەوەو هەفتەی پێنجەمی زستانو هەفتەی سێیەمی حەوتەکان دەبێت وە (مێرەم) یش لە دووای بەندرخەوە دێت کەواتە هەفتەی حەوتەمی زستانەو هەفتەی پێنجەمی حەوتەکان دەبێت .

(بەندرخە یان بندرخە لە (بەرخندە) وە هاتوونە بەجێ گۆڕکێی پیتەکان لە (بەرخ + بەندە) وە هاتووە (بەرخ بەندە) بە کرتاندنی بە بۆ هاسانی بوتە (بەرخندە) ، واتا لەوچەند ڕۆژەدا کەش تینی ساردایی زیاد دەکات ئەوەندە سارد دەبێتو کار لە مەڕوو مالات دەکات بە تایبەتی ئاژاڵی ئاووس لەوانەیە لەبەر ساردی زیان بە (بەرخ) ی ناوسکی دایکی بگەیەنێو ببێتە هۆی مردنی بەرخەکەو بەر هاویشتنی مەڕەکە ، واتە لەبەر ساردی بەرخ لە ناوسکی دایکی دەمرێت بۆیە بەر حەوتەیە دەڵێن بەرخندە یان بەندرخە ،

5 — 6 —مێرەم ئۆغەن

ـ مێرەم (13 — 19) ی ڕێبەندان

حەوتەی ڕابووردوو باسمان کرد مێرەم دەکەوێتە هەفتەی پێنجەمی حەوتەکان ، مامۆستا زەبیحی لەباسی ئۆغەنیش باسی دەکات[122] و دەکەوێتە هەفتەی حەوتەمی زستان واتەی هەفتەی پێنجەمی حەوتەکان ، لەچەند ڕۆژێکی ئەو ماوەیەدا کەش دەگۆڕێتو خۆش دەبێتو لە پڕێکەوە ساردیو ستەمی دایدەگرێتەوەو زریانو بۆرانو ڕەهێڵە هەندەی تر ساردی دەکاتو زۆر حەستەمو دژی دەکات لە یەکێك لە ڕۆژەکانی ئەو حەوتە یە ژنێکی (مێرەم) ناو دەچێتە کۆڵێ (جل شوشتن لەسەر کانی) ئەو کاتەی مێرەم چووە کەش خۆش بووە چاوەڕوانی ڕۆژێکی وا دژی نەکردووە بەڵام دووایی بەسەریدا دەبارێتو زریانو بۆران هەڵی کردووەو ڕێگەی گەڕانەوەی لێبڕاوە ، پاش گەڕانو سوڕان هیچ پەناو پەسیوەك نادۆزێتەوە کەوا خۆی تیا حەشار بدات لەتەڕ و ساردی ڕزگاری بێت تەنها ئەوە نەبێت تووشی کەلاکە (لاشە) ڕەشەوڵاغێك دەبێتو ووڕگی هەڵدەدڕێو دەچێتە ناوییەوەو ئیدی دووایی لە سەرمان لەناوی ڕەق دەبێتەوە بۆیە بەو حەوتەیە دەڵێن (حەوتەی مێرەمێ) چونکە کاتەکەی کەشی تیادا وەکو کەشی ئەو کاتە بووە کە (مێرەم) ی پێ چووە لە هەندێ شوێن پێی دەڵێن سەرمای پیرەژنێو یان هەریەکەیان بە حەوتەیەکی سەربەخۆیان دادەنین .

ـ ئۆغەن (20 — 26) ی ڕێبەندان

ئۆغەن ناوی هەفتەی هەشتەمی زستانە بەحیسابی کوردەواری لەناوچەی هەولێر دەکەوێتە نێوان (مەیرەم) و (پیت)[123] واتە هەفتەی شەشەمی حەوتەکانو مێرەم لە پێشی دادێت و پیت لەدووایی‌دا کەواتە (پیت) یش دەکەوێتە هەفتەی حەوتەمی حەوتەکانو (پالۆز) یش لەبەر ئەوەی لە دووای پیتەوە دێت دەکەوێتە هەفتەی هەشتەمی حەوتەکان . ئۆغەن حەوتەی شەشەمەو ناوی مێردی مێرەمێیە لە حەفتەی ڕابووردوودا کاتێ مێرەم دەچێتە کۆڵێ ئیدی ناگەڕێتەوە ئۆغەنیش کاتێ لەوحەوتەیە لە کاروان دەگەڕێتەوە کەوا ئاخرو ئۆخری مانگی ڕێبەندانێ یە کاروانچی دەرگایان لێ دەکرێتەوە کە دێتەوە بەو هەواڵە دەزانێت کەمێرەم مردووە . بۆیە دەڵێن

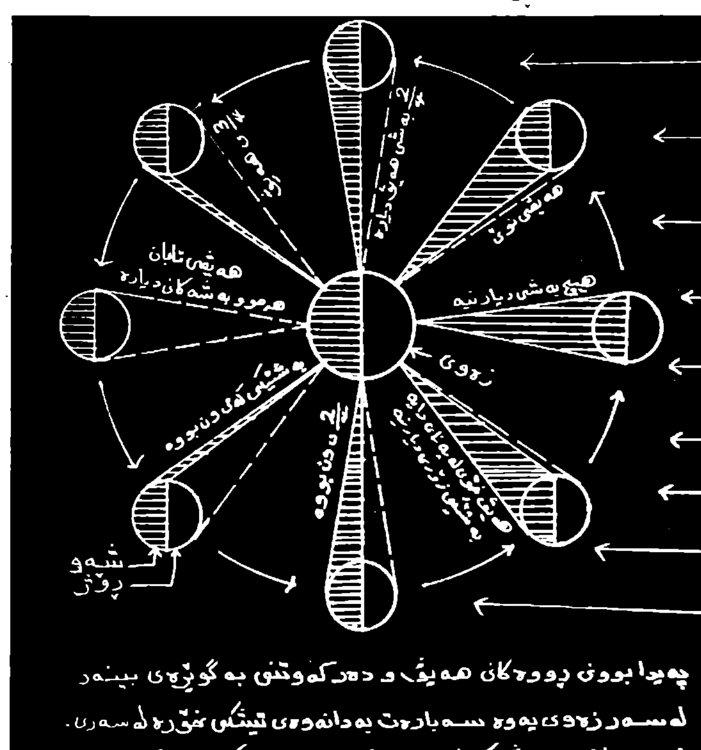

(مێرەم دەبینێ نۆغەن دەشکێنێ) واتا لە حەوتەی مێرەمێ ساردی و زەقیقەتی هەیە بەڵام حەوتەی دووای ئەو نۆغەنە ئەو ساردی و سڕی و زەقیقەتەی پێشتر نامینێ .

7 – 8 – پیت و پالۆس
(پیت و پالۆز ساڵ بوو ئالۆز)

– پیت 27 ی ڕێبەندان – 3 ی ڕەشەمێ

هەفتەی نۆیەمینی زستانەو هەفتەی حەوتەمینی حەوتەکانە دەلێن (پیت ئەگەر لە خۆت نەڕیت بە کەرتێك دەبیت) یان (پیتێ پیت کرد ساڵێ فیت کرد) بەوا لەو ماوەیەدا ئیتر کەش خۆش دەبێت و ساردی و سڕی نامینێ ئەوەی کە تا ئێستا ڕزگاری بووبێ نەخۆشی و نارەحەتی ئەوە ڕزگاری بووو ساڵی تەواو فیت کردو ئەوەش کە تووش بوو ئەوە لە خۆی دەڕی واتە ئەوەی لە حەوتەکانی ڕابووردووی چلەی زستان نەخۆش کەوت ئەوە بەزی و لە خۆی ڕیت .

چەپیا بوونی ڕووەکانی هەیڤ و دەرکەوتنی بە گوێرەی بینەر لەسەر زەوی یەوە سەبارەت بە دانەوەی تیشکی خۆرە لەسەری. ئەو ڕووانەی هەیڤ کە واسپی یە ئەوە یە بەر تیشکی خۆر کەوتووە، هەمیشە هەیڤ وەکو زەوی نیوەی شەوە و نیوەی ڕۆژە. جا ئەو نیوەیەی کە ڕۆژە یا هەموو بلێین ڕووناکە ئەوە بەگوێرەی بینەر لەسەر زەوی و [illegible] کەم یا زۆر مان [illegible]

– پالۆس (4 – 10) ی ڕەشەمێ .
پالۆز

حەوتەی دووای پیتە واتە هەفتەی هەشتەمی حەوتەکان دەلێن (پاڵ دەپاڵێنی) یاخود (پالۆز ساڵی کرد ئالۆز) واتای گۆڕانی ئاوو هەواو خۆش بوونی کەش بە تەواوی لەو حەوتانەدا کە دەلێن (پیت و پالۆز ساڵ بوو ئالۆز) . هەروەها پەنگری (پشکووی) هەواو پەنگری ئاو یەك لە دووای یەکدا دەکەونە ئەو دوو حەوتەیە ، لە حەوتەی (خدر) یدا دەلێن (کە هات خدر عارد دەبێ پەنگر پەیدا دەبێ کەنگر) کاتێ پەنگری عارد یا زەوی لە حەوتەی خدری‌دا بێ لە (15) ی ڕەشەمێ ئەوە بێ‌گومان پەنگری ئاو (8) ی ڕەشەمێ لە پێشترە دەکەوێتە حەوتەی پالۆس کەواتە پەنگری هەوا (1) ی ڕەشەمێ دەکەوێتە حەوتەی پیت . بەپێی ژمێرەکردنی هەندێ کەس پەنگری (هەواو ئاو) ناکەونە (پیت و پالۆس) چونکە پیت و پالۆس بە هەفتەی حەوتەم هەشتەمی زستان دادەنێن نەوەك وهەفتەی حەوتەم و هەشتەمی حەوتەکان (مێرەم و نۆغەن) یش بە هەفتەی پێنجەم و شەشەمی زستان دادەنێن لە جیاتی هەفتەی پێنجەم و شەشەمی حەوتەکان ڕای مامۆستا زەبیحی‌یە کە دەڵێ نۆغەن هەفتەی هەشتەمی زستانە[124] وە کاتێك دەست بەو حەوتانە دەکرێت کە دوو هەفتە بەسەر زستانی ڕابوورد ئەو کاتە دەردەچێ نۆغەن هەفتەی شەشەمی حەوتەکان بێت ئەوانی تریش بەو شێوەیە هەرچەند هەفتەی زستان بوو دوو هەفتەی سەرەتای زستانی لێ دەرکەین هەفتەی حەوتەکان دەردەچێت

کە دەڵێ بەندرخە هەفتەی شەشەمی[125] زستانە دەبێتە هەفتەی چوارەمی حەوتەکان بەو جۆرە مێرەم حەوتەی پێنجەم نۆغەن حەوتەی شەشەم پیت حەوتەی حەوتەم پالۆس حەوتەی هەشتەم بەو جۆرە حەوتەکان تەواو لە دووای یەکترن تەنها چوار حەوتە ماوە کە لە گەلیان دا ڕیز بکرێت ئەوانیش (بێڵ و بێڵندە – خدر و ئەلیاس) ن کەوا هەر یەکەیان جێگایان دیارە چونکە بێڵ حەفتەی یەکەمی حەوتەکانەو دەکاتە هەفتەی سێیەمی زستان بێڵندەش لە دووای بێڵە دەکاتە هەفتەی دووەمی حەوتەکان و هەفتەی چوارەمی زستان . (خدر و ئەلیاس) یش حەوتەکانی کۆتایین کە دەلێن (خدر و ئەلیاس

سالیان کرد خلاس) کەواتە لە دووای پیت و پالوس دێن کەوا لە هەفتەکانی یازدەمین و دووازدەمینی زستان دەبن بۆیە دەبنە هەفتەی نۆیەمین و دەیەمینی حەوتەکان . جا لە کاتێکا پەنگری هەوا (1) ی ڕەشەمێ یە دەکەویتە پیت لە (27 /ی ڕێبەندان – 3 / ی ڕەشەمێ ، پەنگری ئاو (8) ی ڕەشەمێ یە دەکەوێتە پالوس لە (4 — 10) ی ڕەشەمێ هەروەها پەنگری زەوی (15) ی ڕەشەمێ دەکەوێتە خدری لە (11 — 17) ڕەشەمێ .

9 — 10 خدر و ئەلیاس سالیان کرد خەلاس

– خدر (11 — 17) ی ڕەشەمێ

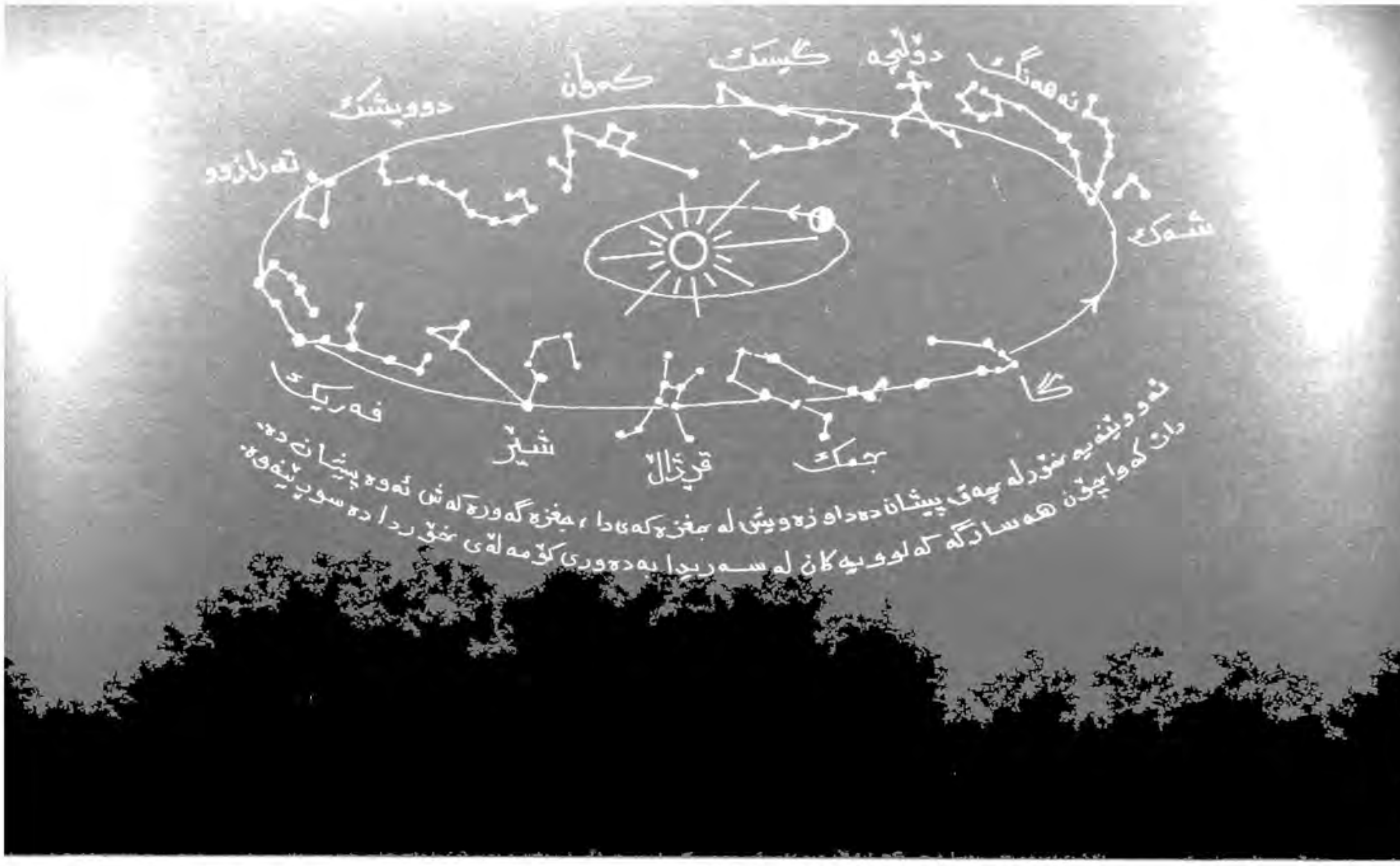
هەفتەی پانزەمینی زستان و نۆیەمینی حەوتەکانە (خدر ... سال ما پتر) هەمیشە لە گەل ئەلیاس ناوی دێت کە وتمان جووت جووتن (خدر و ئەلیاس سال دەکەن خلاس) وەلەیەکەم ڕۆژی ئەو حەوتەیەدا بای وادە هەل دەکات و بەفر دەتوێنێتەوە ئیتر ساردی و سری نامینێ و مژدەی هاتنی نەورۆزە چونکە (18) ڕۆژی دەمینێ بۆ نەورۆز هەل دەکات[125]

– ئەلیاس (18 — 24) ی ڕەشەمێ :

هەفتەی دووازدەمینی زستان و هەفتەی دەیەمینی حەوتەکانە حەوتەی کۆتایی یە کە ووتمان لەگەل خدردا پێکەوەن لە هەفتەی رابووردوودا (خدر و ئەلیاس سالیان دەکرد خلاس) بەلام لێرەدا کەوا حەوتەی دووایی یەو ئیدی بە تەواوی (خدرو ئەلیاس سالیان کرد خلاس) بۆیە وا دەلێن چون حەزرەتی خدرو ئەلیاس فریای خەلك دەکەون لە کاتی تەنگانەدا ئاواش خەلك لە دەست سەرماو سوڵەی چلەی زستان ڕزگار دەکەن چونکە بە تەواوی تەنها شەش حەوتە دەکەونە بەر چلەی زستان ئەوانیش ئەوانەی (بەندو بەندرخە) (مێرەمو ئۆغەن) (پیت و پالوس) خدرو ئەلیاس خۆیان ناکەونە بەر چلەی زستان . کەوا ئەو دوو حەوتەی کۆتایی خدرو ئەلیاسن واتە لەو دوو حەوتەیەدا ئاوو هەوا خۆش دەبێت و کەش بەرەو گەرمی دەچێت کە بەرامبەرە لە گەل (9 — 15) ی ئازاردا[127] دەلێن (کەهات خدر عارد دەبێ پەنگر پەیدا دەبێ کەنگر) (کە هات ئەلیاس سەرما دەبێ خلاس) ، حەوتەی ئەلیاس لە (24) ی ڕەشەمێ کۆتایی دێت ئەو کاتە خولێکی سالی بەرەو تەواو بوون دەچێت . چەند ڕۆژێکی کەم دەمینێ بۆ خلاس بوون تاکو لە وەرگەڕانی بەهاری (21) ی ئازاردا خول نووی بێتەوەو سەرەتای سالی نووێ بە ڕۆژی نەوروز دووبارە دەست پێ بکاتەوە جا بۆیە دەلێن (کە هات ئەلیاس سال دەبێ خلاس) وە پێش ئەوەی بکەوینەوە نەوروز پێنج شەش ڕۆژ دەمینێ کە خور هەموو ڕۆژێ جێگەی ئاوا بوونی خۆی دەگۆڕێ بە بڕێکی زۆر بەو چەند ڕۆژەش دەلێن (بازەبەران) لەڕاستی یەکەیدا لە (بازبردن) وەرگیراوە واتا بازدان لە شوێنێك بۆ شوێنێکی تر[128] .

جا بە کۆتایی هاتنی بازەبەران لە (29) ی ڕەشەمێ یان (30) ی ڕەشەمێ[129] زەوی لە سووڕانی دەبێتەوە جارێکی تەواو بەدەوری خوردا و دووبارە خور دەچێتەوە کەلووی شەك لە کەلووی نەهەنگ ڕا کەوا ڕۆژی وەرگەڕان لە گەل شەوەکەی بەرامبەرەو هەر یەکەیان (12) کاژمێرە[130] . کەوا ڕۆژی نەوروزە (1) ی خاکەلێوە بەرامبەر (21) ی ئازار ئەنجا دەکەوینە سەر ڕۆژو سالێکی نووێ بۆ سالنامەو ڕۆژمێری کوردی لە — 1 — 1 — سالی کوردی .

منیش لێرەدا کۆتایی بە باسەکەم دەهێنم سەرەرای وەی زۆرم هەول داوە بەووردی بینووسم لەوانەشە لە هەلە دوور نەبێت چونکە زانیاری یەکانم لە دەمی خەلکەوە بیستووە بە تایبەتی لە ڕۆژ ژمێری یەکەدا زانیاری ئەوانیش هەموو وەکو یەك نەبووەوە نووسینی شتێك دەربارەی ئەو باسەشم دەست نەکەوتووە لە ڕۆژژمێری دا تەنها لە چەند شوێنێکی دوو فەرهەنگی کشتووکال و قامووسی زمانی کوردیدا دەربارەی ناوی مانگەکان و ژمارەی ڕیزەکان و ژمارەی ڕۆژەکانم دەست کەوتووە لە گەل هەندێ حەوتە کە مامۆستا زەبیحی لە قامووسی زمانی کوردی باسی کردوون لە کۆتایی دا هیوادارم توانیبیم کەمێك لەو بابەتەم ڕوون کردبێتەوەو لە باس کردن و لێ کۆڵینەوەم بێبەش نەکردبن و ئەو بابەتە فۆلکلۆری یەم لە فەوتان ڕزگار کردبێت کە ئەو کەلەپوورە بەنرخە لە دەست نەدەین کەوا چۆن باپیران لە دەستیان نەداوەو ئەو ئامانەتە پیرۆزەیان بە ئێمە گەیاندووە . یانە خۆ بە بیری هەندێ کەسی وام هێنابێتەوە کە لە نووسینی ئەو بابەتە شتێ دەزانن ، وە ئەوەی هەلەشە شەرمم لێ یە هیوادارم هەروا بە هەلەیی نەمینێتەوەو هەلەی تریش زیاد بکات بەلکو ڕاست بکرێتەوە بۆ بەرهەم هێنانی ڕۆژ ژمێرێکی کوردی و سالنامەیەکی تەواوی ڕێك و پێك .

کوردی	عەرەبی
ساڵنامە	تقويم
ڕۆژژمێر	مفكرة
چەرخە	دورة
ڕۆژ	يوم
خۆر	شمس
هەیف	قمر
مانگ	شهر
هەتاوی	شمسي
وەرگەڕان	اعتدال
کەلو	برج
ئاماژ	اشارة
سیستەم	نظام
کوێرەوەری	جاهلية
ئەستێلك	سدة
ڕێژەیی	نسبي
یەکە	وحدة
سووڕانەوە	دوران

کوردی	عەرەبی
خول خواردن	لف ـ دوران
یان دوران	محوري
چغز	دائرة
ڕوو	وجه
کاژمێر	ساعة
خولەك	دقيقة
چرکە	ثانية
هەیڤی نوێ	هلال
نیوە تابان	محاق
تابان	بدر
تێکڕایی	معدل
ساڵی پڕ	كبيسي
وەرز	فصل
فەریك	سنبلة
پۆل	صنف
ئەستێرە	نجم
هەسارگە	كوكب
هەفتە	اسبوع

کوردی	عەرەبی
حەوتە	فقط (7) ايام
پەنگر ـ پشکو	جمرة
پەنگری هەوا	جمرة الهواء
پەنگری ئاو	جمرة الماء
پەنگری زەوی	جمرة الارض
کەلوەکان	الابراج
کەلووی شەك	برج الحمل
کەلووی گا	برج الثور
کەلووی جمك	برج الجوزاء
قرژڵ	سرطان
شێر	اسد
فەریك	عذراء ـ سنبلة
تەرازوو	ميزان
دووپشك	عقرب
کەوان	قوس
گیسك	جدي
دۆلچە	دلو
نەهەنگ	حوت

68 — قامووسی زمانی کوردی مـەحەمـەد عبدالرحمن زەبیحی بەرگی 2 ل 222،221
69 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق بەرگی 7 ل 465
70 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 202
هەروەها فەرهەنگی کشتوکاڵی مردۆخ بەرگی 1 ل 121
71 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق بەرگی 7 ل 322
72 — شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 2 ل 24 — 25
73 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 1 ل 10

74 — فـەرهەنگی کشتـوکاڵ مـەعـروف قـەرەداغی مـردۆخی بەرگی 1 ل 121
75 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 1 ل 11
76 — فـەرهەنگی کشتـوکاڵ مـەعـروف قـەرەداغی مـردۆخی بەرگی 2 ل 12
77 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 59
78 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 2 ل 25
79 — هەمان سەرچاوە ل 26

80 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 59
81 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 2 ل 12
82 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 14 ل 14
83 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 19
هەروەها فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 27
84 — 85 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 42

86 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 100
87 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 2 ل 26
88 — هەمان سەرچاوە ژمارە 6 ل 37 — 38
89 — هەمان سەرچاوە ژمارە 2 ل 25
90 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 140
91 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 14 ل 14

92 — 93 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 2 ل 143
94 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 12
95 — هەمای سەرچاوە بەرگی 1 ل 128
96 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 143
97 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 2 ل 26
98 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 2 ل 143
99 — گۆڤاری (العلم و الحیاة) بغداد ژمارە 4 ل 37
100 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 2 ل 72
101 — گۆڤاری (العلم و الحیاة) بغداد ژمارە 11 ل 11
102 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 60
103 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 155
104 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 60
105 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 71
106 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 184
107 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 14 ل 14
108 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 60
109 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 202
110 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 224
111 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 208
112 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 156
113 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق بەرگی 7 ل 392
114 — فەرهەنگی کشتوکاڵ مردۆخ بەرگی 1 ل 107 — 108
115 — گـۆڤـاری شـۆڕشی کشتـوکـاڵ پـاشکـۆی کـوردی ژمارە 14 ل 17
116 — تحفة المظفرية ئۆسکارمان ـ هێمن بەرگی یەکەم برایمۆك ل 99
117 — گۆڤاری بەیان ژمارە 57 ل 81
118 — گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی 5 ل 264
119 — گۆڤاری بەیان ژمارە 57 ل 81
120 — 121 — قـامـووسی زمـانی کـوردی زەبیـحی بـەرگی 2 ل 103
122 — 123 — 124 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 115
125 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 103
126 — هەمان سەرچاوە بەرگی 2 ل 8
127 — گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ پاشکۆی کوردی ژمارە 2 ل 24
128 — قامووسی زمانی کوردی زەبیحی بەرگی 2 ل 35
129 — هەمان سەرچاوە بەرگی 1 ل 208
130 — گـۆڤـاری (الزمـن) سـلسـة کـیـف و لمـاذا (بیروت) ل 47

کـاروانـی ڕۆشـنـبـیـری لەکوردسـتـاندا

لـە هــەولــێــر

ئامادەکردنی : شوان

○

شانۆگەری « ژانی گوندەکەمان » .

تیپی نواندنی « کرمانج » ی مەڵبەندی لاوانی کووڕانی سەر بە ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیریو لاوان ، ڕۆژانی—2—3—4 کانوونی دووەمی ساڵی 1984 شانۆگەری « ژانی گوندەکەمان » ی پێشکەش کرد .

تیپی نواندنی « کرمانج » کۆمەڵێ لاوی تازە پێگەیشتووی خوێن گەرم هاوبەشی تێدا دەکەن ، شەوقو عەشقو خۆسوتانیان بۆ شانۆ نیشانەی داهاتێکی ڕووناك دەگەیەنێ ... نوبەرەی بەرهەمیان شوێنەواری گیانی بەهرەوەری پێوە دیارە .

« کارە هونەری یەکان »

سەبارەت بەدابەشکردنی کاری هونەری شانۆگەری یەکە بەم جۆرە بوو :

بەڕێوەبەری بەرهەم	عەبدولکەریم عەزیز
بەڕێوەبەری شانۆ	یوسف صاڵح
دیکۆر	ئەکتەرەکان
ڕووناکی	تەحسین عەلی
جل وبەرگ	ئەکتەرەکان
مۆسیقا	گەیلان خدر
سەرپەرشتی شانۆ	صادق ، عوسمان ، عەبدولخالق
ئارایشت	تەحسین عەلی

شایانی باسە ؛ شانۆگەری ـ ژانی گوندەکەمان ـ شانۆگەری یەکی خۆماڵی یە ؛ لەنووسینو دەرهێنانی : (سەعدی عەلی) یە .

ئەو ئەکتەرانەی بەپێی دەورەکانیان دەرکەوتوون بەمجۆرەیە :

غازی صابر	عەلە				
کەمال صابر	عوسە شەل	پووشوو خدر	یاسین	ئەحمەد عەباس	قالە
عەبدولصەمەد عومەر	میرخان	جەعفەر عەزیز	سۆفی عەولا	کاکە جەلال	سەرکار
گەیلان پیربال	سیامەند	دلشاد عەبدولرحمان	ڕەسول	فەرهاد حسین	کوێخا
محەمەد عومەر	مەلا	ئیبراهیم قادر	سیروان	ئەحمەد محەمەد	شمشال ژەن
عەبدولکەریم عەزیز	خدر	کامەران عەلی	بەختیار	دلشاد ئەکرەم	ئەختیار
جەوهەر ئەنوەر	ئاورحمان	ئەرسەلان صابر	حاجی تەها	عەبدولرحمان مەعروف	دوکتۆر

« ژانی گوندەکەمان »

شانۆگەریی ژانی گوندەکەمان وەك بابەتێکی خۆماڵی ، باس لەکێشەیەکی هەڵقوڵاوی ناو کۆمەڵگاکەمان دەکات ، بەشێوەیەکی ساکارو ڕوون لایەنێکی ئەو دەردە کوشندەیەی دەردەخست کەکۆمەڵگای لادێ پێوەی دەناڵێنێ .. لەسەرەتادا خەڵکی گوندەکە قسەیان یەك نییەو پەرتو بڵاون ، هەریەکەیان لە ئاشێك دەدوێن و هیچیشی پاك ناکەنەوە .. دیاردەی زەوتکردنی ماڵی یەکدی ؛ ناوەخنێکی زەقی شانۆگەرییەکەیە .. ئەودەردە زەیف دەسەنێ و تەنانەت کار بەجۆرێکی نالەبار دەشکێتەوەو کتێبی ماڵان بەتاڵان دەبرێ ... کتێب دزین واتایەکی فراوان دەگەیەنێ و نیشانەی دیاردەیەکی سەختو سامناك دەبەخشێ ئەوەتا مشتو مڕ لەنێوان (سۆفی و سیروان) دا ڕوو دەدات :

سۆفی : ئەوجا ئەوکتێبە شەیتانییانە چینە با هەربدزرێن .

سیروان : سۆفی عەولا ، گوێت لێبێ : مەسەلە کتێبی شەیتانی نییە ، دزی کتێب مانای ئابڕوو بردنە ، مانای ئەوەیە غەدرتان لێدەکەن .

دیارە کتێب دزین تەنیا واتای غەدرکردن ناگەیەنێ بەڵکو سنووری واتا بەخشینی فراوانتر دەبێتو دزی زادەی بەرهەمی بیرو زانست دەگەیەنێ .

[کە پەتا زیاتر دەتەنێتەوە]

بەڵێ کاتێ کێشەو ململانێ توندو تیژ دەبێتو مل ڕووەو لوتکە دەنێت ، تەمەنی کورت دەبێتەوەو ڕوو لەگەرووی مەرگ دەکات .

ئەوەتا دوای ئەوەی دیاردەی نامۆو دەردی ناهەموار لە گوندەکەدا دەتەنێتەوە ژانەکە بەسوێتر دەبێتو خەڵکەکە ڕوو لەیەك دەکەن چارە سەرێك بدۆزنەوە تا بە سەرکێشەکەدا زاڵ بن ، دیارە ئەو ڕوو لەیەککردنەو هانابردنە بۆ هۆشو بیرکردنەوەی قووڵو ورد هەر لە خۆوە نایەتەدی ، بەڵکو پێویستی بەگەلێ کۆڵەکەی بەهێزو بنەمای پتەو هەیە ... لای خەڵکی گوندەکە خۆشەویستیو شەیدا بوونو عەشقی خاكو خۆڵ هۆیەکی گەورەو پاڵپێوە نەرێکی لەوزە بەدەرە کە ڕەگی توندو تۆڵی بەناخیاندا داکوتاوە . داوای یەکگرتنیان لێدەکات ، تا چارێك بۆ ئابڕوو نەچوونی خۆیانو لەدەست نەدانی گوندە

کەیان بدۆزنەوە .. لەمشتو مڕی نێوان (ڕەسولو سیروان) دا کشتەکی مەبەستمان چنگ دەکەوێت .

ڕەسول : ئێ چارە باوکەکەم ؟

سیروان : چارە یەکگرتنە ، یەك دەستییە ، نەیەڵین کەس نزیکی مارو مندار وژیانمان بێ ، پێویستە لەوڕۆ بەدواوە لە هەرچوارلای گوندی پاسەوان دانێین بەتایبەتی شەوێ . خۆ ئەگەر دزەکان لەدەرەوەبن ، ئەوا لاشەکی ساردو سوڕی بۆ داكو بابیان دەنێرینەوە ... هەتا ئەوانەی دەیانەوێ پەرەگەندەمان بکەن ، ئەمە پەرگەندەیان بکەین] .

ئەوڕایەی سیروان تا ئاستو ئەندازەیەکی چاك شوێنی خۆی گرتو لەیەکەم هەنگاویاندا پەنایان بردە بەر عەقلو جۆری بیرکردنەوەی خۆیان ، لەسەرەتادا بەگومان بۆیان دەرکەوت کە ماڵ زەوت کردن تەنیاپیشەی زاڵمو ستەمکارە و بازی قسەو بۆچوونیان بەسەر تەوقی سەری کوێخادا گیرسایەوە تا لەئەنجامی ئێشكو چاودێری کردنێکی هوشیارانەدا دزەکانیان گرت کەلەدواییدا دەرکەوت سەر بە کوێخا بوون ...

(ئەنجام)

شەوێکی تاریکی ئەنگوستەچاوی سەخت ، دزەکان بەوشتانەی زەوتیان کردبوو کەوتنە کەمینەوە ، کونەمشکیان لێبوو بەقەیسەریو لای تێکڕای خەڵکی گوندە کە ئاشکرا بوون ... دزەکان لە ئەنجامی کۆمەكو هاوکاریو یەکگرتنی دانیشتووانی گوندەکەوە گیرانو پەچە لەڕوویان هەماڵدرا .

بەڵێ بەو جۆرە ئاکامێکی بەرزو پیرۆز لە ناوەڕۆکی شانۆگەریی ژانی گوندەکەمانەوە هەڵهێنجراو سەرکەوتنێکی باشی بەدەست هێنا

تێبینییەکی بچووك یەکێ لەو دەلاقە گەورانەی لەڕووی زمانەوە هەست پێدەکرا ، گەلێ جار نەك هەرتەنیا شێوە دیالێکتی زمانی کوردی بەکار نەدەهێنرا ، بەڵکو شێوە گۆڤەری ناوچەیەك بەکار دەهێنرا . بەنموونە وشەکانی [مندارانە ، هەتیم ، دەخێنن ، خەرکینە ، نارێم ...] کە باشتر وابوو لەپێناوی خزمەتکردنی زمانی یەکگرتووی کوردیدا پەیڕەوی بەکارهێنانی زمانی ستانداردی کوردی بکرێت .

« چالاکی‌یه‌کی کۆلیژی ئاداب »

[کۆڕێکی ئەدەبی لەئاهەنگی یەکتر ناسیندا]

کێمان هەیە یادگارە ساکارو بێگەردەکانی سەردەمی منالی ی خۆی بەهەموو تالی‌و شیرینی‌یەکی‌یەوە لەبیر نەمابێت ؟ ئاخۆ هەر لەو تەمەنەی سەرەتای ژیانی مرۆڤدا یادگارەکان هەروا سووك‌و ئاسان لەتەختەی مێشکدا نامێنێ یان جۆرە ڕووداوو بەسەرهاتێك هەن هەرگیز نەخشە هەلکەنراوەکانیان لەتەختەی بیرەوەریدا ناسڕێتەوە ؟.

« تابلۆی بیرەوەری‌یە نەمرەکان »

یەکێ لەو یادانەی هەمیشە لەگەل مرۆڤدا دەژی ، ژیانی پلەو قوناغی قوتابێتی‌یە ، بەتایبەت لەپلەو قوناغی خوێندنی زانکۆدا .

بەلێ وەك داب‌و نەریتێکی باو هەموو سالێك کۆمەلێ ئاهەنگی گۆرانی‌و مۆسیقاو کۆڕی ئەدەبی‌و ڕۆشنبیری لەکۆلیژەکانی سەر بەزانکۆی (صلاح الدین) دا ساز دەکرێت‌و بێ‌بەپێ ی بەرنامەیەکی هەمە جۆر گەلێ چالاکی ی هەمەڕەنگ پێشکەش دەکرێت کە بریتی‌یە لە بەرنامەی پەندوقسەی نەستەق‌و خوێندنەوەی پارچەو کۆپلە شیعری نایاب‌و بەرز کە ئاهەنگێکی سیحراوی لەدل‌و دەروونی ئامادەبواندا بەرپا دەکات بەجۆرێ سەرمەستی شادی‌و کامەرانی‌بن .

گەلێ جار ئەو ئاهەنگی یەکتر ناسینە بەجۆرێکی ئەوتۆ دەشکێتەوەو سەرتاپای خۆی لە کۆڕێکی چڕو پڕی ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی‌دا خۆی دەنوێنێ‌و چەندین دیاردەی گرنگی مێژوویی‌و ئەدەبی بەجێ دێلێ کە فەرامۆش کردن‌و پشت گوێ خستنیان زیان لە ژیانی ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی گەلەکەمان دەدات .

هەر لە ڕوانگەی ئەو بۆ چوونەوە ، بەشەوقەوە ڕوو لەئاهەنگی یەکتر ناسینی ئەمسالی کۆلیژی ئادابی سەر بەزانکۆی (صلاح الدین) کرا .

کۆلیژی ئاداب ئێوارەی ڕۆژی 25 / 12 / 1983 لەهۆلی ڕۆشنبیری جەماوەری لەهەولێر بەبۆنەی سالی تازەی خوێندن‌و یەکتر ناسینی قوتابیانەوە ئاهەنگێکی قەشەنگی ساز کرد .

سەرەتا عەمیدی کۆلیژ دکتۆر ئیسماعیل لازم هاشل بەناوی کۆلیژی ئادابەوە بەخێرهاتنێکی گەرم‌و گوڕی میوان‌و ئامادەبووانی کردو ئاواتە خوازی‌ی خۆی دەربڕی کە هیوادارە قوتابی‌یەکانی کۆلیژی ئاداب لەپلەی خوێندنی زانکۆیاندا بەچاکی سەرکەون‌و بەکەیفەوە ڕوو لەدنیای بەربلاوی زانست‌و ئەدەب بکەن .

دوا بەدوای ئەو وتارە کۆمەلێ ئاهەنگی بەجۆش‌و گۆرانی بەسۆزو هەلپەڕکێ ی کوردی پێشکەش کراو ناو بەناویش قوتابی (صباح چێچو) کۆپلە شیعری دلداری‌ی پێشکەش دەکرد .

شایانی باسە لەتەك ئەو چالاکی‌یانەدا شاعیری ناسراو مامۆستا کامەران مووکری ڕووی دیوێکی ئاهەنگەکەی بۆ کۆڕێکی ئەدەبی بەپێزو چڕ وەرگێڕا .

هاوبەشی مامۆستا کامەران مووکری‌و ئامادەبوونی لەسەر شانۆکە ، کۆڕێکی خنجیلانەی ئەدەبی پێك هێناو قوتابی (ڕێزان کەمال) لەشێوەی گفت‌و گۆدا زۆر بەڕێزەوە کۆمەلێ پرسیاری ڕوو بەڕوو کردەوە ... وەلامەکانی شاعیری ناسراومان بەم جۆرە بوو :

* ناوم حەمەی ئەحمەدی تەهایە .
* سالی 1927 لەگەڕەکی دەرگەزێن لەشاری سلێمانی لە دایك بووم .
* ئەلێن شاعیرم !.
* لەڕووی ناوەڕوکی شیعری‌یەوە حاجی قادری کۆیی زۆر بەتوندی کاری تێ‌کردووم .

ئێنجا ئەم کۆپلە شیعری‌یەی حاجی خوێندەوە :

حاکمی ڕێ‌گری معمورەیە ، قاضی‌ی دزی ڕۆژ
وکلاو وزەرا گورگن ، ڕەعیەت گەلەیە
زانی‌ی‌و شارب ، لوتی دەگرن والی دەلێ :
پارەی خوداگە ، بەری دەن چ عەیبێکی هەیە .

* کام شاعیری کورد کاری تێ‌کردوویت ؟ .
* شیعری ئەم شاعیرانە کاریان تێ کردووم‌و خۆم بە قوتابیان دەزانم : [مەحوی ، بێکەس ، حاجی قادر ، زێوەر] .. لەشیعری هەر شاعیرەیان ئەم کۆپلە شیعرانەی پێشکەش کرد :

لە (شیعری مەحوی)

لە سەیری خەستەخانەی عیشق ئەو سەوزەی کەواشینە

لەسەر هەر خەستەدێ یاخوێندنی یاسینە یاشینە
شەهیدی غەمزەیە بەعضێ ، سەقیمی عیشوەیە جەمعێ
دیارە سەر نویشتی ئەهلی دڵ یاشینە یاسینە

لە (شیعری قانع)

ئاخرین ماڵی ژیانم کونجی بەندیخانەیە
ئەم کەلەبچە ، مەرهەمی زامی دڵی دێوانەیە
گەرچی دوژمن وا ئەزانێ من بەدیلی لاڵ ئەبم
باش بزانێ : کونجی زیندانم قوتابی خانەیە

کامەران موکری سەبارەت بەبێکەسی شاعیر وتی : بێکەسی ئازاو نەترس روو بەرووی ئینگلیزی داگیرکەر وەستاو پەنجەی بەچاوی ئەدمونسا کردو ، لەبەر دەمیدا شیعری (بیست و حەوت ساڵە) ی خوێندەوە کەتێدا دەڵێ :

بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم
بە نان و ئاو و جلو بەرگی خۆم
خزمەتم کردی لەئێران و ڕۆم
لەپێناوی تۆ شکاوە ئەژنۆم
کەچی هێشتا هەر دیل و ڕەنجەڕۆم
گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم ؟!.
بۆچی بەناهەق وا سووکت کردم ؟!

دوا بەدوای ئەوە قوتابی (ڕێزان کەمال) داوای لەمامۆستا کامەران کرد پارچە شیعرێکی نوێی خۆی پێشکەش بکات :

مامۆستای شاعیر دڵی ئامادە بووانی نەڕەنجان و ئەم کۆپلەیەی پێشکەش کردن :

کچەکە خۆشت بوێم یاخود نەوێم خۆشم ئەوێت
هۆشت لامبێ یانەبێ من عەشقی بێ هۆشم ئەوێت
چاوت لێمبێ یانەبێ ورشەی نیگای چاوم ئەوێت
رووت لەمن بێ یانەبێ ، ئەگریجەیی خاوم ئەوێت

بەڵێ کۆرە خنجیلانە نایابەکەی مامۆستا کامەران موکری بایەخێکی تایبەتی خۆی هەبوو ، شوێنی و مەنزڵی لە چالاکی یە ئەدەبی یەکانی ئەمرۆی ژیانی میللەتەکەماندا هەیە .

لە سلێمانی

«ئاسۆس» ئامادەی کردووە

کۆڕێ دەربارەی بەرنامەکانی تەلەفزیۆنی کەرکوک

ڕۆژی 1984/1/14 لە هۆڵی نامەخانەی گشتی لە سلێمانی بەڕێوەبەرێتی ڕۆشنبیری جەماوەر کۆڕێکی بۆ هونەرمەندان ساز کرد سەبارەت بە لێدوان دەربارەی بەرنامەکانی بەشی کوردی لە تەلەفزیۆنی کەرکوکا . لەم کۆڕەدا لێپرسراوان و کارگێرانی تەلەفزیۆن ئامادەبوون . لە ئەنجامی گفتوگۆی هونەرمەندەکان و ئەو پێشنیازانەی پێشکەشیان کرد یاداشتێکیان پێشکەش بە بەڕێوەبەری تەلەفزیۆن کرد تیایا دواکە وتوویی ئەم دەسگا گرنگەیان دەرخست ، هەروەها پەنجەیان بۆ ئەو هۆیانە ڕاکێشا کە بوونەتە کۆسپ لە ڕێگای نزیک بوونەوەی ئەدیبان و هونەرمەندان ، پێشنیازەکانی هونەرمەندان بریتی بوون لەم خاڵانەی خوارەوە :

1 - بەڕێوەبەرێتی تەلەفزیۆنی کرکوك لەڕووی پەیوەندییەوە سەر بە ئەمیندارێتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان بێت .
2 - وەك بەڕێوەبەرێتی تەلەفزیۆنی بەغدا پێویستە بەشی تایبەتی بۆ نواندن و هەمە ڕەنگو ڕۆشنبیری و ژمێریاری بکرێتەوە .
3 - لیژنەیەکی باڵای ڕاوێژکاری لە ڕۆشنبیرو ئەدیب و هونەرمەندە کارامەکان پێك بێت شان بەشان نوێنەرانی بەڕێوەبەرێتی تەلەفزیۆن نەخشەی بەرمانەکان بۆ ماوەی دوورونزیك بکێشن .

4 ـ بۆ ئەوەی بتوانی مەبەستەکانی بەدی بهێنێ پێویستی بە بووجەیەکی تایبەتی هەیە .

5 ـ تەلەفزیۆنی کەرکوك پێویستی بەکارگێری هونەری هەیە ، بەومەرجەی کوردبن تا لەبواری دەرهێنان و وێنەگرتنا کاربکەن لێرەدا وای بەباش دەزانین کە دەورەی تایبەتی لە ـ پەیمانگای ڕاهێنانی ڕادیۆو تەلەفزیۆن لە بەغداد ـ بکرێتەوە بۆ ڕاهێنانی ئەو هونەرمەندانەی تیپەکانیان ئەیان پاڵێون .

6 ـ تا کارگێری کارامەمان دەبێت واچاکە لە تەلەفزیۆنی بەغداوە چەند دەرهێنەرێك بۆ ئەم مەبەسە بەشێوەیەکی کاتی تنسیب بکرێن .

7 ـ لیژنەیەکی هونەریی پسپۆر لە مۆسیقا زانە کوردەکان پێك بهێنرێت بۆ هەڵبژاردنی ئاوازو گۆرانی کوردی باش تا تۆمار بکرێن هەروەها لیژنەیەکیش بۆ تەتەڵەکردنی ووشەکانی گۆرانیەکان تا بزانرێ کامەیان لەڕووی کۆمەلایەتی و پەروەردەییەوە بۆ تۆمارکردن و بلاوکردنەوە دەست ئەدەن .

8 ـ ماوە خۆش بکرێ لەبەردەم بلاوکردنەوەی ئەو بەرهەمە هونەرییانەی کە لە میهرەجانی یەکەمی هونەردا لە ئازاری 1974 دا تۆمارکرا هەروەها بەر بەرەڵلا بکرێ بۆ ئەو چیرۆکە تەمسیلی و چالاکییە هونەرییانەی تر کە لە کاتی خۆیدا لەلایەن تیپە هونەرییەکانەوە تۆمار کراون .

9 ـ تەلەفزیۆن بە شێوەیەك بەهێز بکرێت کە هەموو ناوچەکانی کوردستان سوودی لێوەربگرن .

10 ـ ئەم بەرنامانەی خوارەوە پێشکەش بکرێت

أ ـ بەرنامەی منالان .

ب ـ بەرنامەیەکی ئەدەبی بەسەرپەرشتی یەکێتیی نووسەرانی کورد .

ج ـ بەرنامەی (هونەری کوردی) بەسەرپەرشتی هونەرمەندانی کورد .

د ـ بەرنامەی ـ مێژوو سامانی نەتەوەیی کوردی ـ .

هـ ـ بەرنامەی وەرزش و لاوان .

و ـ چەند بەرنامەیەکی هەمەجۆری تری ڕۆشنبیری و زانیاری .

11 ـ بۆ ئەوەی منالانی کورد لەو فلیمە کارتۆنانە بگەن کە لە تەلەفزیۆنا پیشان ئەدرێن با بەکوردی دۆبلاج بکرێن .

12 ـ زۆر پێویستە لیژنەی چاودێری دەقە تەمسیلییەکان لە هونەرمەندە کوردە شارەزاکان پێك بێت وەپاش ڕێپێدانی دەقەکە ئیتر پێویست بە مەرجی تری لاوەکی ناکات .

13 ـ لەکاتی تۆمارکردنی بەرهەمی هونەرمەندانا پێویستە بارودۆخێکی باشیان بۆ برەخسێنرێ .

14 ـ سەرژمێرێکی ئەو بەرهەمە تۆمارکراوانەی لەوەوپێش بکرێت بۆ جیاکردنەوەی ئەو بەرهەمانەی بەکەڵك نایەن و لە لایەن لیژنەیەکی هونەرییەوە بڕیاری فەوتاندنیان بدرێت .

15 ـ هەندێ گۆرانێ بێژی لاو هەن کەسەر بە ڕێکخراوەکانن زۆر پێویستە بەرهەمەکانیان لە بەرنامە تایبەتییەکانی لاوان و قوتابیانا یان لەبەرنامەی ئارەزوو مەندانا بلاوبکرێنەوە نەك لەبەرنامەی گشتی ڕۆژانەدا .

16 ـ پێویستە لە دامەزراندنی موزیعەکانا مەسەلەی زمان رەچاوبکرێت ، باشتر وایە کە لیژنەی هەڵبژاردن زمانەوانی پسپۆری تێدابێ .

17 ـ ئەو پاداشتانەی بۆ بەرهەمە کوردیەکان دائەنرێن پێویستە بەپێی ئەو لائحانە بێت کە لە تەلەفزیۆنی بەغدادا بەکاردەهێنرێ .

18 ـ هونەرمەندان و ئەو تیپانەی بەرهەم تۆمار دەکەن سەرەرای پاداشتەکەیان دەبێ مەسرەفی هاتوچۆیان بکیشرێ .

19 ـ ناوبەناو ئەو تەمسیلە کوردییە سەرکەوتوانەی سەرنج ڕادەکێشن بەرچڤەی عەرەبی بخرێتە سەرو لە تەلەفزیۆنی بەغداوە بلاوبکرێنەوە .

20 ـ ڕاستەوخۆ بەهۆی کامێرای تایبەتییەوە شانۆنامە کوردییە باشەکان تۆمار بکرێن بۆ ئەوەی وەك شانۆنامەیەکی تەلەفزیۆنی پیشان بدرێت .

21 ـ ئەو شانۆنامە جیهانییانەو ئاهەنگە مۆسیقیە جیهانیەکانی بەرنامەی دووەم لەبەشە کوردیەکەدا پیشان بدرێن .

22 ـ ئەو بەرهەمە هونەرییە باشانەی کە لەوەوپێش بەرەش و سپی تۆمارکراون سەرلەنوێ بە ڕەنگاورەنگ تۆمار بکرێن .

23 ـ لە پارێزگاکانی کوردستانا چاك وایە کە ستۆدیۆی تایبەتی بۆ تۆمارکردنی بەرنامەی رادیۆ دابمەزرێنرێ .

24 ـ بۆ گونجاندن و یەك‌خستنی کاروبار لە نێوان هونەرمەندان و تەلەفزیۆن وا پەسندە کە لە پارێزگاکانا نووسینگەی تەلەفزیۆن هەبێ .

25 ـ جۆرە گونجاندنێکی ڕێك و پێك لە نێوان بەرنامەکانی تەلەفزیۆنی بەغدا و تەلەفزیۆنی کەرکوکا هەبێ دەربارەی بەرنامەکان و زنجیرەکان و تا .. د .

26 ـ لەبەر ئەوەی ژمارەیەکی زۆر خەڵکانی کورد لە بەغداو دەوروپشتی هەن زۆر پێویستە کە لە قەناتی دووی بەغداوە بەرنامەی هەمەجۆری کوردی بڵاوبکرێتەوە .

شیاوی باسە ژمارەیەکی باش لە هونەرمەندە ناسراوەکانی سلێمانی ئەم یاداشتەیان ئیمزا کردوە ، هیوادارین کە تەلەفزیۆنی کەرکوك خواستەکانیان بەجێ بهێنێ .

ئاهەنگی 200 ساڵەی دامەزراندنی شاری سلێمانی

بەبۆنەی تێپەڕبوونی 200 ساڵ بەسەر دامەزراندنی شاری سلێمانیدا وانیازە کە ئیمساڵ گەلێك ئاهەنگ و کۆڕو میهرەجانی قەشەنگی وا سازبکرێت کە شایانی ئەم شارە شکۆدارە بێت ، بێگومان بۆ بەها پێدان بەم یادە پیرۆزە وا چاوەڕوان دەکرێ کە هونەرمەندان و ئەدیب و ڕۆشنبیرەکانمان بایەخێکی باش پێ بدەن . ؟

پیشانگای هونەرمەند کاوە عبدالله

لە ناوەڕاستی مانگی کانونی دووەما بەڕێوەبەرێتی ڕۆشنبیری جەماوەر لە هۆڵی مۆزەخانە پیشانگای هونەرمەند کاوە عبداللەی پیشاندا لەم پیشانگایەدا 31 تابلۆی تێدا پیشان درابوون ، شیاوی باسە ئەم هونەرمەندە لە ساڵی 1963 لە شاری سلێمانی لەدایك‌بوە ، دەرچووی ئامادەیی پیشەسازی سلێمانییە لەو ووتەیەدا کە هونەرمەند تابلۆکانی تیا پێشکەش دەکات ئەڵێ .

«هونەرو مرۆڤ دوو هاوڕێن و هەرگیزاو هەرگیز لەیەك دانابڕێن . ناوەڕۆك و جوانی‌یان بەخۆوە بەستۆتەوە ساڵ لەدوای ساڵ و وەچە بە وەچە هاوڕێیەتییان کردووەو بەتین‌تریش خۆیان لە یەکتری ئاڵاندووە ....»

کۆڕی چیرۆك لە هەڵەبجە

لە 1984/1/7 دا چیرۆکنووسی لاو دکتۆر هیوا عمر احمد لە کۆڕێکی چیرۆکا چوار کورتە چیرۆکی خۆی خوێندەوە لەلایەن دانیشتوانەوە چەند پرسیارێکی ئاراستەکراو وەڵامی دانەوە ، ئەم کۆڕە لە هۆڵی لقی ڕۆشنبیریی جەماوەرا پێشکەش‌کرا .

لە دهۆك

« كومەلێ كوردی دچەند ئاخفتن‌و كنایاتادا »

ل روژا پێنج شەمبێ ، ل رێكەڤتا 20 /10 /1983 كورەكێ ناڤخویی هاتە تەرخانكرن ، بو سەیدا [نزار محمد سعید] ی ، ل ئێكەتیا نڤیسڤانێت كورد - تایێ دهوكێ . لگەل بابەتەكێ ل ژێر ناڤێ [كومەلێ كوردی د چەند ئاخفتن‌و كنایاتا دا] .
لپێشیێ سەیدای خویاكر ، كارتێكرنا پەیوەندیێت كومەلایەتی د كومەلیدا ، ژبو گران‌كرنا دارا سامانێ كوردی ، دبن بەرهەمی‌ڤە . پاشی گوت : تێكەلیێت جڤاكی ، چاخێ هێڤدكەینێ ، لبا خەلكێ گوندا ، نە نولا باژێری‌یا نە . ئەڤ

تێكەلی‌یە ، بەرڤ سست‌و خاڤیێ دچن لنك باژێری‌یا . پێشەسازی وحەڤ حەڤا كاری‌و بازرگانی‌و خوسارەت‌و فایدەو ، دەركەتن‌و پێش‌كەڤتنا ئامیرا ، لگەل گەلەك تشتێت دی ، تەڤدا دبنە ئەگەرێت سستبونا ڤان تێكەلی‌یا لناڤبەرا كەسێت كومەلی‌دا لباژێرا .
دیسا دەرباری ڤان تێكەلی‌یاو سینج‌و رابون‌و روینشتنێت كوردا ، سەیدای بیرو رایێت سێ نڤیسڤانا ، بو مە دیاركرن ، ئێك ژوانا یێ بیانی‌و ئێكێ عەرەب وئێكێ كورد .

د دویڤدا ئەڤ ئاخڤتنێت كورد د ژیانا رۆژانەدا بكار تینن ، بو مە خاندن . ئەڤێت ل رابون‌و روینشتنێت خودا دبێژن لشاهی‌و بەهییا ، ل بازارا ، لسەر شولی ، لسەرەدان‌و مێهڤان داری‌یا ، وە ل گش هەلكەڤتنادا . بەشێ دووێ ژ بابەتی ، هژمارەكا كنایەتا بون ، لگەل پەژن‌و رامانێت ژێ دچن‌و هەلكەڤتن‌و دەلیڤێت لێ تێنە گوتن . بێت كو د گەل ئاخڤتنا د چارچوڤەكێدا دبنە نەینكەكا زل‌و بەربچاڤ ، گەلەك لایێت كومەلایەتی ژ كومەلێ مە یێ كوردی ، ئاشكرادكەن . ل دیماهیكا كورێ ، هژمارەكا باش ژ حازرا كەڤتنە قادا گفتوگویێ لسەر بابەتی .

گەلەك راو پێشنیارا خو كێشا گوڤەندێ ب نیازا دەولەمەندكرنا ڤی بابەتی . ژبەر كو بو جارا ئێكێیە ئەڤ دەرگەهە تێتە قوتان . مینا هەر كارەكی ، ژكێماسییا یێ بێ باهر نە بو . لەوما بسینگەكێ فرەهـ ، سەیدایی هزرو بیرێت برادەرا وەرگرتن ، ژبو كیانا مەشكا ڤی بابەتی‌و پێش كێش كرنا نیڤشكێ وی ، لپاشەرۆژێ ، بو دلسوزو خەمخورێت كەلەپوروپەیڤا كوردی یا رەسن .

كەڤالێن عبدالستار علی : خاك ومروڤ‌و دیروك

ژ چالاكیێت رێڤەبەریا دەزگەها رەوشەنبیری‌یا . جەماوەری لدهوكێ ، پێشەنگەها ئێكێ یا هونەرمەندێ شێوەكاری [عبدالستار علي] هاتە ڤەكرن . ل هولا رێڤەبەریێ ، ل روژا 19 /10 /1983 . پێشەنگەهـ ژ 24 كەڤالا پێك‌هاتی بو ، ل گەل 30 هێلكاری‌یا . هونەرمەندێ لاو وپێڤەهاتی ، پرسێت گرنگ ل ڤێ پێشەنگەهێ ، دەرگەهێ وان قوتایە . هەروەكی بەربچاڤدبن ،

دكاريت وی‌دا لسه‌ر سامانێ خه‌باتا مله‌تێ کورد ، [دم دم] ، [پاله‌کێ کورد «کاوه»] ، بیت کو به‌حسێ نوی‌بونا دویروکێ دکه‌ن ، ب دیتنه‌کا هونه‌ری یا نوی‌ژه‌ن . [دودوخ] ژهونه‌ری موسلمانه‌تیێ مفا وه‌رگرتییه ، و [ڤینوس] ژ هونه‌رێ ئه‌وروپی وه‌رگرتییه . فولکلورێ مللی ئاشکرایه ل [دیلان] ، [نان پێژ] ، ئه‌ڤنه هه‌می ، هونه‌رمه‌ندی بتلێت خو بیت زێرین ، ئاڤاهییه‌کێ موکم دانایه ، دا ب گه‌هیته [روخساره‌کێ] ـ ئه‌زمان ـ هزرو بیریت خو بیت پڕ ، بو مه بێژیت . دکاریت هونه‌رمه‌ندێ مه‌دا ، ژنکێ سه‌ر ژ کاریت دی وه‌رگرتییه ، دوزا ژنکێ گه‌له‌کا به‌رزو بلنده ، د که‌ڤال‌و هێلکاری‌یا هه‌ردووکادا . ئێش‌و ژان‌و داخازو ئازارو هویڤی‌یێت وان چاره‌سه‌رکرینه د [نان پێژ] دا ، [دم دم] ، [ئه‌ڤینا به‌فرین] . دیسان د هێلکاری‌یادا ، دێ‌بینی ژنکا به‌ژن زراف ، رند ، ته‌ڕو تۆل ، ژنکا خانده‌ڤان ، به‌رو ڤاژی ، دێ بینین ژنکا لێگدایی‌و دووتتا ، یا زه‌لامینی ده‌ستێت ستویر .. زڤرزڤراتی‌یا کاریت پێ رادبیت ، کاریت ژ هێزو شیانا وێ مه‌ستر . بیت بنه ئه‌گه‌را پێچان‌و داعویرانا جوانی‌یا وێ . هونه‌رمه‌ند [عبدالستار علی] هندێ ب ژینگه‌ها مروڤی ، یا واقعی ڤه نویسیایه ، بێهنا هومێدو دل فره‌هیێ ، ژ کاریت وی دفڕیت . هه‌روه سا به‌رفره‌هی‌یا ژیانێ . کاك [عبدالستار] لڤێرێ دبێژیت : [هونه‌ر نه‌کێشانا سروشتییه ، بو سه‌ر که‌ڤالێ ، به‌لکو درستکرنا ژیانه‌کا نوی یه ژیانه‌کا پڕ مروڤایه‌تی‌و راستی . لڤێری تڤی‌یا هونه‌ر د خمه‌تا گوهڕینا کومه‌لی‌دا بیت‌و ، بیرو ڕاو هه‌ست‌و خوشی‌و نه‌خوشییت وی دیارکه‌ن‌و ریکێ نیشا بده‌ت دا گاڤێت مه‌زن باڤێژیت] .

لسه‌ر گرنگی‌یا دده‌ته ناڤه‌ڕوکێ ، ژ بو گه‌هاندنا بیرو ڕاییت خوو ، گوت : [هه‌روه‌کو ئه‌ز دبینم ناڤه‌ڕوکا که‌ڤالا گرنگتره ژ روخساری ، له‌وما لڤێرێ ئه‌ز هه‌می شێوێت هونه‌ری بکارتینم ، بو ده‌رێخستنا ناڤه‌ڕوکێ] . هونه‌رمه‌ندێ گه‌نج سه‌یدا [زیره‌ك] بو مه ئاخڤت لسه‌ر پێشه‌نگه‌هێ گوت :
[ب راستی من هزرا ڤی به‌رهه‌مێ سه‌رکه‌ڤتی ژ برایێ هونه‌رمه‌ند [عبدالستار علی] نه دکر . خاسما کو ده‌رچوییێ کولیجا زانیاری‌یه ، پشکا جیولوجی . بیت ل دلێ من‌ڤه نویسیان د که‌ڤالێت وی‌دا ، په‌یوه‌ندی‌یا وا یا موکم ب ئه‌ردی‌ڤه ، ب مروڤی‌ڤه ، ب دیروکێ‌ڤه . برایێ هونه‌رمه‌ند یێ شیایی زل‌و به‌ربچاڤ‌که‌ت ، ب شێوه‌کێ وه‌سا ، بو بینه‌ری خویاکه‌ت ، کو هونه‌رمه‌نده . هویڤی‌یا هێژ سه‌رکه‌ڤتنا بو دکه‌م ، ژبو خزمه‌تا هونه‌رێ کوردی‌و وه‌لاتی ، لگه‌ل رێزو سوپاس‌یا] ل دیماهیکێ هه‌ژی گوتنێ‌یه بێژم : ئه‌گه‌ر مه هنده کاریت ره‌واو به‌رکه‌ڤتی ، بیت کاك [عبدالستار] ی دیتین ئه‌ڤ کاریت کو بشێوه‌کێ ژخو رازی، جهـ ژخوڕا دیتی ، ل جیهانا هونه‌رێ شێوه‌کاریێ کوردی یێ فره‌هـ . ئه‌م دێ مینین ، چاڤه‌ڕێی هنده کارو به‌رهه‌مێت هونه‌ری بیت دی ، ژ هونه‌رمه‌ندێ خوییێ دلوڤان ، بیت کو مه پتر ب ڕاکێشن‌و ب دلێ مه ڤه ب نویسین ، که بینه‌ر ژ بو هه‌ر تشتێ داهینه‌رو نوی‌و پێشکه‌ڤتی .
لگه‌ل رێزو ده‌ستکه‌کێ گولێت پڕ بێن ، بو هونه‌رمه‌ندێ هێژا [عبدالستار علی] .

[عبدالستار علی]

- ل گوندێ زێوێ لبال چیایێ مه‌تینا سالا 1957 هاتیه دنیایێ .
- سالا 1980 کولیجا زانیاری ـ پشکا جیولوجی بدویماهی

ئينا .

- بەشداریکریە دەمی پێشەنگەهێت قوتابخانا ، سەرەتایی ، ناڤنجی ، ئامادەیی دا .
- بەشداریاکری ، دگەل دوو ڤیستەڤالێت زانکویێ ، یا ئێکیو یا دوویٚدا .
- دوو پێشەنگەهێت کرین ، ل زانکوا میسل ، ئێك سالا 1979 . ئو یا دی ، سالا 1980 ، دگەل هونەرمەند [طیب حسن] ی .

سیاحە تناما ئەولیا چەلەبی

ل رۆژا پێنج شەمبێ ، ل رێکەڤتا 27 /10/ 1983 کۆرەکێ دی هاتە پێشکێشکرن ، ژ بزاڤێت ناڤخویی بێت ئێکەتیا نڤیسڤانێت کورد - تایێ دهوکێ - لژێر ناڤو نیشانێت ، [سیاحەتناما ئەولیا چەلەبی] ژلایێ تورەڤانێ هێژا ڤە [رشید فندی] . ئەڤ بابەتە ، پێشچاڤیکرنا [عرض] کتێبەکێیە لژێر ڤی ناڤی، یا کو ئەولیا چەلەبی ب زمانێ تورکی دانای ، وە هێژا [سعید ناکام] ی وەرگێرایە کوردیو لسالا 1979 گەهاندیە چاپێ . ئەڤ کتێبە گەریدەیێ تورك [ئەولیا چەلەبی] دانایە بەری نێزیکی [300] سالا . باسێ چار لایا دکەت ، لایێ رامیاریو مێژوویی ، کومەلایەتی تورەیی ، ئو شارستانیەتی . لێ سەیدایێ [رشید] کرنە دوو پشك . ئێك لسەر شارستانیەتێ ، یا دی لسەر [مؤامر] ا لسەر میرێ بەدلیسێ هاتیە کرن .

ل سەرەتا بابەتی کاك [رشید] ی گوت : ئەولیا چەلەبی دەست ب گەریانا خو کر ، لگەلەك جها ، ئێك ژوانا ل کوردستانێ . ئەڤ گەریانا وی ژی ، بو هندەك مەبەستێت تایبەتی بو . چ دیتیە بدرستی نڤیسیە . لگەل هندێ هەکو دکەڤیتە سەر [مەحەکی] هینکێ بێ مروەت دبیتو ژ رێکا دادگەریێ دەردکەڤیت ، ئو دبیتە پشتەڤانێ کاربدەستێت ئوسمالییا . گوندو باژێرێت ئەولیا چەلەبی لێ بویە مێهڤان ، گش لایێت ژیانا خەلکێ وان نڤیسیە . ژ دابو نەریتێت وان ، جلو بەرگو خواردەمەنیو خاندنو ئامیر چێکرنو چاندنو تورو هونەرێت وانو گەلەك لایێت دی ژی . پاشی سەیدایێ [رشید] بشێوەکێ پێڤەهاتیو جوان دارێتی ، بو مە بەحسێ کەربوکینا ئوسمالییا کر ، یا کو هاڤێتیە میرێ میرنشینا بەدلیسێ ، ژبو تێکدانا وێ ، چمکی یا نیڤ سەر ب خو بو . ژوێرێ بادا شەرو جەنگێ هاتیە سەر شارێ بەدلیسێ . ئەگەرێت شەری چ بون ، چاوا چێ بو دویماهیك چو سەر چ . هەمی ژمەرا هاتن خویا کرن . پشتی کۆر ب کوتاییهاتی . گێنکەشەکا دلڤەکەر هاتەکرن . براستی د پێشچاڤیکرنا کتێبادا ، نابیت دسەرڕا ببورین ، هەر وەکی ئەم چیروکەکێ دبێژین . بێی رایا خو دیارکەین لسەر باشیو خرابیێت تێدا هاتین . نەمازە کتێبێت بیانییا لسەر مێژووا کوردا نڤیسین . ئەڤێت پێناسێت وان لدەڤ هەمیا دئاشکرا ، هەروەسا ئارمانجو نێت مەرمێت وان ، وە دەورێت نهێنی بێت پێ رادبون ، ژبو داوەشاندنا دربێت خو بێت مرنێ . خاسما ڤی لڤێرێ ، ئانکو ئەولیا چەلەبی ، نە دویر نە نێزیك ، ژبنی بەحسێ مللەتی نە کریە . تەنها باسێ دەرەبەگو بەگلەرا کریە . بشێوەکی ئان پێ دی ، ئەو ژی هاریکاربون دگەل پاشاییێت ئوسمالییا . مە شولە پێ نینە ، مێژونڤیسێت وی دەمی ، هەمیا تنێ باسێ تەخێت دەستاوێژێت بەرهەمی [وسائل الانتاج] د دەستدا دکر . لگەل رێزو قەدرگرتنێت مە بو شیانێت سەیدایێ هێژا ، وە جەڤایا کێشایی ، پێخامی پێشکێشکرنا ڤی بابەتێ هویێ خوش و رەنگینو گرنگ .

كاروان
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

آذار 1984 18 السنة الثانية

● في هذا العدد ●

العنوان : اربيل ـ الامانة العامة للثقافة والشباب ـ مجلة (كاروان) ـ ت : 20882

الملا عبدالرحمان الروزبهاني

شيرزاد محمد امين روژبياني

هو ابن حسين بيك بن سيفي بن خدربيك من روزبيانية منطقة قره حسن ـ وليس ابن محمود كما جاء في كتب العزاوي (ر.ح) خطأ ـ ولد في فورقان ، ونشأ بها وترعرع ، ودخل الكتاب لدى امام القرية فدرس الالفباء والقرآن الكريم، ثم انتقل الى كركوك فدرس مقدمات العلوم ، ثم رحل في طلب العلوم فجال في انحاء كردستان ، ودرس على يد العلماء العظام ، ثم قصد بغداد فأخذ العلم عن العلامة الشيخ صبغة الله الزياري (نسبة الى قرية زيارەت) الكردي ، عن العلامة صالح الحيدري[1] وصار مدرسا في المدرسة الاحمدية ، وواظب على التدريس اكثر من اربعين سنة فأخذ عنه العلم : (السيد عبدالله الحيدري ، الملا محمد الخطي ، الملا احمد بن علي الكلالي ، الملا ابراهيم بن حسين الرمكي ، الحاج اسعد افندي ، ابوبكر الملقب بكجك ملا الاربلي (جد الملا كجكة الشهير) ، الملا احمد العمركنبدي ، الملا محمود العمركنبدي ، الشيخ محمد الحلي ، السيد محمد الطبقجلي ، السيد عيسى البندنيجي ، السيد محمد سعيد المفتي ، الشيخ داود النقشبندي ، داوود الكرجي (داوود باشا والي بغداد بعدئذ) اسعد الحيدري ، ابراهيم فصيح الحيدري وعشرات اخرى ، اضافة الى نجليه احمد ومحمد[2] واليه ترتقي سلسلة الاجازات العلمية في اكثر مناطق كردستان . وقد كان له ولمولانا خالد النقشبندي صحبة عجيبة من زمن تحصيل العلوم[3] مولانا خالد بغداد في سفرته الاولى زاره عبدالرحمان وجرت في مجلسه مناظرات علمية ومطارحات ادبية كان عبدالرحمان فيها المجيب المرموق، بيد ان الشيخ خالد لما رجع من سفرته الى الهند وجاء بغداد سنة ١٢٣٤هـ ـ ١٨١٩م وزاره الملا عبدالرحمان ، رأى فيه العجب العجاب ، فقد وجده يتحدث بأحاديث ويتفوه باصطلاحات علمية صوفية لم يسمع بها عبدالرحمان وغيره فشغف به وصار من مريديه ، فلما علم (داوود باشا)[4] علم ان استاذه الملا عبدالرحمان الروزبهاني اعلم من غيره قصده ، وعرض عليه قائلا :

كنت اعلم ان استاذي يفوق خالدا وغيره في كل علم منذ ان كانوا زملاء في تحصيل العلوم ، فكيف اذعن للشيخ خالد وصار من مريديه؟ فاجابه الروزبهاني بقوله : كان فيما سبق كما بدا لك ، اما ان الرجل غاب سنين فقد اكتسب من العلم والعرفان ما نحن فيه غافلون ، فانحنيت امام جلال العلم والعرفان ، حين زرته ووجدته ينبوعا يفيض ، وركعت بين يديه وسلكت المسلك[5] .

كان مولانا خالد يعده في منزلة اخيه لما بينهما من الحقوق القديمة من اوان التحصيل ، وبالجملة ان حضرة مولانا خالد واسعد الحيدري والعلامة الشيخ المزوري والعلامة الشيخ الروزبهاني كانوا بمنزلة الاخوة في المحبة والعلم والفضل والحقوق ، الا ان حضرة مولانا خالد صار رئيسهم لما نال الولاية الكبرى ، وهم في غاية الطاعة والانقياد له[6] .

ولقد تضلع الملا عبدالرحمان الروزبهاني بأربع لغات : (الكردية ، الفارسية ، التركية ، العربية) وله بها تآليف قيمة عرفنا منها : (حاشية على شرح حكمة العين من مؤلفات نجم الدين كاتبي قزويني) و (حاشية على اثبات الواجب لمؤلفه جلال الدين محمد سعدالدين اسعد الدواني الكازروني). وقد رأيت له تقريظا لتفسير العلامة السيد محمود الآلوسي الموسوم (روح المعاني) يشهد على تضلعه في علوم القرآن تفسيرا وتجويدا ، وعلى قوة سبكه ادبا وانشاء . وله من التحقيقات ما يكتب على العيون[7] .

وبعد ان جرى لمولانا خالد النقشبندي ما جرى وهاجر الى الشام استخلف مكانه (الشيخ عبدالرحمان الروزبهاني)[8] في التكية الخالدية.

كان الروزبهاني في بدء حياته زاهدا في الدنيا، لم يقتن دارا

ولا سكنـا ، وترك مـا ورثه من الاراضي والامـلاك في فورقـان وخدربك لذوي قرابته وكان يسكن في بغداد اينما حصل ، وهذا شـاهد من اهلهـا ، فقد جـاء في رسالة كتبهـا مـولانـا خـالد النقشبنـدي لمريـده (الملا محمـد الجديـد) : (..... وسيـدي عبدالرحمان الروزبهاني ان رضي بالقعود مع العيـال في داري فليقعد فيها وان تحاشى عنه حياء ـ كما هو دأبه ـ فألحوا عليه ـ انت وابن النائب ـ وان لم يرتضه في نفس الامر فهـو مختار، والامر الى من فوضته اليه....)[٩] .

وفي كت ب (بغية الواجد) رسالتان جوابيتان من مولانا خالد الى عبدالرحمان الروزبهاني ، ندرجهما لكي نقف على مكـانته لدى مولانا خالد ، ونأسف في الوقت نفسه على ان مؤلف بغية الواجد لم يورد الرسالتين :

(الرقعة السابعة والستون)

كتبها ـ نفعنا الله بأنفاسه وافاض علينا من مشكاة نبراسه من دمشق الى بغداد جوابا الى مخلصه الصميم ونديمه الحميم شريكه في ايام تحصيله العلوم الجهبذ المفضال مولانـا الشيخ عبدالرحمان الروزبهانى (رحمه الله تعالى).

(بسم الله الرحمن الرحيم)

الحمد لله الذي انزل على عبده الكتاب، والشكر للمنعم الذي اذهب عنا الحزن باطلاع احوال الاحباب، والصلاة والسلام على سيدنا محمد الذي ما انكشف عن شمس محيـاه الحجاب الا وانشقت بنصول هيبته البدور وانكبت بحلول عظمته الانصاب ، وعلى اتباعه الذين لم يكن لمخالب صولتهم سوى دماء اعاديهم خضاب، والآل والازواج والذريات والاصحاب، ما ناح الحمام وجال السحاب. وبعـد فوالذي احـرق قلبي بنار اشتيـاقكم ، واغرق جسدي في بحار دموعي من شدائد فـراقكم، ثم والذي اكرمني في زمن الوصال بسعادات الهوى، وسقاني وقت حرمان الجمال كؤوس غساق الجوى، لا يمضي عـلي وقت الا وذكركم انيسي، ولا يمر علي حين الا وشبحكم جليسي، ولم ازل مذ فارقتكم ليلا ونهارا، اريق من عيوني الدمع انهارا واصب منها البحار العبرات بحارا، وصارت مقلتي سحابا ودموعي امطارا، فسبحان من ارسل السحاب علي مدرارا، واعظمه عندي شرفا ومقدارا، والسلام ختام الكلام...

(الرقعة السابعة والسبعون)

كتبها الى مريده ونديمه القديم شريكه في تحصيـل العلوم العلامة المحقق مولانا الشيخ عبدالرحمان الروزبهاني، جوابا لما طلب تغيير شغله قبل بلوغ مقامه.

(بسم الله الرحمن الرحيم)

الحمد لله وكفى ، وسلام على عباده الذين اصطفى، اما بعد فقد تشرفنا بمطالعة المكتوب، وترجينا لانجاز ما فيه المطلوب فاما الاذن للاشتغال بالنفي والاثبات[١٠] فهو موقوف على الوصول الى مقامه او اشارة احد من الحضرات، واما التوجه والالتفات فعسى ان يكون في بعض الاوقات ، والادب الاهم في كتابة المكتـوبات التصريح بما لابد بيانه للمريد من الاحوال والادراكات قـل او كثر ، والقليل هنا كثير ولله در قائل هذا البيت : (اجاد فيما اجاد)

قليل منك يكفيني ولكن
قليلك لا يقال له قليل

وطلب تبديل الذكر غير متعارف عند اهل الطريق اياك ان تشتغل بما لم تؤمر به قياسا على اخيـك واخي (الشيخ عـلي) فيفوت عنك فوائد لا تحصى ، فانه قد يكون ضـررا والمريـد لا يدري به (عسى ان تحبوا شيئا وهو شر لكم) نص قاطع ، والحقير بمقتضى ادراكي مـا ارى احـوال قلبكم بعـد مقتضيـة للنفي والاثبات ، وانتم كتبتم (ما كتبتم ، ادراككم فبقي الامر على ما هو عليه ، والخروج من ديدن اهل الطريق بمظنة عده من عداد الاخـلاص امر يفهم بشـاعته العـوام فضلا عن الخـواص ، والسلام ختام)[١١] .

تزوج الشيخ عبدالرحمان الروزبهاني زوجات متعـددة : تـزوج اولا من كريمـة (ميـرزا محمـد افنـدي بن امـين بـك الروزبهاني)[١٢] فولد له منها ابن وبنت هما (احمد[١٣] واسمى[١٤]) ثم تزوج من الآنسة عصمت الملا محمد عرب[١٥] فولد منها ابن وبنتان هم (محمد[١٦] وآمنة[١٧] ورحمة[١٨]) .

وعلى الرغم من ان عبدالرحمان الروزبهاني كان زاهدا في الدنيا ـ كما ظهر لنا من رسالة مولانا خالد ـ الا ان تكاثر العيال اضطره اخيرا ان يقتني اموالا واملاكا ، فقد كان له في قريـة (جديدة الاغوات) بساتين ومزارع ملكها لابنيه (احمد ومحمد) دون بقية اولاده[١٩] كما انـه امتلك في (بهرز) بسـاتين واراضي ورثها بعد وفاته ووفاة ولديه بناته واسباطه ..

توفي الملا عبـدالرحمان الروزبهـاني في ٣ محرم الحـرام (١٢٧٠هـ ـ ١٨٥٤م) فدفن في المقبرة السهروردية ببغداد وقد رثاه الكثيرون من العلماء والادباء منهم (عبدالباقي العمـري) شاعر العراق الكبير في عصره بقصيدتين : فقد جاء في ديوانه (الترياق الفاروقي) ما نصه : (..... وقال مؤرخا عام وفاة شيخ علماء العراق على الاطلاق الهيكل الروحاني عبدالرحمان افندي الروزبهاني :

فاز هذا الضريح فوزا عظيما
بتقيٍّ يحكي الملائك سيما
هو حبر وصدره الرحب بحر
اودع الله فيه قلبا سليما
ما رأى قبل لحده الناس لحدا
صار كهفا ليذبل او رقيما[20]
بعده ام الفضل امست كما
اضحى ابو الفضل عاقرا وعقيما
فبكته من العلوم يتامى
بعيون ينثرن درا يتيما
يا لبحر منه فقدنا عبابا !!
زاخرا بالندى وغيثا عميما
فترضّوا عنه اذا زرتموه
كل يوم وسلموا تسليما
فبدار السلام قد ارخوه
(حل عبدالحمان مثوى كريما)
٢٨ + ٧٦ + ٣٢٩ + ٥٥٦ + ٢٧١ = ١٢٧٠هـ

وقال مؤرخا ثانيا :

انت يا قبر مركز الحسنات
وركاز المآثر الصالحات
بك عبدالرحمان حلّ فحلت
معه فيك جملة البركات
وانطوت في ثراك منه علوم
زاخرات تربو على الصبيات
قد قضى عمره بزهد وتقوى
وصلات مشفوعة بصلات
ببنان البيان في البحث كم
قد حل للطالبين من مشكلات
وبقطر العراق محور فضل
مثله لا أتى ولا هو آت
بعده اضحت المدارس حتى
من حلي كل فاضل عاطلات
رجعت مطمئنة منه نفس
وتسامت لأرفع الدرجات
وترقى بسلم العلم ارخ
(شان عبدالرحمان للجنات)
٣٥١ + ٧٦ + ٢٩٩ + ٥١٤ = ١٢٧٠هـ

الهوامش

١ - عنوان المجد ص (٩٤) ٢ - عنوان المجد ص (١٣٦،١٥٠)
٣ - عنوان المجد ص (٩٤ ، ١٣٦) .
٤ - داوود باشا الكرجي كان من مماليك باشا وصار واليا (٣ محرم ١٢٣٢هـ - ١٢٤٧هـ) بفضل محمود باشا بابان .
٥ - نقلا عن الشيخ عبدالجليل آل جميل والقاضي رشيد افندي (رحمهما الله) .
٦ - عنوان المجد (١٣٦أ)
٧ - من اغرب ما وجدت ان شخصيا غبيا ما كان قد اتقن اللغة التركية ولا فهم عن التاريخ شيئا ، جمع عام (١٣٠١هـ اخبارا ملفقة واكاذيب واساطير جعل منها رسالة باسم تاريخ عشيرة زنكنه نسب تاليفها الى الملا عبدالرحمن الروزبهاني ، دون ان يعلم بان الملا عبدالرحمان قد توفي عام (١٢٧٠هـ) .
٨ - لقد اورد مؤلف حديقة الاولياء في ج ٣ في ترجمة مولانا خالد ذكرا للملا عبدالرحمان الروزبهاني بين خلفاء مولانا خالد ، ولكن جامع (بغية الواجد) والذين كتبوا عن مولانا خالد لم يوردوا اسمه بين خلفائه .
٩ - (بغية الواجد - ٢٤٧)
١٠ - هو النوع الثاني من نوعي الذكر عند اصحاب الطريقة النقشبندية (كما جاء ذلك في كتاب سراج السالكين للشيخ حسين القاضي البرزنجي) .
١١ - بغية الواجد ص ٧١ ، ٧٢ ، ٢١٧) .
١٢ - ولد في كركوك ونبغ بها وانتقل الى بغداد فدرس بها ، وتصاهر مع عبدالرحمان الروزبهاني فزوجه شقيقته وتزوج من شقيقته ، ورجع الى كركوك فاقام في محلة (اخي حسين) في داره الواسعة ، فافرز قسما منها جعلها تكية يعظ فيها ويرشد حسب مسلكه النقشبندي ، وانجب اربعة بنين مات ثلاثة منهم شبابا وبقي له ابنه الرابع (حسن) الذي انتقل الى بغداد وباع داره وتكيته لاتباع الشيخ حسن القره چيواري .
١٣ - ١٤ - سنورد ترجمتهما .
١٥ - الملا محمد عرب هو الجد الاكبر لكل من رشاد عارف ، عزة عارف ، جمال عارف . وكان من كويسنجق .
١٦ - سنترجم له .
١٧ - آمنة تزوجت من السيد اسماعيل كوناكوتر البرزنجي ، الجد الاكبر للسيد فؤاد السيد عارف السيد محمود البرزنجي اللواء العسكري المتقاعد ، الذي تولى مناصب وزارية مختلفة .
١٨ - رحمة ، تزوجت من (بكر احمد افندي الروزبهاني) ابن اخت الشيخ عبدالرحمان وخلف بنين تولوا مناصب دينية وعدلية (ونترجم لهم فيما بعد) .
١٩ - نشوة المدام للسيد محمود الآلوسي (ص١١) .
٢٠ - (يذبل ورقيم) اسمان لجبلين .
٢١ - ام الفضل ، وابو الفضل كنايتان عن العلم .

بين گوته والجزيري

عبدالرحمن مزروى

هو الشاعر الالماني العظيم جوهان فون گـوته Johann Von Goethe ، الذي عاش بين 1749-1832 م ، وكان متعدد المواهب ، كتب في جميع الانواع الادبية المعروفة ، فكان روائيـا وكاتبـا مسرحيا ومفكرا سياسيا .. اضافة الى عبقريته الشعرية .

أخذ عن ابيه المحامي والمستشار فيما بعد ، الاغـراق في فلسفة النور ، فاطلع على الآداب الشـرقية وانتهى اخيـرا الى رمزية صوفية نضـج بها ، ارتبـط والشاعـر شيلر في صداقـة حميمة ، ولما مات شيلر ، كتب عنه قائلا : بأنه (فقد شطرا من نفسه) ، وصفه نابليون بونابرت بأنه (اعظم شاعر تراجيدي في المانيا) .

له آلام فارتر وفاوست Faust وسنوات السفـر .. والديوان الشرقي الذي استلهم فيه ارواح العـديد من شعـراء الشرق ومنهم شاعرنا (الجزيري) الخالد[1] .

والجزيري هو الشاعـر الكردي العـظيم احمد بن محمـد البهتي الجزيري المشهور بـ (مەلایێ جزيرى) . ولد في جزيرة بوتان (ابن عمر في المصادر العربية) رعـاش في اواخر القـرن العاشر الهجري ـ السادس عشر الميلادي وعـاصر الشاعـرين الخالدين فقيه طيران وشمس الدين الاخلاطي .

يعتبر ديوانه باللغة الكردية معجزة في الفصاحة والبلاغة ، وآية في العمق والعذوبـة ، وبجوهـرة فائقـة في الدقة والسحـر الحلال ، انه قطب الصوفية وبركانهم الثائر أبدا[2] .

والقضية التي يناقشها هذا المقال ، هي قصيدة الشـاعر گوته المعنونة (كتاب قراءة) في تأليفه القيم (الديـوان الشرقي

للمؤلف الغربي) الذي ترجمه الى العربية الكاتب الفذ الدكتور عبدالرحمن بدوي والتي جاء فيها :

أي (نيشاني) لقد استطعت في النهاية ، ان تكتشف
الطريق القويم ،
هذا السر المستغلق من ذا يقدر على كشفه،
فيتلاقى العشاق من جديد؟!(3) .

فمن هو (نيشاني) هذا ..؟! وفي أي عصر عاش ..؟! وهل هو شاعر تركي كما ذهب اليه مترجم الديوان ..؟! أم انه الشاعر الكردي احمد الجزيري الملقب بـ (نيشاني) ..؟! وما هي ادلتنا على ذلك ..؟!

وكأمانة ادبية فقد سبقني هذا الرأي الشاعر صبري البوتاني (4) ، اذ ليس مقالي هذا سوى غربلة ثانية للمصادر ، وايرادا بأدلة جديدة ، وتوكيدا للنتائج التي توصل اليها .

1 ـ اما انه شاعر تركي ، فلا تذكر المصادر الادبية والتاريخية شاعرا تركيا صوفيا بتخلص (نيشاني) ، عاش في القرن السادس عشر الميلادي وعاصر السلطان سليمان الاول (القانوني) 1519-1566 م .. من مثل تاريخ الادب التركي للدكتور حسين مجيب المصري واشارات اولية في الشعر التركي للاستاذ عبداللطيف بندر اوغلو وَ قاموس الاعلام (بالتركية) لشمس الدين سامي ، رغم ترجمة هذا الاخير لعدد من الشعراء ضمن (باب النون) من امثال ، نفعي ونجاتي ونيگاهي ونوائي .. وغيرهم(5) .

3 ـ ان صيغة (نيشاني) هي صيغة كردية ، منسوبة اما الى (نيشان) اي الهدف ، بمعنى ان الشاعر الجزيري اختار لنفسه هذا (التخلص) انه كان هدفا لسهام العشق والهوى وكان هو فعلا الهدف والمستهدف والهداف .. او من (نيشان) اي العلامة ، بمعنى انه كان علامة متميزة وفارقة في الادب الصوفي الكردي ، وكان كذلك حقيقة ، وتقابل هذه الصيغة في التركية (نيشانجي ونيشانليور) وليس (نيشاني) .

3 ـ استخدم الشاعر الجزيري تخلص (نيشاني) في معظم قصائده ، رغم استعماله القابا اخرى (كالملا ، وملي ، واحمد .. وغيرهما) وهو يتلاعب بها اي بالكلمة تلك ، جناسا وتورية وطباقا ، كالمعجب والمغرم بها ، من مثل قوله :

ژحوسنا بێ نيشان نادی نيشانه ك
(نيشاني) گەر ژدل نەكرا تە پەرهيز(6)
وترجمته :
انها لا تعطيك علامة من حسنها التي بدون علامة
يا (نيشاني) اذا لم تحفظ قلبك من الاوهام !
وقوله :
وەك (نيشاني) نەقش ونيشانەك تە دی
ئێ كو نيشانەك تەدی كانێ خەلەت ..؟!(7)
وترجمته :
مثل (نيشاني) شاهد نقشا وعلامة منك
والذي شاهد احدى علاماتك ، كيف يكون مخطئا؟!

وغيرها من الامثلة التي لا مجال لعرضها خوف الاطناب والاطالة .

4 ـ يقول الدكتور عبدالرحمن بدوي مترجم الديوان الشرقي من الالمانية بأن الشاعر (نيشاني) الذي يذكره گوته في قصيدته (كتاب قراءة) عاش في عهد السلطان سليمان القانوني الذي حكم بين (1519-1566م)(8) اي في القرن السادس عشر الميلادي ، وشاعرنا الجزيري (نيشاني) عاش فعلا في النصف الثاني من القرن السادس عشر الميلادي والنصف الاول من القرن السابع عشر وفق ارجح الاحتمالات .

5 ـ أوردنا آنفا بأن گوته اطلع على الآداب الشرقية ، اما بلغاتهم القومية او عن طريق الترجمة ، وانتهى أخيرا الى رمزية صوفية رائعة ، ففي (ديوانه الشرقي) هذا جعل من الحب رمزا صوفيا كبيرا ، فالحب نفسه تضحية ، وأمل المحب الذوبان في المحبوب والسير نحو الموت ليتحد بالآخر ، وليرتفع الى الاسمى .. وقد استلهم قصائده من كبار شعراء الصوفية في الشرق ، كجلال الدين الرومي وعبدالرحمن جامي وفريد الدين العطار وحافظ الشيرازي .. وغيرهم .

وشاعرنا الجزيري لا يخرج عن هذه الدائرة ولا يحيد عن هذا الطريق الصوفي الرمزي قيد انملة ، فهـو لج الفيوضـات والانوار ، ونافجة العشق العبقة ، ونبراس الدياجير الحالكة ، بل سراجها الوهاج ، انه كالشاعر (ابن الفارض) في العربية على رأي (الزفنكي) و (حافظ الشيرازي) في الفارسيـة ، على رأي الشاعر الكاتب رحيم رحمي الهكاري ، وعليه فليس من المستبعد **ان يستهلم گوته منه كما استلهم من غيره !**

6 ـ ربما عد الاوربيون وقتئذ ، معظم القوميات التي عاشت تحت ظل الاحتـلال العثماني بـأنهم أتراك ، لكـونهم مسلمين اولا ، وتابعين للتاج العثماني ثانيا ، وتمثيلها اياهم في المحافل الدولية والاسلامية ثالثا ، سيما بعد ان تلقب بعض سلاطينهم بلقب (الخليفة) .. وعليه ورد الشاعر (نيشاني) عندهم كشاعر تركي تجاوزا ، أي شاعرا عاش في ظل دولة أتراك بنو عثمان ، ليس الا .

7 ـ ودليلنا الاخير فيما ذهبنا اليـه ، هو بمثـابة القش التي قصمت ظهر البعير ، فهو قد يكـون اقوى الادلة وأقـربها الى الحقيقة والصواب .. وهو توافق وتطابق صور وعبارات گوته في قصيدته تلك مع صور وصيغ شاعرنا الجزيري (نيشاني) الذي استلهم منه گوته ، تطابقا يكاد يكون تاما .
فيقول گوته بترجمة البدوي :

ان الاسئلة العديدة ، المستعصية الحل
لا تجد لها جوابا ،
الا عند المحبوب[9]

بينما يقول الجزيري بالكردية :

(تـو ژمـەلایێ هـەر بپـرس ئـەسـراریٚ عشقێ
حەلدكەت)[10]

وترجمته :

اسالوني اسئلة عديدة ،
فانا حلال اسرار العشق!

ويقول گوته بترجمة البدوي ايضا :

هذا السر المستغلق ،
من ذا يقدر على كشفه ..؟![11]

بينما يقول الجزيري :

(ڤێ معمائێ چ زانن سه د مەلا ومستعيد)[12]

وترجمته :

هذا السر المستغلق ،
لا يكشفه مائة ملا ومستعيد !

هذا اذا علمنا بـان (گوتـه) وقف على التـرجمة الا... واستلهمها والترجمة ليست كالأصل ، وقديما قالت العرب ليست النائحة الثكلى كالنائحة المستأجرة ! هذا ما اردنا الخوض فيه وتبيانه ، وربما يأتي الزمن بما ليس في الحسبان :

واعلم ما في اليوم والامس قبله
ولكنني عن علم ما في غد عم !

الهوامش :

(1) انظر : جان فرنسوا انجيلوز ـ الادب الالماني ـ ترجمة هنري زغيب ـ بيروت 1980 ـ ص 56 . وصـديق شيبوب ـ جوته ـ سلسلة اقرأ / القاهرة 1945م ـ ص 11 .
(2) انظر : الزفنكي / العقد الجوهري ـ القامشلي 1959م ج المقدمة . وصادق بهاءالدين الآميدي / ديوان الجزيري بغداد 1977 م / ص 5.
(3) جيتـه / الديوان الشـرقي للمؤلف الغـربي / تـرجمـة عبدالرحمن بدوي ـ بيروت 1980 / ص 121 .
(4) البوتاني ـ صبري أحمد / جريدة العـراق / العدد 246 لسنة 1976م .
(5) شمس الدين سامي / قاموس الاعلام / استانبول 316 مهران مطبعة سي / باب النون ص 4532 .
(6) الزفنكي ـ العقد الجوهري / ج 1ص 275 .
(7) الزفنكي ـ العقد الجوهري / ج 1ص 329 .
(8) جيته ـ الديوان الشرقي / ترجمة : د . البدوي / ص 121
(9) نفس المصدر السابق ص 121 .
(10) الزفنكي ـ العقد الجوهري / ج 1 ص 229 .
(11) جيته الديوان الشرقي ـ ص 121 .
(12) الزفنكي ـ العقد الجوهري / ج 1 ص 229.

د. نسرين فخري

الألعاب الشعبية في المجتمع الكردي تكوينها اللغوي ودورها في المجتمع

التراث الشعبي (الفلكلور folklor) فن شعبي ومنبع كل فن صادق أصيل، ومرآة حياة لا غبار عليه للشعب، وأنقى وأهم مصدر لدراسة حياة هذا الشعب أو ذاك من النواحي التأريخية والسياسية والثقافية والاقتصادية والاجتماعية وغيرها، لهذا فليس بغريب ان تقر وتعترف (عصبة الأمم) عام (1927) بأن (الفلكلور) تلك الحقيقة العلمية وذلك العلم الذي يكشف القناع عن جذور مشتركة لحياة الأمم تمتد منها واليها.

واليوم فالشعوب المتطورة والأمم المتقدمة تولي هذا الجانب أهمية كبرى وتبذل قصارى جهدها لتحقيق وتوضيح وتثبيت حقيقة هذا الكنز الثمين الذي يحتضن تأريخ شعب مع كل ما له علاقة بمراحل حياته وسلاح من تلك الأسلحة المضاءة لحمايته، وخاصة إذا أثبت بأن تأريخ كل مجتمع هو امتداد لذلك التأريخ وسلسلة قوية متواصلة تمتلك القدرة على التأثير في مستقبل ذلك الشعب، وليس أدل على اثبات هذه الحقيقة، تدريس هذه الثروة التي لا يستهان بها في معظم المعاهد والجامعات في العالم الى جانب تخريج وتهيئة عشرات العلماء والمختصين ليكونوا مؤهلين للعمل في هذا الحقل وخدمة أغراضه.

جانب هام من هذا الكنز الثمين يخص تلك الألعاب التي كانت شائعة في المجتمع بمختلف فئآته، ولكن بضغط من رحى الحضارة والنقلة الاجتماعية نحو حياة صناعية، مادية أخذت تنسحق وتندفع نحو فوهة الانقراض بالتدريج فكلما هيمنت الحضارة على مجتمع بجناحيها كلما إمتد جدار بينهم وبين تلك الثروة القومية، التي لا تعادلها ثروة.

لذا يجب أن لا يغرب عن بالنا بأن تلك الألعاب هي نفسها الى جانب ما استجدت قد طورت وتتطور ونظمت وبدل إطارها الضيق باطار أوسع وأشمل بتظافر الجهود وتعاون المعنيين المتواصل وتوفير كل مستلزمات ومقومات ديمومتها بالدعم المتواصل مادياً ومعنوياً من قبل السلطة والمسؤولين فيها.. أجل فمثل هذا العمل الجبار لا يستطيع فرد أو أفراد مهما بلغوا من القدرة انجازه، كما ليس بمقدور جهود مبعثرة ان تحتويه..

التراث الشعبي... هذه الثروة الثمينة ـ خلقه الشعب وأبدع في خلقه بملكة العقل الذي أنعم الله به عليه، وهو الذي طوره وزاد عليه، إذن فهو له واليه يعود توؤمه الذي قطع معه مراحل الحياة وأشواطها، وتعرضت الى تغييرات اقتضتها الضرورة واستعارت حسب الحاجة وأعارت من الذين تعايشت معهم أو خالطتهم بحكم الجيرة وأسباب أُخر... فكان التفاعل فيما بينها وكان التأثر والتأثير الى حد اشتراك بعض تلك الألعاب أو تقاربها بدرجة يصعب معها التعرف على أصحابها الشرعيين، وبينها ما على أساسها استحدثت ألعاب جديدة لتنضم الى دائرة تلك الألعاب.

إذن هذه الألعاب كانت وما تزال الوجه الناصع غير المقنع لحياة مجتمع في مختلف مراحله بما حوت من عادات وتقاليد ايجابية كانت أم سلبية وبما تضمنت من شتى الأحاسيس والانفعالات الانسانية.

الألعاب غذاء الروح والجسد، ملعب رياضي، ساحة لترويض النفس والتنفيس عنها، معهد تربوي، تدريب وتعليم مبكر وطبيعي للانسان منذ بداية نشأته مدرسة للحياة فيها تتسلح الذات لصد ما يعترض حياة الفرد والجماعة...

حكمةٌ كردية رائعة تقول «شه‌ر له بەتالی باشتره» بمعنى «المشاجرة خير من البطالة» لأن البطالة والوقت الضائع والفراغ داء فتاك يفتك بالمرء تدريجياً ويأكله من الداخل ويمتص قواه ومعنوياته ويشله جسداً وتفكيراً... فبحث ووجد السلاح المضاد

والمصل الواقي فيما تحول الى تراث ومن ضمنه الألعاب الشعبية التي حمته من أمراض النفس وعقدها وأخرجته من بين أنياب العزلة والشعور بالتغرب باختلاطه بـاللاعبين مكـوناً عـلاقات جديدة تقربه وتشده الى المجتمع أكثر فاكثر...

فـالألعاب الشعبيـة مدرسـة الشعب كما أن «الكلمـات المزدوجة أو الكلمات التوأم The compound twin words قاموس طبيعي للشعب الكردي، وبالتالي عليه يرىٰ أحداث وواقـع يومـه وفيه تتجلىٰ أمنيات غده القريب المرتقب..

فالألعاب جزء هام ومهم في الثروة القومية لعلاقتها القوية والمتينة بحياة الانسان وفي ذات الوقت به وبالأقسام الأخـرىٰ يكتمل التراث الشعبي وتتم حلقات سلسلتها المترابطة التي تضم فيما تضم: القصة، النثر والشعر والأسـاطير والأمثلة والحكم والحـزازير والنقـد والدعابـة والنكتـة وفنـون الرسم والنحت والعادات والتقاليد الاجتماعية في مكافحة ومعالجـة الأمراض والتضميد والصيد والأسلحـة، طرق البناء والمـأكولات والفلك والصناعات وفنون الموسيقىٰ والغناء والرقص.. وما الى ذلك.. وهكذا ففلكلور كل شعب يوحد الشعب في إطاره ويوسمه بعلامته ويجمعهم فيه لينير بهم شرطاً من شروط وجوده واستقلاله، وفي ذات الوقت يقرب بين هذا الشعب وذاك من خلال الأخذ والعطاء والتقارب فيما بينهم قليلاً كان أم كثيراً، وبالتالي فهو سائح يجوب الدنيا ويجتاز الحدود ليوحد المجتمع الانساني في مجتمع كبير يقف فيه الانسان شامخاً كصاحب شرعي بهذه المقدرة وهـذه الثروة الطائلة المتواصلة النمـاء التي ولدت وعاشت وواصلت وتواصل السير معه حتى النهاية...

ومن أجل التعرف أكثر على هذا الجانب المهم من التراث والتي نعني به «الألعاب الشعبية» نقول بأنه لا يخفىٰ على أحد من أن الرياضة التي هي وجه من أوجه تلك الألعاب وعلامة بارزة ومميزة لا تقبل الشك والجدل في حياة شعب امتلك حقه بوعيه وتطوره وتقدمه مستغلاً كل امكانياته لتطوير هذا الفن الذي له أخلاقيته المتميزة باذلاً كل جهده في سبيل حفظه وصيانته وجعلها هوية يعرف بها العالم عليه وجواز سفر يجتاز به حدوده الى ما خلف حدود الآخرين..

واليـوم الى جانب كـل ما ذكـرنا فـأن العلوم النفسيـة والسايكولوجية أولت وتولي عناية كافية بلعب الأطفال وتوفر ما يتناسب وعمر الطفل وإدراكه وإهتمامه وتحاول عن طريقها تربية النشىء الجديد تربية صحيحة وموجهة وكثيراً مـا يفتح نـوع اللعب يثير إهتمام الطفل دون سواه الباب الذي يلج منه نحـو مستقبله، وكذلك كثيراً ما تكون تلك الألعاب سبباً في وضـع اليد على العقد التي يعاني منها الطفل والتي تقف حجر عثرة في طريق نموه الفكري والنفسي.

لم نجد بدأ من طرح هذه المقدمة لجلب الانتباه لهذا الكنز الثمين الذي نال من الاهمال وعدم الاهتمام ما يدعو الى الأسف، باستثناء جهود جانبية وفردية مبعثرة[1] لا تستند على أية دراسة أو تدل على الوعي التام به، وحتى الآن لم نجد مطبوعاً مستقلاً به تناوله بالبحث وأولاه الاهتمام اللائق به، لهذا السبب نحاول أن نولج هذا الميدان من أوسع أبوابه لكي يجعلنا وجهاً لوجه مع هذه الألعـاب التي أخذت عجلة الحضـارة تطويـه وتخفيه في كفن النسيان، ومن هناك نبدأ بالحـديث والتحدث عنـه وعن كيفية تكونها من حيث اللغة ودورها في اللغة والمجتمع، مع طرح أسماء تلك الألعاب قدر المستطاع ثم عرض نتائج البحث والقواعد التي تكونت بموجبها..

اسماء الألعاب حسب الحروف الأبجدية

جمعنـا أسمـاء[2]gym (358) ونـظمنـاهـا حسب الحـروف الأبجدية لسهولة التعرف عليهـا والعودة اليهـا والتوصـل الى اسماء جديدة غير مدرجة في القائمة أملاً في الارتفاع بالبحث الى اقصىٰ ما يمكن في جمع ما تناثر وتشتت، أي بشكل يكون معجماً صغيراً بها.. ومن ثم اعادتها أي التعرض لكل لعبـة في طريقة ممارستها وما تتضمن في فحواها أسماؤها الأخرىٰ إن وجدت مع الأدلة مع ما يقابلها في العربية.. آملين أن نجد المكان الذي يتسع لهذا البحث وما يحتوي وما يضم بين طياته..

تكوّن اسماء هذه الألعاب
من حيث اللغة

مما لا يقبل الشـك بأنـه لو أعاد كـل واحد منـا أسماء مجموعة من الألعاب مع نفسه ودقق النظر فيها لرأىٰ وأحس بأن

هذه الأسماء ليست أسماء اعتيادية ولم تتواجد كيفما كان لتطلق على هذه اللعبة أو تلك، وإنما هناك ارتباط وثيق بين مضمون اللعبة وإسمه أو بالعكس، أي أن هناك علاقة واضحة بين اللعبة واستخلاص هذا الاسم منه لا فقط من حيث الاستدلال على ما تعنيه اللعبة وإنما على كيفية ممارستها أيضاً الى حد يصبح معه علامة فارقة لها تعرف بها وتميزها عن سواها.

نعم لو نظرنا بامعان اليها نرى كل مجموعة قد تكوّنت بشكل يجلب الانتباه الى سهولة تعرّفنا الى قاعدتها وطريقة تكوّنها، وبنفس السهولة أيضاً يمكن التمييز بينها وبين سواها من المجاميع الأخرى، حتى نستطيع معه القول بأن إسم اللعبة الفلانية يتكوّن بهذا الشكل أو لهذا السبب وسواه.

باختصار فأسماء هذه الألعاب قد كوّنت لنفسها أطراً وقوالب خاصة بحيث يمكن القول دون تردد أو شك بأنها أصبحت ملكاً لهذه الألعاب الى الحد الذي تجذب اليه أية لعبة أصيلة كانت أم دخيلة لها خصائصها الى دائرة المجموعة التي تنتمي اليها...

ولكن يجب أن لا يغرب عن بالنا بأن هناك اسماء ألعاب تكوّنت بأكثر من شكل اي تحمل أكثر من إسم ولكن هذا لا يغير من الموضوع شيئاً من حيث انبثاق الاسم في فحواه من مضمون اللعبة.

وهناك أسماء لها نسقها الموسيقي تنساب كالسجع وكالشعر وزناً وقافية مستساغ السمع سهل الحفظ جميل الوقع..

تتوزع هذه الأسماء كمجاميع، مجموعات مجموعات، كبيرة كانت أم صغيرة، حسب طبيعتها، وخصائصها تدخل ضمن دائرة نظام تفصلها بسهولة عبر دائرة نظام آخر، وليس من الضروري أن تكون تلك المجاميع أو تلك القواعد والنظم كثيرة العدد، إذ ليس العبرة في الكثرة والقلة بقدر ما هي في صبها في قوالب خاصة هي من جهة علامة فارقة لهذه الألعاب، ولمن أوجدها وصبها في تلك القوالب معاً بادراك فنان دقيق..

وبديهي جداً أن هذه الألعاب واسماءها لم تتكوّن أو تولد معاً أو بين ليلة وضحاها، ولا هي وليدة الصدفة، (فالحاجة أم الاختراع) هي التي تحدد الميلاد وقتاً ومكاناً وان تلك الأسباب هي سر وحدتها وتوحيدها ضمن هذه المجموعة أو تلك، وإن كانت أسماء بعض تلك الألعاب تتغير من مكان الى آخر، أو من منطقة الى أخرى، لكن قسماً لا بأس به يتحد لا فقط من حيث الاسم وإنما من حيث تكوّن ذلك الاسم، وهذا ما يعكس سيماء تلك اللهجات والناطقين بها، ويربط هذه اللهجات ببعضها. وبأصولها التي تفرعت عنه كفروع الشجرة من الشجرة الأم تفرعت، فبقدر ما تتعمق وتغور معها جذورها في أعماق الأرض بذلك المقدار أيضاً تنمو وتتكاثر تلك الفروع وترتفع رؤوسها في الفضاء الشاسع الرحب، إلا أن هذا لا يعني عدم وجود أسماء قد شذت عن القاعدة (فلكل قاعدة شواذها) أو أن حدود هذه الأسماء لا تتعدى حدود ذكرها مع اللعبة، أي لا تقع أنظارنا عليها في غير هذا المكان، بل لقد تجاوزت الكثير منها تلك الحدود واحتلت أماكن أخرى في ميادين اللغة نذكر منها على سبيل المثال «الكلمات المزدوجة أو الكلمات التوأم في اللغة الكردية»[3] و«الكنايات والمصطلحات في اللغة الكردية ـ IDIOMS»[4] وغيرها لوجود علاقة تربط فيما بينها فتجذبها اليها وتغتني بها..

فمن اجل فهم هذه الحقيقة طرحنا هذا البحث وبقدر المستطاع نطرح بعض الأسس والقواعد أدناه لنلقي الضوء عليها من خلال توضيحها ونترك الباقي للقارىء كي يتمعن ويدقق النظر فيه، لحين طرح الاسم وفحوى اللعبة التي تحمل ذلك الاسم عنواناً معاً..

«المجاميع»

١ ـ المجموعة الأولى

تتكوّن أسماء هذه المجوعة من الاسم بمفرده أو بتكراره أو من إسمين مختلفين تربطهما علاقة ما مع بعضهما مع إنتهاء الاسم في كلتا الحالتين الأفراد أو التكرار بأداة الجمع (آن ـ an) وإلحاق (ىْ) النسبة بالأداة، لكن اداة الجمع وياء النسبة في حالة التكرار يلتحقان بالاسم الأخير أي الثاني سواء أكان ذلك الاسم هو نفس الاسم المكرر أو كان إسماً آخر، نذكر على سبيل المثال:

١ ـ توْپانىْ:

توْپانى = توْپ (الطوبه، الكرة) + أداة الجمع (آن ـ an) + ياء النسبة (ىْ).

أو: توْپ توپانى:ـ

= توْپ + (آن ـ an) + (ى)

توپانێ، توپ توپانێ مرادف للاسم : توپین، توپ توپین.

2 ـ فاقانێ :

= فاق (المصيدة، الفخ) + (آن) + (ێ).

فاق فاقانێ = فاق + فاق + آن + ێ

فاقانێ، فاق فاقانێ مرادف للاسم فاق فاقین..

وهكذا في : پشتانێ (پشت ـ الظهر)، گورزانێ (گورز السوط أو سلسلة حديدية)، بووكانێ (بووك ـ العروس)، مووروویانێ ـ مووروو ـ الخرز... الى آخره..

مثال على إسمين مختلفين :

1 ـ كلاومستانێ : كلاو (القبعة) ـ العرقچين كما في العامية دخلت العربية..، مست ـ كف اليد، عندما ينضم كمن يريد غلقه أو حمل شيء به..

2 ـ بەردە سێبەرانێ ـ (بەرد ـ الحجر الحصو)، سێبەر ـ الظل.

3 ـ تەڵە ریویانێ ـ (تەڵە ـ المصيدة، الفخ) (ریوی ـ الثعلب) وهكذا : پشت بازانێ (پشت ـ الظهر، باز ـ القفز، بن سنگانێ بن ـ تحت، أسفل، سنگ ـ الصدر. الى آخره.

هنا نود أن نذكر بأن هناك أسماء هي في الأصل تنتهي بـ (ان ـ الألف والنون) أي ليست أداة الجمع المذكورة أعلاه لذا لا تحتاج هذه الأسماء الى إلحاق هذه الأداة بها، إن كانت للدلالة على الجمع، وأحياناً لا يعني الاسم الجمع في شي كما في المثال : قوچ پانێ : قوچ ـ قرن الحيوان، پان ـ العريض، الواسع، لذا ينتهي بـ (ێ) النسبة ويكتفي به ويتحد شكلاً لا مضموناً مع قواعد أسماء هذه المجموعة.

ـ المجموعة الثانية :

تتكوّن من أخذ إسم اللعبة بمفرده أو بتكراره أو بتكرار إسمين مختلفين لهما علاقة باللعبة زائداً أداة الجمع (آن ـ an) فقط، أي كالمجموعة الأولى، الفرق بينهما الأولى تلحق بها (ێ) النسبة وهذه لا. ، مثل :

كلاوان ـ كلاو (قبعة) (عرقچين بالعامية) + آن =

كلاوان كلاو كلاوان = كلاو + كلاو + آن.

كلاو = كێل (الحجر الخاص الذي ينتصب عند رأس وقدم القبر)

وفي نفس الوقت جذر الفعل والمصدر المتعدي (كێلان) بمعنى (الحرث والحراثة). إذن =

كێل + آن = كێلان.

كێل كێلان = كێل + كێل + آن. وهكذا الى آخره.

المجموعة الثالثة :

في هذه المجموعة الكلمة الأخيرة تنتهي رأساً بـ (ێ) أي دون إلحاق أداة الجمع (آن) بها على العكس من المجموعة الأولى والثانية، بينما الأولى وهذه تتشابهان في أخذ (ێ) أي إلحاق الياء بآخر الكلمة الأخيرة نذكر على سبيل المثال : لەپ لەپێ ـ لەپ (الكف)

لەپ + لەپ + ێ ـ تكرار نفس الكلمة.

وتدخل ضمن هذه المجموعة أسماء تتكون من كلمتين مختلفتين ترتبطان معاً بأداة الربط (e – a) التي تعادل الفتحة العربية مثل :

دونگلە مەڕێ ـ دونگ (كومة الشحم ـ الليّة ـ في مؤخرة الخروف..، مەڕ ـ خروف..

شوانە مەڕێ ـ شوان (الراعي) = شوان + ە + مەڕ + ێ...

هێلکە شکێنێ ـ هێلکە (البيض)، شکێن ـ جذر الفعل للمصدر المتعدي (شكاندن) بمعنى الكسر.. الى آخره.

المجموعة الرابعة :

هذه المجموعة تتكون من الاسم بمفرده أو بتكراره وهي بشكل عام أسماء ذات مقاطع واحدة زائداً اللاحقة (ێن) مثل

بەردێن = (حجر ، حصو) + ێن (en)

بەردبەردێن = بەرد + بەرد + ێن (en)

بووكێن = بووك (العروس) + ێن

بووك بووكێن = بووك + بووك + ێن

پەت پەتێن = پەت + پەت + ێن ، أو پەت + ێن .

پەت (الحبل) .

توپ توپێن = توپ (الكرة ـ الطوبة) + توپ + ین .

وهكذا يرادف : توپانێ ، توپ توپانێ (   )

بازبازێن = باز (القفز) + باو + ێن

أو من إسمين مختلفين مثل : رمبازين ، رم : بمعنىٰ الرمح وربما مأخوذة من هذه الكلمة بحذف الصوت (ح)

باز ـ هنا وكما يستدل عليه من نوع اللعبة بمعنىٰ ـ بازى ـ يارى أي اللعبة ، أي (لعبة الرماح ـ أو اللعب بالرماح) الى غير ذلك .

المجموعة الخامسة :

تتكون هذه المجموعات باضافة اللاحقة (e) التي تكتب بالعربية على شكل (الفتحة) ـ الى آخر الاسم والاسم الأخير إذا كان مكرراً مثل :

ئاگلائاگره ـ ئاگر ـ (النار) ، ئاگره ـ إسم مض يسبب إلتهاباً وإحتراقاً كلسعة النار .

ئاگر + ئاگر + ه = ئاگرئاگره ، وهذه اللعبة تسمىٰ باسم هه‌نگڵه شه‌لىٰ أيضاً . هه‌نگل‌من هه‌نگاو ـ الخطوة ، شه‌ل ـ أعرج ..

كلاورفێنه ـ كلاو (القبعة) ، رفێن جذر فعل المصدر المتعدي رفاندن ـ (أي خطف القبعة او العرقچين) .

تۆبه گورگانه ـ تۆبه ـ التوبة وهي نفسها ، گورگ ـ الذئب أي لعبة «توبة الذئب» هذه اللاحقة هنا بمعنىٰ مثل .ك ـ أداة التشبيه ، گورگانه ـ يعني مثل الذئب ، پياوانه وه‌ك پياو ـ مثل الرجال ، شێرانه ـ وه‌ك‌شێر ـ كالأسد ، مثل الأسد وهكذا الى آخره ، أي تبديل (ىٰ) ال (e) لعلاقة هذا التغيير بالمعنىٰ ، لأن لكل منهما دلالته الخاصة التي تميزها عن الأخرىٰ ..

المجموعة السادسة :

هذه المجموعة تتكون بمساعدة اللاحقة (كه ـ ke) التي هي لاحقة اسمية وأداة تصغير في اللغة الكردية مثل :

يارىى پيسكه ـ يارى : لعب ، پيس ـ قذر ـ پيس + كه = پيسكه اسم جديد وصفة للبخيل ، أي لعبة البخيل .

حه‌جۆكه : حه‌ج ـ الحج + ۆ (أداة وصل) + كه خشخشۆكه ـ خش ـ خشه‌خشه ـ اسم صوت يسببه صوت شئ يابس كغصن شجرة بأوراقها اليابسة على الأرض ، أو الزحف على البطن ، خشان ـ مصدر بمعنىٰ : الزحف .

فرفرۆكه ـ فر ـ هو ـ فرين ـ الطيران و (فر) جذر الفعل والمصدر = فر + فر + ۆ + كه ..

حه‌مامۆكه ـ حه‌مام (الحمام) وهي نفس الكلمة + حه‌مام + ۆ + كه = أي صنع الحمام من الطين ـ لعبة يمارسها الأطفال وخاصة بالبنات .. الى غير ذلك من الأمثلة ..

لكن في الألعاب المشابهة في اسمها لعبة (عه‌ته‌كه) أو (فاته‌كه) أو (خه‌جه‌كه) مه‌گرى .. (كه ـ كَ) هنا للاصغير ، حيث الاسم : فاته ـ من فاطمة ـ فاته + كه = فاته‌كه تصغير لفاطمة ، عه‌ته ـ من ـ عطية ـ عه‌ته‌كه ـ تصغير ، خه‌جه من خديجة خه‌جه‌كه تصغير ... وهناك امثلة كثيرة أخرىٰ ..

المجموعة السابعة :

تتكون هذه المجموعة بمساعدة (ke) مثل : چاوشاركىٰ = چاو (العين) شار ـ من المصدر شاردنه‌وه بمعنىٰ ، ضم ، أو إخفاء + اللاحقة (كىٰ ـ ke) وتقابل لعبة (الغميضة) .

هه‌ڵپه‌ركىٰ ـ هه‌ڵپه‌ر ـ جذر الفعل والمصدر (هه‌ڵپه‌رين) (الرقص ـ الشعبي ، الدبكة) + اللاحقة (كىٰ) .

حه‌مامۆكىٰ ـ مرادف ـ لـ ـ حه‌مامۆكه ـ راجع المجوعة السادسة ..

گوريس كێشه‌كىٰ ـ گوريس ـ په‌ت (الحبل) ، كێش من المصدر كێشان ـ بمعنىٰ (الجر ، السحب ، الشد) + اللاحقة (كىٰ) . لعبة «جر الحبل الى غيرها من الأمثلة ...

ـ المجموعة الثامنة :

تتكوّن أسماء هذه المجموعة كالكلمات المزدوجة ـ الكلمات التوأم ـ The compound twin words» أي تتكون بتكرار نفس الكلمة أو تتكون من كلمتين مختلفتين ولهذا التكرار والازدواج علاقة باللعبة لأنها تتميز وتتضمن اعادة نفس الحركة والعمل... نذكر على سبيل المثال :

فرىفرى ـ فرى ـ بمعنىٰ ـ طار، من المصدر (فرين) الطيران أي بمعنىٰ : طار طار. لعبة موجودة في العربية أيضاً..

گه‌نمگه‌نم ـ گه‌نم ـ الحنطة ـ گه‌نمگه‌نم ـ الحنطة الحنطة .

قه‌لاقه‌لا ـ قه‌لا ـ القلعة ـ وهي نفس الكلمة، بمعنىٰ القلعة القلعة .

ديقه‌ديقه ـ من ديق‌كردن ـ ديق بمعنىٰ ـ طقّ، إنفجر من لهم والغم.. يقال في العامية (گلبه طگ)..

جوْجوْ ـ جوْ ـ الشعير، جوْ جوْ ـ الشعير الشعير.

خانه‌خانه ـ خانه ـ المربع، كأن يرسم على الأرض مربع أو مستطيل كبير ثم يقسم الى مربعات أصغر بالتساوي..

هذه المجاميع اشبه ما تكون أيضاً بالتحذير بالعربية كأن يقال: النار النار، الكسل الكسل، الى آخره.

وقد يكون الاسم متكوناً من إسمين مختلفين ولكن بنفس الطريقة أيضاً كالكلمات المزدوجة مثل: ئاغچى بوغچى ـ لعبة يستند فيها أثنان على ظهر بعضهما مرّة هذا يرفع ذاك وأخرىٰ الثاني يرفع الأول ويرددون هذه العبارة معها..

وهناك امثلة أخرىٰ..

المجموعة التاسعة:

تتكون هذه المجموعة من كلمتـين بهما عـلاقة مباشرة كغيرها باللعبة، وترتبط الكلمتان ببعضهما بحرف الربط (و) بل الأصح فان (و) هذا واو الاضافة كما في العربية تماماً.. وبمعنىٰ (له‌گه‌ل أي ـ مع)، نذكر على سبيل المثال: كێل‌وبه‌رد كێل ـ كما ذكرنا سابقاً (الحجـر الخاص الذي ينتصب عنـد رأس القبر يسجل عليه إسم صاحبه وتأريخ وفاته)، و(كێـل) أيضاً جـذر الفعل والمصدر (كێلان) بمعنىٰ (الحراثة)..

به‌رد ـ الحجر.. يعني هذا وهذا، هذا مع هذا..

به‌هه‌شت‌و جه‌هه‌ننه‌م ـ به‌هه‌شت ـ الجنة، جه‌هه‌ننه‌م ـ النار ـ الجهنم، الجحيم، الجحيم، أي: الجنة والنار، الجنة مع الجهنم.

پـاك‌وپيس ـ پاك ـ نـظيف، پيس ـ قـذر، أي النـظيف والقذر.. كلمتان متضادتان.

ته‌ڵه‌و رێوى ـ تـه‌ڵه ـ فاق ـ (الفـخ، المصيدة)، رێـوى الثعلب، الفخ والثعلب.

حه‌وت‌به‌ردو حه‌وت‌هه‌نگاو. هنا ـ به‌رد (الحجر) هه‌نگاو ـ الخطوة، يه‌عني: الحجر والخطوة ولكنها محددة بالرقم (سبعة ـ 7) [5] سبع حصوات وسبع خطوات..، الى غير ذلك من الأمثلة...

المجموعة العاشرة:

أسماء هذه المجموعة إما متكونة على شكـل السجع، أو الشعر وكلماتها مأخـوذة من صفة اللعبـة لكنها منسقـة هذا التنسيق لفظاً ووزناً مثل:

شه‌ڵم، كوێرم ناپ‌,ارێزم ـ أربع مقاطع بأربعة..

2 + 2 + 2 + 2 = 8 − ثمانية مقاطع..

شه‌لم ـ شه‌ل ـ أعرج، كوێر ـ أعمىٰ ـ (م) ضمير المتكلم المفرد نا ـ أداة النفي بمعنىٰ (لا)، پارێز ـ جذر الفعل للمصدر پاراستن ـ حفظ، صيانة.. (پارێز ـ تستعمل على شكل ـ پهريز في العامية والمعنىٰ معروف: أي حفظ النفس من بعض ما يسبب لها من ضرر من المأكولات، أو في فترة مرض معين.

مامه‌ئه‌لياس خوْت‌بگره‌با نه‌ت‌كه‌م په‌لاس

مامه ـ العم ـ، ئه‌لياس ـ الياس، خوْت‌بگره ـ من (خوْ گرتن) ـ ضبط النفس، أي هيأ نفسك، با ـ بمعنىٰ: كي، لئلا، كي لا، نه ـ أداة نفي، كردن ـ عمل، فعل، جعل نه‌ت‌كـه‌م: كي لا أجعلك، په‌لاس

مامه ئه‌لياس   خوْت بگره با   نه‌ت كه‌م پهلاس

\-   \-   —   —   \-   \-   \-   \-   \-

ئاغچى بووغچى   دايه‌و بابه   سندووقچى

\-   \-   \-   \-   \-   \-   \-   \-   \-   \-

١   ١   ١ ١ ١ ١   ١   ١١   ١   ١

هذه النماذج على وزن (بحر الرمل) هذا البحر السلس ذو الجـرس الموسيقي الجميـل..، إضافـة الى كـونهـا عـلى وزن (السيلاب ـ الشعر ذات المقاطع) الهجاء الكردي.. مثال آخر:

هه‌للوور بللوور ته‌ككامه   زه‌ردو سوورو شه‌ممامه

\- - - - - - - - - - - - - -

١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١ ١

كل مصرع سبعة مقاطع، المجموع (14) مقطع..

المعاني: بلوور ـ بلّور، تەككامە ـ تەك ـ تاك ـ الواحد، المفرد، (تەك ـ تستعمل في العربية العامية أيضاً والاستعمال معروف، كامە ـ كام أداة استفهام بمعنىٰ: أي، أيهما أي واحد..)، زەرد ـ أصفر (زەرد ـ معروفة في العربية العامية على شكل: زردە ـ زَرْد ـ زەردو وحليب، المهلبية الصفراء اللون..)؛ سوور ـ اللون الاحمر، شەممام ـ شمّام.. البطيخ الصغير ذو الأشكال الجميلة المخططة.. الى غير ذلك من الأمثال..

المجموعة رقم (١١):

قسم آخر من هذه الأسماء تتكون من كلمتين أو أكثر على شرط أن تكون تلك الكلمات ذو نسق واحد ونهاية واحدة بأشكال متعددة والأدوات التي تربطها ليست واحدة بل حسب الدلالة على مضمون اللعبة نذكر على سبيل المثال:

1 ـ هەياران و مەياران ، هەرەكان و مەرەكان.

2 ـ تەقيلان يان تەشيلان ، قولان يان لاقان.

يان بمعنىٰ: ام، أو، (آن ـ أداة الجمع)، قولان ـ قول: كعب القدم، لاق ـ ساق، الرجل.

3 ـ تەقيلە لەسەر تەقيلە ـ لەسەر: على، فوق.

4 ـ بووری بووری كێ بووری، فرِی فرِی قەل فرِی.

بووری: عبر، كێ: مَنْ. فرِی ـ طار، قەل: الغراب.

5 ـ كێلان كێلان كێل حەيزەران. حەيزەران ـ خيزران

ئەستێرە پەنگە ئەستێرە. ئەستێرە: النجم.

6 ـ هەی دار هەی دار. هەی ـ للنداء والتنبيه، في العامية العربية تستعمل ويقال: هَي فلان...، هيّ.. hey

هەی جۆ هەی جو ـ جۆ: الشعير.

هەياران ومەياران ـ هە ـ هنا اختصار لـ: هەی ـ الأصل هەی یاران ـ یار: الحبيب والصديق عكس معنىٰ العدو.

الى غير ذلك من الأمثلة..

المجموعة رقم (١٢):

هناك مجموعة أخرىٰ تتكون بشكل عام على شكل تركيب اضافي وصفي الى حد نستدل منها على خاصية اللعبة والمشتركين فيها مثل: پشيلە سوورە ـ تركيب وصفي، اي پشيلەی سوور ـ تركيب اضافي ـ أي بمعنىٰ: القطة الحمراء.

مەلاكوێرە ـ تركيب وصفي، أي ـ مەلای كوێر ـ الملا البصير (الأعمىٰ). گۆشتی قەلەو ـ گۆشت: اللحم، قەلەو: الدسم أي اللحم الدسم، شەوە رەشە ـ تركيب وصفي، اي شەوی رەش ـ تركيب اضافي بمعنىٰ الليل الأظلم، الليل الأسود. الى غير ذلك من الأمثلة..

المجموعة رقم (١٣):

مجموعة لا بأس بها من أسماء الألعاب تنتهي بـ أو تستعمل مع كلمة (باز ـ بازی) يعني (یاری) أي (اللعب) مثل: زۆران بازی ـ زۆران ـ مصارعة ـ بازی ـ اللعب، أي لعبة المصارعة، وكلمة: زۆر ليست غريبة على العربية العامية مثل: زۆرخانە ـ ساحة المصارعة، و(بالزۆر) يعني بالقوة الى آخره..

تەقلە بازی ـ تەقلە ـ القفز والتقلب على الرأس، وفي العربية العامية يقال: ضرب تَقْلە.. يضرب تَقْلات..

رمبازی ـ رم ـ الرمح ـ لعبة الرماح..

كۆتربازی ـ كۆتر ـ الحمام ـ يعادله في العربية العامية ـ كلمة مطيرچي..

قسم آخر من هذه الألعاب أيضاً تنتهي بكلمة (باز ـ بازی) لكن ليس بمعنىٰ اللعب بل بمعنىٰ: القفز نستدل عليها من المعنىٰ ومن المعنىٰ أيضاً نستطيع التمييز بين الاثنين، نذكر على سبيل المثال:

سێباز ـ سێ ـ ثلاثة، باز ـ قفزة، ثلاث قفزات.

يەك باز ـ يەك ـ واحد ـ القفزة الواحدة، قفزة واحدة.

و(سێ) و(يەك) تتردد في العربية العامية في (لعبة الطاولي) لنفس الغرض..

وهناك مجاميع أخرىٰ وإن ما ذكرناها هنا ليس على سبيل المثال لا الحصر مثلاً أسماء ألعاب ترتبط بأداة لا تدخل ضمن ما ذكرنا نذكر منها فيكە بە كونی ـ فيكە ـ الصافرة أو الصوت الذي يطلق من الفم أو من الصافرات..، كون ـ الثقب أو الحفرة الصغيرة، ربطتا بالأداة (بە) التي تقابل حرف الجر (ب) أي بواسطة أو في..

خەتەكە بە جۆزێ ـ وغيرها...

أمثلة أخرىٰ لا مثيل لها ضمن ما ذكرنا مثل:

حيندرحۆ، غزالە طبا، (غزال)، قۆشمە: مزاح، قەلەوە ـ قەلەو ـ البدين ـ یاریكردن بە بەن ـ یاری ـ لعب یاریكردن ـ المصدر، بەـب، بەن ـ الخيط ـ الحبل الرفيع.، وهناك نماذج

كثيرة لا نريد سردها هنا جميعاً بل سرد نماذج فقط...

وكما ذكرنا سابقـاً فهناك ألعـاب أو أسماء مجمـوعة لا يستهان بها تتغير من منطقة الى اخرى، ومنها ما تحمل أكثر من إسم مثل:

1 - هێلکه شکێنێ - هێلکه شکانێ.
2 - کڵاو لەپشت - کڵاوپشتانێ.
3 - کڵاو فرێنه - کڵاو رفێنك، کڵاو فرینکێ.
4 - کەوشێن - کەوشك.
5 - کونج کونجێنه - کونج کونجێن (کونج - زاويه).
6 - چاوبەستنەوە، چاو بە ستەکێ، چاوشاردنەوە.
7 - خانیلکانێ، خانۆکە، خانیلکه (خانوو - الدار - السكن).
8 - حەمامۆکێ - حەمامۆکە - حەمامه قولی.
9 - پیسکه، پیسکانێ - پیسکه. البخيل.
10- زۆران بازی - زۆرانێ...
11- خەت خەتێ - خەتانێ - خەت خەتانێ. وغيرها.

هناك ألعاب أسماؤها أسماء مصادر بسيـطة أو مركبـة مثل: بووژانەوە - مصدر - بمعنى - الانتعاش، ئاش نـانەوە - ئاش - الطاحونـة، نانــەوە - نصب، نصب الطاحونـة، تشغيل الطاحونة، نيشان نانەوە - نصب الهدف، ضرب الهدف.
چاو بە ستنەوە - ربط العين..

وهناك نماذج تتكون بمساعدة أدوات ولواحق أخرى غير التي جاء ذكرها في المجموعات المذكورة أعلاه..

مثل - اللاحقة - لکه - خانیلکه - لاحقة اسمية - تكون اسماء جديدة أو تصغرها.

کەوشەك - کەوش - (كالوش - ما يلبس من حذاء وغيره)، کەوش + اللاحقة -(ek - ك).

رفێنك - رفێن - جذر الفعل للمصدر - رفاندن + (ik - ك) لاحقة اسمية ايضاً تكون اسماء جديدة أو تصغرها.

وامثلة أخرى قد تجاوزناها لعدم الحاجة الى تغطية كلها ضمن هذا البحث.

الخلاصـــة

لا يخفى على القارىء بعد الاطلاع على هذا البحث وتقليب الموضوع في ذهنه بل وبالعودة الى نفسه حين كان يلعب أو يبحث عن لعبة أو من يلعب معهم بأن اللاعبين عن وعي منهم أو دون وعي يعتبرون أو يجدون في وقت اللعب وساحة اللعب أو المكان الذي يجـدون فيه مجـالاً للعب مستقراً لهم او عيـادة نفسية يفرغون فيهـا أحاسيسهم المكبـوتة وانفعـالاتهم المتراكمـة في الأعماق ومشاعرهم المغموسة بالألم والأمـل. يعبرون عمـا في نفوسهم تحت ستار اللعب، لأنه في خارج هذه الساحة وفي غير وقت اللعب تعتبر تلك الممارسات من الممنوعات لها حسابها ولكل حساب عقاب وبالأخص مع الأنثى.. كبيرة كانت أم صغيـرة، لهذا وذاك كانوا يستغلون هذه الفرصة ليتجـردوا من الخوف ومن عادات بالية تربط بالقوانين والأعـراف والشرائـع ذريعة لادانة من يريدون إدانته، في الوقت الذي هم يمارسون خفيـة وحتى بصورة علنية ما حرمه الله، ضاربـين كل تلك الأعـراف عرض الحائط.

هذا التجرد من الخوف كان نوعاً من التمرد الخفي على هؤلاء، وعلى قيود من صنع نفوسهم المريضة المقيدة، وفي ذات الوقت وسيلة للتنبيه والتوعية، وهذا يتجلى بوضـوح في ألعاب الكبار الفقير منهم والغني، رجالاً كانوا أم نساء على انفراد أم معاً، من تلك الألعاب التي كانت تعكس ظلم الاقطاعي أو الغني المتسلط على الفقير، على الفلاح المستعبد، معاناة الناس من جور الجائرين، من إستغلال المراة ومعاملتها كسلعة وما الى ذلك.

ألعاب أخرى تعكس إستغلال الذين لا حول لهم ولا قوة، غير حرق تلك الأغلال التي تلتف حول مشاعرهم كما تلتف حول رقابهم في محرقة اللعب.. كان يرمي بتلك الأغلال إليها أملاً في خلاص حقيقي يوم يمتلك القدرة على المواجهة.. ينشد الحرية لا لنفسـه فقط بـل لأمثاله، ينشـد حريـة المجتمـع من الاغـلال والاستغلال، والمساواة في الحق والحقوق، مجتمع تتخلص فيه الأوراد من الأشواك النامية حولها الدامية لها.. مما هو وبال على الخير والخيرين..

في هذه الألعاب كانوا يعبـرون عن الظمأ القـاتل وفيهـا يروون ذلك الظمأ.. من هذه الألعاب: لعبة: پاشا پاشايێن - لعبة الباشوات، ميرميرانێ - لعبة الأمراء، لعبة: ئاغاو خزمەتكار - الأغوات والرعية،.. والغرض منها ومن غيرها من هذه الألعاب الوجه الثاني لهذه الحقيقة المرة والفارق الكبير والهوة الشاسعة بين المستغِل والمستغَل، الوجه الثاني وجه الأمل في الغد والحلم الذي يدغدغ الأجفان ويطير به على جناح الخيال.. قدر ضيق ذلك

الواقع المر، كان هذا الخيال يتوسع حتى يجتاز الحدود الى مدينة إفلاطون الفاضلة، والفردوس المفقود لجون ميلتن..

ومع أن هذه الألعاب تكونت في أوقات وأماكن مختلفة متباينة فهناك أسماء لها هي مفتاح التوصل الى أحداثها الحقيقية الى حد نستطيع معه القول بأنه يضع به أصبعه على تاريخ اللعبة كما في «كەری‌میر ئەسكەندەروكەری مەلا جەيدی» أي (حمار الامير اسكندر وحمار الملا جيدي).

وهذه الحقيقة أيضاً تتجلىٰ في مرآة الاغاني والرقصات الايقاعية التي كانت ترافق الاعمال الصعبة المستمرة التي تمتص طاقة العاملين ولا تنتهي، أو في أوقات فراغ يسرقونها من الزمن الذي يسرق حلو أيامهم وامنياتهم، كما كانوا بها يجددون النشاط ويشحذون معنوياتهم ويطردون بها عناء التعب، ويمسحون بها غبار الكسل والتكاسل، فيغافلون الزمن بتحد واصرار لينتهي بالعمل المنجز والنتاج الخير والثمرة الطيبة لعمل طيب ونية حسنة.. وتعاون جماعي كل فرد فيه يحتمي بمجموعه وتستمد الجماعة قوتها من أفرادها.

أخيراً وليس آخراً نرجو ان نكون قد وفقنا لالقاء الضوء على هذا الجانب الهام في التراث الشعبي والثروة القومية التي تستحق منا العناية والرعاية وفاءً لجهود الآباء والأجداد الذين سبقونا في هذا المضمار، وحفظها من الضياع وإيصالها الى الأجيال القادمة.

الحواشي:

1 - أنظر:

أولاً «سەرنجێك لە دەروازەی فۆلكۆری كوردەوە» من منشورات نقابة المعلمين - فرع اربيل - بغداد - ص 35

ثانياً: «كوردەواری - المجتمع الكردي) - علاء الدين سجادي، بغداد، 1974، ص 400.

ثالثاً: «فۆلكلۆری یاری‌و وەرزشی نەتەوەی كورد» صالح علي صالح، الاول والثاني، السليمانية، المطبوع الوحيد الذي يحمل إسم الالعاب».

2 - في مجلة «آفاق جامعية - ئاسوی زانكۆیی» العدد الاول، ايار، 1977 - السنة الأولىٰ، نشرنا مع مقدمة كردية، قائمة تتضمن إسم 358 لعبة، مسلسلة ومرقمة حسب الحروف الابجدية، يستطيع من يشاء الرجوع الى ذلك المصدر.

3 - نشرنا خلاصة عن هذه الكلمات في بحث في مجلة (الثقافة الجديدة، 1974، العددان 54 — 55، باللغة العربية. وبدأنا الآن بنشر الحلقات الاخرىٰ عن هذا القاموس الشعبي والتراث القومي في جريدة العراق باللغة الكردية. كما نشرنا قسماً منها والتي تخص اسماء أصوات الطبيعة «ناوی دەنگی سروشتی لە زمانی كوردیدا» في مجلة كلية الآداب، بغداد، 1974، العدد (18) ص 95 — 122.

4 - نشرنا قسماً من هذا البحث تحت عنوان «هەندێ زاراوەو ئیدیۆمەی كوردی، لێكۆ لینەوەیان لە رووی زمانەوە طائفة من المصطلحات والكنايات الكردية تحقيقها ودراستها من حيث اللغة، مجلة كلية الآداب، بغداد 1976، العدد (19) ص 71 — 115.

والآن بدأت جريدة العراق نشر حلقات هذا البحث باللغة العربية مشكورة.

5 - الرقم سبعة (7) (اربعين - 40) والرقم (ثلاثة - 3) تحتل مكانها في التراث الشعبي لكل الشعوب وتطوي في ثناياها خرافات واساطير ومعتقدات دينية الى حقائق علمية، جديرة بالبحث وجمع ما يتعلق بها في بحث مستقل، حتى في الالعاب وفي الحكم والامثلة والكنايات تركت بصمات واضحة.. وقد اولينا هذا الجانب إهتماماً قدر المستطاع آملين طرحه للنشر في وقت قريب.

مصادر البحث:

أولاً - المصادر الكردية:

1 - سەرنجێك لە دەروازەی فۆلكلۆری كوردەوە، نەقابەی مامۆستایان، لە هەولێر. چاپی بەغدا.

2 - صالح علی صالح، فۆلكۆری یاری‌و وەزرشی نەتەوەی كورد، سلێمانی، 1972.

3 - توفیق وهبی. ئەشكەوتی گوندوك، 1932.

4 - طاهر حوێزی. شاری كۆیە.

5 - علاء الدین سجادي، كوردەواری، بەغدا، 1974.

6 - پیرەمێرد، پەندەكانی پیرەمێرد.

7 - محمد رسول هاوار، پیرەمێردی نەمر، بەغدا، 1970.

8 - مەسعوود محمد، حاجی قادری كۆیی، بەشی دووەم، بەغدا، 1974.

9 - شێخ محمدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، بەرگی یەكەم.

10- شێخ محمدي خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، بەرگی دووەم.

11- گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد.

12- كتێبی قوتابخانە كان.

13- شیعرەكانی: نالی، مصطفی بەگی صاحب قران، حاجی قادری كۆیی، بێكەس.

ثانياً: المصادر العربية:

1 - مجلة التراث الشعبي.

2 - داود الچلبي. العاب موصلية.

3 - بلند الحيدري. من الفن الشعبي، ملحق الجمهورية: 1977 وغيرها.

كلوه احمد ميرزا

دراسة عن الحركة المسرحية في مدينة السليمانية

تنتمي الحركة المسرحية في مدينة السليمانية الى مجمل الحركة المسرحية الكردية التي هي بلا شك رافد من روافد الحركة المسرحية العراقية. وعند الحديث عن الحركة المسرحية في السليمانية لابد من الرجوع الى بداياتها ، لنلمّ بجوانب تطورها التاريخي ، وهنا لابد من الاشارة الى ان المسرح بتطوره ومحصلته النهائية ترجع اصوله الى المسرح الاغريقي بفعل تقاليد دينية وعوامل واصول تأريخية وثقافية وحضارية في حقبة زمنية من التطور الحضاري والانساني في رقعة جغرافية معينة من العالم. والمسرح كحالة حضارية ، بدأ بالانتشار من اليونان الى الرومان ثم الى اوربا ، الى أن وصل الى الدول العربية والى العراق عن طريق لبنان ومصر .

ومن المعلوم ان الحركة المسرحية الكردية حديثة العهد ، ترجع بداياتها الى نشوء الحركة المسرحية العراقية ، وليس هناك ما يثبت عراقة المسرح لدينا ، وهنالك اتجاهات ترجع بدايات المسرح الكردي الى بعض التقاليد والالعاب الشعبية وبعض أوليات التمثيل في الاعياد القومية، ان الادب الكردي الكلاسي لا يخلو من جذور الدراما ، وخير شاهد على ما نقول الملحمة الخالدة للشاعر الكردي احمد خاني (مەم و زين).

ان بدايات الحركة المسرحية في مدينة السليمانية التي هي بلا ريب رائدة للمسرح الكردي ككل ، بدأت من المدارس وبعبارة أخرى كانت حركة مسرحية مدرسية ، ان الطلاب الذين كانوا يدرسون في بغداد وبفعل مشاهداتهم للمسرحيات المدرسية بدأوا بنقل ما شاهدوه عند تخرجهم بترجمته وإعداده وتقديمه في مكان متواضع يسمى المسرح ان صح التعبير ، وكان لبعض الاساتذة من أمثال (فؤاد رشيد بكر) اليد الطولى في هذا المجال . وكانت لزيارة بعض الفرق الى مدينة السليمانية لتقديم بعض المسرحيات في بداية الثلاثينات التأثير الكبير في ترسيخ حياة مسرحية ، ولا ننسى دور الانتفاضات الشعبية منذ سنة 1984 ولغاية سنة 1957 في تشجيع الشباب لتقديم المسرحيات الهادفة في تلك الفترات كمسرحية (منوچهر ،.في سبيل الوطن ، البؤساء) .

ان أقدم مسرحية قدمت في مدينة السليمانية وعموم كردستان خلال العام الدراسي 1926/1925 بعنوان (عيلم وجەهل ـ العلم والجهل) قدمها لفيف من طلاب مدرسة زانستى ، وهي مقتبسة من مسرحية عربية بعنوان (لولا المحامي) ، وان أقدم مسرحية كردية قدمت سنة 1933 بعنوان (الحب والوطنية) من تاليف الاستاذ الراحل (أ.ب. هەورى) ، وبعدها في سنة 1935 قدمت مدرسة زانستى.مسرحية (مەم و زين) معدة من الرواية الخالدة (مەم و زين).

وبين 1938/1937 قدمت عدة مسرحيات ، بعدها بدأ الركود في المسرح وبالذات خلال سنوات الحرب العالمية الثانية 1945/1939 ، ومن الطبيعي ان اندلاع الحرب الكونية الثانية أثرت سلباً على حياة الشعوب ومسيرتها الحضارية . وحل الدمار والكوراث ، وبانتهاء الحرب واندحار الفاشية ، بدأ المسرح بالانتعاش ، وفي سنة 1946 قدمت مسرحيتان احداهما (في سبيل الوطن) مقتبسة من مسرحية لـ (فرانسوا كوبيه) و (الوردة الدامية) من تأليف الشاعر الكبير (گوران) . وفي سنة 1948 قدمت مسرحية (کەرەلوّتی مەنووچەر ـ تێکوّشانی رەنجدەران ـ نضال الشغيلة) من تأليف الاستاذ ابراهيم احمد واعداد الاستاذ احمد غفور ، وقدمت هذه المسرحية بمناسبة وثبة 1948 ، وفي فترة ما بين الوثبة وانتفاضة 1952 لم تقدم أية مسرحية بسبب الظروف التي افرزتها الاوضاع السائدة آنذاك ، ولكن عقب انتفاضة سنة 1952 قدمت مسرحية (كلولان ـ البؤساء) وهي معدة عن رواية بنفس الاسم لـ (فيكتور هيگو) وقدمت خلال السنوات 1954-1956 العديد من المسرحيات سنأتي على ذكرها لاحقاً .

وهكذا تطورت الحركة المسرحية في اطارها المدرسي الى أن تأسست جمعية الفنون الجميلة بصورة رسمية سنة 1957 .

ان تأسيس جمعية الفنون الجميلة تعد الانطلاقة الحقيقية الاولى لبناء حركة مسرحية حقيقية وبناء صرح مسرحي منظم ، وهنا لابد من وقفة عند مجمل تأريخ الجمعية . هل تمكنت الجمعية من احداث تغيير جذري واحداث انطلاقة نحو تطوير وخلق تقاليد مسرحية تكون الاساس للحركة المسرحية في الوقت الراهن . قبل الاجابة عن هذا السؤال لابد من الاحاطة بالحالة الاجتماعية والسياسية والاقتصادية للمجتمع في الفترة الآنفة الذكر ، وان المسرح كحركة لا يمكن ان يقف بمعزل عن ظروف ومقومات التطور السياسي ، بل ان المستوى الثقافي والفكري لدى المجتمع يؤثر سلباً ام ايجاباً على الحركة المسرحية والعكس هو الصحيح .

عند تأسيس الجمعية كان العراق بصورة عامة وكردستان بصورة خاصة يمر بظروف سياسية بالغة التعقيد ، فالحريات كانت مكبوتة ، والشعب الذي يتكون اكثريته من الكادحين كان يمر بحالة اقتصادية صعبة ، والنظام البيروقراطي أصبح عائقاً على طريق تقدم المجتمع ، وكانت الامية متفشية ، والحركة الثقافية ضعيفة ، ففي هذا الظرف الدقيق نشأت الجمعية اذن .

هل تمكنت الجمعية في تلك المرحلة ان تلعب دورها الفعال في حياة المجتمع وتضع يدها على جراحات الشعب ؟ أم ان الجمعية كانت في وادٍ والشعب في بؤسه وشقائه في واد آخر ؟

هنا نرى لزاماً علينا ان نشير الى الدور الفعال للجمعية في خدمة الفن الكردي بصورة عامة والحركة المسرحية بصورة خاصة ، لأن انبثاق الجمعية في حد ذاتها كانت البداية الحقيقية في ترسيخ حياة مسرحية والانعتاق من المسرح المدرسي ، لأول مرة انبثق التكنيك المسرحي ولو بصورة بدائية ، تمكنت الحركة المسرحية من تثبيت دورها في مجمل الحركة الثقافية، لأول مرة توجه العديد من الطاقات الشابة نحو المسرح وتوجه العديد نحو الدراسة المسرحية في معهد الفنون الجميلة .

لا شك ان عدم وجود الكادر الفني الذي له المام بالاصول الفنية ، ووجود تقاليد بالية كانت العائق أمام تطور الجمعية ، هذا وان ساحة عمل الجمعية لم تكن المسرح لوحدها ، بل انها كانت تتضمن الموسيقى والتشكيل ، هذا من جهة ومن جهة اخرى فان المشكلة التي نعاني منها لحد الآن هي عدم فهم الدور والرسالة التي يؤديها المسرح في حياة المجتمع باعتباره مدرسة للشعب ، وان المسرح ليس وسيلة للهو وقضاء اوقات الفراغ والدعاية السياسية الساذجة بالرغم من انه لا يخلو من التسلية .

بقيت الجمعية الى سنة 1963 وعلى الرغم من مرور ظروف سياسية واجتماعية مختلفة ، لكن الحركة المسرحية لم تتمكن من الانعتاق من الطوق السابق ، بل ان المسرح واصل اجترار المواضيع السابقة بصورة اضعف من السابق ، بذلك اصبحت جمعية الفنون الجميلة للفترة من تموز 1958-1963 مشلولة ولم تتمكن ان تلعب اي دور ايجابي في مجمل الحركة المسرحية ، ولكن دور المنظمات الجماهيرية في تلك الفترة بدأت تأخذ المبادرة وتلعب الدور الفعال على الرغم من ان الحركة المسرحية على يد تلكم المنظمات لم تتمكن من التطور المنشود وخاصة من ناحية التكنيك ، ولكنها لعبت دوراً اهم من ذلك وهو خلق كتاب للمسرح وتشجيع العنصر النسوي للتوجه نحو المسرح . وتشكلت عدة فرق مسرحية تابعة لتلك المنظمات من أهمها (فرقة شورش للتمثيل وفرقة خەبات للتمثيل).

بعد ثورة تموز 1958 وعلى الرغم من خلق ظروف سياسية واجتماعية واقتصادية جديدة في حياة المجتمع ، لكن الجمعية لم تتمكن في الظروف الجديدة ان تلعب دورها كما يجب . وفي تلك الفترة لم تظهر أية فرقة مسرحية بديلة . وبغلق الجمعية عام 1963 بدأت الحركة المسرحية بالضمور وبدأ المسرح المدرسي يتصدر الحياة المسرحية .

وفي 4-2-1969 تشكلت فرقة السليمانية للتمثيل وفي 31-12-1969 تشكلت جمعية الفنون والآداب الكردية وفي 21. 7. 1983 تشكلت فرقة المسرح الكردي الطليعي .

هكذا نرى ان عمر الحركة المسرحية في مدينة السليمانية قصيرة نسبياً وانها حركة حديثة العهد .

نرى بوضوح ان الحركة المسرحية منذ سنة 1969 تمكنت ان تقف على قدمها وتدخل مرحلة جديدة لها مقوماتها وخصائصها ، ولكن هل حققت الحد الادنى من الطموح ؟ وهل وصلت الى المستوى الذي وصل اليه المسرح العراقي عند الاجابة نقول بوضوح كلا !... ولكن في الحقيقة ان جهوداً مسؤولة قد بذلت في الطريق الصحيح بصورة عامة والمثقفين بصورة خاصة بالمسرح وبدوره الفاعل والمؤثر والطليعي في حياة المجتمع ، وما تتركه عروض المسرحيات من أثر في النفوس .

ان تأسيس العديد من الفرق المسرحية كانت البداية في احداث نقلة نوعية في مسار المسرح والتطور النوعي ، ولأول مرة يرى المسرح في مدينة السليمانية التجديد والتطور في الاخراج والتكنيك المسرحي ، ويستفيد من وسائل المسرح المختلفة كالانارة والديكور والماكياج .. الخ بالرغم من عدم وجود مسرح فني في المدينة ، كذلك التطور الحاصل في تكنيك الممثل ، هذا من ناحية الشكل اما من ناحية المضمون فلم تتمكن الحركة المسرحية ان تخطو خطوات جادة ومؤثرة في هذا المضمار ، وان النتاجات الفنية التي قدمت بين بداية سنة 1969-1971 لم تكن بأحسن حال من فترة جمعية الفنون الجميلة . ان نتاجات الفرق المسرحية في تلك الفترة لم تكن بالمستوى المطلوب وأصبح المسرح منبراً للخطابة ورفع الشعارات البراقة . وكانت المواضيع المختارة في الفترة المذكورة بسيطة وغير عميقة ، وان معالجاتها كانت سطحية ومطروقة وتدور حول مشاكل اجتماعية هزيلة وحوادث يومية زائلة .

بعد بيان آذار دخل المسرح مرحلة جديدة ، تغير واقع الحال وتطور المسرح قدماً الى الامام ويرجع سببه الى ظهور كوادر فنية جديدة وشابة وفرق مسرحية ومؤسسات ثقافية جديدة . ونشطت الحركة المسرحية في النصف الثاني من 1975 بشكل ملموس واخذ المسرح يتجه اتجاهاً جديداً وصحيحاً ، ويمكن تسمية الحركة المسرحية في مدينة السليمانية منذ سنة 1975 ولحد الآن بالمسرح الجاد . وتصدرت المسرحيات المؤلفة محلياً من قبل مؤلفين اكراد الحياة المسرحية وازداد الجمهور المسرحي كماً ونوعاً ، ولا تعرض مسرحية الا ويمتد عرضها شهراً واحداً ، واخذت ميزانية الفرق المسرحية تتحسن بفعل تحسن وضع شباك التذاكر ، هذا من جهة ومن جهة أخرى فان الصحف والمجلات الكردية لا تخلو من محاولات جادة للنقد المسرحي .

ونتمكن ان نحدد خصائص الفترة الممتدة من سنة 1975 ولحد الآن بالنقاط التالية :

1 - ظهور مسرحيات محلية جادة في مسار الحركة المسرحية .
2 - الاهتمام بالمضمون الهادف بعيداً عن الشعارات والخطابية المبتذلة .
3 - ظهور المسرح الفكري .
4 - ظهور كوادر كفوءة ومسؤولة .
5 - خلق جمهور مسرحي واع ومؤثر اثر تأثيراً مباشراً وايجابياً في ترسيخ دعائم مسرحية متطورة .
6 - انتشار الوعي الثقافي المسرحي بين صفوف المشتغلين بالمسرح والاهتمام بهذا الجانب بصورة جادة .
7 - ظهور الترجمات والبحوث والدراسات المسرحية باللغة الكردية .
8 - عقد الندوات الثقافية في مجال المسرح .
9 - ان فتح فرع لنقابة الفنانين اثر ايجابياً في الحركة المسرحية وخاصة قيام النقابة باستحداث قسم للارشيف لتوثيق النشاط المسرحي .
10 - ان انشاء معهد الفنون الجميلة في المدينة وفتح فرع للمسرح فيه أثر ايجابياً على الحركة المسرحية .
11 - اهتمام الجماهير بالمسرح وبرسالته دليل على الوضع الصحيح للمسرح .
12 - مكانة المسرحيين بين الجماهير خير دليل على ترسيخ دعائم الحركة المسرحية ومسارها الصحيح .

الفرق المسرحية العاملة في مدينة السليمانية حسب تواريخ تاسيسها :

آ ـ الفرق الاهلية والجمعيات المجازة رسمياً :
1 ـ فرقة السليمانية للتمثيل تأسست في 1969/2/4 .
2 ـ جمعية الفنون والآداب الكردية سابقاً وجمعية الفنون الجميلة الكردية حالياً تأسست في 1969/12/31 .
3 ـ فرقة المسرح الكردي الطليعي تأسست في 1973/7/21.

ب ـ فرق النقابات والمنظمات والمؤسسات الثقافية :
1 ـ الفرق المسرحية لمديرية النشاط المدرسي في تربية المحافظة .
2 ـ فرقة الثقافة الجماهيرية .
3 ـ فرقة اتحاد نقابات العمال (تركزت اعمالها في التلفزيون) .
4 ـ فرقة زانكو (جامعة السليمانية سابقاً) .
5 ـ فرقة مركز الشباب .

المسرحيات التي قدمت في مدينة السليمانية منذ بداياتها:
1 ـ مسرحية (عيلم وجهل ـ العلم والجهل) التي تعتبر المسرحية الاولى التي قدمت خلال السنة الدراسية 1926-1925 على دكة دار (بهية خان) عائلة الشيخ محمود الحفيد ، اعدت هذه المسرحية من قبل الاستاذ فؤاد رشيد بكر من مسرحية عربية بعنوان (لولا المحامي) .
2 ـ مسرحية (نيرون) قدمت من قبل نخبة من طلاب مدرسة زانستي في سنة 1926 وقد مثل فيها كل من (فؤاد رشيد بكر ، يحيى افندي الرسام ، كريم زانستي) وغيرهم .
3 ـ مسرحية (يوليوس قيصر) لشكسبير من قبل طلاب مدرسة زانستي في سنة 1927 .
ـ مسرحية (ثورة فرنسا) خلال السنة الدراسية 1928/1927 من قبل طلبة زانستي ومثل فيها (كريم زانستي ، أ.ب هەوری ، خسرو حاجي آغا ، فائق بێكەس) .
5 ـ مسرحية (العرس الكردي) على شكل سكيج قدمت من قبل طلاب دار المعلمين الذين كانوا يدرسون في بغداد سنة 1931 وكان من تأليف الاستاذ فؤاد رشيد بكر .
6 ـ مسرحية (الحب والوفاء بالعهد) تأليف الاستاذ أ.ب هەوری قدمت في سنة 1933 مثل فيها (أ.ب. هەوری ، حاج علي ماستاو ، محمود احمد ، حاج علي كبابچي) .
7 ـ مسرحية (الجندي الباسل) من قبل مدرسة زانستي في شهر كانون الثاني 1935 ومثل فيها السادة : (شاكر السيد حكيم ، محمد اديب ، عبدالواحد نوری ، محمد رمزي ، طاهر يحيى ، جلال محمد ، فهمي توفيق ، رشيد كريم) .
8 ـ مسرحية (محمود ئاغای شيوەكەڵ) سنة 1936 من قبل مدرسة زانستي مثل فيها : (حاجي باقي ، عومەری قالە بانەيی ، نوری شيخ جلال ، حاج علي ماستاو) .
9 ـ مسرحية (شريف هموند) سنة 1937من قبل مدرسة زانستي .
10 ـ مسرحية (آفة الطاعون بين الحيوانات) تأليف الشاعر شيخ سلام قدمت في سنة 1938 مثل فيها (فؤاد رشيد بكر ، توفيق حسن دەوڵەت) .
11 ـ مسرحية (في سبيل الوطن) سنة 1946 وهذه المسرحية هي مسرحية (في سبيل التاج) تأليف فرانسوا كۆبيه أعدها رفيق چالاك عن الرواية المترجمة للمنفلوطي وقدمها طلبة مدرسة كويژه مثل فيها : (قادر ديلان ، رفيق چالاك ، عبدالله سالار ، حسن فلاح. محرم محمد أمين ، كامەران ، شيخ رضا ، توفيق حسن دەوڵەت ، رشدي احمد ، محمد حاج صالح قاسم ، بهجت رشيد الساعاتي ، محمد بكر ، فائق چالاك ، سعيد دارتاش) .
12 ـ اوبريت (الوردة الدامية) للشاعر الكبير گۆران سنة 1946 ومن المشاركين فيها : (محمد صالح ديلان ، محمود محمدئەولێ ، عبدالله سالار).
13 ـ مسرحية (مەنووچەر ـ او نضال الشغيلة تأليف ابراهيم أحمد اعداد أحمد غفور قدمت سنة 1948 في مدرسة غازي وقدمت هذه المسرحية اسبوعا واحدا حيث منعتها السلطات آنذاك لطابعها الوطني المثير مثل فيها : رؤوف يحيى ، عبدالله سالار ، قادر ديلان ، عثمان محمد سليمان ، دارا توفيق ، حسن توفيق ، مصطفى سعيد ، انور ادهم ، رشيد خفاف).
14 ـ مسرحية (هاملت) تأليف شكسبير وترجمة قادر ديلان من اخراج الاستاذ علي مظفر وقدمت هذه المسرحية في مسرح سينما الرشيد في السليمانية عام 1950 مثل فيها (قادر

ديلان ، روبين ، أمين شوكت ، دارا توفيق ، حسيب قرداغي ، عزيز صالح رەشان) .

15 ـ مسرحية (كلۆلان ـ البؤساء) معدة من رواية فيكتور هيگو بنفس الاسم . من اعداد محمد احمد طه (كامەران). قدمت عام 1952 .

16 ـ مسرحية (المفتش العام) تأليف كوگول وقدمت هذه المسرحية في السنة الدراسية 1954/1953 على مسرح اعدادية السليمانية مثل فيها : (عبدالله ميديا ، سمكو عزيز ، أمين شوكت ، خالد كريم ، نوزاد صائب ، حمه صديق).

17 ـ مسرحية (الخليفة بالخيال) سنة 1952من قبل طلبة الثانوية المسائية .

18 ـ مسرحية (النساء والدعاء) تأليف كامل ژير عام 1956 .

19 ـ مسرحية (عطيل) تأليف وليم شكسبير قدمت هذه المسرحية عام 1956 على مسرح اعدادية السليمانية من قبل لفيف من طلاب الثانوية المسائية ، مثل فيها (نورى وەشتى ، كمال مختار، كمال الدين توفيق، ياسين خليل، طه خليل، عزيز أمين، صلاح حمه جميل).

الحركة المسرحية في مدينة السليمانية خلال اعوام 1969/1959

خلال الاعوام 1959-1969 تأسست في مدينة السليمانية عدة فرق مسرحية تابعة للمنظمات الشعبية في تلك الفترة وكان للفرق المذكورة دور فعال في تنشيط الحركة المسرحية وبروز مواهب شابة وطاقات خلاقة كان لها الدور الفعال في مستقبل الحركة المسرحية الكردية وهذه الفرق هي : 1 ـ فرقة شورش للتمثيل 2 ـ فرقة خەبات للتمثيل 3 ـ فرقة الطلبة .

آ ـ فرقة شورش للتمثيل : وقدمت خلال عملها المسرحيات التالية :

1 ـ مسرحية (ليلة النهاية) تأليف سعيد ناكام وقدمت على مسرح المكتبة العامة سابقا (بناية مديرية بلدية السليمانية حالياً) في 1959/7/14 مثل فيها : عبدالرحمن حكيم ، كمال رشيد مختار ، عبدالله مجيد، علي عارف، طه خليل، رؤوف ماستاو، كاوه احمد ميرزا.

2 ـ مسرحية (في سبيل الوطن) اعداد رفيق چالاك وقدمت على نفس المسرح ولمدة خمسة ايام خلال شهر ايلول 1959 مثل فيها كل من : كاوه احمد ميرزا، طه خليل، درخشان عارف، عبدالله مجيد، كمال رشيد مختار، مليحة رشيد، هيرو گۆران.

3 ـ مسرحية (جريمة في السماء) اعداد طه بابان على نفس المسرح سنة 1960 مثل فيها (طه بابان، عزيز أمين، كمال مختار، كاوه احمد ميرزا، طه خليل).

4 ـ مسرحية (زيرين) تأليف أمين ميرزا كريم عام 1960 مثل فيها : (طه خليل، عثمان عارف، عزيز أمين مختار، ئەڤى گوران).

5 ـ مسرحية (ستة دراهم) تأليف يوسف العاني ترجمة طه خليل عام 1961 مثل فيها : (طه خليل، عبدالله مجيد، فتاح كريم، كاوه احمد ميرزا).

ب ـ فرقة خەبات للتمثيل : وقدمت خلال عملها المسرحيات التالية :

1 ـ مسرحية (الليلة الاخيرة) مثل فيها (كمال قرداغى، انور احمد، نژاد رؤوف، عبدالله سراج، گەزيزه بێكەس.
صمم الديكور الفنان نورى اسماعيل. وقام بتصميم وتنفيذ الانارة عمرهەلەت.

2 ـ مسرحية (كاوه الحداد) اعداد واخراج عثمان چيوار عام 1969 .

3 ـ مسرحية (فرهاد الثائر) اعداد عثمان چيوار اخراج سلمان فائق عام 1969 .

4 ـ مسرحية (نضال العمال)، تأليف عثمان چيوار ومحمد رشيد هەرەس ومن اخراج سمكو عزيز عام 1969 .

جـ ـ فرقة الطلبة :

1 ـ مسرحية (آني أمك يا شاكر) تأليف يوسف العاني ترجمة أمين ميرزا كريم عام 1959 على مسرح اعدادية السليمانية مثل فيها : (رؤوف ما ستاو، فائق محمد عبدالله، وغيرهم).

2 ـ مسرحية (تؤمر بيك) تأليف يوسف العاني ترجمة أمين ميرزا كريم عام 1960 على مسرح اعدادية السليمانية مثل فيها (نرمين ناكام، رؤوف ماستاو، طه خليل، عمر نەمەلی، عزيز أمين) وغيرهم .

المسرحيات المقدمة من قبل الفرق المسرحية المجازة خلال السنوات 1969-1983

ت	اسم المسرحية	المؤلف	المعد	المترجم	المخرج	الفرقة التي قدمت المسرحية	مدة العرض من	الى	عدد ايام العرض	المسرح الذي قدمت عليه المسرحية
1	المعزة	عمر علي امين			عمر علي امين	فرقة السليمانية للتمثيل	2/26	1969/3/4	7	مسرح اعدادية السليمانية
2	مخدة الروماتيزم	احمد دەنگەكەوره			احمد دەنگەكەوره	=	7/1	1969/7/10	10	=
3	البقري		عمر علي امين		انور توفي	=	11/1	1969/11/8	8	=
4	حفار القبور	احمد دەنگەكەوره			احمد دەنگەكەوره	=	2/16	1970/2/25	10	=
5	البرغوث	محمد صديق محمود			نوزاد مجيد	جمعية الفنون	3/5	1970/3/22	8	=
6	في ظلال الشوك	فتاح كريم			فتاح كريم	فرقة السليمانية للتمثيل	8/1	1970/8/12	12	=
7	السائق	امين ميرزا كريم			احمد سالار	جمعية الفنون	9/10	1970/9/17		=
8	خمسة اشخاص في فندق	ستوارت ردي			احمد سالار	=	9/10	1970/9/17	8	=
9	الابله	ماكس رينيه			احمد سالار	=	9/15	1970/9/17		=
10	في مستشفى المجانين	كمال دلشاد			برهان مصرف	فرقة السليمانية للتمثيل	9/27	1970/10/10	14	=
11	دهاء النساء	نجم الدين ملا			برهان مصرف	=	9/27	1970/10/10		=
12	دوضطراب	كاوس زنكنه			سمكو عزيز	=	10/20	1970/10/30	11	=
13	عرس الدم	لوركا		شێروكۆ بێكەس	نوزاد مجيد	جمعية الفنون	3/17	1971/4/1	16	=
14	ثمن الحرية	عمانوئيل زوبليس		طالب برزنجي	غازي بامرني	فرقة السليمانية للتمثيل	7/1	1971/7/10	10	=
15	المفتش العام	كوكول	رؤوف حسن		احمد سالار	جمعية الفنون	8/5	1971/8/13	9	مسرح اعدادية السليمانية
16	الشيخ ذات الطاقية السوداء على توانا				نوزاد مجيد	=	11/17	1971/11/27	11	=
17	العطس	عمر علي امين			طه خليل	=	1/12	1972/1/21	10	=
18	البخيل	موليير	رفيق چالاك		احمد سالار	=	7/8	1972/7/20	13	مسرح زانكۆ
19	مريض الوهم	موليير	علي جولا		سمكو عزيز	فرقة السليمانية للتمثيل	9/1	1972/9/9	9	مسرح اعدادية السليمانية
20	عين فيتنام		دلشاد محمد امين		طه خليل	جمعية الفنون	10/1	1972/10/7	7	اعدادية كركوك
21	نهاية الطاغية		غازي بامرني	كاوه احمد ميرزا	غازي بامرني	فرقة السليمانية للتمثيل	7/5	1973/7/12	8	مسرح اعدادية السليمانية
22	ضرر التبغ	جيخوف		رؤوف حسن	احمد سالار	فرقة المسرح الكردي	12/10	1973/12/19	10	مسرح النشاط المدرسي
23	خوله چەخماخه	سمكو ناكام			حسن تەنيا	=	12/10	973/12/19	10	مسرح اعدادية السليمانية
24	الاضراب	كليفورد اودتيس	غازي بامرني	كاوه احمد ميرزا	غازي بامرني	فرقة السليمانية للتمثيل	5/1	1975/5/5	5	مسرح النشاط المدرسي
25	رجب وآكلة لحوم البشر	سمكو ناكام			احمد سالار	المسرح الكردي	7/9	1975/7/29	21	=
26	خطا الطبيب	عزت احمد			عبدول حمه جوان	جمعية الفنون	1/28	1976/2/8		=
27	الخطوبة	ماكس رينيه		پشكو ناكام	طه خليل	=	1/28	1976/2/8	12	=
28	الانسان والارض	طه بابان			طه خليل	=	1/28	1976/2/8		مسرح النشاط المدرسي
29	الحصار	عادل كاظم		عثمان چێوار	غازي بامرني	سليمانية للتمثيل	8/1	1976/8/17	17	=
						ومرفة المسرح الكردي الطليعي				
30	طبيب رغما عنه	موليير	رفيق چالاك		عبدول حمه جوان	جمعية الفنون	2/26	1977/3/15	8	مسرح النشاط المدرسي
31	المفقود	ماكس رينيه		عزت احمد	صلاح جاوشين	=	8/6	1977/8/13	18	ابن المستوفي/اربيل
32	الاجازة	محي الدين زنكنه		شێركۆ بێكەس	احمد سالار	فرقة المسرح الكردي	8/10	1977/8/26	17	مسرح النشاط المدرسي
33	خەج وسيامند	حسن فؤاد			احمد سالار	= وفرقة زانكو	1/13	1978/1/25	13	مسرح ثانوية صلاح الدين
34	الجرّة	لويجي برانديللو		كاوه احمد ميرزا	فاضل قصاب	فرقة السليمانية للتمثيل	2/14	1978/2/20	7	مسرح اعدادية السليمانية
35	الثعلب والعنب	زولهيرم فيكيدريو		كمال صابر	آزاد حمه بهكول	فرقة المسرح الكردي	8/26	1978/9/10	16	مسرح النشاط المدرسي
36	جسر آرتا	جورج ثيوتوكا		محمد موكرى	فاضل جاف	فرقة السليمانية للتمثيل	12/4	1978/12/17	14	=
37	الهجين	لانكستون هيوز		عمر علي آمين	فاضل جاف	=	6/16	1979/6/22/	7	=
38	شوكت لن يعود	سالم الدباغ		ترجمة جماعية	شمال عبداله رەش	جمعية الفنون	9/10	1979/9/25	16	مسرح اعدادية السليمانية

39	اضواء على حياة يومية	قاسم محمد		شيركو بيكه س	عثمان چيوار	فرقة المسرح الكردي	9/20	1979/10/7	18	مسرح ثانوية صلاح الدين
40	يهودي مالطة	مارلو		حمه كريم عارف	فاضل قصاب	فرقة السليمانية للتمثيل	79/12/30	80/1/11	13	مسرح النشاط المدرسي
41	الخال فانيا	چيخوف		عثمان چيوار	احمد سالار	فرقة المسرح الكردي	2/2	1980/2/19	18	مسرح ثانوية صلاح الدين
42	العودة المفاجئة	مارتن اوسيو		دلشاد محمد امين	عبدول حمه جوان	جمعية الفنون	4/15	1980/4/26	12	مسرح النشاط المدرسي
43	وردة القرنفل	سمكو ناكام			كمال صابر	فرقة المسرح الكردي	6/24	1980/7/13	20	مسرح ثانوية صلاح الدين
44	الحضيض	مكسيم غوركي		سمكو ناكام	عثمان چيوار	=	12/15	1981/12/24	10	مسرح النشاط المدرسي
45	القصة المزدوجة للدكتور بالمي	انطونيو بويرو بانجو		شيركو بيكه‌س	جهاد دلپاك	فرقة السليمانية للتمثيل	4/27	1982/5/18	23	=
46	الصفيح	يشار كمال	فؤاد مجيد	شكور مصطفى	احمد سالار	جمعية الفنون	7/12	1982/8/8	28	مسرح النشاط المدرسي
47	الجمجمة	ناظم حكمت		عثمان شه‌يدا	كريم عثمان	فرقة السليمانية للتمثيل	10/6	1982/10/26	21	=
48	سليمة الخبازة		فؤاد مجيد		كامران رؤوف	جمعية الفنون	1/7	1983/2/15	36	مسرح اعدادية السليمانية
49	الحقيقة ماتت	عمانوئيل روبليس		آزاد حمه بهكول	عثمان چيوار	فرقة المسرح الكردي	1/16	1983/2/11	25	مسرح النشاط المدرسي
50	افول القمر	جون شتاينبك		دلشاد محمد امين	جليل زه‌نگنه	فرقة المسرح للتمثيل	6/18	1983/7/13	26	=
51	الإنسان ومدنيّته	عزيز نسين	سمكو ناكام		عثمان چيوار	فرقة المسرح الكردي	6/25	1983/7/30	35	=
52	رحلة الصغير في سفرة المصير	انطوان الكزويرى	قاسم محمد	محمود زامدار	رزگار كريم	فرقة السليمانية للتمثيل	8/15	1983/8/31	17	مسرح النشاط المدرسي
53	الميراث	قاسم محمد		محمود رشيد عبدالرحمن	طه خليل	جمعية الفنون	9/7	1983/10/2	22	=

المسرحيات التي قدمت من قبل الفرق المسرحية لاكثر من مرة

ت	المسرحية	الفرقة التي قدمت المسرحية	فترة العرض		على مسرح
1	مخدة الروماتيزم	فرقة السليمانية للتمثيل	7/20	1969/7/29	الشعب / اربيل
2	البرغوث	جمعية الفنون والآداب الكردية	10/5	1970/10/14	الشعب / اربيل
3	ثمن الحرية	فرقة السليمانية			اعدادية حلبجة / قضاء حلبجة
4	المفتش العام	جمعية الفنون والآداب الكردية	9/2	1971/9/4	الشعب / بغداد
5	طبيب رغما عنه	=	8/6	1977/8/13	ابن المستوفي / اربيل
6	طبيب رغما عنه	=	8/15	1977/8/19	مدرسة حاج قادر / كويسنجق
7	المفقود	=	8/15	1977/8/19	=
8	الصفيح	=	8/16	1982/8/20	ابن المستوفي / اربيل
9	افول القمر	فرقة السليمانية للتمثيل	11/14	1983/11/15	= ابن المستوفي

المسرحيات التي قدمتها الفرق المسرحية في المناسبات

ت	اسم المسرحية	المؤلف	المعد	المترجم	المخرج	الفرقة التي قدمت المسرحية	فترة العرض	على مسرح
1	كاوه الحداد	جمال بابان				فرقة السليمانية للتمثيل	1970/3/22-21	الخلد / بغداد
2	شرك الموت	هيومونرو		كاوه احمد ميرزا	غازي بامرنى	=	1972/3/27	اعدادية السليمانية
3	=	=		=	=	=	1972/12/21	نادي الموظفين
4	نصف ساعة		عمر دلپاك		عمر دلپاك	=	1973/3/27	=
5	عين كردستان	امين ميرزا كريم			غازي بامرنى	=	1973/6/17	=
6	شاخه‌وان العظيم	معد الجبوري	غازي بامرني	محمد عبده	=	=	1974/2/25	الخلد / بغداد

7	مسيرة شعب		غازي بامرني	كاوه احمد ميرزا	=	-	1975/11/18	نادي المعلمين
8	بيت الجنون	توفيق فياض	فاضل قصاب		فاضل قصاب	=	1978/3/27	النشاط المدرسي
9		حسين عارف	طه خليل		احمد سالار	جمعية الفنون	1971/8/16	الخلد / بغداد
10	انتصار آيار	محمد صديق محمود			نوزاد مجيد	-	1972/5/3-1	اعدادية السليمانية
11	الجدار	سارتر		طه خليل	طه خليل	=	1974/2/26	المسرح القومي / بغداد
12	كاوه الحداد	شيركو بيكه‌س			نوزاد مجيد	=	1976/3/21	ملعب اربيل
13	الجدار	سارتر		طه خليل	طه خليل	-	1976/3/27	النشاط المدرسي
14	قاتل نعم	بريخت		طه خليل	شمال عبدالله رەش	-	1978/8/16	ملعب اربيل
15	الميلاد		طه خليل		طه خليل	-	1977/8/16	جامعة المستنصرية
16	قافلة النضال	ممتاز حيدري •			طه خليل	جمعية الفنون	1975/7/14	جمعية الفنون
17	جسر الوطن	احمد سالار			احمد سالار	فرقة المسرح الكردي	1974/3/1	المسرح القومي / بغداد
18	الحمام	جيخوف	كمال صابر		عثمان جيوار	=	1978/3/27	النشاط المدرسي
19	الاغنية الاخيرة	=		محمود زامدار	احمد سالار	-		-

الفرق المسرحية	فرقة السليمانية للتمثيل	جمعية الفنون الجميلة	فرقة المسرح الكردي الطليعي	الاجمالية
1983	2	2	2	6
1982	2	1	—	3
1981	—	—	1	1
1980	1	1	2	4
1979	1	1	1	3
1978	2	—	2	4
1977	—	2	1	3
1976	1	3	1	4
1975	1	—	1	2
1974	—	—	—	—
1973	1	—	2	3
1972	1	3	—	4
1971	1	3	—	4
1970	5	4	—	9
1969	3	—	—	3
				53

× انتاج مشترك

الفرق المسرحية	المسرحية الكردية		المسرحية المعدة		المسرحية العالمية		المسرحية العربية	
	عدد المسرحيات	عدد ايام العرض	عدد المسرحيات	عدد ايام العرض	عدد المسرحيات	عدد ايام العرض	عدد المسرحيات	عدد ايام العرض
فرقة السليمانية للتمثيل	7	78	2	16	10	135	2	34
جمعية الفنون الجميلة	6	61	2	64	10	117	2	38
فرقة المسرح الكردي الطليعي	4	64	1	35	5	79	3	52
الاجمالية	17	203	5	115	25	331	7	124

ملاحظة :

قمنا باعداد قائمة بعدد مشاهدي كل مسرحية من المسرحيات التي قدمتها فرقتا السليمانية للتمثيل والمسرح الكردي الطليعي معتمدين في ذلك على قوائم تصفية حسابات المسرحيات وبطاقات الدعوة المجانية والاحصاءات الميدانية وعدد مقاعد المسارح وخرائط بيع البطاقات من قبل الفرق الموجودة لدى قسم الارشيف في نقابة الفنانين ، ولكننا وبسبب عدم تزويدنا بالمعلومات الدقيقة من قبل جمعية الفنون الجميلة الكردية في السليمانية لم نات على ذكرها لذا اقتضى التنويه وسوف نقوم بتلافي هذا النقص في دراستنا هذه مستقبلا .

المسرحيات التي قدمت من قبل المنظمات والمؤسسات الثقافية في مدينة السليمانية

ت	اسم المسرحية	المؤلف	المعد	المترجم	المخرج	المنظمة او المؤسسة	فترة العرض	على مسرح
1	هاملت	شكسبير			محمد فرج	اتحاد الطلبة	1971	اعدادية السليمانية
2	كاوه الحداد	شيركو بيكه‌س			نوزاد مجيد	نقابة المعلمين	1973/4/14-4/8	=
3	لن اقول أبي	مكي عبدالله			اسماعيل برزنجي	نقابات العمال	1974/2/27	المسرح القومي / بغداد
4	عيون كردستان	امين ميرزا كريم			عثمان چيوار	معمل السجاير	1974/2/28	=
5	لمعان الذهب	عمر علي امين			سمكو عزيز	اتحاد الشبيبة	1974/3/1	=
6	السر	محي الدين زنكنه			جليل زنكنه	نقابات عمال البناء	1976/3/27	المركز الثقافي / سليمانية
7	الصحن	احمد ده‌نككه‌وره			نوزاد مجيد	نقابة ذوي المهن الهندسية	1977/4/10-4/5	نقابات العمال
8	الزنزانة	سيد شوربجي		دلشاد محمد امين	جليل زنكنه	الثقافة الجماهيرية	1979/5/27-5/17	اعدادية السليمانية[1]
9	الاغنية الاخيرة	تشيخوف		محمود زامدار	حمه علي	طلبة معهد الفنون / بغداد	تموز 1981	ثانوية صلاح الدين
10	الصرخة المكبوتة	دستوفسكي	جليل زنكنه		جليل زنكنه	الثقافة الجماهيرية	1981/8/30-8/20	ثانوية صلاح الدين[2]
11	الغزال	شيركو بيكه‌س			كريم عثمان	=	1982/1/13-1/6	اعدادية السليمانية
12	لوحات مهابادية	كمال هه‌نجيره			كمال هه‌نجيره	=	1982	ثانوية صلاح الدين
13	شيرين وفه‌رهاد	ناظم حكمت		عمر علي امين	جليل زنكنه	=	1982/5/12-5/2	=
14	جه‌نابي جانه‌وه‌ر	حسين عارف			شفيق محمد	مركز الشباب	1982/9/26-9/21	اعدادية السليمانية
15	قاط ملابس	محمد المنجي			ماهر رشيد حسن	مركز الشباب / سرجنار	1983/9/7-9/3	ثانوية صلاح الدين

(1) قدمت هذه المسرحية للمرة الثانية على المسرح الجوال في مصيف صلاح الدين للفترة من 1979/7/14-7/10

(2) قدمت هذه المسرحية للمرة الثانية على مسرح الثقافة الجماهيرية في اربيل في نفس السنة .

ملاحظة

لم نات على ذكر النتاجات المسرحية التي قدمتها فرق (مديرية النشاط المدرسي) و (فرقة زانكو) و (معهد الفنون الجميلة في السليمانية) وسياتي ذكرها عند نشر دراستنا عن المسرح المدرسي في مدينة السليمانية .

مصادر البحث

(1) ملاحظاتي الشخصية دونتها منذ مسايرتي للحركة المسرحية في الخمسينات .

(2) من خلال لقاءاتي الشخصية مع بعض رواد الحركة المسرحية في مدينة السليمانية.

(3) قسم الارشيف في نقابة الفنانين / فرع السليمانية .

(4) كتابات السادة (مصطفى صالح كريم ، حسن ته‌نيا ، ياسين قادر (برزنجي) في الصحف والمجلات الكردية بخصوص المسرحيات التي قدمت في مدينة السليمانية .

(5) مناهج المسرحيات التي قدمت من قبل الفرق المسرحية

بطاقة شخصية

اعداد
جعفر البرزنجي

الفنان انور القرداخي

ولد الفنان محمد انور عمر (انور القرداخي) عام 1946 في قضاء حلبجة بمحافظة السليمانية وتلقىٰ تعليمه في مدرسة الفيصلية الابتدائية وأنهىٰ بعد ذلك المتوسطة ودار المعلمين الابتدائية في السليمانية.

في عام 1964 عين معلماً لاول مرة في قرية (كەڵەكن) لمدة سنتين في المحافظة نفسها. ثم مدرباً للموسيقىٰ في مركز النشاط المدرسي بالسليمانية من سنة 1966 الى ١٩٧١ بعد ذلك اصبح مدرباً ومسؤولاً للشؤون الموسيقية في جامعة السليمانية من عام 1977 الى عام 1974 ثم مدرباً في مركز النشاط المدرسي في محافظة (المثنىٰ) لمدة سنة واحدة عاد بعدها الى السليمانية واصبح مسؤولاً عن قسم الموسيقى في جامعة السليمانية وذلك في عام 1976.

توجه الفنان انور الى الموسيقى في مرحلة الابتدائية إذ كان عضواً في فرقة النشيد المدرسية ومن الالات الموسيقية التي جذبت اهتمامه آلة (الناي) انذاك، وجدير بالذكر إن كان لشقيقه الاكبر دور كبير في تشجيعه ونقل مواهبه علماً ان الفنان (انور قرداخي) ينحدر من اسرة دينية..

لقد تجلت موهبة الفنان الموسيقية في عام 1961 عند دخوله الى دار المعلمين الابتدائية، ومن الذين لعب دوراً في تنمية موهبته الموسيقية الاستاذ (وليام يوحنا) وفي فترة وجيزة تعلم العزف ونوطة واستوعب النظريات الموسيقية وراح فيما بعد يشارك في احياء الحفلات المدرسية والمناسبات الوطنية ومن الالات الموسيقية التي يجيد استعمالها الناي والعود والكمان.

وبمرور الايام كانت شهرة الفنان طبق الافاق. وفي عام 1966 فتحت دورة لتعليم الموسيقىٰ في مديرية تربية السليمانية واصبح الفنان انور مشرفاً على تلك الدورة التي ضمت عدداً من المدربين الاساتذة: -

وليام يوحنا ومحمد محمد أمين حسين وخالد أحمد وفرنيس داود وفريد عيسىٰ ولاله عبده وحسين علي وسيروان جورج و شيركو محمد وجمال عارف واخرون غيرهم من الفنانيين المعروفين.

بعد ذلك سجل الفنان انور معزوفتين للاذاعة الكردية الاولىٰ بعنوان (المصايف) والثانية بعنوان (الموجه) وفي عام 1968 تقدم بطلب الى الجهات المسؤولة ينص على تشكيل (فرقة السليمانية للموسيقىٰ والتمثيل)

سطور: -

في عام 1973 شارك الفنان في مهرجان الشباب العالمي الذي نظم بـ (برلين): -

في عام 1973 سجل اول انتاج فني له في التلفزيون كان عبارة عن تسع قطع او مواد غنائية: -

في عام 1974 شارك في مهرجان الاول للفن الكردي الذي نظم في بغداد: -

واخيراً، فان الفنان (انور قرداخي) واحد من اشهر الموسيقيين الكرد وله مساهمات جادة في تطوير الاغنية الكردية ولا سيما الفولكلورية منها.. نتمنىٰ للفنان انور الموفقية.

KARWAN
CARAVAN

كاروان
المسيرة

Monthly Cultural Magazine Issued in Kurdish and Arabic languages by the General Secretariat for Culture and youth .

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

نرخی (200) فلسە

زمارەی سپاردنی بە کتیبخانەی نیشتمانی (٤٨٣/١٩٨٢)

طبع دار آفاق عربية ـ بغداد